DE ENGELEN GODS

DOOR

DR A. KUYPER

UITGAVE J. H. KOK - KAMPEN

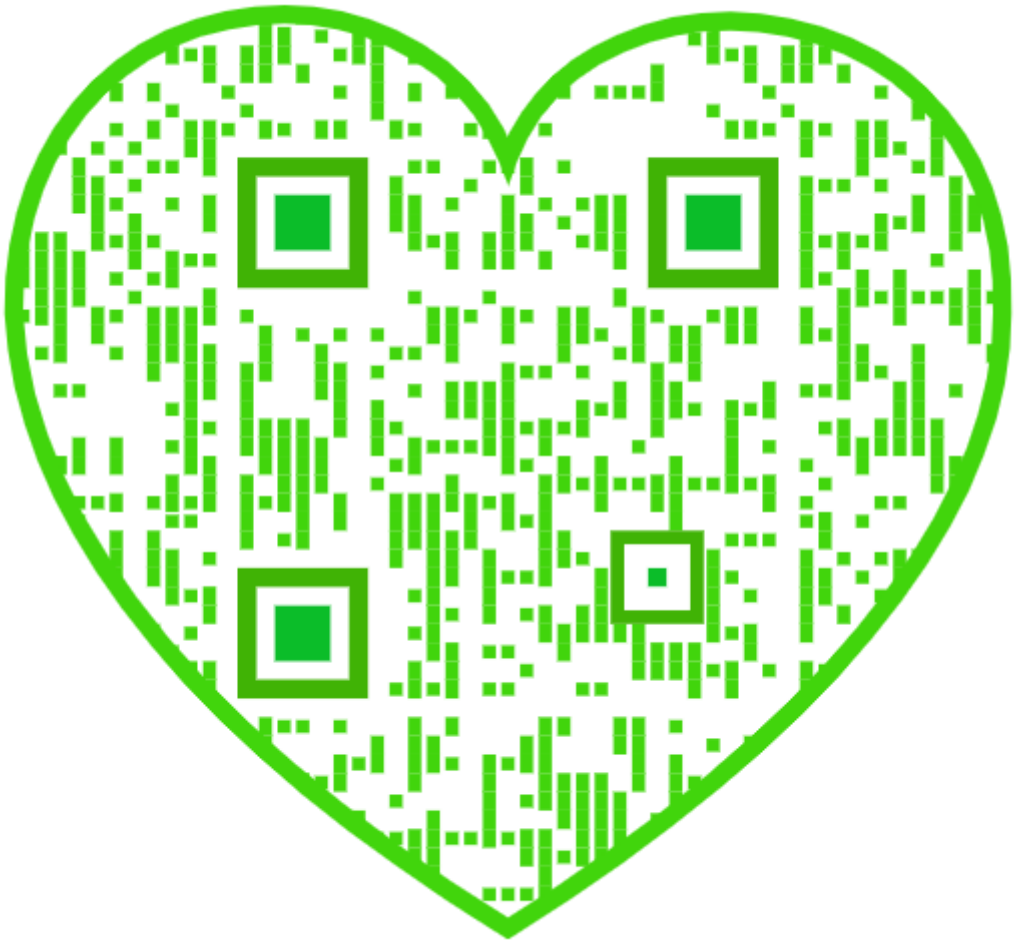

DE ENGELEN GODS

DE ENGELEN GODS

DOOR

Dr A. KUYPER

TWEEDE DRUK

J. H. KOK — 1923 — KAMPEN

I.

HET BESTAAN VAN ENGELEN.

Want de Sadduceën zeggen, dat er geene opstanding is, noch engel, noch geest; maar de Farizeën belijden het beide. HAND. 23 : 8.

De hoogleeraar Georg Ernst Stahl (1660—1734), die niet slechts als practisch geleerde en lijfarts van den koning van Pruisen, maar vooral als schrander scheikundige en diepzinnig denker, in het begin der 18de eeuw algemeen de aandacht tot zich trok, heeft het gewaagd ook een theorie over de ziekte en de genezing der ziekte op te stellen, die bekend is onder den naam van het Animisme. Hij was ook de man van het Phlogiston, maar deze poging om de chemische verschijnselen te verklaren, laten we thans rusten. Zijn stelsel „over de ziekten en haar genezing" alleen hebben we op het oog. Een werk in drie deelen, dat hij uitgaf onder den titel: *Theoria medica vera* (Halle 1707), en waaraan zelfs in onze eeuw nog genoegzaam gewicht werd gehecht, om het te vertalen en opnieuw uit te geven, én in het Latijn én in het Duitsch. De Duitsche vertaling is van Von Ideler en zag het licht insgelijks in drie deelen, te Berlijn in 1832.

In welk verband dit stelsel van Stahl met het onderwerp dezer artikelen staat en wat het met de leer der Engelen uitstaande heeft, blijkt uit zijn theorie zelve. Deze toch komt er op neer, dat men de ziekte te beschouwen heeft als gevolg van stoornis in de juiste verhouding van onze ziel tot ons lichaam. In de ziel erkende Stahl het middelpunt van het leven des lichaams. Het lichaam moest de ziel dienen. Weigerde nu het lichaam, dan werkte de ziel hier tegen in, om het lichaam weer tot geregelden dienst te nopen, en deze pogingen der ziel, om het lichaam weer tot zijn plicht te brengen, waren z.i. de eigenlijke, machtig aangrijpende ziekten. Een onderstelling, waaruit hij voor de geneeswijze dan de slotsom afleidde, dat de arts niets anders doen moest, dan deze actie der ziel ondersteunen, en wegnemen wat haar in den weg stond.

Nu laten we deze theorie hier ter plaatse voor wat ze is. In elk geval verdient ze nog steeds de aandacht, als poging om de medische kennis en de medische actie wetenschappelijk te verheffen, en reeds om de beteekenis, die ze aan de ziel ook op het terrein der ziekte toekent, is ze waard niet te spoedig geheel in vergetelheid te geraken. Want wel heeft Hoffman haar fel bestreden, maar Stahl is het antwoord niet schuldig gebleven, en al vindt zijn Animisme thans weinig aanhangers meer, toch ligt er een vingerwijzing in, naar wat op geneeskundig terrein nog steeds *de* open vraag blijft, met name de Psychiatrie.

Nu is het opmerkelijk, dat deze zelfde naam van Animisme, dien men aan Stahls stelsel gaf, in onze eeuw aan een soortgelijk stelsel, maar op geheel ander terrein is gegeven. Thans toch verstaat men onder Animisme meest een verschijnsel op afgodisch gebied, hierin bestaande, dat de volken allerlei werkingen in de natuur en allerlei ervaringen in hun leven, die ze niet verklaren kunnen uit gekende oorzaken, toeschrijven aan de inwerking van allerlei geheimzinnige geesten, 't zij dan goede, 't zij dan kwade. Deze volksovertuiging leefde niet alleen in vroeger eeuwen, maar heerscht thans nog in de heidenwereld. De hoogepriester van den Lahma-dienst in Zuid-China houdt zich nog dagelijks bezig met het opvangen van zulke booze geesten in flesschen of kruiken, die dan daarna duchtig verzegeld worden, opdat de kwelgeest niet weer ontsnappe. Nu heeft dit dusgenaamde godsdienstig Animisme met het geneeskundig Animisme van Stahl metterdaad dezen hoofdtrek gemeen, dat in beide stelsels de verklaring voor een *stoffelijk* verschijnsel gezocht wordt in een *geestelijke* oorzaak, en wel nader in de werken van een ongezien geestelijk wezen op de stof. Bij Stahl was dat ongeziene wezen *de ziel*, die inwerkt op het lichaam, en bij het Animisme der volken zijn deze ongeziene geestelijke wezens allerlei kwelgeesten of beschermgeesten, die inwerken op het leven en de lotgevallen van hen, die door deze geesten bedreigd en vervolgd of ook beveiligd en gezegend worden. En zoo doorziet men tevens terstond in welk verband beide deze stelsels met de leer der Engelen staan. Ook toch bij de Engelen komen we in aanraking met een wereld van geestelijke wezens, van wie naar luid van Gods Woord, een werking 't zij ten goede, 't zij ten kwade op ons menschelijk leven uitgaat. De Engelen, die staan bleven in hun oorspronkelijke heiligheid, werkten ten goede op ons in, de Engelen, die vielen en demonen werden, zijn onze verleiders, onder allen Satan vooraan.

Nu is intusschen het geloof aan het werkelijk bestaan van zulke geestelijke wezens en aan hun vermogen, om op ons menschelijk leven in te werken, niet aller. Wat we in Hand. 23 : 8 omtrent de toenmalige

heerschende overtuigingen lezen, gold welbezien als regel voor alle tijden en geldt nog. Toen heette het: „Want de Sadduceën zeggen, dat er geen opstanding is noch engel noch geest, maar de Farizeën belijden het beide"; en ook thans nog kan men zeggen, dat zij wier streven meer in het stoffelijke opgaat, noch aan een opstanding des vleesches noch aan het bestaan van Engelen gelooven, en dat omgekeerd zij, wier geloof aan de opstanding vaststaat, ook het bestaan van Engelen belijden. Tusschen de Opstanding en het bestaan der Engelen bestaat dan ook metterdaad deze samenhang, dat er voor de stofaanbidders niets anders dan dit stoffelijk aanzijn bestaat, en het leven dus uit is, zoodra dit stoffelijk aanzijn gebroken wordt; en dat in verband hiermeê, het geloof aan het bestaan van wezens *zonder* stoffelijk aanzijn, 't zij als afgestorvenen, 't zij als Engelen, een ongerijmdheid is. En omgekeerd ligt in alle geloof aan de opstanding tevens de belijdenis, dat de mensch nog iets anders is dan de stoffelijke verschijning, die wij waarnemen; dat na het sterven dit geestelijke wezen van den mensch, afgescheiden van zijn lichaam, voortbestaat; dat er alzoo een bestaan van een geestelijk wezen *zonder* lichaam denkbaar is; en dat er uit dien hoofde niets vreemds in ligt, om het bestaan van Engelen te belijden, die juist zulke, van lichamelijkheid ontbloote, louter geestelijke wezens zijn.

In den strijd tusschen deze twee tegenover elkander staande overtuigingen was echter vooral sinds het laatst der vorige eeuw de geloovige groep, als we ons zoo mogen uitdrukken, merkbaar teruggedrongen, en verloor met den dag terrein. Het was op het laatst der vorige eeuw een zeer plat en gelijkvloersch leven, dat voor de wereld der Goddelijke poëzie die achter het gordijn der zichtbare dingen schuilt, oog noch hart had. En toen nu deze platte, matte geestesstemming ook onder de godgeleerden dier dagen doordrong, kon het niet verwonderen, dat ook het geloof aan de Engelen steeds meer terug werd gedrongen. Men begon dan zijn aanval veelal, gelijk ook Balthasar Becker ten onzent, met een bestrijding van het bestaan van de demonen en van Satan. En was het eenmaal gelukt met de leer van de booze geesten zóó duchtig den spot te drijven, dat de publieke opinie er niet meer aan wilde, dan begon de aanval ook op de goede Engelen, en kon men niet rusten, eer de hemelen daarboven ganschelijk ontvolkt waren, en er niets dan de oneindige ledige ruimte overbleef.

Wat de theologen op die wijs begonnen, is toen door de natuurkundigen voleind. Het moest van nu af aan alles naar de regelen van het natuurlijk leven verklaard worden. De verklaring van alle verschijnsel moest in stoffelijke oorzaken worden gezocht. Het materialisme werd ten troon verheven. Heel deze leer van geesten der engelen was goed geweest voor een tijd, toen men de werking der natuurkrachten nog niet kende, en ze alzoo toeschreef aan een geheimzinnige oorzaak. Daaruit was

zelfs heel de leer van de heksen, in al haar verfoeilijkheid, opgekomen. Maar thans, nu de natuurwetenschap zoo machtige vorderingen had gemaakt, en schier alles zich uit natuurlijke oorzaken verklaren liet, was hiermeê vanzelf aan geheel dat geloof aan Engelen en geesten de doodsteek toegebracht. Nog wist men wel niet *alles,* en kon nog niet ieder verschijnsel verklaren. Maar de wetenschap deed thans elk jaar een reuzenschrede vooruit, en er was geen twijfel, of eerlang zou zoo goed als alles wat men nu nog geheimzinnig heet, uit wel geconstateerde oorzaken gereedelijk verklaard worden. Alle geloof aan het bestaan van geesten was op dien grond als ongerijmd en ganschelijk verouderd af te wijzen. Dit was middeleeuwsch obscurantisme, waarmeê onze verlichte eeuw voor altijd gebroken had.

Voor de godgeleerden ontstond hierbij intusschen een niet geringe moeilijkheid. Ook al had men het geloof aan de onfeilbaarheid der Heilige Schrift prijsgegeven, toch viel niet te loochenen, dat in de Schrift het geloof aan Engelen en geesten bestaat, en dat het verwerpen van de Engelen en geesten er in wordt afgekeurd. Ja, zelfs in het leven van den Christus en in zijn uitspraken en gelijkenissen wordt zoo herhaaldelijk van Engelen melding gemaakt. In de Evangeliën niet minder dan *twee en veertig* malen, in de Handelingen *een en twintig* malen, in de brieven van Paulus of aan Paulus toegeschreven *acht en twintig* malen, en voorts schier op elke bladzijde van het boek der Openbaringen. Voor dit feit moest alzoo een verklaring gezocht. Die verklaring poogde men te geven, en kwam toen ten slotte tot deze slotsom, dat vooreerst bij Israël evenals bij alle volken het straks beschreven Animisme ongetwijfeld bestaan heeft, dat echter Israël zelf hiermeê niet gekomen is tot een eigenlijke leer van de Engelen, maar dat deze leer van de Engelen zich bij de Perzen ontwikkeld had, en dat de Joden eerst later, na de Babylonische ballingschap, in navolging van de Amschaspands en Dew's uit het Zend-Avesta, ook op hun wijs een soort van Engelenleer ontwikkeld hebben. Deze uitheemsche leer der Engelen zou dan in de eeuwen, die tusschen de Ballingschap en Johannes den Dooper liggen, allengs vaster wortel bij Israël hebben geschoten, en zou volksgeloof geworden zijn. Dientengevolge leefden de tijdgenooten van Jezus geheel in deze spiritualistische voorstelling van goede en van kwade geesten, die op ons menschelijk leven inwerken. Alleen de Sadduceën, als de meer ontwikkelde en meer beschaafde klasse, wisten zich van dat bijgeloof vrij te houden. Daarentegen in den kring van Nazareth, waar Jezus, en in den kring van Kapernaum, waar Jezus' discipelen werden opgevoed, was deze volksovertuiging algemeen, en zoo verklaart het zich dan, dat ook Jezus deze volksovertuiging overnam en ze vond bij zijn apostelen. Wie nog iets hooger eerbied voor Jezus had, en er zich niet in vinden kon, dat Jezus als product van zijn tijd beschouwd werd,

leerde dan dat Jezus het wel anders en wel beter wist, en voor zijn persoon *niet* aan Engelen of geesten geloofde, maar zich desniettemin naar de volksovertuiging schikte, omdat het bestaan van Engelen geheel in de godsdienstige voorstellen van zijn tijdgenooten was opgenomen. Zonder nu hier op deze verklaring nader in te gaan, zij er toch in het voorbijgaan op gewezen, dat de jongste onderzoekingen over het godsdienstige leven der toenmalige Perzen aan deze voorstelling vrijwel den bodem hebben ingeslagen. In James Darmesteter's *Le Zent Avesta*, Parijs 1893, Deel III, p. 65, komt deze geleerde onderzoeker, hoewel zelf een ongeloovige, tot de geheel tegenovergestelde slotsom, dat niet de Joden hun Engelenleer van de Perzen overnamen, maar dat omgekeerd de Amschaspands of Perzische engelen uit de Jodenwereld naar Perzië zijn gekomen. „Les Amschaspands sont une création du néo-platonisme," zegt hij; en besluit dan als volgt: „Bref, Ahura Mazden est pré-Alexandrin, mais les Amschaspands et l'armée organisée des Ired's sont post-Alexandrin," wat zeggen wil, dat wel de Perzische leer van Ahara Marden vóór-Alexandrinisch is, maar de leer van de Engelen en van het geordende heirleger der Ireds, na-Alexandrinisch. En al heeft nu de hoogleeraar Tiele gepoogd (in de *Revue* van Réville) de oude, ook door hem vroeger gegeven voorstelling op dit punt tegen Darmesteter te verdedigen, niet licht zal erkend worden, dat deze verdediging gelukt is, en voorshands kan in afwachting van nadere beslissing wel aangenomen, dat de theorie, die ter verklaring van de Engelen in de Schrift, tot zelfs op onze catechisatiën was verkondigd, wel zal doen, met weer schuil te gaan.

Veel opmerkelijker intusschen is het feit, dat juist in onze eeuw, nu op wetenschappelijk gebied met alle geloof aan het bestaan van Engelen en geesten gebroken was, zich uit de mystiek van het leven zelf weer een krachtige beweging heeft doen gelden, die het bestaan van ongeziene geesten en hun uitwerking op ons met geestdrift, soms zelfs met koortsachtige spanning staande houdt. We bedoelen namelijk het dusgenaamde Spiritualisme. Reeds was het opmerkelijk, dat juist toen geleerde mannen het geloof aan de Engelen en geesten begonnen af te breken, in Emanuel Swedenborg een ziener opstond, die op grond van eigen ervaring de wezenlijke inwerking van ongeziene geesten op zijn levenslot bepleitte. Toch bleef Swedenborg nog tamelijk wel op zichzelf staan, en verzamelde slechts een kleinen kring om zich, die bereid was geheel zijn voorstelling van de eeuwige dingen te beamen. Maar wat bij Swedenborg een op zichzelf staand verschijnsel bleef, is in onze eeuw tot een verschijnsel van algemeenen omvang geworden. In land na land zijn nu hier, dan daar, mannen, en vooral ook vrouwen opgestaan, die verklaarden, hetzij door kloppen, hetzij op andere wijze in rapport

te zijn gekomen met wezens, die ze niet zagen, die met het oog niet waarneembaar waren, en die zich aankondigden als geesten uit de onzichtbare wereld. Dit hun beweren werd aanvankelijk met ongeloovigen glimlach bejegend, maar ze hielden hun beweringen vol. Door niets was hun uit het hoofd te praten, dat ze werkelijk in zulk een rapport met de geestenwereld gestaan hadden. En overmits de manifestatiën van deze geesten zich niet louter op mystiek gebied terugtrokken, maar door het kloppen, door het bewegen en dansen van tafels, en ten slotte zelf door het bewegen van een potlood en het schrijven met zulk een potlood openbaarden, slaagden ze er weldra in, om een niet geringe schare, zoo onder de belijders van den Christus als onder de verwerpers van zijn naam, min of meer tot het geloof aan hunne beweringen over te halen. Belijders van den Christus, die zich hierin vangen lieten, waren natuurlijk geen lieden, die vast bij de Schrift leefden, maar meer gevoelschristenen; maar dit neemt niet weg, dat vele belijders, en zoo ook met name enkele Groninger predikanten hier te lande, volkomen ter goeder trouw dit Spiritualisme aangrepen als in hun oog een niet te verwerpen verweermiddel in den strijd tegen het Modernisme. Twee richtingen teekenden zich dan ook al spoedig af. Eenerzijds de mannen, die deze manifestatiën slechts aangrepen als welkom bewijs voor de werkelijkheid van de bovennatuurlijke dingen; en anderzijds de mannen, die op het Spiritualisme zelf een systeem bouwden. Dit laatste deden ze dan weer op zeer onderscheiden manier, maar het resultaat was dan toch, dat ze van het Spiritualisme een soort afzonderlijk geloof, bijna een secte maakten. Nu is ten onzent de groep dezer Spiritualisten zeer zeker klein, ook al bezat ze dan ten onzent een talentvol woordvoerder in den emeritus predikant Roorda van Eysinga, wiens gedachten diep gaan en wiens stijl u onwillekeurig meêsleept. Maar in het buitenland, vooral in Amerika, is het aantal van deze Spiritualisten reeds indrukwekkend groot en hun activiteit op letterkundig gebied beschamend. Geheel een reeks van tijdschriften worden hunnerzijds in allerlei talen uitgegeven. Hun geschriften vullen reeds een tamelijk groote bibliotheek. En hun aantal schat men nu reeds niet meer op tienduizenden, maar op millioenen. Iets waarbij nog het opmerkelijkst is, dat dit Spiritualisme zijn aanhang weinig vindt onder de lagere volksklasse, maar juist het meest onder de gegoede en beschaafde lieden, die door het materialisme dezer eeuw niet bevredigd worden.

Vraagt men nu wat dit Spiritualisme met de leer der Engelen uitstaande heeft, zoo ligt het antwoord gereed. Gelijk toch reeds uit de Sadduceën bleek, gaat loochening van opstanding en van Engelen steeds hand aan hand, en is de vraag, of de zielen na den dood voortbestaan, en of er Engelen zijn in den grond één. Niet, dit versta men wel, alsof de Engelen afgestorven personen zouden zijn. In het minst niet. De Engelen

zijn op zichzelf staande wezens. Maar het geloof aan Engelen hangt geheel aan de vraag, of men het bestaan van onstoffelijke en onzichtbare wezens aanneemt of verwerpt. Neemt men dit aan, dan kan men dus ook aan het voortbestaan van de ziel na den dood, maar dan ook aan Engelen gelooven; terwijl omgekeerd, als men dit verwerpt, tegelijk met het geloof aan de opstanding ook het geloof aan de Engelen valt. Zij het dus al, dat het Spiritualisme zich niet zoo rechtstreeks met de leer der Engelen heeft ingelaten, en schier uitsluitend zich met de geesten der afgestorvenen bezighoudt, toch ligt in dit erkennen van het bestaan van onlichamelijke geesten der afgestorvenen tevens de weg gebaand, om ook het bestaan van Engelen voor mogelijk te houden. En op dit verschijnsel moest nu ook in dit verband gewezen worden, omdat het toont, hoe onuitroeibaar in onze menschelijke natuur de behoefte leeft, om het bestaan van een geestenwereld te erkennen. Want wat heeft het nu gebaat, of wijsgeeren en godgeleerden en natuurkundigen hun beste krachten hebben ingespannen, om het thans levend geslacht van de wereld der Engelen, gelijk die ons in Gods Woord geopenbaard is, te vervreemden? Achter hun rug is aanstonds uit de mystiek van het leven soortgelijk geloof aan een geestenwereld toch weer opgekomen, maar nu in veel krasser vorm. Het geloof aan de Engelenwereld werkte stil en bezielend in de Gemeente des Heeren door. Het deerde niemand en stond niemand in den weg. En nu men zich uitgeput heeft om dit verheffende geloof aan de Engelen te niet te doen, heeft men er de rumoerige, steeds verder om zich grijpende beweging van het Spiritualisme voor in de plaats gekregen. Dit is dan ook zóó wel ingezien, dat juist sinds het opkomen van het Spiritualisme, de godgeleerden van niet al te ver afwijkende richting het oude geloof aan de Engelenwereld weer hebben opgezocht, en zich de vraag hebben gesteld, of ze toch niet beter deden, met dit oude geloof weer in eere te brengen, dan dat ze het Spiritualisme aanmoedigden. In den eersten druk van *Herzog's Real Encyclopaedie* stelde Lic. Böhmer het nog voor, alsof de voorstelling van Engelen niets dan voorbijgaande indrukken van ons Godsbewustzijn waren, maar in de tweede uitgave van 1897 komt Robert Kübel met zekere veerkracht voor de oude belijdenis op. Welbezien is er dan ook geen andere keuze. Ge zult of de Engelenwereld eeren, gelijk God u die in zijn Woord geopenbaard heeft, of wel, zoo ge deze verwerpt, zult ge terugvallen in het Animisme der afgodische volken, niet rechtstreeks maar bij trappen, en de eerste trap is hier het zoeken van gemeenschap met de dooden, die van ons zijn gegaan.

II.

DE ENGELEN IN VERGETELHEID.

Dat dan niemand u overheersche naar zijnen wil in nederigheid en dienst der engelen, intredende in hetgeen hij niet gezien heeft, tevergeefs opgeblazen zijnde door het verstand zijns vleesches.
COL. 2 : 18.

Het kan niet wel ontkend, dat de Engelen heden ten dage onder de Gereformeerden, en haast kan men zeggen, onder de Protestanten in het algemeen, niet die mate van opmerkzaamheid genieten, die hun in de Heilige Schrift is gegund. Wel vindt ge in de belijdende kringen der Calvinisten niemand die, met de Sadduceën vanouds en de vrijdenkers van thans, het bestaan der Engelen betwist, of ook ongeloovig het hoofd schudt bij wat de Heilige Schrift ons aangaande de Engelen mededeelt; maar daarom kan men nog volstrekt niet zeggen, dat de Engel zekere plaats in aller geloofsleven en beschouwing inneemt. Zeker, men luistert met eerbied en zielsverrukking naar der Engelen zang in Efratha's velden; men weet dat Engelen onzen Heiland na de verzoeking in de woestijn en in Gethsémané hebben gediend; op ons Paaschfeest herinneren we het ons, hoe er Engelen nederdaalden en den steen afwentelden van het graf; bij de Hemelvaart hooren we de Engelen tot de Apostelen spreken; en in het boek der Openbaringen wordt de toekomst des Heeren niet anders dan verzelschapt van Engelen geteekend; maar dit alles kan men aannemen en belijden, zonder daarom nog de vraag voor zich zelven beantwoord te hebben, welke plaats de Engelen in Gods schepping hebben, welken dienst ze in het groote werk der genade vervullen, en in welke betrekking ze tot ons persoonlijk en tot het heil onzer eigen ziel staan. En juist over dit laatste nu moet in ernstigen zin geklaagd, dat men persoonlijk en voor het leven zijner eigen ziel, veel te veel aan het meêleven met Gods Engelen is afgestorven. Wat onze Heidelbergsche Catechismus bij de uitlegging van de derde

bede nog als *bewust* onder stelt, dat het: „Uw wil geschiede" beteekent: „Geef dat ook ik uw wil op aarde moge volbrengen, *gelijk uw Engelen in den hemel doen*", is thans schier geheel uitgesleten en van de honderd die het *Onze Vader* bidden, durven we wel zeggen, dat er stellig negentig zijn, die die derde bede telkens meê bidden, of zelf bidden, zonder ook maar één ondeelbaar oogenblik aan den dienst der Engelen te hebben gedacht.

Men overdrijft dan ook niet, zoo men klaagt dat de Calvinisten maar al te zeer aan het stuk van de Engelen vervreemd zijn. Men hoort, o, zoo zelden over de Engelen spreken. In onze geschriften nemen ze een onnoembaar kleine plaats in. Op de catechisatie wordt er zeer zelden in toepassing op het eigen leven over gehandeld. En hoe weinig de Engelen in de predikatie leven, is voor alle kerken openbaar. Er bestaat daarom nog wel zeker phantaseeren over Engelen, vooral bij onze vrouwen; maar deze soort van belangstelling in de Engelen, heeft in den grond der zaak niets met de Heilige Schrift te maken. Zulk hechten aan de Engelen is meer een vrucht van de kunst. Men heeft op het doek, men heeft uit marmer allerwegen aanminnige en bevallige gedaanten van Engelen getooverd, die veel hebben, waardoor ze boeien, en in de dichtkunst hebben de zangers deze *kunst*-Engelen, die heel anders zijn dan de *Schriftuurlijke* Engelen, slag op slag ingevoerd en zelf laten zingen, of bezongen op hun wijs. Vooral gravures met een stervend kind dat door een Engel uit de wieg wordt weggehaald, zijn daarom voor deze sentimenteele lieden uiterst aantrekkelijk geworden. Zoo is men in deze kunst-Engelen een soort poëtische wezens gaan zien, en heeft, geheel buiten zijn belijdenis en buiten Gods Woord om, de wereld van zijn voorstelling met deze gevleugelde figuren bevolkt. Uit die kunstwereld zijner voorstelling heeft men toen die „aanminnige" Engelen ook overgebracht in zijn dagelijksch leven. Er is bijna geen jonge moeder, die haar kleine lieveling niet haar „engel" noemt, en onder jongelieden die zich onderling verloven, is niets zoo gewoon, als om in brieven elkander met „mijn engel" toe te spreken. Juist hieruit nu blijkt op overtuigende wijze, dat men feitelijk niet meer met de wezenlijk bestaande Engelen rekent, maar in het woord Engel slechts den poëtischen naam begroet van een aantrekkelijk en aanminnig wezen, en dat men dien naam toepast en bezigt, zoodra men hetzij voor de liefde van zijn hart, hetzij als jonge moeder, voor zoover dit op aarde mogelijk is, zijn ideaal verwezenlijkt ziet. Een kwaad dat dan eerst zal gestuit worden, als we de Engelen niet langer uit de poëtische voorstelling der kunst, maar uit de Heilige Schrift nemen.

Vraagt men nu, vanwaar het komt, dat onder ons Protestanten, en dus ook bij de Calvinisten, de geestelijke bemoeïng met de Engelen der Schrift zoo sterk afnam, dan is er geen twijfel, of dit is aan onze tegenstelling vooral met de Roomsche practijk te wijten, en ten deele ook met de Roomsche kerkleer. In de dagen der Reformatie deed men de droeve geestelijke ervaring op, dat er veel en allerlei tusschen de heilzoekende ziel en den Christus was ingedrongen. De persoonlijke, zelfbewuste, rechtstreeksche gemeenschap tusschen den Christus en de eigen ziel was al meer gedaald. Uitzonderingen bleven zeer zeker stand houden. Enkele machtiger geesten, en ten deele zekere orden, bleven zich meer rechtstreeks met den Christus bezighouden. Maar voor de schare der belijders was de rechtstreeksche gemeenschap met den Christus een bijna ongekend zielsgenot geworden. Men had met den priester, men had met den bisschop, men had met den paus van Rome, men had met Maria, men had met de heiligen, men had met de Engelen te doen, en eerst over al deze schakels heen was er dan ook zekere gemeenschap met den Heiland, maar die juist tengevolge van die vele tusschenschakels haar veerkracht en innigheid inboette. Dit veruitwendigde de religie, en bracht teweeg, dat het waarlijk ontrust gemoed, dat niet bijgeloovig was, geen vrede in zijn God kon vinden. Velen, die desniettemin naar dien vrede dorstten, hebben toen, Luther vooraan, de heldhaftige poging gewaagd, om al deze staketsels omver te werpen, rechtstreeks tot den Christus door te dringen, en op die wijs een vrede te zoeken, dien noch de kerkelijke opstal, noch de creatuurlijke hemel hun schenken kon. In den aanloop hebben ze toen de afhankelijkheid in de conscientie van de geestelijkheid te niet gedaan, hebben ze de vereering van Maria terneergeworpen, den dienst der heiligen opzij gedrongen, en zoo ook de vereering der Engelen buiten de kerk gezet. Die gebondenheid in de conscientie aan de geestelijkheid, die dienst van Maria, die eerebieding aan de heiligen, die vereering der Engelen waren tusschen de ziel en den Middelaar ingeschoven, en het was alleen uit dorst der ziele naar vrije zielsgemeenschap met den Heiland, dat men toen, zonder aarzelen, en uit zekere consequentie, dit alles ter deure uitwees.

Uit dit oogpunt moet dan ook de houding bezien en beoordeeld, die de Gereformeerde kerken hier te land in zake de aanroeping der Engelen hebben aangenomen, blijkens Art. 26 van onze Belijdenis. Want wel wordt in dit artikel alleen de tusschenkomst der heiligen bestreden, maar de heiligen stonden te dezen opzichte met de Engelen op één lijn, en wat van hen geldt, geldt evenzoo van de Engelen. En leest men nu dit schoone artikel 26 in één adem door, dan vindt men geen zweem van de poging, om aan zekere hatelijkheid tegen Rome lucht te geven; maar spreekt in deze belijdenis van *de eenige*

voorbiddinge van den Christus niets dan de zalige triomf in het hart van Gods uitverkorenen, hierin uitkomende, dat eindelijk, eindelijk dan toch alle tusschenpersonen verdwenen zijn, en volle zielsgemeenschap met den Heiland is hervonden. „Daar is niemand, zoo heet het daar, daar is niemand, noch in den hemel noch op de aarde onder de schepselen, die ons liever heeft dan Jezus Christus, *dewelke, hoewel Hij in de gestaltenisse Gods was, nochtans zich zelven vernietigd heeft, aannemende de gestaltenisse eens menschen en eens knechts voor ons,* en *is in alles zijnen broederen gelijk geworden.* Indien wij nu eenen anderen Middelaar zoeken moesten, die ons goedgunstig ware: wien zouden wij kunnen vinden, die ons meer beminde dan Hij, die zijn leven voor ons gelaten heeft, *ook toen wij zijne vijanden waren*? En zoo wij eenen zoeken, die macht en aanzien heeft, wie is er, die des zooveel heeft als degene, *die gezeten is ter rechterhand zijns Vaders, en die alle macht heeft in den hemel en op aarde?* En wie zal eer verhoord worden dan de eigen welbeminde Zone Gods? Zoo is dan alleen door een mistrouwen dit gebruik ingevoerd, dat men de heiligen onteert, in plaats van die te eeren, doende 't gene zij nooit gedaan noch begeerd hebben, maar hebben het volstandiglijk en volgens hunnen schuldigen plicht verworpen, als blijkt uit hunne schriften. En hier moet men niet voorbrengen, dat wij 't niet waardig zijn; want het heeft hier de meening niet, dat wij onze gebeden op *onze* waardigheid zouden voordragen, maar alleen op de uitnemendheid en waardigheid onzes Heeren Jezus Christus, wiens rechtvaardigheid de *onze* is door het geloove. Daarom de Apostel, willende deze zotte vrees, of veel meer dat mistrouwen van ons nemen, zegt ons, *dat Jezus Christus zijnen broederen in alles gelijk moest worden, opdat Hij een barmhartige en een getrouwe Hoogepriester zoude zijn, om de zonden des volks te verzoenen; want in 't gene Hij zelf, verzocht zijnde, geleden heeft, kan Hij degenen, die verzocht worden, te hulpe komen.* En daarna, om ons nog meer moed te geven om tot Hem te gaan zegt hij: *Dewijl wij dan een grooten Hoogepriester hebben, die door de hemelen doorgegaan is, namelijk Jezus, den Zone Gods, zoo laat ons deze belijdenis vasthouden. Want wij hebben geenen Hoogepriester, die niet kan medelijden hebben met onze zwakheden, maar die in alle dingen gelijk als wij is verzocht geweest, doch zonder zonde. Laat ons dan met vrijmoedigheid toegaan tot den troon der genade, opdat wij barmhartigheid mogen verkrijgen en genade vinden, om geholpen te worden, ter bekwamer tijd.* Dezelfde Apostel zegt, dat *wij vrijheid hebben tot den ingang des heiligdoms door het bloed van Jezus; zoo laat ons dan toegaan,* zegt hij, *in volle verzekerdheid des geloofs* enz. Desgelijks: *Christus heeft een onvergankelijk priesterdom; waarom Hij ook volkomen kan zalig maken degenen, die door Hem tot God gaan: alzoo Hij altijd leeft om voor hen te bidden.*

Wat ontbreekt er meer, dewijl Christus zelf deze uitspraak doet: *Ik ben de weg en de waarheid en het leven; niemand komt tot den Vader dan door Mij?* Waartoe zouden wij eenen anderen Voorspreker zoeken? Aangezien het God beliefd heeft, ons zijnen Zoon tot Voorspreker te geven, laat ons Hem niet verlaten, om eenen anderen te nemen, of veel meer eenen anderen te zoeken, zonder Hem immermeer te vinden; want als God Hem ons gegeven heeft, zoo wist Hij wel, dat wij zondaars waren. Daarom, achtervolgende het bevel van Christus, zoo roepen wij den hemelschen Vader aan door Christus, onzen eenigen Middelaar, gelijk wij in 't gebed des Heeren geleerd zijn, verzekerd zijnde, *dat al wat wij den Vader bidden zullen, ons zal gegeven worden.*"

Van deze roerende belijdenis mocht niets afgedaan, omdat ze het overtuigende bewijs levert, hoe onze Confessie, allerminst uit tegenzin tegen de Engelen of uit ongeloof aan de Engelen, maar uitsluitend en eeniglijk uit zielsdrang naar den Verlosser, de aanroeping en de voorspraak der Engelen opzij heeft gedrongen. Immers, de dienst der Engelen is daarmee zoo weinig ontkend, dat Art. 12 uitdrukkelijk betuigt: „Hij heeft ook de Engelen goed geschapen om zijn zendboden te zijn, *en zijn uitverkorenen te dienen,*" gelijk dan ook de Heidelbergsche Catechismus ons in Vraag 124 de Engelen ten voorbeeld stelt. Maar hoezeer dit ook vaststa, toch kan noch mag ontkend, dat de geestelijke beslistheid, waarmeê men zich op die wijs tegen de Engelenvereering in Rome's kerk keerde, er ongemerkt toe geleid heeft, om te sterk de aandacht te vestigen op de tegenstelling, en daardoor de positieve belijdenis van de Engelen en van hun dienst te veel op den achtergrond heeft gedrongen. Het ligt nu eenmaal in onze zondige natuur, dat wij menschen zoo moeilijk de juiste maat weten te houden. Het evenwicht te bewaren is aan zoo weinigen gegeven. En zoo licht slaan we uit het ééne uiterste in het andere uiterste over. Vandaar dat gemeenlijk gezondigd wordt òf door overschatting òf door onderschatting, òf door overdrijving òf door tekortkoming, wat de geleerden in het Latijn noemen per *excessum* of per *defectum.* Nu verviel Romes kerk wat de Engelen betreft in *overschatting* en excessus; maar ontkend kan niet worden, dat de Calvinisten in hun ijver om dit exces, deze overschatting en deze overdrijving te keer te gaan, ook hunnerzijds niet te wel de juiste maat wisten te houden, en in hun geloofspractijk maar al te licht vervielen in onderschatting, in tekortkoming, in wat men noemt *defectus* ten opzichte van de beteekenis der Engelen. Vandaar dat toen, gelijk boven werd aangeduid, zekere denkbeelden over de Engelen meer uit de wereld der poëzie dan uit Gods Woord ingang vonden; ja, dat men in kringen, die aan Gods Woord zijn af-

gestorven, thans nog vaak meer het woord „engel" hoort bezigen dan in gezinnen die bij Gods Woord leven; en vandaar dan ook, dat het Spiritisme, toen het uit zijn mystieken achtergrond naar voren drong, juist in de Protestantsche landen den voor zijn doel vruchtbaarsten bodem vond.

Vraagt men nu, wat de Roomsche kerk over de vereering der Engelen geleeraard heeft, zoo moet erkend, dat het Concilie van Trente zich over dit onderwerp soberlijk heeft uitgelaten. In den *Cat. Rom.* P. III. c. II. 9. 4. (deze Cat. is ingevolge het besluit van het Conc. van Trente, door Pius V uitgevaardigd) wordt vastgesteld, dat „de vereering en aanroeping der heiligen, der engelen en der gelukzalige zielen, die de hemelsche heerlijkheid smaken, niet tegen het *eerste* (wij zouden zeggen: tegen het *tweede*) gebod strijdt." Dit wordt dan betoogd met de vraag: „Wie toch zou onzinnig genoeg zijn, om, als een koning verbood, dat iemand zich als koning van zijn rijk mocht gedragen, of met koninklijk eerbetoon gehuldigd mocht worden, hieruit af te leiden, dat derhalve alle eerbetoon aan de magistraten door den koning verboden was? Ofschoon toch de Christenen gezegd worden de Engelen te aanbidden (adorare) naar het voorbeeld der heiligen onder het Oude Verbond, daarom bewijzen ze hun nog geenszins die hulde die ze Gode toebrengen." En dan wordt er voorts opgewezen hoe de heiligen van het Oude Verbond zelfs aan koningen wel de hulde der adoratie hebben bewezen (met verwijzing naar Gen. 23 : 7, 12; 42 : 6, 1 Kon. 24 : 9, 25 : 23, 2 Kon. 9 : 6, 8 en 1 Kron. 29 : 20), en gevraagd, of de hulde en de vereering als op aarde aan de vorsten wordt bewezen, niet eveneens en minstens evenzeer toekomt aan die hooge wezens, die zoo verre in heerlijkheid boven de koningen uitschitteren. „Ook de liefde, zegt de *Cat. Rom.*, moet ons dringen, daar immers de Engelen voor ons bidden, onze wachters zijn, en onze gebeden voor Gods troon dragen. Uit dien hoofde moeten ze aangeroepen worden, omdat ze steeds het aangezichte Gods zien, en het hun opgedragen patroonschap over onze zaligheid, willigljk aanvaard hebben." Allerminst wordt hier echter, zoo gaat de *Cat. Rom.* voort, „een vereering mede bedoeld, die aan de eere Gods afbreuk zou doen, en veeleer wordt juist die eere Gods verhoogd, hoe meer deze dienst der heiligen en der engelen der menschen hoop opwekt en versterkt en ze uitlokt tot de navolging der heiligen."

Gelijk men ziet, is dit sober uitgedrukt. Er wordt uitdrukkelijk geconstateerd, dat het eerbetoon aan de Engelen iets geheel anders moet zijn dan het huldebetoon, dat men aan het Eeuwige Wezen toebrengt. Het eerbetoon aan de Engelen moet vergeleken met den eerbied, dien we ook op aarde aan de menschen, die God over ons gesteld heeft, schuldig zijn. En wel verre, dat deze vereering der Engelen van de

glorie onzes Gods zou mogen aftrekken, wordt gezegd, dat niets zoozeer tot de glorie des Allerhoogsten leidt als juist het volstandig voortgaan in dezen dienst van de Engelen en van de heiligen. Bovendien wordt elke uitspraak, die in deze overweging dienst doet, rijkelijk met voorbeelden der Schrift toegelicht en gesteund, en het geheel zóó ineengezet, dat de bedoeling om misbruik te voorkomen, kwalijk kan miskend worden. En toch dit alles heeft niets gebaat. Voor als na is in de practijk het misbruik aan het woord gebleven. En wat meer zegt, dit misbruik kwam wel terdege uit de opgestelde leer voort.

Er komt in den brief van den apostel aan de kerk van Colosse in het 2de hoofdstuk in het 18de vers een uitspraak over den dienst der Engelen voor, die het goed is hier tot uitgangspunt te nemen. De heilige apostel merkt in dien brief op, hoe toen reeds in de pas gestichte kerk van Colosse pogingen waren aangewend, om de zielen der geloovigen weer in banden te leggen, der christenen vrijheid te verkorten, en allerlei tusschen hen en den Heiland in te schuiven. Dit nu verontrust hem. Hij doorziet en voorziet, wat die scheiding tusschen het *Hoofd* en de *leden* moet veroorzaken en de eenheid van het lichaam van Christus moet breken. En, met het oog daarop nu, dringt hij er bij de geloovigen van Colosses kerk op aan, dat ze toch niemand door zijn oordeel over zich laten heerschen in allerlei bepaling over spijs of drank, in het stuk van den feestdag of der nieuwe maan of der sabbaten, omdat alle deze instellingen wel vroeger golden, toen ze een schaduw waren der toekomende dingen, maar nu vervallen zijn, nu de zaak zelve, die deze gebruiken afschaduwden, in Christus gekomen is. En na dit gezegd te hebben, gaat hij dan aldus voort: „Dat ook niemand u overheersche naar zijn wil *in nederigheid en dienst der Engelen,* intredende in hetgeen hij niet gezien heeft tevergeefs opgeblazen zijn door het verstand zijns vleesches, en het Hoofd, d. i. Christus, niet behoudende." Hieruit blijkt, dat reeds destijds de dwaalleer in de gemeente was ingeslopen, die aan de vereering van den Christus niet genoeg meende te hebben, en daarom zekeren „dienst der Engelen" had ingevoerd, d. i. zekere plechtigheden waarnam, om hierdoor de Engelen te vereeren. Deze opzettelijk godsdienstige vereering der Engelen werd nu, blijkens wat er aan voorafgaat, verdedigd door een beroep op den „nederigen zin" der geloovigen. Ze moesten wandelen in „nederigheid" en juist op grond van die „nederigheid" hun toevlucht nemen tot die vereering der Engelen. Juist dus hetgeen in de dagen der Reformatie zoo krachtig gevoeld is, en wat Art. 21 van onze Confessie op zoo aangrijpende wijze bestrijdt, t. w. men wilde aan deze godsdienstige vereering der Engelen ingang verschaffen, door het

voor te stellen, alsof wij onwaardig waren, om rechtstreeks door Christus tot God te gaan. Wie zoo maar den Christus als zijn Heiland aanriep, was niet nederig genoeg. Hij had te hoogen dunk van zich zelven alsof hij dit zoo maar doen kon. Alleen geestelijke hoogmoed kon er ons toe brengen, om rechtstreeks den Verlosser aan te roepen. Maar zoo deed een ootmoedig en nederig geloovige niet. Die had daarvoor veel te lagen dunk van zich zelven. Die achtte zich zelven daartoe niet gerechtigd. Hij was nederig en wilde nederig blijven, en daarom ging hij niet tot den Christus zelven, maar bleef hij aan de voorpoort bij de heiligen en de Engelen staan, om door hun tusschenkomst zijn bede aan den Koning in zijn geducht paleis te laten overbrengen, en uit dat paleis evenzoo door hen zich de genade en gunste zijns Heilands te zien toebrengen. Dat „nederigheid en dienst der Engelen" hangt dus rechtsstreeks saâm. Het is een valsch begrip van „nederigheid", dat deze dwaalleeraars er bij de geloovigen zochten in te brengen, en indien de verkeerd begrepen „nederigheid" maar eenmaal post had gevat, dan zou de dienst en de vereering der Engelen hier van zelf uit volgen. Gevolg hiervan zou dan ook zijn juist datzelfde wat men in de eeuw der Reformatie zoo pijnlijk ervaren had, t. w. dat men op die manier „het Hoofd niet behield", zijn gemeenschap met den Christus zag afnemen, en door alle deze vereeringen van heiligen en Engelen, die tusschen Christus en de ziel zich indringen, zich op steeds verder afstand van zijn Heiland bevond. En deze dwaalleeraars en deze daarom zoo tergende practijk en de daaruit voortvloeiende geestelijke verarming, zou eeniglijk te wijten zijn aan de zucht, om in te dringen „in dingen die men niet gezien had." Omtrent de Engelenwereld weten wij niets, tenzij dan dat God het ons in zijn Woord openbaart. Deze dwaalleeraren daarentegen gingen niet af op hetgeen de Heilige Geest ons in het Woord geopenbaard had, maar op eigen beweerde zielservaringen, en gaven altoos den voorwerpelijken geloofsgrond prijs, om in de subjectieve bevinding van een subjectieve phantasie hun uitgangspunt te nemen. En dat nu noemt de heilige Apostel een vrucht van de vleeschelijke verstandswerking, die tegen de verlichting des Heiligen Geestes ingaat. Neen het is niet de *ware,* maar een *valsche* nederigheid, als men het voor een kind van God en een verloste des Heeren niet geoorloofd acht, om rechtstreeks tot zijn Heiland te gaan. Alle diensten van engelen of heiligen, die men tusschen de ziel en den Heiland inschuift, brengen schade aan het geloof teweeg. En daarom vermaant de heilige apostel de kerk van Colosse, zich van deze dwaalleeraars af te keeren, wier voorstelling wel „een schijnrede van wijsheid in eigenwilligen godsdienst en nederigheid heeft, doch zijn niet in eenige waarde bij God."

III.

GEEN ENGELENAANBIDDING.

En ik viel neder voor zijne voeten, om hem te aanbidden, en hij zeide tot mij: Zie, dat gij dat niet doet, ik ben uw mededienstknecht, en uwer broederen, die de getuigenis van Jezus hebben: aanbid God. Want de getuigenis van Jezus is de geest der profetie.

OPENB. 19 : 10.

Paulus' waarschuwing, „dat dan niemand u overheersche door u, onder [voorwending van] nederigheid, of ingebeelde onwaardigheid, naar *den dienst der Engelen* heen te lokken" (zie Col. 2 : 18), strekt alzoo wel terdege, om al zoodanige vereering van of ook bemoeiïng met de Engelenwereld af te snijden, die haar grond zoekt in de bewering, dat wij te laag staan en te onheilig zijn, om zelf voor de aanspraakplaats van Gods heiligheid te verschijnen, en dat we deswege de voorspraak van de heiligen of de Engelen behoeven. Want wel heeft men van Roomsche zijde het trachten voor te stellen, alsof Paulus zich in Col. 2 : 18 tegen eene uit Perzië ingedrongen Engelenvereering gericht had, maar zonder dat er iets voor dit gevoelen pleit. Met geen enkel woord wijst de heilige apostel in wat voorafgaat of volgt op *vreemde* invloeden, maar zeer beslist op de poging van enkelen in de kerk zelve, om heerschappij over de zielen uit te oefenen, en onder de afkeurenswaardige middelen, die hiervoor werden aangewend, somt hij dan ook die valschelijk ingebeelde „nederigheid" op en den daarop gebaseerden „dienst der Engelen". Dat de neiging om de Engelen te aanbidden dan ook niet uit Perzië behoefde geïmporteerd te worden, blijkt uit niets zoo duidelijk als uit het voorbeeld van den heiligen apostel Johannes, die bij de openbaring hem op Pathmos ten deele gevallen, tot twee malen toe, voor een Engel nederviel om dien te aanbidden. Indien nu zoo iets, zelfs tot twee malen toe, aan een apostel,

en dat nog wel aan een zoo geestelijk apostel als Johannes overkomt, wat is dan natuurlijker, dan dat gelijke neiging, destijds althans, ook bij de gewone geloovigen heerschte; dat enkele op heerschappij beluste personen hiervan misbruik maakten om de geesten aan zich te onderwerpen; en dat de heilige apostel Paulus, het gevaar, dat hierin school, inziende, zoo ernstig de kerk van Colosse, en in haar de kerk aller eeuwen, waarschuwde, om zich toch niet in zulken dienst van Engelen te verloopen.

Evenmin blijkt ook maar met één enkel woord, dat de dienst der Engelen, die hier bestreden wordt, een soort aanbidding zou geweest zijn alsof de Engelen goden waren. Veeleer is het tegendeel uit den samenhang op te maken. Immers de voorvoeging van het woord „nederigheid" toont klaarlijk, dat deze „dienst der Engelen" te Colosse rustte op de valsche overtuiging, dat de geloovigen niet rechtstreeks in Christus voor God mogen naderen, maar de voorspraak van de heiligen en de Engelen behoeven. Wie nu op zulk een wijze een Engel aanroept, dat hij den Engel bidt en smeekt, om voor hem bij den Christus te pleiten, opdat Christus voor hem pleite bij God, geeft reeds daardoor te kennen, dat hij in zulk een Engel geen god aanbidt, maar een *hooger* wezen, dat invloed uitoefent op de genadebeschikkingen des Allerhoogsten. De onderscheidingen der Roomsche godgeleerden tusschen de *Latreia* of hoogste vereering die alleen aan God en Christus toekomt, en de *Dulia* of *lagere* wijze van vereering, die aan de Engelen en wie met hen gelijk staan, wordt toegebracht, doet hier alzoo niets ter zake. Het is volkomen waar, dat ook de Roomsche godgeleerden protesteeren tegen het denkbeeld, alsof die aanbidding, die alleen aan God als Schepper toekomt, ook aan eenig schepsel zou mogen worden toegebracht, en in besliste woorden spreken zij uit, dat de hoogste eisch van aanbidding (d.i. *Latreia*) alleen Gode toekomt. Maar niettemin houden ze staande, dat de lagere vereering, die aan de Engelen behoort bewezen te worden, en die onder de *Dulia* valt, toch ook een *godsdienstige* vereering is, omdat de beweegreden die hiertoe drijft, een godsdienstige is, en dus de grondslag van deze vereering ligt in den eerbied, dien men Gode zelf toedraagt, en die er toe noopt, om in hen te eeren de bovennatuurlijke gratiën, die God in hen heeft gelegd, en de waardigheid, waarmede Hij hen bekleed, alsook de macht waarmeê Hij hen gewapend heeft. Hierin verraadt zich dus wel terdege de poging, om onder zulk een vereering der Engelen iets heel anders te verstaan, dan de eerbetuiging die we aan onze Overheden bewijzen. Zulk een eerbetuiging noemen ze dan ook een *burgerlijke* (civilis), terwijl de hier geëischte vereering bepaaldelijk een *godsdienstig* karakter zal dragen. En hierin nu juist schuilt het gevaar, en de aanleiding, die in de leer zelve ligt, om in de practijk

nog verder af te dolen. Ook de heiligen toch zijn evenals de Engelen, dienaren Gods, door Hem met macht en majesteit bekleed, en die we eeren, niet om hunnentwil, maar om wat het Gode beliefd heeft in hen te leggen. Wat dienst en bekwaammaking aangaat staan beiden alzoo op één lijn, en ook gaat het niet op te beweren, dat de Engelen, als *soort van wezens,* boven den mensch staan, overmits de Heilige Schrift veeleer zegt, dat de mensch de Engelen zal oordeelen, en de vleeschwording van het Woord voor altoos ons menschelijk geslacht *boven* het Engelenheir verheven heeft. Stelt men nu desniettemin, dat de vereering die we aan onze Overheden hebben te wijden, slechts een *burgerlijk* karakter draagt, maar dat de vereering die we aan de Engelen schuldig zijn, *religieus* van aard is, dan wordt hier een onderscheid gemaakt van vèr gaande strekking, en dat er toe leiden *moet* en leidt, om de Engelen in onze schatting *boven* de natuur van het aardsche schepsel te doen uitgaan.

Steeds plachten onze vaderen in verband hiermede te verwijzen naar hetgeen staat opgeteekend in Openb. 19 : 10 en 22 : 8. — In Openb. 19 wordt ons in het apocalyptisch visioen het oogenblik geteekend, waarop de eindbeslissing ingaat. Johannes hoort van verre het gejuich der gezaligden in den hemel, die roepen: „Hallelujah, de zaligheid, en de heerlijkheid, en de eere, en de kracht zij den Heere onzen God," en hij ziet, hoe de Cherubijnen voor Gods aangezicht nedervallen, om Hem te aanbidden. Dit plechtig oogenblik grijpt nu Johannes dermate aan, dat hij geheel ontroerd wordt, en als daarop de Engel tot hem zegt: „Schrijf, zalig zijn zij die geroepen zijn tot het Avondmaal van de bruiloft des Lams," is Johannes zich zelf geen meester meer; voelt hij zich buiten staat om aan zoo machtig bevel gevolg te geven; en valt hij neder voor den Engel om hem te aanbidden. Maar deze gedoogt zulks niet. Integendeel, de Engel antwoordt aanstonds, zacht bestraffend: „Zie, dat gij dat *niet* doet, want ik ben uw mededienstknecht, en uwer broederen, die de getuigenis van Jezus hebben. Aanbid God. Want de getuigenis van Jezus is de geest der profetie" (Openb. 19 : 10). Toch was en bleef de indruk van wat Johannes aanschouwde, zoo overweldigend en wegsleepend, dat hij aan het einde van heel het apocalyptisch gezicht gekomen, nogmaals aan de neiging, om den Engel godsdienstige vereering toe te brengen geen weerstand kan bieden. Immers in Openb. 22 : 8 en 9 lezen we: „En ik Johannes, ben degeen die deze dingen gezien en gehoord heb. En toen ik ze gezien en gehoord had, viel ik neder om te aanbidden voor de voeten des Engels, die mij deze dingen toonde." Maar ook nu is het de Engel zelf, die onverbiddelijk dit religieuse eerbewijs tegengaat, en evenals in

Openb. 19 : 10 den heiligen apostel toeroept: „Zie, dat gij het *niet* doet, want ik ben uw mededienstknecht, en uwer broederen, der profeten, en dergenen, die de woorden dezes boeks bewaren. Aanbid God!"

Nu lette men er wel op, dat we hier te doen hebben niet met een zwakgeloovigen broeder, maar met niemand minder dan den heiligen apostel Johannes; dat we Johannes hier vinden in de rijkste jaren van zijn geestelijke ervaring, en niet in een oogenblik van inzinking, maar geheel opgenomen in het heerlijk visioen dat hem te beurt valt. En toch is zelfs op zulk een oogenblik, bij dien man, de geest zoo zwak, dat hij reeds op de knieën ligt en zich in zonde dreigt te verloopen. En nu is het een Engel, die tot twee malen toe zulk huldebetoon afwijst, en Johannes zacht bestraft en er hem op wijst, dat God alleen te aanbidden is, en dat hij, als Engel, niet een *hooger* wezen is, maar een *mededienaar*, die op één lijn staat met de profeten vanouds en met de geloovigen, die het woord der profetie bewaren. Men is er dus niet mede van af, met te zeggen, dat deze Engel protesteert tegen een eerbewijs van hulde, als ware hij God. Dit *kan* niet zoo zijn. Het ware toch al te ongerijmd, ook maar één oogenblik te onderstellen, dat de heilige apostel Johannes op dat oogenblik in de meening zou hebben verkeerd, dat die Engel God zelf of één der goden was. Niemand zal zoo monsterachtige uitlegging dan ook durven volhouden. De Engel antwoordt dan ook niet: „Ik ben God niet," maar wijst er alleen op dat hij geen hooger soort wezen is, maar met Johannes op één lijn staat, want dat profeten, engelen, apostelen en martelaren saâm dienstknechten, en alzoo onderling gemeenschappelijke dienstknechten des Heeren zijn. Johannes wordt dus allerminst bestraft omdat hij verkeerde leerstellingen huldigt, maar alleen omdat hij zich, onnadenkend, *in de practijk* tot een verkeerde daad liet vervoeren. Hij bedoelde niet in den Engel God zelven te aanbidden, maar, in ontzag en eerbied verzonken, knielde hij voor den Engel als voor een *hooger soort wezen* neder, en kwam er zoo onwillekeurig toe, om aan dat schepsel een eere te bewijzen, die alleen toekomt aan God. We hebben dus alle recht, om dit woord van den Engel tot Johannes ook nu te keeren tegen elke vereering van de Engelen, die zonder te wanen dat de Engelen goden zijn, hun niettemin een soort hulde biedt, die met onze aanbidding van het Hoogste Wezen saâmvloeit. Want let er wel op, de Engel zegt niet: „Aanbid mij niet, want ik ben maar een *schepsel*." Neen, maar hij ontneemt aan Johannes elk denkbeeld, alsof *hij* boven *hem* stond, en alsof een Engel als zoodanig hoog in waardij boven een dienstknecht des Heeren onder de *menschen* ware te eeren. Vandaar dat hij er zulk een nadruk op legt, dat hij is een *mededienstknecht*, d.i. een die met Johannes in denzelfden dienst verkeert. En gelijk nu de ééne minister

des konings niet tot zulk eerbewijs aan den anderen minister, zijn mededienaren voorgaat, maar met hem op één lijn staat, zóó ook doet de Engel aan Johannes gevoelen, dat zulk eerbetoon van den éénen dienstknecht des Heeren aan den anderen niet tepas komt. En om dit nog duidelijker te laten uitkomen, wijst hij er op, dat een Engel niet meer is dan een profeet, ja niets meer dan een kind van God, dat de profetie bewaart. Het afsnijden van alle eerbetoon rust dus op het feit, dat er van geen *hooger wezensoort* sprake is, dat Engel en mensch saâm in *dienst*, en wel in den dienst van *God* staan, en dat ze alzoo, als onderlinge mededienstknechten geen eere van elkander mogen aannemen.

Dit komt nog te sterker uit, zoo men deze berisping van den Engel vergelijkt met wat Petrus en Paulus in Hand. 10 : 26 en in Hand. 14 : 14 v.v. verklaren. Petrus komt bij den kapitein Cornelius te Caesaréa binnen, en zóó als Cornelius hem ontwaart, valt hij voor Petrus neder en aanbidt hem. En dit nu gedoogt Petrus niet. „Sta op," roept hij hem toe, „ik ben ook zelf *een mensch*." En als blijkens Hand. 14 de bevolking van Lystre, na de genezing van een kreupelen man, voor Paulus en Barnabas, in de meening dat ze goden waren, een offerande slachten wil, springt Paulus onder de schare, verschrikt zijnde, en roept uit: „Mannen, waarom doet gij deze dingen, wij zijn ook *menschen* van gelijke beweging als gij." Nu is het opmerkelijk, dat we *hier* tot twee maal toe de tegenstelling vinden tusschen wat *God* en wat *mensch* is. De kapitein Cornelius te Caesarea, en die mannen te Lystre waren heidenen, en beeldden zich als heidenen in, dat er ook halfgoden waren, en vele goden, aan wie eere viel te bewijzen. En tegenover die valsche meening plaatsen nu én Petrus èn Paulus beiden de uitspraak: „Kniel voor ons niet neer, want wij zijn geen goden maar *menschen*, gelijk als gij." Doch hiervan leest ge in Openb. 19 : 10 en 22 : 8 niets. Daar is geen sprake van de tegenstelling tusschen een *god* en een *mensch*, maar uitsluitend van de onderstelde tegenstelling tusschen een *hooger* en een *lager* soort onder de schepselen, en deswege wordt tot Johannes gezegd, dat Engelen en menschen in den dienst des Heeren één heilige heirschaar vormen, en dat ze saam en onderling mededienstknechten zijn.

Het trekt dan ook de aandacht, dat er in de schriften des Nieuwen Testaments noch leerstellig noch in de practijk, van zulk een vereering der Engelen, als de Roomsche kerk beoogt, ook maar met één woord sprake is. Noch onze Heiland noch een van zijn discipelen, wekt ook maar met één enkele zinsnede tot zulk een vereering der Engelen op. Dit nu kan niet daaruit verklaard, dat men destijds weinig

aan de Engelen dacht. Integendeel, juist het tijdperk van Jezus' verschijning op aarde was aan Engelen-verschijning zeer rijk. Jezus had veel over Engelen gesproken. En ook na zijn Hemelvaart zien we in de Handelingen der Apostelen meer dan eenmaal Engelen reddend of vermanend tusschenbeide treden, en hooren we nogmaals veel over de Engelen spreken; maar hoe ge het Nieuwe Testament ook naleest en nogmaals herleest, de zwakste, de geringste aanbeveling of practijk van Engelenvereering ontbreekt ten eenen male. Slechts driemaal wordt van zulk een vereering van Engelen gesproken (Col. 2 : 8, Openb. 19 : 10 en 22 : 8), en alle drie keeren is het niet om zulk een vereering aan te bevelen maar juist om ze af te keuren, en er zoo beslist mogelijk tegen te waarschuwen. De Roomsche godgeleerden hebben deze moeilijkheid dan ook zeer goed gevoeld, en deswege gepoogd, uit het Oude Testament aan te vullen, wat in het Nieuwe niet gevonden werd, ja, zelfs tot in de Apocryfen zochten ze wat hun meening steunen kon. Met name beroepen zij zich (om nu Tobias 12 : 12 uit te laten) op Gen. 32 : 26, Exod. 23 : 20, Num. 22 : 31, Jozua 5 : 14 en Richt. 13 : 17. Bezien we dan elk dier plaatsen even van naderbij.

1°. Gen. 32 : 26. Hier vinden we het verhaal van Jacobs worsteling bij Pniël. In vers 24 staat dat, toen de dageraad naderde, „*een man* worstelde" met Jacob, en dat Jacob tot *dien man* zeide: „Ik zal u niet laten gaan, *tenzij dat gij mij zegent.*" Daar, zoo zeggen de Roomsche theologen, ziet men nu, hoe Jacob aan een Engel *om zijn zegen vroeg*, en het vragen om zegen is een bewijs dat hij dezen Engel op hooge wijze vereerde. Nu zij opgemerkt: 1°. dat hier van *een Engel* gansch geen sprake is. Er is sprake van *een man.* Van den Engel is in dit verband alleen in Hosea 12 : 2, 4 sprake. Ten 2°. dat Jacob dezen man geen vereering toebrengt, maar met hem *worstelt*, en hem *dwingen* wil om hem te zegenen. En ten 3°. dat ook al had Jacob dezen man aangebeden (waar niets van staat), het voorbeeld van Jacob ons allerminst binden zou, maar even afkeurenswaardig zou blijven, als het voorbeeld van den apostel Johannes in Openb. 19 : 10. De redeneering is toch al te zonderling, dat wat Jacob tegenover een Engel deed, ons ten regel zou moeten zijn, en dat hetgeen de apostel Johannes deed, zou zijn af te keuren. En wat nu aangaat het niet te loochenen feit, dat Jacob aan *dien man* bij Pniël om den zegen vroeg, zoo merkte men tweeërlei op. Ten eerste, dat het vragen om een zegen in de Schrift zoo weinig ongewoon is, dat Jacobs eigen geschiedenis genoegzaam toont, hoe Jacob zulk een zegen evenzeer van zijn vader Izaäk verwachtte. En voor zoover men staande houdt, dat *zegen* hier een hoogeren zin heeft, zij in de tweede plaats opgemerkt, dat *deze man*, die met Jacob worstelde, zich zelf aan Jacob als *God*

openbaarde en niet als een Engel. Er staat toch in vs. 28: „Gij hebt u vorstelijk gedragen *met God,*" en in vs. 30 lezen we, dat Jacob daarna zelf erkende: „Ik heb *God* gezien." Het beroep op deze plaats vervalt alzoo geheel.

2°. Exod. 23 : 20 zegt de Heere tot Israël: „Zie, ik zende eenen Engel voor uw aangezicht om u te behoeden op dezen weg, en om u te brengen tot de plaats die Ik bereid heb, hoed u voor zijn aangezichte, en wees zijner stem gehoorzaam, en verbitter hem niet; want hij zal ulieder overtredingen niet vergeven, want mijn Naam is in hem." De Roomschen vertalen de woorden: „Hoed u voor zijn aangezicht," door: Eer hem (observare, eeren). Deze vertaling is echter niet te verdedigen, want er staat in het Hebreeuwsch een voorzetsel bij, dat *van* beteekent (Hisschamer *min*) en dit voorzetsel geeft altoos te kennen, dat men op zijn hoede moet zijn tegen hetgeen *van* den persoon tegen ons zou kunnen uitgaan. Godsdienstige vereering wordt hier dus allerminst geboden, en er staat niets, dat niet evenzoo zou kunnen gezegd zijn ten opzichte van Mozes. Alleen het slot van het 21ste vers spreekt uit, wat niet van een mensch geldt, maar dan ook bewijst, dat hier evenmin van een gewonen Engel sprake is. Een Engel kan geen zonde vergeven, en van een Engel kan niet gezegd, dat hij den Naam des Heeren in zijn binnenste draagt. Vandaar dat onze vaderen dezen Engel altoos verklaard hebben als een Christophanie, d. w. z. als een openbaring van den Zone Gods in de gedaante van een man. Ook al werd hier een vereering geboden, waarvan niets staat, dan nog zou uit deze plaats niets hoegenaamd zijn af te leiden voor de vereering der Engelen.

3°. Num. 22 : 31 verhaalt ons hoe de „Engel des Heeren" aan Bileam verscheen, en hoe Bileam toen hij den Engel des Heeren ontwaarde „het hoofd neigde en zich boog op zijn aangezicht." Om nu hieruit eenige conclusie te trekken voor wat onze plicht jegens de Engelen zijn zou, ware eerst aan te toonen, dat wij Christenen den *heiden* Bileam ons ten voorbeeld hebben te stellen; iets wat al te ongerijmd is.

4°. Jozua 5 : 14 verwijst ons naar Jozua, die bij de Jordaan *een man* zag staan, gekleed als een veldheer met het zwaard in zijn hand, dien Jozua aanzag voor een gewoon officier. Immers vroeg hij hem: Zijt gij van ons of van onze vijanden? Toen echter daarop *deze man* antwoordde: „Neen, maar ik ben de Vorst van het heir des Heeren," toen viel Jozua op zijn aangezicht ter aarde en aanbad, en zeide: „Wat spreekt mijn Heere tot zijn knecht?" Ook hier, zoo zeggen de Roomsche godgeleerden, hebt ge alzoo duidelijk bewijs, dat Jozua den Engel vereerde met godsdienstige vereering. Hiertegen zij intusschen opgemerkt, dat 1°. ook hier van geen Engel sprake is;

2°. dat Jozua eerst alle eerebetoon naliet; 3°. dat hij die hulde eerst gaf toen die man zich ontdekt had als „de Vorst van het heir des Heeren", en 4°. dat deze Vorst van het heir des Heeren de Christus was. We *er*kennen dus dat hier godsdienstige hulde bewezen is, maar *ont*kennen dat ze bewezen werd aan een Engel.

En 5° Richt. 13 : 17 eindelijk geeft het verhaal van Manoäch. Deze Manoäch nu verkeerde in den waan, dat er *een man Gods* tot zijne vrouw gekomen was en „hij wist *niet*, dat het een Engel des Heeren was" (vs. 6—16). Desniettemin wilde hij voor dien *man Gods* offeren (15, 16), zoodat de Engel zelf hem zeggen moest: „Indien gij brandoffer zult doen, zoo zult gij dat (niet mij, maar) den Heere offeren." En toen hij nu wist, dat hij met een Engel des Heeren te doen had, vroeg hij: „Waarmede zullen wij u vereeren?" maar offerde desniettemin niet aan den Engel, maar *aan den Heere* (vs. 19). En na afloop van deze verschijning sprak Manoäch tot zijn huisvrouw, niet dat hij een Engel, maar dat hij *God* had gezien. Hier valt alzoo op te merken: 1°. dat Manoäch's voorbeeld ons geen wet kan stellen, daar Manoäch zelf aan *den man Gods* wilde offeren; 2°. dat de Engel van zich op den Heere wees; en 3°. dat Manoäch den indruk ontving, dat niet een gewone Engel, maar God zelf hier in menschengedaante verschenen was.

Zoo ziet men dus, dat uit deze verwijzingen naar het Oude Testament hoegenaamd *niets* ter bevestiging van de Roomsche leer valt af te leiden, en dat dit beroep op het Oude Testament allerminst in staat is, om de bedenking te niet te doen, dat noch Jezus noch zijn apostelen, ook maar met één enkel woord van Engelenvereering gewag maken, en dat de beide eenige malen dat het Nieuwe Testament er gewag van maakt, zulks juist geschiedt om den dienst der Engelen *af te keuren.*

IV.

HULDE BIJ ENGELENVERSCHIJNING.

Ziet toe, dat gij niet een van deze kleinen veracht: want ik zeg ulieden, dat hunne Engelen in de hemelen altijd zien het aangezicht mijns Vaders, die in de hemelen is.

MATTH. 18 : 10.

Nog dient onder de oogen gezien de alleszins begrijpelijke opmerking, die van Roomsche zijde gemaakt is, dat toch de Engelen afgezanten en zendboden van den Allerhoogste zijn, en dat het derhalve met hun staat en rang overeenkomt, hun onzerzijds een hulde te bieden, die met de majesteit van hun Zender rekening houdt. In beginsel nu geven we dat toe. Als de keizer van Duitschland of van Rusland ons een afgezant zendt, ontvangt ons Hof zulk een ambassadeur met meer eer en grooter luister, dan een gedeputeerde, die herwaarts gezonden werd door een internationale wetenschappelijke of philanthropische vereeniging. In het Oosten drijft men dat zelfs nog verder dan in onze Westersche rijken, en heeft tot op zekere hoogte voor de ontvangst van elken gezant een apart ceremonieel; ja, zelfs in onze Westersche rijken is dit onderscheid wel niet zóó scherp meer, maar toch boezemen allerlei quaestiën van etiquette en voorrang, vooral in Oostenrijk en Spanje, nog steeds de grootste belangstelling in, en wordt er tusschen de ontvangst van een machtig en minder machtig gezant niet zelden zeker onderscheid gemaakt, zoo al niet in de etiquette wanneer de rang gelijk is, dan toch in de wijze van bejegening. En al ware het nu ongerijmd, om staande te houden, dat wij aan de Hofusantiën onze kennis hadden te ontleenen, voor de wijze waarop wij ons tegenover de Engelen hebben te gedragen, toch wordt toegestemd, dat aan deze Hofusantiën een algemeen denkbeeld ten grondslag ligt, dat ook bij onze verhouding tot de Engelen niet mag worden verzaakt. Een gezant is namelijk voor ons besef niet te beoordeelen

noch te waardeeren naar de waardij van zijn eigen persoon, maar naar den luister van *zijn zender*. Hij komt tot ons, niet op eigen gelegenheid, maar in qualiteit. Hij komt niet voor zich zelf pleiten, maar voor de zaak zijns heeren. En juist daarom is het billijk, dat bij een gezant minder gelet worde op zijn persoonlijke hoedanigheden, dan wel op de hoogere of lagere plaats die zijn zender inneemt. Niet natuurlijk, om hem deswege te eeren, als ware hij die zender zelf. Dan zou hij ons toch juist *geen* afgezant meer zijn. Nooit is het dan ook onder menschen vertoond, dat men een gezant eerde, *gelijk* men den vorst zou geëerd hebben, die hem zond. Het eerbetoon, waarmede men aan de Hoven een regeerend vorst ontvangt, staat altoos veel, veel hooger dan de hoogste eere die aan een koninklijk gezant bewezen wordt. Passen we dit nu op de Engelen toe, dan volgt hieruit nooit, en dit beweert ook de Roomsche kerk niet, dat we een Engel als afgezant des Heeren, op gelijke wijze als den Heere onzen God zelven, zouden te eeren hebben. Dit mag nimmer. Maar wel volgt er uit, en dit geven we voetstoots toe, dat een Engel, die van Godswege als afgezant tot ons komt, met een eerbetoon behoort ontvangen, dat in overeenstemming is met de majesteit van zijn Zender. Niet dus, alsof bij een Engel, het voor hem „nedervallen en aanbidden" passen zou, want dit is een aanbidding die alleen Gode toekomt. Oorspronkelijk bestond alleen *bij de Heidenen* de gewoonte, om dit nederknielen en aanbidden, ook als eerbetoon te gunnen aan menschen, in wie men een bijzondere heiligheid vermoedde, gelijk Nebucadnezar dit (Dan. 2 : 46) voor Daniël, en later de officier Cornelius te Cesarea voor Petrus deed; maar de Heilige Schrift keurt zulk een Goddelijke hulde aan menschen altijd af. Dat uit de Heidenwereld, in Jezus' dagen, deze superstitieuse gewoonte ook wel onder de Joden doorgedrongen was, is niet twijfelachtig; en als we zoo herhaaldelijk lezen, dat deze en gene voor Jezus op de knieën „nederviel en hem aanbad," moeten we ons volstrekt niet inbeelden, alsof alle deze personen Jezus' Godheid beleden. Hiervan blijkt niets. Veeleer ware dit onverklaarbaar geweest. En al waren er onder de personen die voor Jezus de knie bogen en Hem aanbaden, zeer zeker ook enkelen, die dit onder den indruk van zijn Godheid deden, toch moet al dit nederknielen voor Jezus stellig ten deele verklaard uit de nawerking van Heidensche zeden. Wie het in dien zin deed, handelde dan wel feitelijk naar eisch van Jezus' Goddelijk recht, maar *zonder het te weten* en stond in zooverre gelijk met Cajaphas, die, eveneens zonder het te weten, naar waarheid het werk van den Middelaar verheerlijkte, als van een die sterven moest voor het volk, opdat niet heel het volk verloren ging. Onze conclusie kan dus geen andere zijn, dan dat wij een door God tot ons gezonden Engel met den meesten eerbied hebben te bejegenen, maar dat

hem nooit mag toegebracht gelijke hulde der aanbidding, als we Gode en zijnen Christus toebrengen, omdat hij God is. Wil men nu dit eerbetoon aan zulk een Engel *Dulia* en de hulde aan God *Latreia* noemen, ons wel, mits deze *Dulia* dan maar nooit de grenzen overschrijde van wat we aan een creatuur bewijzen mogen. Ook de Engel is en blijft *medeschepsel*, en de last waarmeê hij van Godswege tot ons komt, geeft hem evenmin recht op een *boven*creatuurlijke hulde, als de Overheid, die zelfs met iets van de majesteit des Heeren bekleed is, deswege een hulde, die het perk van het creatuurlijke te buiten gaat, van ons vergen mag. In rang staat de *Overheid* zelfs boven een *Engel*. Immers de Overheid wordt in de Heilige Schrift „goden" genoemd, omdat de souvereiniteit van Godswege in haar gelegd is, terwijl de Engelen nimmer als souverein optreden, maar steeds als „dienende geesten".

Ook hiermede echter is de zaak nog niet beslist.

Uit het aangevoerde toch volgt nog alleen, dat wij, indien God de Heere een Engel als zijn gezant naar ons afzond, *en deze zichtbaar tot ons naderde*, hem met eerbiedige nederigheid zouden te bejegenen hebben. En dit nu behoeft waarlijk de Roomsche kerk ons niet voor te prediken. Of wie is er onder ons Protestanten, voor zoover we aan de belijdenis der vaderen vasthouden, die als hem werkelijk in zijn huis, bij zijn legerstede of op den weg een Engel Gods in zichtbare gedaante verscheen, niet op staanden voet met den diepsten eerbied zou vervuld worden? Die eerbied zou bij een ieder onzer zelfs allicht zoo machtig en overweldigend werken, dat we evenals Johannes al spoedig geneigd zouden zijn, voor zulk een Engel op de knieën te vallen, zoodat alleen ons nadenken, en ons overwegen, dat we toch ook in den Engel met een creatuur te doen hadden, ons van overmatige en ongeoorloofde hulde zou terughouden. Maar, en dit nu juist is onze bedenking, de Roomsche kerk spreekt van zulk eerbetoon niet enkel voor die bijzondere gevallen als aan iemand de verschijning van een Engel mocht te beurt vallen, maar ook in het generaal, *als er ganschelijk geen Engel aan ons verschijnt*, als we hem dus *niet* ontwaren, niet zien, niets van zijn tegenwoordigheid weten, en hoogstens uit eigen beweging onze aandacht op hem pogen te vestigen. Ware dit nu nog enkel bedoeld voor het geval, dat ons metterdaad een Engel *vroeger* verschenen *was*, om ons dan daarna uit de herinnering hem voor te stellen, en met zekeren eerbied aan hem te denken, zoo liet ook dit zich nog hooren. Een zekeren indruk van een bepaald wezen kon zulk een verschijning uiteraard achterlaten; dien indruk kon men daarna weer opwekken; en op die wijs ware het denkbaaar, dat we, ook na zijn verdwijning, gedachten van eerbied naar zulk een Engel

lieten uitgaan. Want wel geldt zelfs hiertegen de bedenking, dat zulk een Engel steeds in de gedaante van een mensch, als schijngestalte, verscheen, en dat deze menschelijke gedaante in den hemel hem niet meer eigen is, maar er is op zich zelfs niets tegen, om te vermoeden, dat Maria zich ook in later dagen dat heerlijke gezicht van den Engel Gabriël herinnerd, en met stillen eerbied aan hem gedacht hebbe.

Heel anders echter komt de zaak te staan, *als u nooit een engelenverschijning ten deel viel*, en ge dus nooit een Engel gezien hebt. Dan toch is heel dit denkbeeld van een afgezant van den Koning der koningen *niets dan een fictie.* Er is dan nooit, op voor u bewuste wijze, door uw God een Engel als ambassadeur naar u toegezonden. Gij waart, bij ontstentenis van zulk een zending nimmer in de gelegenheid aan zulk een Engel uw eerbetoon te wijden, noch ook om later uit de herinnering zijn beeld voor u te halen en met eerbied terug te leven in de ontmoeting van het verleden. Geheel de vergelijking met een gezant van een aardsch vorst valt alzoo voor u weg. Immers den gezant van een aardsch vorst eert ge niet in het denkbeeldige, maar alleen als hij tot u gezonden wordt of als ge uit de herinnering van het verleden hem kent. En hoe machtig ook de Czaar van Rusland zij, niemand denkt er ook maar van verre aan, om aan één van zijn gezanten of aan zijn gezamenlijke gezanten *uit de verte* eenig eerbetoon te wijden, eenvoudig wijl we weten, dat ze bestaan, en in den dienst van den Czaar gebruikt worden, Rusland, heel Europa, en zoo ook ons land ten goede. In zulk een geval ontbreekt *de zending;* ontbreekt de kennis en de wetenschap van de bepaalde diensten; ontbreekt elk persoonlijk aanknoopingspunt; en blijft deswege alle eerbetoon uit. Zelfs al is het dat een gezant van den Czaar in onze residentie komt, indien hij niet komt met een missie tot ons Hof, of vroeger bij ons Hof geaccrediteerd was, wordt elk officieel eerbetoon onthouden. En toch *dit* is metterdaad de eenige juiste vergelijking voor onze verhouding tegenover de Engelen. We weten, dat de Heere onze God Engelen gebruikt, we weten, dat ze Hem dienen, we weten, dat ze ook gebezigd worden om dergenen wil die de zaligheid beërven zullen; maar we zien ze niet, we kennen ze niet, ze worden niet meer tot ons persoonlijk zóó gezonden, dat we hen aanschouwen kunnen, en deswege zijn ze voor ons persoonlijk onbekende wezens. Alleen uit de traditie van wat voor achttien en meer eeuwen deze Engelen waren en voor sommige personen bij hun verschijning geweest zijn, alsmede uit enkele mededeelingen omtrent hun werking, kunnen we ons, van verre, eenig zwak en flauw denkbeeld van hen vormen; maar alle concreetheid en alle bewust persoonlijk contact ontbreekt. Zelfs de

voorstelling kan ons hier niet te hulpe komen, want de Engelen zijn *geestelijke* wezens, en de voorstelling alsof het zichtbare gedaanten en verschijningen met vleugelen waren, is uit de poëzie gegrepen, en niet uit de werkelijkheid. Heel die vergelijking met de gezanten van een aardsch vorst moet daarom vallen. Ze zou doorgaan, indien er sprake was van een persoonlijke Engelverschijning aan u; maar ze mist elke toepassing nu het de vraag geldt, niet hoe ge een Engel, indien hij u verscheen, zoudt moeten ontvangen en bejegenen, maar hoe ge *in uw gedachten* met u geheel *onbekende* Engelen bezig zult zijn.

Nog ééne tegenwerping die hierbij te maken ware, willen we ten slotte onder de oogen zien. Men zegt namelijk, dat we wel is waar geen rechtstreeks persoonlijke Engelverschijningen meer hebben, maar dat een iegelijk uitverkorene dan toch *zijn Beschermengel*, d. i. een hem opzettelijk toegevoegden Engel bezit, en dat het dan toch billijk is, dat we althans dezen persoonlijk ons toegevoegden Engel met zekeren eerbied en vreeze bejegenen, en hem de wederliefde gunnen van ons hart. Of nu metterdaad elk uitverkorene zulk een Engel bezit, bespreken we straks; vooraf echter zij opgemerkt, dat, ook al zijn er persoonlijke Beschermengelen, ook zulk een Engel voor ons toch altoos een verborgen wezen is en blijft. Ook die persoonlijke Beschermengel verschijnt ons niet. Indien hij over ons waakt, zoo waakt hij op mysterieuse wijze, als een ongeziene geest, die hetzij ons omzweeft, of uit de verte voor ons zorgt. Ook al stelt men dus, dat de leer van de Beschermengelen metterdaad overeenkomt met de openbaring van de Heilige Schrift, dan stuiten we toch ook hier op dezelfde bedenking, die ons zoo even ophield. Ook hier toch maakt het onbekende alle persoonlijk eerbetoon ondenkbaar. We staan dan wel in het geloof, dat er zulk een engel is. We gelooven dan en nemen aan, dat God ons op bijzondere wijze door onzen Beschermengel verzorgt en behoedt, maar *hem* kennen we niet, we zagen hem niet, we missen onzerzijds ook met *hem* alle persoonlijk contact. Bovendien zou, ook al kon uit het geloof aan zulk een Beschermengel nog altoos *iets* worden afgeleid, dit nooit de theorie van Rome dekken. Immers de Roomsche kerk vraagt dit eerbetoon volstrekt niet alleen voor den Beschermengel, maar wel terdege voor de Engelen in het algemeen. En nu spreekt ook in de Gereformeerde kerk de gemeente Gods de Engelen wel toe, als ze zingt: „Looft, looft den Heer, gij zijne legerscharen, wier lust het is op zijnen wenk te staren", en kan ons dus allerminst verweten worden, dat we ons om de Engelen niet bekommeren, of volgens onze kerkpractijk aan de Engelen niet

denken; maar het is heel iets anders, of wij onze hemelsche medecreaturen toeroepen, dat ze met ons onzen *God mogen verheerlijken,* of wel dat we elkander en onszelven opwekken om zeker eerbetoon, op min of meer godsdienstige wijze, toe te brengen *aan die Engelen zelven.* We kunnen en mogen aan de Engelen pogen te denken; we kunnen ons hun heiligheid ten voorbeeld stellen, gelijk de Christus dit in het Onze Vader doet; we kunnen ons gelukkig rekenen in de wetenschap dat ook zij gebezigd worden om ons heil te bedienen; maar dit alles heeft nog niets gemeen met een opzettelijk en plechtig eerbetoon, dat zich mengen zou in onze godsdienstige vereering en dat niet God, maar zijn creatuurlijke engelen bedoelen zou.

Thans nog een kort woord over het vraagstuk zelf van den Beschermengel. Het geloof aan zulk een Beschermengel, die den mensch zou zijn toegewezen, is tamelijk algemeen, niet alleen onder de Christenen, maar ook buiten de gedoopte wereld. Reeds de Heidenen koesterden vanouds zulke denkbeelden, en de Mohammedanen stellen zich nog voor, dat elk mensch begeleid wordt door een goeden en een kwaden Engel. Ook Origenes verbeeldde zich, dat een goede Engel ter rechteren een kwade Engel ter linkerzijde hem steeds begeleidde. De Roomschen gelooven eveneens aan het ons toegevoegd zijn van zulk een Beschermengel. En wel verre, dat alle Protestanten dit geloof zouden verworpen hebben, houdt nog heden ten dage deels ook in de Lutherse kerk ditzelfde geloof stand; ja zijn er niet weinigen ook onder de uitstekende Gereformeerde theologen geweest, die op grond van de Schrift dit geloof gewettigd achtten. Alleen maakten onze Gereformeerde theologen dan de nadere bepaling, dat zulks alleen gold van de uitverkorenen, en niet van een iegelijk mensch. We behoeven onder onze Gereformeerde theologen slechts de namen van Hiëronymus Zanchius, Andreas Rivetus en Maccovius te noemen, om terstond te doen zien, dat het geloof in Beschermengelen ook onder onze Gereformeerde godgeleerden verdedigers van naam vond. ZANCHIUS schrijft in zijn *Tractatus de Angelis* Op. Tom. 3 p. 1 p. 142: „Het is waarschijnlijk en overeenkomstig de Heilige Schrift, dat aan een iegelijk uitverkorene, reeds van zijn geboorte af, een bepaalde en bijzondere Engel is toegewezen". MACCOVIUS, van de Synode te Dordrecht ook aan onze lezers wel bekend, schreef in zijn *Loci Communes* c. 40 en 4: „Wij belijden, dat aan een uitverkorene van zijn geboorte tot aan zijn dood een eigen en bijzondere Engel is toegewezen." En RIVET zegt in zijn *Catholicus Orthodoxus* (Op. II. p. 250): „Het is echter niet in strijd met de Schrift, noch ook onwaarschijnlijk, dat God aan elk uitverkorene van zijn geboorte tot zijn dood toe een eigen en bepaal-

den Engel hebbe toegewezen, behalve de andere Engelen die hem in allerlei ongelegenheid te hulpe komen." GIJSBERTUS VOETIUS daarentegen is tegen dit gevoelen opgekomen in zijn Tractaat *de angeli Tutelaribus* (Disp. Theol. I. p. 897 v.), en sinds heeft men veelal deze voorstelling van een bijzonderen Beschermengel ten onzent weer prijsgegeven.

Zij die het geloof aan zulk een Beschermengel staande hielden, beriepen zich op Matth. 18 : 10, Hand. 12 : 15 en Hebr. 1 : 14. In Matth. 18 : 10, zegt de Christus, dat men zich te ontzien heeft, om de kleinen niet te ergeren, *omdat hun Engelen altoos zien het aangezicht van hun Vader die in de hemelen is.* In Hand. 12 : 15 wordt ons gemeld, dat bij Petrus' terugkeer uit de gevangenis, zij die bij Maria in huis waren, niet geloovende dat Petrus zelf kon aankloppen, uitriepen: *Het is zijn Engel.* En in Hebr. 1 : 14 lezen we, dat de Engelen „dienende geesten zijn, *die worden uitgezonden om dergenen wil, die de zaligheid beërven zullen.* Nu is niet wel te ontkennen, dat dit drietal uitspraken wel eenigermate het denkbeeld doet rijzen, dat God de Heere ons niet alleen door zijn Engelen in het generaal bijstaat, maar dat ook onder de duizendmaal tienduizend Engelen, die zijn Troon omstuwen, een enkele de opdracht heeft, om zich meer bijzonder met de zorge voor de uitverkorenen bezig te houden. Wij zullen dan ook niemand veroordeelen, die met Zanchius, Rivet en Maccovius, zich de zaak alzoo voorstelt. Reeds op zich zelf ligt er niets ongerijmds in, dat er ook in den hemel zekere orde van dienst bestaat, en dat ook daar zekere verdeeling van arbeid plaats grijpt. Waarom nu de eene en dan weer de andere Engel met de hoede van één der uitverkorenen zou belast worden, valt zelfs kwalijk in te zien. Slechts dan komen we in verzet, als men uit de aangehaalde Schriftuurplaatsen acht de ordinantie der persoonlijke Beschermengelen afdoende te kunnen *bewijzen.* Dit toch zit in deze Schriftuurplaatsen niet in. Als er staat dat de Engelen tot dienst ter wille van de uitverkorenen uitgezonden worden, is dit ganschelijk generaal gesproken, en zegt het alleen dat de Heere onze God in het werk der zaliging van zijn uitverkorenen ook van den dienst zijner Engelen gebruik maakt, maar zulks zonder eenige de minste bepaling. Als er in Hand. 12 : 15 verhaald wordt, dat de saamgekomenen in Maria's huis van „Petrus' Engel" spraken, blijkt hieruit zeer zeker, dat de daar verzamelden, evenals hun tijdgenooten, de voorstelling van een bepaalden Beschermengel koesterden; maar natuurlijk ligt hierin niet de minste waarborg, dat ze hierin recht hadden. Zelfs nu nog na achttien eeuwen heerscht in de gemeente Gods allerlei dwaling, hoeveel te meer moest dit dan niet het geval zijn bij de eerste Christenen, die noch Belijdenis noch Catechismus hadden, en bij wie de waarheid

nog zoo weinig in het bewustzijn had doorgewerkt. Feitelijk kan er dan ook alleen in Matth. 18 : 10 zekere steun voor dit gevoelen gezocht worden. Niet zoozeer in de woorden zelf. Immers als Jezus zegt: „*Hun* Engelen (namelijk van de kleinen) zien al den dag het aangezicht van mijn Vader die in de hemelen is," is hiermeê wel uitgesproken, dat *deze groep* der „kleinen" *een groep* van Engelen heeft, die in bijzonder rapport met hen staan, maar nog geenszins, dat *elk* der kleinen een *afzonderlijken* Engel tot zijn dienst heeft. Stel dat een heirschare van tien duizend Engelen met den gezamenlijken dienst der uitverkorenen ware belast, dan zou dit woord van Jezus evenzoo hebben kunnen luiden, en toch zou er van een persoonlijken Beschermengel dan geen sprake zijn. Maar wel is er eenige nadruk op te leggen dat in Jezus' omgeving dit geloof in een persoonlijken Beschermengel bestond, dat Jezus dit wist, en dat Jezus, dit wetende, door alzoo te spreken, allicht den indruk moest teweegbrengen, dat hij zijnerzijds deze voorstelling beaamde. Een zeker niet wiskunstig bewijs, maar dat toch altijd zeker gewicht in de schaal legt, en Zanchius, Rivetus en Maccovius bij hun uitspraak steunde. Al is dan ook dit stuk niet tot volle zekerheid te brengen, dit weten dan toch Gods uitverkorenen, dat ook de Engelen hun de zaligheid bedienen, dat ook in het Engelenheir wacht over hun ziel wordt gehouden, en dat deze hemelsche wacht die over hen waakt, al den dag en al den nacht het aangezicht des Vaders ziet. Dit nu moet ons genoeg zijn, te meer daar wij van een nader persoonlijk rapport toch nooit iets merken. Slechts zij men op zijn hoede, dat deze dienst der Engelen ons nooit verleide, om ons *vertrouwen*, d. i. het vertrouwen voor onze eeuwige zaligheid, ooit van God af te trekken en te stellen op een altoos *creatuurlijken Engel.*[1])

---

[1]) Naar aanleiding van ons eerste opstel ontvingen we een welwillend schrijven van een „R.-K. priester, van de Congregatie van den Allerheiligsten Verlosser", die protest aanteekent tegen onze voorstelling, alsof de Roomsche practijk en mystiek in zake de Dulia der Engelen zoo vaak verkeerd ware,

alsook tegen onze voorstelling, alsof de dienst der Engelen in verband stond met zekere bedenking, om rechtstreeks tot Jezus te gaan, een protest waarvan het slot aldus luidde: „U schijnt te vergeten, dat het voornaamste object van vereering in de Katholieke Kerk Jezus Christus is en dat zich daarom als om het middelpunt geheel de cultus der kerk, ook de vereering der heiligen, beweegt. Is er wel een meer directe gemeenschap met Christus denkbaar, dan Hem in ons midden met Godheid en menschheid tegenwoordig te aanbidden, ja Hem door de Heilige Communie aldus in ons binnenste te ontvangen gelijk de Katholieke Kerk vastelijk gelooft? Maar ook anderszins is het den Katholiek eigen, met Christus in directe gemeenschap te treden; door het gebed n.l., en niet alleen met Christus, maar ook met den Vader en den Heiligen Geest. Dit is eigen, niet slechts aan sommige orden, gelijk u beweert, maar aan iederen waren Katholiek. Doch nog eens: hoe inniger onze gemeenschap is met Christus, zooveel te inniger zal ook onze gemeenschap zijn met de Engelen en heiligen des hemels, die zijne vrienden en hovelingen zijn en het beste deel vormen van zijn mystiek lichaam, des te inniger ook zal onze onderwerping en gehechtheid zijn aan het door God gestelde kerkelijk gezag. (Hebr. 13 : 17)."

Dat we niet heel zijn protest opnemen is, wijl het niet aangaat, bij studiën, die altoos ook de controvers met andersdenkenden ter sprake brengen gedurig het verweer daartegen op te nemen. Staat men dit toch aan den een toe, dan moet het ook aan anderen gegund. Zulk verweer kan dan niet zonder repliek blijven. Daarop zou dan dupliek volgen. En zoo zou heel ons blad allengs vol loopen met incidenteele polemiek. Bovendien een disputt over de practijk van Romes kerk leidt tot niets, wijl deze praktijk niet onder scherpe gegevens valt. Ten allen tijde zijn we bereid tegenspraak ook van Roomsche zijde op te nemen, als het óf persoonlijk verweer geldt, óf aanwijzing uit de symbolische geschriften der Roomsche kerk, dat we een leerstuk op onjuiste wijze voorstelden. Dit toch mag niet, en steeds was het onze toeleg, om onze kennis omtrent de Roomsche leer uit de officieele gegevens te putten. Maar dan ook alleen.

V.

ENGELENVERSCHIJNING GEBONDEN AAN DE BIJZONDERE OPENBARING.

Denwelken geopenbaard is, dat zij niet zich zelven, maar ons bedienden deze dingen, die u nu aangediend zijn bij degenen, die u het Evangelie verkondigd hebben door den Heiligen Geest, die van den hemel gezonden is; in welke dingen de engelen begeerig zijn in te zien.

1 PETR. 1 : 12.

Voor onze *kennis omtrent de Engelen* zijn we uitsluitend aan de Heilige Schrift gebonden. In onze bedeeling komen geen Engelenverschijningen meer voor. Wel weten en gelooven we, op grond van het getuigenis der Schrift, dat er ook nu nog *werkingen* van Gods Engelen op ons uitgaan, maar ze werken op ons, zonder dat wij het merken. Bij manier van vergelijking kan men zelfs zeggen, dat het met deze werkingen op geestelijk gebied toegaat, als met zoo vele stoffelijke werkingen in ons lichaam. Lichamelijk kunnen we de smetstof van een aanstekelijke ziekte, van roodvonk, pestpokken of wat ook in ons opnemen, zonder dat we hier iets van bespeuren, en dat toch die smetstof wel terdege in ons werkt en bezig is om de krankheid op te wekken, die misschien pas acht of tien dagen later uitbreekt. Zulk een tijdperk noemen de artsen dan de periode van incubatie. En evenzoo kan frissche lucht, of wil men het *ozon*, gelijk men het noemt, of ook een ijzerhoudend water, versterkend en genezend op ons gestel inwerken, zonder dat wij dit rechtstreeks merken. Op lichamelijk gebied is de inwerking zoo ten *goede* als ten *kwade* van wat men thans *ozon* of *bacil* noemt, zonder dat wij dit gewaar worden, een algemeen erkend verschijnsel; en zoo ook is het onder hen, die de Heilige Schrift belijden, algemeen toegegeven, dat er ook

nu nog, zoo ten goede als ten kwade van Engelen en Demonen invloeden op ons uitgaan, zonder dat dit door ons kan bespeurd worden. Wat we beweren is dus niet, dat er ook nu noch invloed noch werking uit de geestenwereld op ons zou uitgaan, maar alleen, dat ons geen Engelen meer *verschijnen*, dat ze ons niet meer hoorbaar toespreken, en dat wij ze deswege niet kunnen waarnemen. Vroeger daarentegen zijn ze wel waargenomen, en het is op die waarneming dat we moeten afgaan, een waarneming waarvan alleen de Heilige Schrift ons het verhaal biedt.

Wel zou men ons kunnen tegenwerpen, dat toch ook uit de Heidenwereld allerlei geruchten en sagen omtrent de verschijning van bovenaardsche wezens tot ons zijn gekomen, en dat bijna uit alle oorden der wereld een traditie tot ons overkwam omtrent de inwerking op 's menschen persoon en levenslot van hoogere wezens; maar daaruit mag nog geenszins afgeleid, dat daarom deze traditie een bron van kennis voor de wereld der Engelen ontsluit. Op zich zelf toch is het volkomen natuurlijk, dat de heugenis van Engelenverschijningen uit het Paradijs en uit Noachs gezin oorspronkelijk het eigendom van alle natiën en volkeren was, terwijl de geestelijke ontreddering en de vreeze die al spoedig de volken op hun doolpaden aangreep, in verband met deze heugenis, en onder den invloed van een onthutste verbeelding, geheel te goeder trouw tot allerlei geruchten van geestverschijningen kan geleid hebben. In zooverre erkennen we dan ook gaarne, dat er wel terdege in deze traditie der volken een kern van waarheid schuilt. Slechts betwisten we, dat deze traditie ons iets zekers en steekhoudens omtrent de wereld der Engelen zou kunnen leeren. Voor die kennis blijven we altoos uitsluitend aangewezen op wat ter onze kennisse wordt gebracht door de Heilige Schrift. Zij, en zij alleen, is hier vooral de eenige en uitsluitende bron onzer kennis.

Vraagt men nu of de mededeelingen over de Engelenwereld over heel de Schrift gelijkmatig verspreid liggen, dan springt het terstond in het oog, dat integendeel het optreden van de Engelen in de Heilige Schrift de ééne maal sterk en overweldigend is, en dat er dan weer langere perioden volgen, waarin bijna van geen Engelen gerept wordt; in verband waarmee tevens mag worden opgemerkt, dat in het ééne boek der Heilige Schrift zeer veel, en in het andere bijna niet van Engelen gesproken en gehandeld wordt. In geen geschrift van den Bijbel wordt zoo telkens en telkens weer van de Engelen gewag gemaakt als in het boek der Openbaringen van Johannes, terwijl omgekeerd in het boek der Spreuken ganschelijk niet van Engelen gesproken wordt. Zelfs onder de vijf boeken van Mozes valt

het verschil op te merken, dat de Engelen veel in Genesis, slechts een enkele maal in Exodus en Numeri, en ganschelijk niet in Leviticus en Deuteronomium vermeld staan. Men mag het zich dus niet voorstellen, alsof de Engelen heel de Schrift door, van het Paradijs tot op den dood der heilige apostelen op even machtige en indrukwekkende wijze optreden. Veeleer omgekeerd dient erkend, dat de Engelen een breede plaats in het leven der Openbaring innemen, waar deze *aanvangt,* waar ze *eindigt* en in haar *centrum,* terwijl in de eeuwen die den aanvang van dit middelpunt en dit middelpunt van het einde afscheiden, hun optreden van veel minder beteekenis is. Het centrum, het *middelpunt* van heel de Openbaring is natuurlijk de verschijning van Messias in het vleesch, de komst van den Christus in deze wereld; en nu trekt het toch onwilkeurig de aandacht, hoe juist in deze periode der heilige geschiedenis de Engelenwereld veelvuldiger en krachtiger dan ooit te voren van zich merken laat. Het is alsof waar de Koning van het Godsrijk op aarde verschijnt, zijn Engelenwacht Hem begeleidt, en den luister van zijn komst wil verhoogen. Zooals noch in het tijdperk dat daar achter ligt ooit gezien was, noch in de periode die daarop volgt denkbaar is, plaatsen juist de Engelen zich bij geheel de geschiedenis van Jezus' komst op aarde op den voorgrond. Niet alleen Johannes de Dooper verschijnt als heraut van den Christus, om zijn toenadering aan te kondigen, maar naast Johannes den dooper, ja, vóór hem, ziet ge Gods Engelen optreden, om eerst aan Zacharias de geboorte van Johannes, en straks aan Maria de geboorte van den Zone Gods aan te kondigen. Het zijn de Engelen, die in gansche heirscharen nederdalen, om bij de kribbe van Bethlehem den lof van Immanuël te bezingen, en Engelen wederom die waken voor het kindeke Jezus, als het zwaard van Herodes den „nieuw geboren Koning der Joden" zoekt. En gelijk zoo bij het komen van Jezus tot deze wereld de Engelen gedurig van zich merken laten, zoo ook is het bij zijn heengaan van deze wereld. In Gethsemané zijn het Engelen die hem vertroosten en steunen. Op den morgen der Verrijzenis zijn het Engelen Gods die den steen afwentelen, en de wacht bij zijn graf betrekken en aan de treurende vrouwen hun hemelsche boodschap brengen. En als de dagen der verschijningen zijn voorbijgegaan, en Jezus ten hemel is gevaren, zijn het nogmaals de Engelen Gods, die den Koning van het Godsrijk tegemoet komen, en de hemelsche profetie van Jezus' wederkomst uitroepen voor het oor van zijn apostelen. En gelijk dit optreden der Engelen de aandacht trekt bij het komen van Jezus tot deze wereld en bij zijn scheiden van deze wereld, zoo zien we op gelijke wijze de Engelen verschijnen, als de jaren gekomen zijn, dat Hij zijn openlijk Messiaswerk zal aanvangen en zijn principiëelen strijd met Satan zal uitstrijden, want ook bij de verzoeking

in de woestijn heet het, dat de Engelen toekwamen en Hem dienden.

Er kan alzoo geen verschil van gevoelen over zijn, dat juist in die periode van de Openbaring, die voor ons de hoofdzaak is, en waaromtrent ons de meest nauwkeurige en uitvoerige berichten bereikt hebben, d. i. tijdens Jezus' komst en vertoeven op aarde, de verschijning der Engelen, als we ons zoo mogen uitdrukken, het *drukst* is. En springen we nu van Jezus' *eerste komst* tot deze aarde over tot hetgeen ons gemeld wordt omtrent zijn *wederkomst* op de wolken, dan boeit ook hier weer u hetzelfde verschijnsel. Over de wederkomst toch bezitten we profetieën van Jezus zelven in de Evangeliën, van den apostel Paulus in zijn zendbrieven, en van Johannes in zijn Openbaring; en welke dier drie profetieën we ook raadplegen, telkens staat vermeld dat ook de wederkomst des Heeren verzeld zal gaan met werkelijke verschijningen uit de Engelenwereld. Dat ons die toekomstige verschijning der Engelen in de Openbaringen breeder wordt geteekend, is daaraan toe te schrijven, dat de profetie zelve van de wederkomst des Heeren in de Apocalypse van Johannes zooveel uitvoeriger is; maar in hoofdzaak, en ook wat in dit punt der Engelen aangaat, vinden we toch in Matth. 25 : 31, 2 Thess. 1 : 7 enz., geheel dezelfde voorstelling, als die op Patmos in heerlijke visioenen aan Johannes is getoond. En gaan we nu van deze komst en wederkomst van den Christus, d. i. van het *middelpunt* en van het *einde* der Openbaring op haar *aanvang* terug, dan treft het u, hoe ook bij den aanvang der Openbaring dit optreden der Engelen zoo veelvuldiger en van zooveel meer beteekenis is dan later. Ge leest van den Cherub in het Paradijs, ge leest van het veelvuldig optreden der Engelen in de geschiedenis der Patriarchen, en toen Israëls volksstaat zou gegrondvest worden. Dit gaat door ook als de aanvangen van het Verbond gezet worden, maar in de breede reeks van eeuwen, die Israël daarna als gevestigd volk in het land van *melk* en *honig* verkeerde, toen de Openbaring rustig voortschreed, merkt ge van Engelenverschijningen zoo goed als niets. Zooals het in Jezus' eigen leven was, *veel* Engelenverschijningen bij den aanvang en bij het einde, maar *weinig* in den stilleren loop zijns levens, zoo ook was het bij Israël. In den aanvang der Openbaring een rijk Engelenleven; rijk weer die inmenging der Engelen als het einde komt; maar in de jaren en de eeuwen die daartusschen liggen is de Engelverschijning uiterst zeldzaam. Hiermeê hangt het dan ook saâm, dat lang niet in alle boeken der Heilige Schrift even dikwijls en met evenveel nadruk op de beteekenis der Engelen gewezen wordt. In Jesaia komen ze zelden ter sprake. In Zacharia veel. Veel ook in de Psalmen. Maar het meest toch als het Koninkrijk Gods

nabij is gekomen, en wat vooral opmerkelijk is, zeer veel in Jezus' onderwijs en in het onderwijs van den apostel, dien Hij bij Damascus riep, om aan de Heidenwereld de kennisse zijns naams te brengen.

Dit nu hangt saâm met een ander verschijnsel, waarop het goed is eveneens terstond de aandacht te vestigen. Het is toch opmerkelijk, dat in het Paradijs, zoolang in dat Paradijs de zonde niet inbrak en de heerlijkheid er stand hield, van geen Engelen gewag wordt gemaakt. Zeker van de Schepping staat geschreven, dat de kinderen Gods, waarmee in Job 38 : 7 niet anders dan de Engelen kunnen bedoeld zijn, vroolijk zongen en dat de morgensterren juichten. Maar dit neemt niet weg, dat in het verhaal der Schepping wel melding wordt gemaakt van de schepping der elementen, van de schepping der kruiden en planten, van de schepping der vogelen en visschen, en van de schepping van den mensch, maar dat met geen lettergreep gewag wordt gemaakt van de schepping der Engelen. Hadden wij, uit onze verbeelding, het Paradijs moeten stoffeeren, geen twijfel of onze phantasie en poëzie zou Adam en Eva met Engelen omstuwd en heel het nog onbewoonde Paradijs met Engelen bevolkt hebben. Maar zoo teekent de Heilige Schrift ons het Paradijs niet. Wel lezen we dat de *dieren* tot Adam gebracht werden. Maar van de *Engelen* lezen we geen woord. Neen, van de Engelen wordt eerst dan gewag gemaakt, als de glans van het Paradijs tanen gaat en de zonde zijn heerlijkheid heeft verstoord. Dan, maar ook dan eerst treedt de Cherub op, en die eerste Engelenverschijning is allerminst een vriendelijke, een lieflijke verschijning, maar een verschijning, zoo vreeselijk, dat Adam en Eva er voor vluchten. Het was als het glinsteren van een dreigend lemmer. Het is alzoo *de zonde en de vloek*, die het eerst de verschijning van een Engel uitlokt. Hiermeê wordt nu allerminst gezegd, dat de dienst der Engelen uitsluitend het gevolg zou zijn van de verstoring die zonde en vloek teweegbrengt. Dit ware ongerijmd. De dienst der Engelen voor Gods troon is tot in eeuwigheid en gaat altoos door. Maar wel volgt er uit, dat deze dienst voor ons eerst *merkbaar* wordt, als de zonde is ingetreden. Anders is deze dienst der Engelen een verborgen dienst, een dienst in het mysterie, die niet uitkomt, en niet valt waar te nemen. En dan eerst als de gaafheid van het leven verdwenen is, en de verstoring is ingetreden, zien we op buitengewone wijze dezen dienst der Engelen uitkomen en merkbaar worden, en zulks altoos in verband met de daden Gods, waardoor Hij die verstoring tegengaat, heil aanbrengt en de wederherstelling aller dingen voorbereidt en doorzet. Vooral in het laatste der dagen, als de worsteling tusschen die

zaligmakende genademacht Gods en de verwoestende macht van Satan op het heftigst zal zijn, wordt opnieuw dit *zichtbaar* en *merkbaar* optreden der Engelen in uitzicht gesteld. Het is dus niet te sterk gezegd, zoo we beweren, dat de dienst der Engelen, indien de zonde niet gekomen ware en de gaafheid van ons leven niet ware verwoest, stil en ongemerkt zou zijn voorbijgegaan, maar zonder ooit dien zichtbaren, uitwendigen vorm aan te nemen. En dat omgekeerd, dit zichtbare en wonderbare optreden der Engelen uitsluitend plaats greep in verband met de reddende genade Gods, en deswege pas begon waar die redding een aanvang nam, en het sterkst uitkwam, waar die reddende genade het machtigst ingreep. Wat we straks zagen, dat de Engelenverschijningen het talrijkst zijn in den aanvang, in het middelpunt en bij het einde van de heilsbedeeling, is hiermeê geheel in overeenstemming; evenals het zoo veelvuldig voorkomen van Engelenverschijningen toen de Christus in het vleesch verscheen.

Hieruit nu valt af te leiden, dat de *verschijning* van Engelen niet normaal, maar abnormaal is, dat de kinderen der menschen lager staan, als ze zulke verschijningen noodig hebben, en hooger als de noodzakelijkheid van deze verschijningen wegvalt, en dus ook, dat het geheel natuurlijk is, dat in het Oude Verbond Gods volk deze verschijningen nog telkens noodig had, terwijl omgekeerd in de kerk des Nieuwen Verbonds deze verschijning van Engelen ophoudt. Ongetwijfeld bestaat er ook in normalen toestand gemeenschap van de Engelen met ons, en wederkeerig van den mensch met de Engelenwereld, maar in normalen toestand is die gemeenschap geheel *geestelijk* van aard, en vraagt niet om stoffelijke hulpmiddelen. Ook in het rijk der heerlijkheid zal er zeer stellig gemeenschap bestaan tusschen het mystieke Lichaam van Christus en de heirscharen van Gods Engelen, maar uit niets valt af te leiden, dat alsdan deze heirscharen in *zichtbare* gedaanten zullen verschijnen. Dit zal alsdan juist deswege onnoodig zijn, overmits het rijke geestesleven de kinderen Gods in dien gelukstaat bekwamen zal, om rechtstreeks, op mystiek-geestelijke wijze, contact met de Engelenwereld te hebben. Het is hiermede gelijk als met de aanbidding Gods. In gezonken toestand, zie het maar aan de Heidenwereld, heeft de mensch behoefte aan een zichtbare gestalte van zijn god, en maakt zich daarom een *afgodsbeeld*. Hij moet dan zijn god kunnen *zien* en kan anders geen gemeenschap met hem hebben. Aan Gods kinderen daarentegen wordt het door Jezus toegeroepen, dat ze den Vader aanbidden zouden in geest en waarheid, en alzoo *zonder* zichtbaar beeld gemeenschap met Hem zouden oefenen. Dat de Heere onze God in zijn ondoorgrondelijke barmhartigheden

ten laatste den Zoon zijner liefde deed optreden, die zeggen kon: *Wie mij gezien heeft, die heeft den Vader gezien,* was niets dan eene tegemoetkoming aan onze zwakheid. In het Paradijs was er gemeenschap met het Eeuwige Wezen zonder Immanuël in het vleesch, en buiten zonde ware de vleeschwording van het Woord even ondenkbaar geweest als het zichtbaar verschijnen van Engelen. Naar Gods ordinantiën zal alle geestelijke gemeenschap *geestelijk* geoefend en *geestelijk* genoten worden, en als de zichtbare verschijning noodzakelijk wordt, is dit een ontwijfelbaar teeken, dat Gods ordinantiën verstoord zijn. Iets wat we, bij wijze van vergelijking, evenzoo bij ons lichamelijk bestaan kunnen waarnemen. Dat we bloed in ons omdragen, en uit ons bloed leven, zou bij normale verhouding, een mysterie voor ons gebleven zijn, ook al zouden we ook dan uit datzelfde bloed geleefd hebben. En eerst als vrucht van zonde en vloek wordt 's menschen bloed bij doodslag uitgestort, bij verwonding of ongeluk vergoten, of ook in krankheid, bij barenssmart om der zonde wil, of ook wel bij poging tot heeling en genezing van krankheid of verminktheid naar buiten zichtbaar.

Nog een laatste opmerking moet hier aan worden toegevoegd. Deze namelijk dat we voor onze kennis van de Engelenwereld, voor zoover we die uit de Heilige Schrift putten, niet enkel te letten hebben op hetgeen gemeld wordt van de dusgenaamde Engelen, maar evenzoo, op hetgeen ons wordt medegedeeld omtrent de duivelen en demonen. Het is toch opmerkelijk, hoe onze opmerking, dat de Engelen het veelvuldigst optreden bij den aanvang, in het middelpunt en bij het einde der Openbaring, precies, evenzoo van de duivelen geldt. De principieele aanval van den duivel is drieledig. Eerst in het Paradijs, daarna in de woestijn op den Middelaar, en dan straks bij het einde der dagen, als de „mensch der zonde" of de Antichrist openbaar zal worden. Ook van bezetenen en van de werking der demonische machten wordt nergens zoo veelvuldig melding gemaakt, als juist in de dagen van Jezus' eerste komst op aarde en straks bij zijn wederkomst. Gelijk we later zien zullen, mogen we in de duivelen en demonen dan ook nooit iets anders zien dan gevallen engelen, die hun beginsel niet bewaard, maar hun eigen woonstede verlaten hebben. Zelfs stelt het boek Job het ons voor, alsof de Satan nog altoos onder de kinderen Gods, d. i. in het gezelschap der Engelen verschijnt, als onwillige dienstknecht Gods, maar die toch zonder Gods wil zich niet roeren nog bewegen kan. Alleen de naam van „Engel" brengt hier zekere verwarring aan, in zooverre het woord „Engel" nu eenmaal een klank van heiligen toon voor ons geworden is, en het

ons daarom zoo vreemd aandoet, als we den *duivel* onder de *Engelen* hooren rangschikken. Overmits echter de Heilige Schrift (in 2 Petr. 2:4 en Judas vs. 4) zelve ons hier voorgaat, is dit bezwaar ook voor ons niet overwegend. Gelijk een booswicht en een kind van God toch daarom beiden *menschen* zijn, zoo is ook aan de demonen en de serafs éénzelfde natuur, de natuur der *Engelen*, gemeen. Is het nu bekend, hoe men voor de zielkunde nog wel zoo gemakkelijk gegegevens verzamelt uit de geschiedenis der booze menschen, als uit het leven der stillen in den lande, eenvoudig wijl er van de eersten te meer gerucht uitgaat, terwijl men van de anderen weinig merkt, dan kan het ook niet bevreemden, dat de gevallen Engelen ons omtrent de natuur der Engelen allerlei gegevens schenken, die we van de Engelen die staande bleven, niet ontvingen, eenvoudig omdat hun stille werkzaamheid niet scherp uitkomt. Voor de kennis van de natuur der Engelen, hun verschijnen en hun verdwijnen in de wereld van den mensch, moeten we dus niet alleen te rade gaan met wat de Heilige Schrift ons omtrent de goede Engelen meldt, maar evenzeer acht slaan op wat ons omtrent de duivelen en demonen bericht wordt. Al geven ze ons slechts een donkere *schaduw* te aanschouwen, ook die schaduw is van gewicht en aanbelang voor de kennis van de Engelen des *lichts*.

VI.

GEEN PERSOONLIJKE VERHOUDING TOT DE ENGELEN.

Hij maakt zijne Engelen geesten,
zijne dienaars tot een vlammend vuur.
PSALM 104 : 4.

Er ligt waarheid in de opmerking van Schleiermacher, dat de vraag of er Engelen zijn of niet, overmits ze ons niet meer verschijnen, niet van invloed op onze handelingen zal zijn; iets wat Schenkel op zijne wijze uitdrukt door te zeggen, dat de Engelenwereld, zoo ze er al is, onze conscientie niet raakt. Immers wat hiertegen is opgemerkt, dat het denken aan de Engelenwereld toch een verheffenden invloed op de stemming van ons gemoed heeft, wordt onzerzijds wel niet betwist; edoch, het denken aan het Eeuwige Wezen, het uitgaan onzer gedachten naar onzen Verlosser, doet dit nog veel meer, en ook uit dien hoofde kan men alzoo niet beweren, dat de Engelenwereld voor ons zedelijk leven onmisbaar zou zijn. Indien metterdaad, gelijk het aan geheel deze voorstelling ten grondslag ligt, de Engelen alleen beteekenis hebben, voor zoover *ons denken om hen* een heilige uitwerking heeft, dan vervalt de mogelijkheid, om hierop uw geloof aan het bestaan der Engelen te grondvesten. Het geloof aan de Engelen rust dan ook niet op wat onze ziel met bewustheid van de inwerking der Engelen op ons hart ervaart, maar op de heilige traditie, die in Gods Woord voor ons ligt; en de reden van bestaan van de Engelen ligt niet in hoofdzaak in wat wij over de Engelen denken noch in de persoonlijke gemeenschap, die wij onzerzijds met de Engelen onderhouden, maar veel meer en ten principale in het feit, *dat het Gode belieft zich van Engelen te bedienen.*

Beide punten vereischen derhalve afzonderlijke bespreking. We dienen eerst na te gaan, wat beteekenis ons bewust inleven in de Engelenwereld is; en daarna hun voorwerpelijke bedenking; en wel beide punten vooralsnog uitsluitend in verband met het vraagstuk van *het bestaan* der Engelen.

De eerste vraag is alzoo deze: Kan aan onze bewuste gemeenschap met de wereld der Engelen genoegzame beteekenis worden toegekend om hierin een reden voor hun bestaan te vinden? Daarbij gaan we nu uit van de onderstelling, dat er in ons leven of in het leven der kerk van het heden, *geen* verschijningen van Engelen meer voorkomen, zoodat onze gemeenschap met die wereld, van onzen kant, alleen denkbaar is doordien wij aan de Engelen denken, hun zooals in Ps. 103 toezingen, of ook doordien we ons zekere voorstelling van hun leven maken. En dan moet toegestemd, dat de vrucht van onze gemeenschap met de Engelenwereld niet groot, noch sterk, noch heerschend in ons zieleleven is. Dit ligt aan tweeërlei oorzaak. Vooreerst hieraan, dat onze gemeenschap met de Engelenwereld zoo *zeldzaam*, en ten andere daaraan, dat die gemeenschap altoos *zwevend* is. Het eerste zal ons, althans in den kring onzer lezers, wel niet betwist worden. Er zijn er zelfs, die zoo goed als nooit aan de Engelenwereld denken, en die nauwlijks kunnen zeggen, dat er ooit eenige verheffing op hun ziel van het denken aan de Engelen is uitgegaan. En al stemmen we toe, dat dit denken aan de Engelen in andere kringen veelvuldiger voorkomt, zoo is toch ook in die kringen de rechtstreeksche invloed, die van dit gemeenschapsoefenen met de Engelen uitgaat, nooit zóó overwegend, dat het zedelijk leven er door beheerscht wordt; en waar die invloed sterker is, levert dit meestal de schaduwzijde op, dat, naarmate de geloovige meer op zijn Engel of op de Engelen gaat vertrouwen, in diezelfde mate zijn rechtstreeksch vertrouwen op zijn Vader die in de hemelen is afneemt of op den achtergrond raakt. Maar ook dient op de *tweede* oorzaak van het zwakke dezer gemeenschapsoefening met de Engelen gelet, daarin gelegen, dat ons alle voorstelling van de Engelen ontbreekt. Want wel heeft men gepoogd, om door het aannemen van een vaste figuur voor de Engelen, hieraan te hulp te komen, maar wie ernstiger leeft, weet dan toch dat die figuur product van onze dichting is, vrucht van verbeelding en geen werkelijkheid. Een menschelijke verschijning met den bloei der eeuwige jeugd op het gelaat, en omstraald met iets van hemelsche glorie, terwijl twee vleugelen op het schouderblad een bovenaardsche herkomst aanduiden, is geen portret maar phantasie, en is veeleer in strijd met wat de Heilige Schrift ons over de Engelen mededeelt. In zooverre geven we dan ook toe, dat onze gemeenschapsoefening met de Engelenwereld niet tot de machtigste en meest invloedrijke factoren van ons zedelijk leven behoort.

Toch gaat het niet aan, deswege dien invloed geheel weg te cijferen; iets wat we niet beter voelbaar kunnen maken, dan door een vergelijking

met de macht der ons heilige traditie uit het voorgeslacht. Ook de helden en heiligen, de martelaren en worstelaars uit vroeger eeuwen bestaan voor ons niet meer in dien zin, dat ze ons persoonlijk verschijnen zouden. Het Spiritisme moge van gemeenschapsoefening met de geesten der afgestorvenen reppen, toch draagt hetgeen het Spiritisme te aanschouwen of te hooren geeft nimmer een verheffend karakter, en veel meer het karakter van het spelend curieuse. Nooit of nimmer heeft men bij het Spiritisme gehoord, dat b. v. de geest van Willem van Oranje, of de geest van een Marnix, of de geest van een Guido de Bres verscheen, om in een heilige toespraak vol teederheid en ernst het thans levend geslacht te bezielen en met heilige geestdrift te vervullen. Al de mededeeling die ten slotte ten papiere kwam, was onbeduidend, nietszeggend, zonder hooger aandrift, in niets het kenmerk dragend van hooger oorsprong. Daarom herhalen we, wat we zeiden, ook met het voorgeslacht onzer helden en martelaren hebben we geen gemeenschap door rechtstreeksche verschijning. Wel heeft de mensch hieraan vaak behoefte gevoeld, heeft de poëzie voor ons getooverd wat de werkelijkheid ons onthield, en heeft zelfs de dramatische kunst vaak geheele wisselingen van gedachten tusschen wie nog leefde en geleefd had, op de lippen der acteurs gelegd; maar dit alles was en bleef phantasie, geen werkelijkheid. Ook voor onze gemeenschapsoefening met het voorgeslacht zijn we dus feitelijk beperkt tot ons *denken* aan de *helden en martelaren* van voorheen. Dit denken versta men hier echter niet in te bepaalden zin. Er is toch niet mee bedoeld, dat elke gemeenschap met het voorgeslacht ontbrak, tenzij we met onzet onze welbewuste gedachte op dezen of genen held uit vroeger eeuwen richtten. Ook dit komt zeer zeker voor. Maar toch veel sterker gemeenschapsoefening met het voorgeslacht hebben we door de inwerking en nawerking van de algemeene nationale of kerkelijke of ook familietraditie. Ons volk weet zich met het volk van voorheen één. Het gerucht en de roem van het voorgeslacht heeft ons bereikt, en wordt door ons geëigend als een deel van onze eigen glorie. Gelijk een kind trotsch is op de eer en den roem zijns vaders, omdat het in vaders eer zelf groeit, zoo ook bestaat er bij elk volk met een grootsch verleden een zekere trots op zijn voorgeslacht, en doet het zich nog steeds aan dien roem van het voorgeslacht te goed. Dit nu kan, helaas, ontaarden in valsche patriottische zelfverheffing en is er maar al te dikwijls in ontaard. Ook ons volk weet er van meê te spreken. Maar evenmin kan of mag ontkend, dat de herinnering aan het voorgeslacht, dat de nawerking der nationale traditie, dat het ons één voelen met de glorie van het verleden, ook zekeren invloed ten goede uitoefent. Een invloed ten goede, die flauwelijk ook in gewone

dagen werkt, maar die vooral in hachelijke oogenblikken, als de nationale geest uit zijn sluimering opwaakt, soms machtig kan aangrijpen. Nu nog weet elk vijand, die ons vaderland mocht willen aanvallen, dat hij behalve met ons leger en met onze vestingen, ook met die nationale traditie zou te rekenen hebben. Het verleden staat dan zelfs in zekeren stralenkrans voor ons. Het nobele en heilige treedt er in op den voorgrond. Het menschelijk zwakke en zondig ontsierende lost zich in schaduw op. En het resultaat is, dat de herinnering aan het verleden, en het gemeenschapsoefenen door de traditie met een weggestorven voorgeslacht geestdrift wekt, bezielt en bekwaamt tot kloeke daden.

Hiermede nu laat zich het best de invloed vergelijken, die ook van onze gemeenschapsoefening met de Engelenwereld op ons menschelijk leven kan uitgaan. In beide gevallen toch ontbreekt de persoonlijke verschijning. We zien geen Engelen en we zien geen mannen uit het voorgeslacht voor ons treden. Toch weten we van beiden, dat ze in het verleden majestueuze daden hebben verricht. Onze voorouders op het slagveld, op den brandstapel en in de raadzaal; de Engelen in de tenten der patriarchen, bij Sanheribs leger en bij de kribbe van Bethlehem. Ook weten we van beiden, dat ze met ons menschelijk leven in het heden in zeker verband staan. En eindelijk hebben we bij beiden te doen, niet zoozeer met bepaalde personen of Engelen, maar veeleer met een *wereld* der Engelen en met een *wereld* van het voorgeslacht, welke beide werelden in zekeren glans van reinheid en hoog bedoelen voor onze verbeelding staan. Wel is er verschil. Aanmerkelijk verschil zelfs. Immers van de helden uit het voorgeslacht kunnen we de beeltenissen voor ons leggen en kunnen we de daden in bijzonderheden nagaan. Ook leven de geslachten der vaderen nog onder ons voort, behooren we er zelven toe, en ligt tot in ons eigen bloed de gemeenschap met het voorgeslacht vastgelegd. Bij de Engelen daarentegen hebben we te doen met een heel ander soort wezens. Ze zijn geen menschen, maar der Engelen natuur deelachtig. Ook is hun beeltenis en gestalte ons vreemd. Ze zijn niet als onzer één, maar heel anders. En alle gemeenschap bepaalt er zich toe, dat ze als wij *creaturen*, met ons *dienstknechten* des Allerhoogsten zijn, en dat God de Heere zich van hen bediend heeft, en nog bedient, om op onze menschenwereld ten goede in te werken. Maar ook al meten we dit verschil nog zoo breed uit, altoos blijft dit toch, dat ook de Engelen een eigen wereld vormen, dat deze eigen wereld met ons menschelijk leven in gemeenschap staat, en dat we ook van die Engelenwereld den indruk ontvangen eener heiliger, reiner, hooger wereld dan de wereld, waarin we zelven verkeeren. Is het nu onloochenbaar, dat het ten goede op ons werkt, zoodra wij uit de veelszins lage en in-

gezonken wereld waarin we feitelijk verkeeren ons hart losmaken, om hart en zinnen te verheffen tot een hooger en reiner sfeer van leven, dan is het onbetwistbaar, dat ook het denken aan de Engelenwereld een verheffenden en bezielenden indruk op ons hart kan hebben. Juist zoo heeft onze Heiland het dan ook gewild, toen hij in het *Onze Vader* onze biddende ziel ophief tot het indenken van de volmaaktheid, waarmeê in de wereld der Engelen de wil des Vaders wordt volbracht. Dat indenken wekt op tot heilige navolging, en legt van zelf de bede op de lippen: Dat wij uw wil volbrengen, gelijk dit in de Engelenwereld om uw Troon geschiedt. *Uw wil geschiede, gelijk in den hemel, alzoo ook op aarde.* Uit dien hoofde moet dan ook tegenover Schleiermacher en Schenkel staande gehouden, dat ze het *Onze Vader* ondermijnd en weersproken hebben, en dat ze, zich *boven* den Heiland stellende, zich hebben ingebeeld wijzer in de dingen des hemels en der zielen te zijn, dan hij, die ons van den Vader gezonden was.

Hieraan moet nog een andersoortige opmerking toegevoegd.

De Engelenwereld, waarvan we dusver spraken, is de heilige, reine sfeer van de geesten om Gods Troon, maar gelijk men uit ons artikel merkte, en niet mag vergeten, tot de wereld der Engelen behoort ook het rijk van Satan en van zijn demonen. Voor zoover de vraag op den voorgrond treedt naar de *genoegzame bestaansreden voor den Engel,* die reeds in onze gemeenschap met de Engelenwereld te vinden is, dient derhalve ook op onze gemeenschap met de *gevallen* Engelen gelet. En dan is het opmerkelijk, hoe, blijkens de historie, de overtuiging dat men in menige aanvechting en geestelijke worsteling, rechtstreeks met ongeziene *booze* geesten te doen had, veel sterker sprak dan de overtuiging omtrent de inwerking op ons hart van *goede* Engelen. Dit zielkundig verschijnsel verklaart zich gereedelijk uit de veel banger spanning, waarin zulk een aanvechting onze ziel brengt, zoodat het is of het gordijn, dat de onzichtbare dingen voor ons oog verbergt, ten halve weg wordt geschoven, en we rechtstreeks, als van man tot man met de booze demonen te worstelen hebben. Niet dat de demonische werkingen *altoos* dat bepaalde en sterk prikkelende en scherp belijnde karakter dragen. Integendeel, allerlei demonische geesten werken op de wereld, en werken in ons eigen hart, zonder dat we er ons klaar of helder van bewust worden. Maar soms, in heftige worstelingen, als het tot aanvechtingen komt, en het is, alsof we aan een persoonlijken en rechtstreekschen aanval van Satan blootstaan, verkrijgt de werking uit deze booze Engelenwereld zulk een duidelijk waarneembaar karakter, dat het bestaan van een ander wezen, dat met ons

worstelt, geen oogenblik meer twijfelachtig voor ons is. Wat met Luther op den Wartburg gebeurd is, dat hij waande den duivel persoonlijk voor zich te zien, was niets dan de projectie in de zinnen, van wat feitelijk op geestelijk gebied plaatsgreep, en ligt geheel op één lijn met wat Jezus aan Petrus toeriep: *Satan, ga achter mij!* toen Petrus protesteerde tegen het denkbeeld, dat zijn Meester door lijden tot heerlijkheid moest ingaan. Hoe vreemd het daarom klinke, toch is het onloochenbaar, dat de existentie, het werkelijk bestaan van de Engelenwereld, ons uit de aanraking met de wereld der gevallen Engelen veel zekerder wordt dan uit de aanraking met de goede Engelen. En nu is het waar, dat zulke worstelingen met Satan, als man tegen man, niet in ieders leven voorkomen, en daarom niet tot de gewone zielservaringen van Gods kind mogen gerekend worden. Dit hangt af van ieders karakter en temperament, van ieders levenspositie en historie. Velen sterven dan ook heen, zonder dat ze ooit in zoo bange diepe worstelingen geleid zijn, en als zij de Psalmen lazen, konden ze zich nauwelijks voorstellen, dat die klaagtonen over „banden des doods" en „banden der hel" *niet* vrucht van overspannen verbeelding waren. Immers Satan richt zich juist op wat het hoogste in orde staat en het rijkste door God begiftigd is en tot het moeilijkste en pijnlijkste geroepen werd. Vandaar dat de persoonlijke aanval van Satan het machtigste op Adam in het paradijs, en op Jezus in de woestijn was. Niet op Abel en Seth, maar op Adam en Eva geschiedde de hoofdaanval, en zoo ook niet op Johannes den Dooper of Nathanaël, maar op Petrus. Toen voor een vierde half eeuw de golven weer hoog gingen, was het Luther die het bangst geleden heeft. En nu nog in onze dagen zult ge juist diegenen onder Gods kinderen, die zeer diep in diepe wegen geleid werden, het meest over bange aanvechtingen hooren klagen. Alleen *zij* hebben dat scherpe en fijne oor om te beluisteren en op te vangen wat uit die booze sfeer van het Engelenleven hun wordt toegefluisterd of op hen aandringt. Ook in zoover hebben Schleiermacher en Schenkel derhalve misgetast, als ze, over de Engelenwereld sprekende, veel te weinig op de demonische Engelenwereld hebben gelet. Immers, althans van de booze Engelenwereld en van de aanvechtingen kan niet gezegd, „dass sie auf unsere Handlungsweise keinen Einfluss haben," d. i. dat ze geen invloed zouden oefenen op de uitingen en gewaarwordingen van ons zedelijk leven.

En nu nog een kort woord over de meer *voorwerpelijke bedenking*, die ons geloof aan het bestaan van Engelen zoozeer tegenstaat. Die bedenking is hierin gelegen, dat de Engelen onwaarneembaar zijn, en,

bij gemis aan lichamelijkheid, er zich niet toe leenen, om met hun eigenlijk wezen zich af te spiegelen in onze voorstelling. Als we lezen van een man in Jezus' dagen, die bezeten was door een legioen duivelen, en daarbij bedenken dat een legioen op een getal van meer dan duizenden heenwijst, en we vernemen verder, dat Jezus dit legioen duivelen uit dezen jammerlijk aangegrepene uitdreef, en dat deze duivelen zich toen wierpen op een kudde zwijnen en deze van de bergsteilte af in het meer Genezareth deden tuimelen, dan klinkt ons dat alles zóó vreemd en daarom onbegrijpelijk, dat alle voorstelling ons te kort schiet. Toch is het opmerkelijk, hoe in de Heilige Schrift, en met name in Jezus' dagen, deze actie der booze Engelen ons zoo plastisch, zoo realistisch, op zoo bijna tastbare wijze wordt voorgesteld. In vroeger tijd had men dan ook de gewoonte, om in onze prentbijbels, de genezing van bezetenen zóó voor te stellen, dat ge uit den mond van den bezetene een soort kleine dieren zaagt uitgaan, welke dieren dan phantastisch waren afgebeeld en den demon moesten voorstellen, die werd uitgeworpen. Nu hebben deze oude gravuren natuurlijk nooit bedoeld, dat de demon zulk een soort dier was, maar ze teekenden een dierlijke gestalte, om het zondige, het beneden-menschelijke van demon aan te duiden, en hierin zijn realiteit, zijn werkelijk bestaan, en werkelijk uitgaan van den bezetene zichtbaar voor te stellen. Het was dus geen teekening van wat plaatsgreep, maar een zinbeeldige aanduiding er van. En dit punt nu juist raakt de bestaansquaestie der Engelen. Ze bestaan niet denkbeeldig, maar werkelijk. Ze moeten dus *ergens* zijn. Als ze in den bezetene eerst *niet* waren, van elders in hem zijn *ingegaan*, en als ze hem straks verlaten, dan moeten zij op een of andere wijze reëel van hem *uitgaan*. Waren nu Engelen *stoffelijke* wezens, dan waren die grijpbaar en tastbaar, en men kon zulk een demon dan opvangen, ontleden en in zijn bestaan naspeuren. Maar dit is zoo niet. Een Engel, en dus ook een demon, is, gelijk ons later blijken zal, volstrekt onlichamelijk en onstoffelijk. Goede en booze Engelen zijn geesten, louter geestelijke wezens, en juist daarom vallen ze geheel buiten de waarneming onzer zinnen. We kunnen ze niet zien, niet hooren, niet betasten, niet opvangen, niet waarnemen, en dit brengt er zoo menigeen toe, om in oppervlakkigheid te zeggen, *dat ze dus ook niet bestaan.*

Juist daarom ligt er in de microscopisch gevonden bacil of bacterie een ontdekking, die ons, ook in verband met de Engelen en demonen, iets te zeggen heeft. God werkt elke ziekte en krankheid. Hij alleen. Maar nu waanden wij lange jaren in onze oppervlakkigheid, dat God de Heere alle deze ziekten altoos *rechtstreeks* werkte. *Hoe* wisten we niet. Een voorstelling konden we er ons niet van maken. Een ziekte

was een ziekte. En wel namen we er de verschijnselen van waar en leden er aan, maar de ziekte zelve, haar kiem, haar wezen zag niemand, nam niemand waar, ze bleef buiten het bereik van onze zinnen liggen. Thans daarentegen weten we, dat God de Heere de ziekte *niet* altoos rechtstreeks werkt, maar vaak door het middel van zeer kleine creaturen, die men, misschien al te voorbarig, zonder onderscheid, onder de dieren heeft gerangschikt, maar die in elk geval gebleken zijn wel wezenlijk te bestaan, ook al heeft de menschheid eeuwen geleefd, en eeuwen geleden, zonder iets van het bestaan van deze ziekte-creatuurtjes af te weten. Ook deze bacillen nu komen, men weet niet van waar, op, ze komen tot ons, en gaan in ons in, en gelijk we van de bezetenen lezen, dat er in een menschenziel duizenden demonen tegelijk konden huizen, zoo ook vernemen we van deze bacillen, dat ze bij duizenden en tienduizenden in de verborgen deelen van ons lichaam kunnen huizen. Er is hier dus werkelijk zekere vergelijking mogelijk. Het is God de Heere die zekere invloeden in ons lichaam en zekere invloeden in onze ziel doet werken. Beide malen stelt men zich eerst voor, dat God dit alles rechtstreeks werkt. Bij klaarder licht gezien blijkt echter, dat voor het microscopisch gewapend oog, God de Heere zich bij de ziekte vaak bedient van kleine creatuurlijke wezens, die we bacillen noemen, en evenzoo voor het met geloof gewapend zielsoog, dat God de Heere zich op zedelijk gebied vaak bedient van de goede en booze Engelen. Alleen doet zich hier het opmerkelijk verschijnsel voor, dat de geneeskundige geleerden wel aan het bestaan van de bacillen, maar gemeenlijk niet aan het bestaan van de Engelen gelooven; terwijl omgekeerd menig geloovige wel aan het bestaan van de Engelen hecht, maar op het gebied der ziekte van bacillen weinig hooren wil. De arts erkent, dat de werking *middellijk* is op lichamelijk gebied, maar houdt ze voor *onmiddellijk* en *rechtstreeks* op geestelijk gebied; terwijl de geloovigen er vaak toe neigen, om wel op geestelijk gebied een *middellijke* werking aan te nemen, maar op lichamelijk gebied nog te zeer aan de *rechtstreeksche* en *onmiddellijke* werking vasthouden. Wie zich gezeggen laat, komt daarentegen allengs tot de eenig ware conclusie, dat de werkingen onzes Gods op dit *dubbele* gebied instrumenteel, d. w. z. *middellijk* zijn, en heeft daarom een geopend oog én voor de geheimzinnige verspreiding van de ziektekiemen én tegelijk voor de rijke wereld van het Engelenleven, zoo in onze heilige als in onheilige ontwikkeling.

VII.

VAN DE NATUUR DER ENGELEN.

Want waarlijk, hij neemt de engelen niet aan, maar hij neemt het zaad Abrahams aan.

HEBR. 2 : 16.

De *natuur* der *engelen* is een andere dan de natuur der *menschen*, en van elke poging om beider natuur te vereenzelvigen moet beslist worden afgezien. Vooral in de tweede helft der vorige eeuw dreef men dit intusschen, zoo hier te lande, als in Duitschland, tamelijk sterk. De engel gold toen in veler oog voor den idealen mensch, en vooral van kleine kinderkens zong en jubelde men, niet dat ze *als* engelen in den hemel zijn, maar dat ze door hun sterven metterdaad engelen waren geworden. Het „cherubijntje van omhoog" strekt overigens ten bewijs, hoe men op zeer vroeg gestorven kinderen deze voorstelling reeds eerder toepaste. Het zit er reeds van eeuwen her, en nu nog, zoo diep in, om een schoon, jong, onschuldig wicht voor een engel aan te zien, het gedurig met den naam van engel te benoemen, en vooral, zoo het vroeg wegstierf, er een wezenlijken engel in te zien. Later is deze voorstelling toen uitgebreid tot volwassen personen, die óf door een zeer bijzondere liefde aan ons verbonden worden, óf uitblonken door toewijding en hemelzin. En toen nu eenmaal díe laatste opvatting veld won, lag het voor de hand, om allengs in het „verengelen" van ons menschelijk wezen de bestemming onzer natuur te gaan zien. Wel gaf men zich geen klare rekenschap, hoe dit toeging, maar er was, zoo achtte men, in elk mensch van nature, deels iets van een dier of duivel, en deels iets van een engel; en nu was het onze roeping dat dierlijke en duivelsche uit te schudden, tot er ten slotte niets dan „het engelachtige" in ons overbleef. Niet ongaarne drukte men dit, vooral in de dagen van Feith, ook zoo uit, dat we tusschen den „worm" en den „seraf" zweefden, en dat in den

seraf op te gaan en zoo ten slotte „aan God gelijk te zijn," onze pantheïstische bestemming was. Metterdaad heeft het Darwinisme reeds in de poëzie gebloeid, eer het op natuurkundig gebied opkwam; alleen was in de poëzie „de worm," wat nu „de aap" is geworden. Al scheelt toch in zedelijke strekking, feitelijk is het niettemin met opzicht tot de handhaving van onze menschelijke natuur, geheel hetzelfde, of ge den mensch uit den chimpansé laat opkomen of straks in den „engel" laat overgaan. Immers in beide voorstellingen is de grens tusschen de beide naturen verflauwd, en gelijk thans „de mensch" in onze handboeken bij voorkeur onder de dierkunde behandeld wordt, zoo mag men op Feiths standpunt in den engel weinig anders dan een etherischen, hoog geestelijk gestemden mensch zien.

De zucht in den mensch, om ook buiten deze aarde en haar bewoners, het bestaan van natuurgenooten te onderstellen, heeft hiertoe in niet geringe mate medegewerkt. Zoodra we de oogen omhoog heffen en de starren in het firmament aanzien, wordt onze aarde in onze schatting zoo nietig en zoo klein; en als dan de sterrenkunde ons leeren komt, hoe heel ons aardrijk slechts één der dwaalsterren van één enkele zon is, en dat die zon met haar planeten nog slechts een gering onderdeel uitmaakt van heel het samenstel der starren, dan wordt ons aardrijk, en op dat aardrijk de mensch, zoo verdwijnend gering en onbeduidend, dat de gedachte, alsof nochtans *de mensch* het beheerschend element in heel Gods schepping, en alzoo onze aarde het geestelijk middelpunt van het heelal zou zijn, er niet meer bij ons in wil. Dit dringt en noopt dan, om zich ook die andere starren als met levende wezens bevolkt te denken, en zucht naar samenhang doet de vraag rijzen en liefst toestemmend beantwoorden, of ook die andere wezens niet in soort één met ons menschelijk geslacht zouden zijn. Meest onder drieërlei vorm dacht men zich dit. Of zóó dat wie hier stierf van deze aarde naar een andere star verhuisde, zoodat allengs de overige sterren van uit onze aarde zouden bevolkt worden. Of wel op zulk een wijze, dat hetgeen we gemeenlijk „engelen" noemen niets anders zijn zouden dan de hooger staande bewoners der overige hemelbollen. Of eindelijk in dien zin, dat er op de overige sterren een soort wezens geschapen was, buiten de engelen en buiten de afgestorven menschen om, een soort wezens, dat ongeveer van gelijke formatie en gelijken aanleg als de mensch, zich door rijker en rijper ontwikkeling tot hooger staat had weten op te voeren. In den laatsten tijd vindt met name deze laatste voorstelling meer ingang, tot zelfs in wetenschappelijke kringen. Vooral op de planeet Mars worden dan die soort hooger ontwikkelde wezens gezocht. Op die planeet toch acht men niet alleen vele geographische gegevens

beter te kennen, dan op onze eigen wereld, maar men waant zelfs recht te hebben, om in zekere rechtlijnige lichtstrepen die men waarneemt, het zekere bewijs te zien van menschelijken arbeid. Zelfs mannen van naam ontzagen zich niet de meening te opperen, dat de bewoners van Mars bezig zijn, ons teekens te geven, om zoo mogelijk met ons in verstandhouding te treden. En wel is men in de laatste jaren van deze overdreven phantasieën weer teruggekomen, maar niettemin houdt ook onder de lieden van gezag op wetenschappelijk terrein de voorstelling nog steeds stand, dat Mars stellig door een soort menschelijke wezens bewoond is, en ook dat deze menschelijke bewoners van Mars het reeds verder in ontwikkeling gebracht hebben, dan wij op onze achterlijke aarde.

Nu laten we hier ter plaatse deze zonderlinge denkbeelden over Mars voor wat ze zijn. Ze werden hier alleen vermeld ten bewijze, hoe sterk de neiging in ons is en aanhoudt, om buiten deze aarde *natuurgenooten* te vinden. En deze zelfde neiging nu heeft er ook toe geleid, om de grens tusschen den *mensch* en den *engel*, als wezenssoorten, te doen verflauwen, eenerzijds doordien men den mensch in de poëzie „verengelde", anderzijds doordat men den engel in een soort hooger menschelijk wezen omtooverde. Zelfs onze Gereformeerde theologen gaan ten opzichte van de laatste verwarring niet geheel vrij uit. Bij meer dan één van hen vindt ge toch geleeraard, dat de engel zoowel als de mensch naar Gods beeld geschapen is; een voorstelling waarop dan wel niet dieper werd ingegaan, en die blijkbaar slechts op den klank af werd overgenomen, maar die toch feitelijk de grens tusschen der menschen en der engelen natuur ophief. Is het toch 's menschen eigen, diepste wezen, dat in hem Gods beeld zich afspiegelt, dan kan uiteraard niet ditzelfde van den engel worden geleeraard, of ge vat „mensch" en „engel" onder één hooger begrip saâm.

Dit misverstand sproot daaruit voort, dat het beeld Gods te uitsluitend in onze redelijke en zedelijke eigenschappen werd gezocht. Die hoogere eigenschappen nu waren ons met de engelen gemeen, en zoo kwam men er ongemerkt toe, om, op grond van deze eigenschappen het geschapen zijn naar den beelde Gods ook aan de engelen toe te kennen. Om dit punt tot volkomen klaarheid te brengen, zou hier een volledige uiteenzetting te geven zijn, van hetgeen we bij den mensch onder het beeld Gods te verstaan hebben, iets wat thans buiten ons kader ligt; maar toch loont het de moeite, althans in één enkel punt, de onjuistheid der bestreden voorstelling te doen uitkomen. En dit kan. Hoe weinig scherp toch de lijnen van het beeld Gods in de Heilige Schrift getrokken zijn, toch komt van meet af dit ééne ondubbelzinnig uit, dat onder deze gelijkheid aan het beeld Gods ook

de heerschappij te verstaan zij, die aan den mensch over al het geschapene is toegekend. Zelfs eer er nog van 's menschen redelijke en zedelijke hoogheid, laat staan van zijn „oorspronkelijke gerechtigheid" sprake is, wordt in Gen. 1 : 28, 29 en 30 breed en uitvoerig van deze heerschappij des menschen over al het overige schepsel gehandeld. Die heerschappij is naar Gen. 1 : 26 en 27, waarin het beeld Gods ter sprake komt, als we ons zoo mogen uitdrukken, het hoofdthema; iets wat onze Confessie zoo uitnemend uitdrukte, toen ze al het geschapene voorstelde als geroepen om den mensch te *dienen*, opdat de mensch zijn God zou *dienen;* metterdaad dus een onderkoningschap van den mensch, zich uitstrekkende over al het geschapene; een macht waarvan de diepe gedachte later zoo raadselachtig in het woord van onzen Heiland weerklinkt als Hij in Marcus 9 : 23 zegt: „Voorwaar zeg Ik u, dat zoo wie tot dezen berg zal zeggen: Word opgeheven en in de zee geworpen, en niet twijfelen zal in zijn hart, maar zal gelooven, dat hetgeen hij zegt geschieden zal, het zal hem geworden, zoo wat hij zegt." Deze macht, deze heerschappij nu treedt bij het herboren en verzoende kind van God zoo weinig op den achtergrond, dat, wie den beelde des Zoons gelijkvormig wordt, en alzoo het beeld Gods weer in zuiverder, klaarder trekken gaat vertoonen, wegsterft in heerlijke verwachting, van met Jezus als koning te *heerschen* in zijn koninkrijk ja, *met hem te zitten op zijnen troon.*

Er kan derhalve geen de minste twijfel rijzen, of deze macht en heerschappij is een der trekken uit het beeld Gods, die er niet als bijzaak bijkomen, maar die er onafscheidelijk van zijn. Waar die koninklijke eere en hoogheid ontbreekt, kan van een beeld Gods geen sprake zijn, overmits God zelf vóór alle dingen de Souvereine en Almachtige is, die heerscht over zijner handen werk. Slechts dan zoudt ge dus zeggen kunnen, dat ook de engelen naar den beelde Gods geschapen waren, indien aan hen, evenals aan den mensch, zulk een heerschende macht als grondtrek van hun wezen ware toegekend. Dit echter is volstrekt *niet* het geval. Reeds in Psalm 8 was veeleer duidelijk op de tegenstelling gewezen, dat niet aan de engelen, maar aan den „zoon des menschen" de heerschappij over de schepping was opgedragen. De mensch was in andere opzichten „een weinig minder" dan de engelen gemaakt, maar de mensch had boven den engel dit voor, dat God hem heerschen deed over de werken zijner handen. En waar de tekst van Psalm 8 misschien nog twijfel kon laten, of deze tegenstelling zoo scherp mocht worden opgevat, daar heeft de apostolische verklaring in Hebr. 2 : 5—8 elke onzekerheid te dien aanzien opgeheven. Er staat toch juist met beroep op Psalm 8 : 7, zoo beslist mogelijk: „Want Hij heeft aan de engelen *niet* onder-

worpen de toekomende wereld", maar, gelijk uit het vervolg blijkt, aan den Zoon des menschen. De engelen staan niet *boven* ons en ze staan niet *naast* ons, maar als wezenssoort zeer beslist *onder* ons. Immers niet *zij* zullen *ons*, maar wij zullen *hen* oordeelen (1 Cor. 6 : 3), en terwijl ons als menschen het uitoefenen van koninklijke heerschappij, als tot ons wezen behoorende, wordt toegekend, heet het van den engel veeleer, dat hij niet een *heerschend*, maar een *dienend* karakter bezit, reden waarom de apostel vraagt: „Zijn ze niet allen *dienende* geesten ?" (Hebr. 1 : 14), iets wat hier niet zeggen wil, dat ze nu of dan diensten bewijzen of tot dienst gebruikt worden (dit toch geldt) van den mensch en van den Zoon des menschen evenzeer), maar volgens geheel den samenhang uitdrukkelijk te kennen geeft, dat een *dienende* geest het eigenlijke wezen en karakter van den engel uitmaakt. De Christus wordt toch in geheel Hebreën 1 als Zoon des menschen, tegenover de engelen gesteld, en nu wordt met herhaald beroep op het Oude Testament aangetoond, hoe niet aan de engelen maar aan Hem de heerschappij toekomt, want dat het voeren van de *heerschappij* voor den Zoon des menschen even natuurlijk is, als het *dienen* voor de engelen. In Openbaring 1 en 2 worden de Dienaren des Woords dan ook niet „engelen" genoemd, omdat ze heerschappij over de kerk ontvangen hebben, maar, juist omgekeerd, overmits het karakter van hun ambt geen andere dan een *dienende* en *bedienende* macht toelaat. *Engel* der Gemeente of *Dienaar* der Gemeente is geheel hetzelfde, en deze verrassende naam van „engel" in Openbaring 1 en 2 levert alzoo geen het minste bezwaar op voor wie Hebreën 1 en 2 verstaan heeft.

De voorstelling alsof de engelen beelddragers Gods zouden wezen, op gelijke wijze als wij dit krachtens onze eerste schepping in Adam en onze herschepping in Christus zijn, moet op grond van het bovenstaande losgelaten. De engelen zijn noch onze natuurgenooten noch onze *broederen*, en dan eerst komt ons geloof ook ten opzichte van de engelen weer recht te staan, indien we ophouden ons zekere wezens-eenheid met de engelen in te beelden, maar integendeel helder inzien, hoe een mensch en een engel twee verschillende wezens zijn, die elk tot een eigen wereld behooren. Want wel heeft Jezus in Lukas 20 : 36 gezegd dat de eens gezaligden niet meer kunnen sterven, omdat „ze den engelen *gelijk* zijn"; maar juist dit *gelijk* sluit ook hier het *eigen* uit. Immers Jezus wijst het punt van gelijkheid, waarop hij doelt, met name aan, t. w. dat er onder menschen in den hemel geen voortteling meer bestaan zal, evenmin als die nu bij de engelen bestaat. „Ze zullen noch trouwen noch ten huwelijk uitgegeven worden." Voor eenheid in soort met de engelen is hieruit derhalve niets af te leiden. En wat de bedenking aangaat, dat de engelen

toch ook kinderen Gods worden genoemd, en alzoo als kinderen Gods ook het beeld huns Vaders moeten dragen; zoo sta hier de herinnering, dat God de Heere ook „Vader" genaamd wordt in den zin van Schepper, gelijk de uitdrukking: Vader van *alle vleesch*, Vader *der lichten* enz. dit genoegzaam aanduidt, en dat in dien zin de engelen b.v. in Job 1 : 6 „kinderen Gods" genaamd worden, niet om een *geboren* zijn *uit*, maar enkel om een *geschapen* zijn *door* God aan te duiden. Als in Lucas 3 : 38 Adam „de zoon van God" genoemd wordt, geschiedt dit eveneens, niet om zijn geestelijke geboorte uit te drukken, maar alleen om te kennen te geven, dat Adam, zonder tusschenkomst van een vader of moeder, *zijn ontstaan* rechtstreeks aan God te danken had.

Natuurlijk wordt hiermede in het minst niet ontkend, dat de engelen *geestelijk* zijn aangelegd en deel hebben aan hetgeen tot het geestelijk leven behoort. Hieraan doen we in het minst niet te kort. Zelfs geven we toe, dat de niet-gevallen engelen in zeker opzicht geestelijk boven ons staan. Alleen maar dit geestelijk stempel van hun wezen drukt volstrekt niet ten volle den inhoud van het beeld Gods uit. In het beeld Gods is *meer*, en juist dat meerdere derven en missen de engelen. Dat meerdere is wel aan onze menschelijke natuur eigen, *niet* aan die der engelen, en uit dien hoofde lijdt het geen tegenspraak, of hun natuur en de onze *moet* verschillen. Met name in de Vleeschwording des Woords is dit aan het licht getreden, gelijk de apostel in Hebreën 2 : 16 er met nadruk op wijst, dat Christus *niet de engelen aanneemt, maar het zaad Abrahams*, een rechtstreeksche tegenstelling, die blijkens het verband wel terdege doelt op het verschil tusschen der engelen en der menschen natuur. Er gaat toch onmiddellijk vooraf, dat de Middelaar „des vleesches en des bloeds", gelijk alle menschenkinderen, is deelachtig geworden (vs. 14), en juist dit aannemen van het vleesch en bloed wordt nu daaruit verklaard, dat hij niet de *engelen* aanneemt, maar *ons*, overmits het bezit van vleesch en bloed aan de engelen vreemd en ons eigen is. Hij moest, zoo volgt er in vs. 17, „*den broederen* in alles gelijk worden", en die broederen waren geen engelen, maar menschenkinderen van vleesch en bloed, en juist deswege aan de engelen tegenovergesteld. Het diepe mysterie van de Vleeschwording des Woords zou dus geen zin hebben gehad, zoo de mensch, in hoogeren zin genomen, een soort engel ware geweest, en al de diepte van deze heilige verborgenheid vindt alleen daarin haar grond, dat er nog wezens van een andere en van hoogere natuur dan de engelen d. i., dat er ook menschen door God geschapen zijn, en dat niet in de natuur der engelen, maar in der *menschen* natuur de schepping Gods haar kroon en eindpunt bereikt heeft.

Juist met het oog hierop was het zoo uiterst onvoorzichtig, dat men reeds vroeg in de Christelijke kerk het bekende verhaal uit Gen. 6 : 1—5 ging opvatten, alsof daar met de „zonen Gods" die de „dochteren der menschen aanzagen", *engelen* bedoeld waren. Onze Gereformeerde uitleggers hebben zich van deze dwaling meestal vrij gehouden, en dit verhaal zoo verklaard, dat er de vermenging der Kaïnieten met Seths geslacht in wordt geleerd. Maar buiten het Gereformeerde erf blijft de gewraakte uitlegging nog steeds tal van aanhangers tellen, zelfs onder de corypheeën der wetenschap en onder geloovige belijders. Dit nu heeft onwillekeurig in veler schatting de grens tusschen de natuur der engelen en der menschen uitgewischt, en doet het nog. Ware het toch zoo, dat de engelen zich *„vrouwen konden nemen* uit allen die ze verkoren hadden" (Gen. 9 : 2), en bij deze vrouwen kinderen konden gewinnen, zoo zou hieruit met noodzakelijkheid volgen, dat beiden, zij en die vrouwen, van *ééne natuur* waren. Al komt het toch voor, dat er onder eenigszins verschillende dieren vermenging van geslacht plaats grijpt, dit wordt toch uitsluitend gezien tusschen dieren, die, al verschillen ze ook in het bijkomstige, toch tot eenzelfde dierentype behooren, b.v. het paard en de ezel, terwijl dan zelfs hierbij nog valt op te merken, dat hetgeen uit deze ongeregelde vermenging geboren wordt, namelijk de muilezel, *niet* voortteelt en geen eigen geslacht kan vormen. In een volgend artikel komen we op dit gewichtig punt nader terug; hier volsta de aanwijzing van het ernstig gevaar dat in deze onjuiste uitlegging van Gen. 6 : 1—5 gelegen is. Wie haar aankleeft, moet wel in de engelen verwante natuurgenooten zien, van ons verschillend in hetgeen bijzaak is en in graad van heilige ontwikkeling, maar in den stempel van het wezen één.

Gelijk misverstand rees ten opzichte van 1 Cor. 11 : 10, waar we lezen „dat de vrouw een macht op het hoofd moet hebben, *om der engelen wil*", hetgeen dan werd opgevat, alsof de vrouw haar gelaat schuil moest houden, om de engelen door haar schoonheid niet tot zinlijke zonden te verleiden; waarbij men het dan in het midden liet, of deze zonde geducht werd van de zijde der booze of der goede engelen. Ook op den zin van deze vreemd-klinkende apostolische uitspraak kan in dit artikel nog niet worden ingegaan, maar wel dient er reeds in het verband van dit artikel op gewezen, hoe elke opvatting, die acht dat hier van wellust bij de engelen sprake is, mensch en engel tot wezens stempelt, die eenzelfde zinlijk geslachtsleven gemeen hebben. De vaak opgeworpen bedenking, dat er in de Schrift toch ook van vermenging van dier en mensch gesproken wordt, hoewel ook deze toch in natuur verschillen, houdt hierbij daarom geen steek, overmits hierbij alleen de zoölogische overeenkomst tusschen

het menschelijk en dierlijk lichaam ter sprake komt, en al zulke schrikkelijke gruwel voor God toch altoos doelloos en onvruchtbaar blijft, iets wat in Gen. 6 : 4 *niet* het geval zou geweest zijn. Die daar genoemd worden, gewonnen kinderen [1]).

---

[1]) De heer Th. Bensdorp, R.-Kath. priester, en van de orde der Redemptoristen te Amsterdam, heeft in *de Katholiek* Dl. CVI p. 211—233 zijn dubbel schrijven aan onze redactie over de leer der engelen afgedrukt en van commentaar voorzien. Gaarne nemen we hier nota van, terwijl we hem dankzeggen voor den welwillenden toon, waarin zijn polemiek vervat is.

VIII.

DE ZONEN GODS, IN GENESIS 6.

In die dagen waren er reuzen op de aarde, en ook daarna; als Gods zonen tot de dochteren der menschen ingegaan waren, en zich kinderen gewonnen hadden; deze zijn de geweldigen, die vanouds geweest zijn, mannen van name.
GEN. 6 : 4.

Het verhaal omtrent de „zonen Gods" en de „dochteren der menschen", waarop ons vorig artikel reeds de aandacht vestigde, vereischt thans een nader onderzoek. In vroeger jaren was dit minder noodig, overmits de Gereformeerden, gelijk we reeds opmerkten, vrijwel eenparig waren in het beslist afweren van de engelen-theorie, maar in onzen tijd is een uitvoeriger bestrijding van deze theorie daarom noodig geworden, omdat uit den Duitsch-Lutherschen kring ook ten onzent deze verkeerde uitlegging almeer binnendrong. Luther was hier ongetwijfeld de hoofdschuldige. Hij toch had de opvatting alsof de „zonen Gods" de engelen waren, te kwader ure weer in zwang gebracht. Ook vroeger was deze uitlegging in eere geweest, het eerst onder de Joodsche schrijvers, en in navolging van deze ook bij enkele oude Patres. Men vindt deze averechtsche opvatting reeds bij Philo en Flavius Josephus, en in navolging van hen, ook bij Justinus Martyr, Clemens en Tertulliaan, alle schrijvers bij wie van geen zelfstandig uitlegkundig onderzoek sprake was. Zoodra daarentegen de *uitleggers* onder de kerkvaders aan het woord kwamen, is deze Joodsche uitlegging voorgoed opgegeven, en ook van Roomsche zijde had men haar heel de Middeleeuwen door volstandig bestreden, tot in de dagen der Reformatie Luther deze prijsgegeven zienswijze weer in eere bracht, en er onder den machtigen invloed van zijn naam en geest, bij vele Luthersche godgeleerden zeker neiging en voorliefde ontstond, om de engelen-theorie weer te verdedigen. Toch zou daarna deze zienswijze

allicht nogmaals, en nu voorgoed, in vergetelheid zijn geraakt, indien niet *drie* omstandigheden er toe hadden medegewerkt, om haar in onze eeuw met ongemeene kracht te doen opleven.

De *eerste* dezer drie was de zucht die het *Rationalisme* kenmerkt, om de oudste Bijbelsche verhalen met de *fabelleer* der Heidensche volken in rapport te brengen; en overmits nu die fabelleer gedurig verhalen opdischt van goden die zich met schoone vrouwen in zondige liefdesbetrekking vergaten, en van een soort halfgoden die uit deze schuldige vermenging geboren waren, scheen het gewenscht ook het verhaal uit Gen. 6 zóó om te duiden, dat het aan deze Heidensche fabelleer scheen ontleend te zijn. Ook hier toch zou dan sprake zijn van hemelsche wezens, die zich door schoone vrouwen bekoren lieten en van een soort reuzen, die uit deze onheilige liefde waren voortgekomen. De *tweede* omstandigheid, die het weeropleven dezer schier vergeten zienswijze in de hand werkte, was de neiging naar het *pantheïstische*, die geheel de nieuwe Philosophie, zoo ge Herbarts school uitzondert, kenmerkt en die ten slotte in het Darwinisme haar natuurkundige bevrediging zocht. De steen, de plant, het dier, de mensch, de engel, het moest al één heilige *scala* of ladder vormen, met klimming in graad van ontwikkeling, maar zonder een grens die scheiding maakte; en nu scheen niets zoozeer deze pantheïstische voorstelling te steunen, als een geijkt en gewaarmerkt Schriftuurlijk verhaal, dat van een vleeschelijke vermenging van engelen met menschen sprak en van een soort tusschenwezen, half engel en half mensch, in dit overgangsstadium geboren. En de *derde* omstandigheid eindelijk, die aan het weer veldwinnen dezer uitlegging bevorderlijk was, moet gezocht in het weer opleven van den *streng-Lutherschen geest*, die met name in het Oosten van Pruisen viel waar te nemen. Gen. 6 : 1—5 had oudtijds een punt van geschil uitgemaakt tusschen Luther en Calvijn. Luther had min of meer de engelen-theorie in bescherming genomen, Calvijn had er zich tegen verklaard, en wijl nu sinds dien tijd de uitlegkunde almeer Calvijn gelijk had gegeven, moest ook op dit punt een poging gewaagd, om de zienswijze van Luther weer te doen zegevieren.

Zoo werkte *drieërlei* beweging er toe mede, om de uitlegkunde weer in een verkeerd spoor te leiden; ten eerste de afleiding van het Bijbelsche verhaal uit de heidensche *fabelleer;* ten tweede de *pantheïstische* zucht om de grens ook tusschen engel en mensch te doen wegvallen; en ten derde het weêr opleven van het *strenger Lutheranisme;* en het is aan deze vereenigde actie toe te schrijven, dat eenerzijds Gesezius en Rosenmüller, en anderzijds Ewald, Baumgarten, Delitzsch, Kurtz en Hengstenberg de opvatting, alsof onder de „zonen Gods" in Gen. 6 engelen waren te verstaan, weer tot heerschappij brachten. En wel

hebben Keil, Hävernick en Lange ten deze hun land- en kerkgenooten weêrstaan; maar het gezag van eerstgenoemde mannen was derwijs overwegend, dat ook ten onzent al spoedig de Oud-Luthersche ziens-wijze insloop, en, zonder nu namen te noemen, zal het feit geen tegenspraak ontmoeten, dat het grooter deel der moderne godgeleerden en der Vermittelungs-theologen ook in ons vaderland voor de engelen-theorie partij koos. Dit nu heeft ten slotte ook enkele Gereformeerde theologen ten onzent meêgesleept, of althans aan het wankelen gebracht, en het is daarom verre van een overbodig werk, als we in deze artikelenreeks de uitlegging van Gen. 6 : 1—5 eenigszins breeder opvatten. Ook in de gemeente dient men weêr in te zien, waarom de keuze onzer vaderen ook ten deze in het rechte spoor leidt.

Het pleit bij Gen. 6 : 1—5 staat thans uitsluitend tusschen de *engelen*-theorie en de theorie der *Sethieten*. De één verstaat onder de „zonen Gods" in vers 2 de engelen des hemels, de ander de vromen op aarde. Toch eischt volledigheid de herinnering, dat zich bij de Joden nog een derde uitlegging tusschen deze beide had ingeschoven, een uitlegging die nog door Aben Ezra in allen ernst verdedigd is. Met beroep namelijk op het feit, dat ook in Psalm 82 de „grooten der aarde" goden genaamd werden, verdedigde men de zonderlinge meening, dat onder „zonen Gods" hier de aanzienlijke geslachten, de patricische familiën, de adel des lands zou te verstaan zijn, terwijl de „dochteren der menschen" dan zouden doen denken aan schoone jonge meisjes uit de lagere volksklasse. Wat hier gewraakt werd, zou dus niet anders zijn, dan het huwen *beneden hun stand* van de zonen der machtigen; en zulk een mésalliance zou in Gods oog zoo ontzettend zijn geweest, dat vooral deswege zijn toorn tegen ons menschelijk geslacht ontbrand was. In onze meer democratische eeuw, die den trots der hoogheid knakte, kon Lange terecht schrijven, dat zulk een uitlegging slechts behoeft gehoord te worden, om te worden uitgekreten. Maar toch vergete men niet, dat nog een man als Estius (zie zijn *Annot. in Sacr. Script. Douay* 1621 p. 7) in heuschen ernst schrijven kon, dat dit zich vermengen van de aristocratische familiën met de meer burgerlijke standen (hij spreekt van de filiae plebeiorum), wel kwaad in Gods oog, maar „toch niet zulk een gruwel was, dat de Heere alleen deswege den zondvloed over de aarde zou gebracht hebben." Letterlijk schrijft hij in het Latijn: *sed non fuisset id tantum peccatum, ut propterea diluvium induceretur.*

Deze curiositeit latende voor wat ze is, komen we thans tot den tekst zelven. Dat deze tekst zeer ernstige moeilijkheden voor de uitlegging oplevert kan kwalijk worden ontkend. Het verhaal spreekt

van toestanden, waarin wij ons zoo moeilijk verplaatsen kunnen, én omdat ze ons vreemd zijn, én omdat we er zoo weinig van weten; en van die weinig gekende toestanden spreekt het verhaal in een taal en met een woordenkeus, die stellig niet de onze zouden zijn. Reeds aanstonds op het eerste vers stuiten we: „En het geschiedde als de menschen op den aardbodem begonnen te vermenigvuldigen en hun dochters geboren werden." Wat is de meening, de strekking, de bedoeling dezer opmerking? Was dan het menschelijk geslacht niet vermenigvuldigd van den beginne af? En ook, spreekt het niet vanzelf, dat er van meet af niet enkel zoons maar ook dochters moeten geboren zijn? Vat men alzoo deze woorden in oppervlakkigen zin op, dan heeft dit vers geen draaglijke beteekenis, het is dan niets meer dan een aanloop, om op de vrouwen te komen, van wie het kwaad uitging, en deze aanloop is gesteld in een bewoording, die geen oogenblik tegen toetsing bestand is. Heel anders daarentegen wordt het, indien men een oogenblik onderstelt, dat de ontwikkeling van ons menschelijk geslacht *niet* geleidelijk, maar in zeer onderscheidene perioden heeft plaats gegrepen, en dat er met name in den aanvang een periode is geweest van *zeer beperkte vruchtbaarheid*, die eerst daarna gevolgd is door een *tweede* periode, waarin die vruchtbaarheid plotseling *grooter en breeder* afmeting aannam. Niets eischt, dat de voortgang in vruchtbaarheid steeds gelijken tred hield. Het is zeer wel denkbaar en mogelijk, dat, om redenen die we nu niet verder onderzoeken, de eerste aanwas van het menschelijk geslacht niet zoo groot is geweest, gelijk dan ook de verhalen dienaangaande die de Schrift aanbiedt, volstrekt niet aan zulk een aanwas in grooten omvang doen denken. Veeleer ontvangen we den indruk van kleine, weinig talrijke gezinnen. Er is dus niets tegen om aan te nemen, dat eerst toen het menschelijk leven allengs zekeren vorm had aangenomen en zekere vastheid had verkregen, een *tweede periode* is ingetreden, die een sterker aanwas van ons geslacht met zich bracht. Zelfs nu nog leert de ervaring, dat de vruchtbaarheid kleiner is naarmate de gehuwden elkander nader bestaan, en toeneemt naar gelang ze meer vreemd van elkander zijn. Ging nu deze onderstelling door, dan zouden de woorden: „En het geschiedde als de menschen op den aardbodem *begonnen te vermenigvuldigen*" hun gereede verklaring vinden. Door die woorden toch zou dan niets anders worden aangeduid, dan dat nu allengs het tijdstip gekomen was waarop de groote aanwas van ons geslacht doorbrak. Zelfs rijst dan de vraag, of de bijvoeging: „en dat hun dochters geboren werden", niet in meer letterlijken zin moet opgevat dan men gemeenlijk doet. Niet natuurlijk alsof bedoeld ware dat tot dusverre *geen* dochters geboren werden. Tegen zulk een misvatting behoefde de schrijver van dit verhaal zelfs niet op zijn hoede te zijn. Dat er ook vroeger

dochters geboren waren sprak vanzelf, en ten overvloede had Mozes het zelf in Genesis 5 : 4 enz. vermeld. Maar wel zou dan bedoeld zijn, dat op merkbare wijze het aantal der geborenen van het vrouwelijk geslacht toenam, hetzij dat dit getal dusver in vergelijking met dat der zonen kleiner was geweest, hetzij dat het nu op merkbare wijze het getal der zonen overtrof en te boven ging. De grootere aanwas en vermenigvuldiging van het menschelijk geslacht zou zich hieruit dan tevens verklaren laten. Van mannen lezen we die op hun negentigste, ja zelfs op hun *honderd-twee-en-zestigste jaar* hun eerste kind kregen (Genesis 5 : 18), en die eerst daarna in grooten getale zonen en dochteren gewonnen om voorts eerst na een aanzijn van acht of negen eeuwen ten grave te dalen. Leidt dit niet vanzelf tot de gedachte, dat aan de vrouwen een korter leven beschoren was, en dat deze vele zonen en dochteren gewonnen zijn bij *onderscheidene vrouwen*, die ze achtereenvolgens ten huwelijk namen? Een *grooter* aantal vrouwen bij een *geringer* aantal mannen strookt dus geheel met deze gegevens, en verklaart ons beter dan iets de eerst in een tweede periode ingetreden snelle vermenigvuldiging van ons geslacht. Dat zich hier polygamie in kan gemengd hebben, weerspreken we niet, maar ze volgt nog geenszins uit het feit zelf van meerdere vrouwelijke geboorten. Deze verklaren zich op zich zelve gereedelijk, indien maar de levensduur der vrouwen zooveel korter was, zoodat het achter elkaar huwen van meerdere vrouwen ten regel werd. En werpt men nu tegen dat hetgeen van Jered staat opgeteekend in hoofdstuk *vijf* voorkomt en alzoo aan hoofdstuk *zes* voorafgaat, zoo zij het ons vergund met Calvijn in zijn commentaar te antwoorden: „Het verhaal van Genesis 6 moet teruggebracht worden *tot een vroegere periode* dan het 500ste jaar van Noach. Overgaande tot het verhaal van den zondvloed, geeft Mozes een retrospectieve beschouwing over de vermenigvuldiging van ons geslacht en de daarmede toegenomen ontwikkeling van de zonde". Er is dus oorzaak noch reden om den aanhef van Genesis 6 als een aanloop of stoplap te beschouwen, mits men maar niet de fout bega om te wanen, dat, overmits thans de aanwas der bevolking geleidelijk gaat en het getal van vrouwelijke en mannelijke geboorten bijna tegen elkander opweegt, daarom ook in de opkomst van ons geslacht gelijke geleidelijkheid en gelijkmatigheid moet hebben plaats gegrepen. Tot zelfs voor het ontstaan van den groei van het lichaam is de wet, die het *opwassen* beheerscht, een geheel andere dan de wet die geldt voor dengene, die *volwassen* is. Overtuigd dat ook Genesis 6 : 1 zijn zeer ernstige beteekenis moet hebben, en ons iets te zeggen heeft, verstaan we daarom dit vers in dien zin, dat, als nu het tijdstip was aangebroken, waarop ons menschelijk geslacht „zijn schot kreeg", als we ons zoo mogen

uitdrukken, d. w. z. dat, gelijk er bij uw lichaam, eerst als kind een tijd is van *langzamen groei*, en er dan een periode komt, waarop we in korten tijd onze volle lengte bereiken en *volwassen* worden, dat er zoo ook in den groei van ons menschelijk geslacht eerst zeker aantal jaren zijn geweest van matige en beperkte toeneming, en dat er daarna een periode is gekomen, dat ons geslacht in korten tijd naar alle zijden in menigte uitbrak; en met dit uitbreken in menigte brengen we dan in verband het tweede feit, hierin bestaande, dat de vrouwelijke geboorten een tijdlang zeer in het oog loopend toenamen, en er veel meer dan dusver *dochteren geboren werden.*

Met dit feit nu brengt Mozes hetgeen hij daarvan verhalen gaat in verband, want hij zegt ons, dat, toen dit aloo was, en er in veel grooter aantal „dochteren" geboren werden, Gods *zonen* de dochteren der *menschen* aanzagen dat zij schoon waren. En hier komt nu wat men noemt het groote kruis der uitleggers, de *crux interpretum*, want bij deze woorden rijst aanstonds de vraag, wie onder deze „zonen Gods" te verstaan zijn en waarom deze dochteren genoemd worden „dochteren der *menschen*". We aarzelen dan ook niet te erkennen, dat oppervlakkig bezien, deze schijnbare tegenstelling aan de engelentheorie zeer in het gevlei komt. Naar het toch schijnt, is er sprake van *zonen* en *dochteren*, en staat het zoo, dat het vaderschap van deze zonen *bij God* en van deze dochteren bij de *menschen* wordt gezocht. Zoo zouden dan de *zonen* tegenover de *dochteren* staan en *God* de Heere tegenover de *menschen*. Een tegenstelling die, als ze doorging, de zaak natuurlijk beslissen zou, en tot het meegaan met de engelentheorie zou noodzaken. Hiertegen zij intusschen al aanstonds aangemerkt, dat de Hebreeuwsche taal hier een onzekerheid oplevert. Wij hebben voor *zoon* en *kind* twee afzonderlijke woorden, maar het Hebreeuwsch gebruikt voor beide begrippen in den regel *eenzelfde* woord. Een „kind" en een „zoon" heeten beiden in den regel *Been* of in de samenstellingen *Ben*, gelijk dit in de namen als *Ben*-Jamin, *Ben*-Hadad enz. voor ieder herkenbaar is. In het meervoud heet dit in de meest voorkomende samenvoegingen dan *Benee*, en zoo spreekt de Schrift tallooze malen van *Benee* Israël, wat niemand vertaalt door de „*zonen* Israëls", maar hetgeen vastelijk door „*kinderen* Israëls" wordt overgezet. En zoo nu ook spreekt de Schrift van *Benee* Elohim of *Benee* Jahveh (Deut. 14 : 1), zonder dat het ooit anders vertaald wordt dan als *kinderen* Gods en *kinderen* des Heeren. Van *zonen* Gods of *zonen* des Heeren spreekt in dit verband geen enkele vertaling. Wilde men derhalve ook in Gen. 6 : 2 de gewone vertaling volgen, dan moest er niet vertaald worden: „de *zonen* Gods", maar moest het

luiden: de „*kinderen* Gods", geheel daargelaten nog of men onder deze „*kinderen* Gods" de engelen, of wel de vrome kinderen der menschen te verstaan had. Toegegeven derhalve dat de Hebreeuwsche uitdrukking *Benee ha-Elohim* ook van engelen zou *kunnen* gezegd zijn, zoo moet, wie zich hierop beroept geheel van het geslachtsverschil afzien. In dien zin opgevat moet het niet „zonen Gods," maar eenvoudig „kinderen Gods" vertaald worden, en komt geheel de tegenstelling van *zonen* en *dochteren* in dit verband te vervallen.

O. i. is het dan ook niet twijfelachtig, of men zou beter hebben gedaan met ook hier *Benee* niet door *zonen*, maar door *kinderen* te vertalen, en alzoo te lezen: „dat de *kinderen Gods* de dochteren der menschen aanzagen." Er komt toch een merkwaardige plaats voor in Richt. 3 : 5 en 6, die de moeite loont dat men haar nasla en met Gen. 6 : 2 vergelijke. Daar toch heet het van „de *kinderen* Israëls, dat zij woonden in het midden der Kaïnieten en zich hunne *dochteren* tot vrouwen namen." Op die plaats nu heeft niemand er aan gedacht, om te vertalen: *de zonen Israëls*, niettegenstaande ook hier *Benee* staat, en dus hetzelfde woord, dat in Gen. 6 : 2 voorkomt. Niet natuurlijk, alsof het niet vanzelf sprak, dat alleen „zonen" dochters tot vrouwen konden nemen, maar juist *wijl* dit vanzelf sprak en dus niet behoefde te worden uitgedrukt. Hetzij men dus de engelentheorie verdedigt, hetzij men met Calvijn denke aan de Sethieten, in beide gevallen is het raadzaam niet van „*zonen* Gods", maar van „*kinderen* Gods" te spreken, en niets noodzaakt ons om ter wille van de tegenstelling met „dochteren" het *Benee* door *zonen* te vertalen. In Richt. 3 : 5 staat evenzoo *Benee* tegenover *dochteren* en is door niemand op de tegenstelling nadruk gelegd. Bovendien tegenover de huwbare maagd staat niet de „zoon" maar de *jongeling* of de *man*. Ware dus de bedoeling geweest, om de geslachten hier tegenover elkander te plaatsen, zoo zou er niet gestaan hebben: „Zoo zagen de *zonen*" maar: zoo zagen de *jongelingen* Gods de dochteren der menschen aan. Onze slotsom kan dus geen andere zijn, dan dat de vertaling door „zonen Gods" gansch *on*gewoon zou zijn, en dat de gewone vertaling regel blijft, waar deze door den zin niet is uitgesloten; alsmede dat ook al vertaalt men „zonen Gods" toch de tegenstelling, die men bedoelt, niet gevonden is, overmits er voor „zonen" dan een ander woord diende te staan.

IX.

SETHIETEN EN KAINIETEN.

In die dagen waren er reuzen op de aarde, en ook daarna; als Gods zonen tot de dochteren der menschen ingegaan waren, en zich kinderen gewonnen hadden: deze zijn de geweldigen, die vanouds geweest zijn, mannen van name
GEN. 6 : 4..

De hoofdvraag, die thans beslissing vraagt, is, of in Genesis 6 : 2 onder de *Benee ha-Elohim*, d. i. onder de „kinderen Gods", te verstaan zijn de engelen of wel de godvreezende menschenkinderen op aarde. Volgens sommiger beweren is dit zelfs geen opene vraag, en heeft de Heilige Schrift zelve deze vraag in eerstbedoelden zin beantwoord en gekozen voor de engelen. Ten bewijze hiervoor beroept men zich op wat we lezen in Judas' zendbrief, en beweert, dat in vers 6 van dien brief duidelijk geleerd wordt, hoe de engelen „ander vleesch zijn nagegaan", een herinnering die niet anders slaan kan, zoo beweert men dan verder, dan op het verhaalde in Genesis 6. Nu beginnen we met voetstoots toe te geven, dat, ware dit zoo, het geschil metterdaad ook voor ons zou zijn uitgemaakt. Stond in een geschrift, dat onder heilige ingeving tot stand kwam, dat God de engelen veroordeeld heeft, omdat ze ander vleesch zijn nagegaan, zoo zouden we ons zonder aarzelen gewonnen geven; maar, gelijk ons blijken zal, staat dit in Judas vers 6 *niet*. Wat toch lezen we daar? Judas wijst er in zijn zendbrief de geloovigen uit die dagen op, hoe er reeds zoo kort na het optreden der Christelijke kerk sommigen waren ingeslopen, die de genade Gods veranderden in ontuchtigheid, en die alzoo toonden „den *eenigen Heerscher* God en onzen *Heere* Jezus Christus te verloochenen". Deze sterke, krasse bijvoeging in vers 4 duidt alzoo aan, dat Judas het hoofdkwaad, de principieele zonde, vindt in het verwerpen van de majesteit Gods, in het niet erkennen

van God als *Heerscher* en van Christus als onzen *Heere*. Met het oog hierop nu wijst hij de geloovigen op drie schrikkelijke voorbeelden van ongehoorzaamheid, t. w. op het gebeurde met de *engelen*, op het gebeurde met *Sodom*, en op het gebeurde met *Israel* in de woestijn, en zegt dan van de beide eersten dit: „En de engelen, die hun beginsel niet bewaard hebben, maar hun eigene woonstede verlaten hebben, heeft Hij tot het oordeel des grooten dags met eeuwige banden onder de duisternis bewaard", en laat dan dit volgen: „Gelijk Sodom en Gomorra en de steden rondom dezelve, die op gelijke wijze als deze gehoereerd hebben en ander vleesch zijn nagegaan, tot een voorbeeld voorgesteld zijn, dragende de straf des eeuwigen vuurs." Dit verstaat men dan in dien zin, alsof Judas hier betuigde, dat de steden Sodom en Gomorra, evenals de engelen, gelijk de engelen, en op gelijke wijze als de engelen gehoereerd hadden en ander vleesch waren nagegaan. Zoo zou dus metterdaad de zonde der engelen in vleeschelijken wellust bestaan hebben, en wel in een toegeven aan dien wellustigen zin op een wijze die tegen hun natuur inging.

Is nu deze opvatting van Judas' woorden de juiste? En dan moet dit reeds deswege ontkend, omdat er in Genesis 6 geen woord voorkomt over „hoererij", maar enkel gesproken wordt van *huwelijkssluiting*. Er staat toch: „Ze namen zich vrouwen uit allen die ze verkoren hadden". Deze uitdrukking nu: „Ze namen zich vrouwen", komt noch in de Heilige Schrift noch in het gemeene spraakgebruik ooit anders voor, dan waar sprake is van huwelijkssluiting. Evenmin strookt met deze opvatting de nadere omschrijving van „ander vleesch nagaan". „*Ander* vleesch nagaan" laat zich alleen zeggen van iemand, die zelf vleesch heeft of voor wien een eigen soort van vleesch bestemd was.

De mannen van Sodom nu zondigden niet in den eerst bedoelden, maar in den laatst bedoelden zin. Dat zij „ander vleesch nagingen" beduidt te hunnen opzichte niet, dat ze ander vleesch nagingen dan hun *eigen* vleesch; want als *menschen* zondigden ze met *menschen*. Evenmin kan „ander vleesch" doelen op de tegenstelling tusschen manlijk en vrouwelijk vleesch, daar volgens de wet der natuur het manlijke juist het vrouwlijke zoeken moet, en Sodoms zonde juist school in het zoeken van het eigen vleesch. De man zocht den man. De zin van de woorden: „dat zij ander vleesch nagingen" kan dus geen andere zijn, dan dat ze nagingen een ander vleesch *dan voor hen bestemd was;* en dit nu kan van de engelen niet gezegd worden, overmits juist *alle* vleesch hun ontzegd was, en noch het ééne noch het andere geslacht voor hen bestemd was. Ook al acht men derhalve dat de woorden: „die op gelijke wijze als deze gehoereerd hebben en ander vleesch zijn nagegaan" terugslaan op de engelen, dan *kan*

de vergelijking toch nooit anders gezocht dan in hetgeen aan de zonde der engelen met de Sodomszonde gemeenschappelijk was, t. w. in het voldoen aan hun lust op een wijze die rechtstreeks tegen de ordinantie Gods inging. Doch zelfs dit behoeft niet toegegeven, indien men er op let, dat Judas niet enkel van Sodom en Gomorra spreekt, maar ook van *de steden rondom dezelve*, en daar hij nu deze andere steden niet met name noemt, en toch niet *alle* steden uit den omtrek schuldig stonden, duidt hij die andere steden in het generaal aan door te zeggen: „en de andere steden rondom Sodom en Gomorra, die op gelijke wijze als deze gezondigd hebben en ander vleesch zijn nagegaan"; wat dan zeggen wil: steden die op gelijke wijze zich aan de Sodomszonde hebben schuldig gemaakt en daarom met Sodom zijn vergaan. Wel schijnt hierbij de moeilijkheid over te blijven, dat „al deze" in het Grieksch in het manlijk geslacht staat, terwijl het woord *steden* het vrouwelijk geslacht zou eischen, maar voor de Grieksche woordvoeging levert dit allerminst een overwegend bezwaar op.

Deze laatste uitlegging wordt bovendien door den samenhang bevestigd. Er wordt toch van de engelen niet terloops gesproken, maar de eigenlijke zonde der engelen, waarom ze veroordeeld zijn, wordt duidelijk omschreven. Ze hebben namelijk hun eigen beginsel niet bewaard, maar hunne woonstede verlaten. Dit nu doelt duidelijk op wat men gemeenlijk noemt: den val der booze engelen. Die val zou nu, indien men Genesis 6 hiermee in verband bracht, niet vóór den val van Adam hebben plaats gegrepen, maar eerst veel later gevolgd zijn. Dit kan echter niet, overmits Satan, de vorst der gevallen engelen, reeds in het Paradijs optreedt, en uit zijn zondige wereld de zonde in het Paradijs indraagt. Zoo zou er óf strijd met Genesis 3 ontstaan, óf er zou een dubbele val van de engelen geleerd worden, eerst vóór den val van Adam, en daarna een tweede val kort vóór den Zondvloed; maar, gelijk ieder lezer zal toegeven, van zulk een tweeden val in de engelenwereld weet de Heilige Schrift niets; ja veeleer is hij in onverzoenlijken strijd met wat we van de goede engelen te weten kwamen, dat ze, gelijk de heiligen op aarde, volharden in hun staat.

Moet op dien grond betwist, dat Judas in zijn zendbrief bedoeld zou hebben in vers 6 een uitlegging van Genesis 6 te geven, keeren we dan thans tot Genesis 6 zelf terug, en trachten we nu de, gelijk ons bleek, geheel vrije uitlegging van het daar voorkomend verhaal uit den tekst zelven te geven. En dan pleit tegen de opvatting, alsof met de kinderen Gods de engelen bedoeld waren, al aanstonds de geheel het verband beheerschende opmerking, dat in Genesis 6 met geen woord sprake is van een zonde, die aan iemand anders dan

aan den mensch ten laste zou komen. Volgens de uitlegging, die we bestrijden, zou de hier gewraakte zonde ten principale bij de engelen zijn te zoeken. De tekst dwingt dan ook om te erkennen, dat niet de „dochteren der menschen", maar wel terdege „de zonen Gods" hier als de schuldigen voorkomen. Moet men dan onder deze „zonen of kinderen Gods" de engelen verstaan, dan zijn niet de schoone vrouwen der menschenkinderen, maar wel terdege de engelen hier als de schuldigen voorgesteld. De „dochteren der menschen" worden zelfs niet beoordeeld: van haar wordt niet gehandeld; zelfs wordt niet beweerd dat ze door haar bekoring de „kinderen Gods" opzettelijk verlokt hebben. Alleen wordt verhaald dat ze *zich tot vrouwen lieten nemen*, en hoe zou het nu ooit op zich zelf aan een meisje uit de wereld tot schuld en zonde kunnen worden aangerekend, dat ze huwde met een jongeling uit vromer kringen? Stel zelfs het huwen met een engel ware denkbaar, wat schuld zou er dan voor de vrouw in liggen, dat ze aan een engel boven een mensch voorkeur gaf? Alleen bewijst dit dat de zonde in Genesis 6 niet bij de dochteren der menschen maar bij de kinderen of zonen Gods wordt gezocht. Om staande te houden dat onder deze kinderen of zonen Gods engelen te verstaan zijn, moet men alzoo uit het verhaal zelf aantoonen, dat er hier sprake is van een kwaad dat niet ten principale aan den mensch, maar in hoofdzaak aan de engelen wordt toegerekend. En dit juist *kan* nu niet. Hier komt heel het verhaal tegen in verzet, en het is feitelijk reeds op de eerste bedenking, dat de bestreden uitlegging onherroepelijk schipbreuk lijdt.

Wat toch leert het verhaal omtrent de toekenning der hier bedoelde schuld? Het staat duidelijk in vs. 2 en in vs. 3 uitgedrukt en wordt bovendien door heel het verband buiten twijfel gesteld. Er wordt ons toch vermeld, dat na de gepleegde daad der zondige huwelijkssluiting God de Heere zeide: „Mijn geest zal niet *in eeuwigheid twisten met den mensch*, dewijl hij ook vleesch is; doch zijne dagen zullen zijn honderd en twintig jaren". De twist des Heeren is dus wel terdege met de wereld der *menschenkinderen* en met haar alleen. Tegen *den mensch* keert zich de toorn des Heeren, en dat wel op grond van het feit, dat de kinderen Gods zich vermaagschapten met de dochteren der menschen. De gewraakte zonde wordt gezegd daarin te bestaan, dat ze toonden *vleesch te zijn*, d. w. z. zich door vleeschelijke in steê van door geestelijke overlegging te laten leiden. En de gedreigde straf doelt niet op engelen of andere wezens, maar weer uitsluitend op *den mensch*, want na honderd en twintig jaren zou de toenmalige wereld haar oordeel ontvangen. Immers de woorden: „En zijn dagen zullen zijn honderd en twintig jaren" bedoelen niet, gelijk Lactantius e. a. wilden, dat 's menschen leeftijd,

die dusver op 700, 800, 900 jaar liep, thans vallen zou op 120; maar heel anders, dat het oordeel van den Zondvloed over 120 jaren komen zou. Tot ditzelfde resultaat, dat de schuld *des menschen* en van den mensch *alleen* hier geteekend wordt, leidt inzage van vs. 5 en 6, waar staat: „En de Heere zag, dat de boosheid *des menschen* menigvuldig was op de aarde, en al *het gedichtsel der gedachten zijns harten*, te allen dage alleenlijk boos was. Toen berouwde het den Heere, dat Hij *den mensch* op de aarde gemaakt had." Zelfs spreekt dit nog sterker. Neemt men toch aan, dat onder „Gods kinderen" in vs. 2 de engelen te verstaan waren, dan gaat de actie niet van eenig mensch maar van de engelen uit. Dan is het booze gedichtsel des harten niet in den mensch, maar bij de engelen opgekomen. Er is dan geen sprake van eenige bijzondere boosheid der menschen, maar integendeel van een diepe schuld waarin de engelen vielen. Het had den Heere dan niet moeten berouwen, dat Hij menschen op aarde, maar dat Hij engelen in den hemel geschapen had. En de straf had dan niet moeten zijn *de Zondvloed*, maar de verdoeming van de engelen in het eeuwig verderf. De breede uitvoerige beschrijving van de gedachten Gods, die hier voorkomt, bewijst dus op onweersprekelijke wijze, dat het heilig aangezicht des Heeren zich hier niet tegen eenigen engel, maar geheel en uitsluitend tegen de kinderen der menschen richt, en overmits blijkens vs. 2 de zonde opkomt bij, en begaan wordt door de „zonen Gods," of de „kinderen Gods," zoo is het hiermee reeds uitgemaakt, dat, blijkens den tekst zelven, onder „zonen Gods" of „kinderen Gods" geen engelen, maar kinderen der menschen te verstaan zijn.

Is hiermeê het pleit reeds beslecht, toch valt er nog meer te zeggen. Ten eerste dit: Stel dat de engelen hier de zondigende personen waren, welke engelen denkt men zich hier dan bij? De goede of de kwade? Natuurlijk kunnen het niet de goede zijn, om wat we boven reeds schreven omtrent de ondenkbaarheid van een tweeden val in de engelenwereld. Zoo kunnen het dus niet anders dan de kwade engelen geweest zijn. In hen alleen, en niet in het hart der heilige engelen, kon zoo monstrueuse gedachte opkomen. Doch aangenomen nu dat het de kwade engelen waren, hoe zouden deze dan ooit genoemd kunnen worden: „de kinderen Gods?" Of zijn dan niet de kwade engelen juist door hun val uit dezen hoogen stand uitgevallen, en hebben ze niet aanstonds opgehouden, onder de kinderen Gods gerekend te worden? In Job lezen we dan ook, hoe „de kinderen Gods", d. z. dan de goede engelen, voor den Heere verschijnen, maar hoe Satan duidelijk, en met zijn eigen naam, van hen onderscheiden wordt.

In de tweede plaats bedenke men wel, dat bij de onderstelling der

engelentheorie deze engelen *menschelijke lichamen* moeten hebben aangenomen, en althans een tijdlang als medemenschen onder de menschen moeten verkeerd hebben. Immers er is geen sprake van een zonde voor één oogenblik, maar van een *huwelijksleven* met de „dochteren der menschen". Nu stemmen we toe, dat de aanneming van zulk een menschelijk lichaam door een engel denkbaar is. Herhaaldelijk toch wordt ons van engelenverschijningen bericht, waarin de engelen als menschen onder menschen verkeeren, een punt dat later afzonderlijk ter sprake komt. Maar hierbij vergete men niet, dat de engel zelf volstrekt onmachtig is, om zich zulk een lichaam te verschaffen. Een engel kan zulk een lichaam nooit aannemen, tenzij God het voor hem schept en het hem geeft. Hier daarentegen zouden deze kwaadgezinde engelen zich zulk een lichaam zelf moeten geschapen hebben, teneinde hun zondig opzet te volvoeren, en juist dit is volstrekt ondenkbaar. Zonder God konden ze zulk een lichaam niet bezitten, en bij ontstentenis van zulk een lichaam is geheel het schuldig feit, dat verhaald wordt, onbestaanbaar. Iets waar nog aan zij toegevoegd dat een menschelijk lichaam, als waarin de engelen verschenen, hen toch niet tot menschen maakte en alzoo ook dan nog geslachtsvermenging uitsluit.

En ten derde moet zelfs ontkend, dat *Benee ha-Elohim* d. i. kinderen Gods, hier, ook afgezien van het verband, engelen zou kunnen beduiden. Want wel beroept men zich op Psalm 29 : 1; 89 : 7; Job 1 : 6; 2 : 1; 38 : 7 en Daniël 3 : 25, om de bewering staande te houden, dat de Heilige Schrift onder de kinderen Gods evengoed de engelen als de vromen verstaat, maar nauwkeuriger raadpleging van deze plaatsen leidt er niet toe, om op dit gevoelen in te gaan. In Psalm 29 : 1 vertalen onze overzetters : „Geeft den Heere, gij *kinderen der machtigen*, eere en sterkte", en in Psalm 89 : 7 zetten ze over : „Wie is den Heere gelijk onder de *kinderen der sterken*"; waar beide malen in het Hebreeuwsch dezelfde uitdrukking voorkomt (Benee Elim). In Daniël 3 : 25 is een heiden, die zegt dat hij met de drie mannen een vierden in den brandenden oven ziet wandelen, en de gedaante van dezen vierde is als van een zoon der goden. In Job 38 : 7 staat „kinderen Gods" als gelijkluidend met „de morgensterren". „Toen de morgensterren vroolijk zongen en de kinderen Gods juichten". En eigenlijk is het alleen in Job 1 en 11 dat op afdoende en overtuigende wijze van de engelen als „kinderen Gods" gesproken wordt. Doch zelfs in Job 1 en 11 is het een geheel ander geval dan in Genesis 6. In Job namelijk is het uit heel het verband en uit geheel den samenhang volkomen duidelijk, dat er niet van menschen, maar van engelen sprake is, reeds enkel wijl het tafereel ons niet op aarde, maar in den hemel geteekend wordt. Hier daarentegen in Genesis 6 is juist het omgekeerde het geval. Hier is

in heel het verband niets, niets hoegenaamd, dat den lezer ook maar op den inval kon brengen, om bij „kinderen Gods" aan de engelen te denken. Van de engelen is in het voorafgaande nog uitsluitend sprake geweest, als van de *Slang* en van den *Cherub*, en elke aanduiding, hoe gering ook, dat de engelen als „kinderen Gods" zouden te onderscheiden zijn, ontbreekt in Genesis 1—6 geheel. Daarentegen is er in de voorafgaande hoofdstukken zeer duidelijk sprake van een tegenstelling tusschen *twee deelen* van het menschelijk geslacht, — eenerzijds van een kring, waarin de vreeze Gods opleeft, en anderzijds van een kring, die van God afdoolt; twee kringen alzoo, in den éénen waarvan ge den mensch, en niets dan wat in den mensch na zijn val was, zich ontwikkelen ziet, terwijl in den kleinen kring die zich hiervan afscheidt, een hoogere bezieling uit God werkt. En zoo spreekt het vanzelf, dat de lezer, toegekomen aan Genesis 6, en nu hoorende van dochteren der *menschen*, die door het geslacht dat Godes was ten huwelijk werden genomen, natuurlijkerwijs niet anders kon denken dan aan vermaagschapping tusschen den kring der wereld en den kring waarin de Kerke Gods zich had teruggetrokken.

X.

DE DOCHTEREN DER MENSCHEN.

Hij maakt zijne engelen geesten, zijne dienaars tot een vlammend vuur.
PSALM 104 : 4.

Is in het voorgaande artikel rekenschap gegeven, waarom er in Genesis 6 : 1—5 van *engelen* geen sprake kan zijn, thans rest ons nog tweeërlei bedenking onder de oogen te zien, die tegen de eenig ware uitlegging dezer plaats pleegt te worden ingebracht. De eerste bedenking is ontleend aan de uitdrukking: „dochteren der *menschen*." Indien toch, zoo zegt men, bedoeld ware, dat de Sethieten zich met de Kaïnieten vermaagschapten, kon er onmogelijk staan, dat „Gods zonen" of de kinderen Gods de dochteren der *menschen* aanzagen; dit toch hadden ze dusver evenzeer gedaan; nooit anders zelfs dan met „dochteren van *menschen*" waren ze gehuwd; maar dan moest de tekst luiden, dat ze aanzagen de dochteren van dien anderen kring, de dochteren der goddeloozen, of met naam en toenaam de dochteren van het afvallig, van het Kaïnietische geslacht. Dat deze bedenking gemaakt wordt ligt te zeer voor de hand, om er zich over te verwonderen, maar hoe weinig steekhoudend ze is, valt niet moeilijk aan te toonen. Zeker, tot het geslacht der *menschen* behoorden allen, zoo de kinderen van Seth als de kinderen van Kaïn, maar zij ons dan de vraag geoorloofd, of ook in onze dagen niet allen tot deze *wereld* behooren, zoowel de belijders des Heeren als de verachters van zijn Naam? En toch, is het dan niet nu nog even gewoon, als in de dagen toen de Schrift opkwam, om te zeggen, dat Gods volk zich niet vermaagschappen moet met „de lieden *der wereld*"? En juist op dezelfde wijze nu, als lieden van *de wereld* allengs in bijzonderen zin ging aanduiden die kringen, wier leven uit de wereld was en in de wereld opging, zoo ook verkreeg in het spraakgebruik der Heilige Schrift, de uitdrukking *menschen*, in haar tegenstelling met de heiligen Gods, van lieverlede de engere en nadere beteekenis van die lieden

die niets dan menschen waren, en onder de menschen meetelden, maar zonder elk hooger element dat ze als menschen verhief. Een viertal plaatsen uit de Schrift mogen hier als voorbeeld dienst doen, om dit gebruik van het woord „menschen" in zijn tegenstelling met het volk van God of de mannen Gods te bewijzen. Slaan we daartoe eerst Richteren 16 : 7 op. We lezen daar van Simson dat hij tot Delila zegt: „Indien zij mij bonden met zeven versche zeelen, die niet verdroogd zijn, zoo zou ik zwak worden en wezen als een ander mensch." Heel juist nu is dit door onze overzetters niet vertaald, want er staat letterlijk in het Hebreeuwsch: als „een van de menschen" (Ke'achad ha-adam). Simson sluit hier alzoo zichzelven als den van God met buitengemeene kracht begaafde buiten den kring der „menschen," en verklaart, dat hij in het onderstelde geval wezen zou gelijk een mensch zonder meer. In Psalm 73 : 5 lezen we, zoo we de in onze Staten-overzetting cursief gedrukte, d. w. z. door hen ingelaschte bijvoeging van „andere" weglaten: „Ze zijn niet in moeite als *menschen*, en worden met de *menschen* niet geplaagd." Hier is nu de tegenstelling wel niet: „Gods volk en de menschen," maar toch is er een soortgelijke tegenstelling; deze namelijk, dat enkele buitengemeen goddelooze lieden onder Gods wonderbaar bestel bloeien en van lijden verschoond blijven, opdat ze in der eeuwigheid zouden verdelgd worden. En deze exceptioneel door God behandelde lieden worden alsnu evenzoo als straks Simson van de menschen, als zoodanig van de menschen zonder meer onderscheiden. „Ze zijn niet als de menschen in moeite en worden met de menschen niet geplaagd."

Veel zuiverder echter komt het bedoelde gebruik van het woord „menschen" uit in Jesaia 43 : 4 en Jeremia 32 : 20. Jesaia 43 : 4 is de bekende plaats: „Van toen af, dat gij kostelijk zijt geweest in mijne oogen, zijt gij verheerlijkt geweest, en Ik heb u liefgehad; daarom heb Ik *menschen* in uwe plaats gegeven, en volkeren in plaats van uwe ziel." Die woorden sprak de Heere tot Jacob, want het heet in vs. 1: „Alzoo zegt de Heere, uw Schepper, o Jacob, en uw Formeerder, o Israël!" En geheel onverschillig nu of men deze woorden op Jacob persoonlijk, op Jacobs volk als natie, op het geestelijk volk der geloovigen, of op Israëls Koning als Messias toepast, altoos blijft het feit, dat hier sprake is van een *mensch*, en dat er nochtans staat: „Ik heb *menschen* in uwe plaats gegeven." Wat nu deze vreemde zegswijze beduidt wordt ons door Jeremia 32 : 20 volkomen opgehelderd. Daar toch heet het: „Gij hebt, o Heere, volken gesteld, zoo in Israël, als ook (andere) menschen"; want laten we nu ook hier dat ingevoegde woordeken *andere,* dat in den grondtekst *niet* staat, uit, dan hebben we hier in Jeremia 32 : 20, evenals in Richt. 16 : 7, de zuivere tegenstelling, tusschen het *Israël* Gods en de lieden der *menschen.*

Hieruit blijkt alzoo, dat het woord *menschen* hier denzelfden dienst doet als elders, en ook ten onzent nog, het woord *wereld*, en de uitdrukking dat de kinderen Gods de „dochteren der *menschen*" aanzagen, verklaart zich uit dien hoofde uitnemend, zoo we haar in opgemelden zin opvatten, alsof er stond: dat de kinderen Gods de dochteren van de lieden der wereld aanzagen, dat ze schoon waren. Kwalijk kan derhalve ontkend, dat de ingeworpen bedenking, hoeveel ze ook op den klank af scheen, geheel blijkt te vervallen, mits men slechts met het spraakgebruik der Heilige Schrift rekene.

Hierbij zij nog opgemerkt, dat deze eenig juiste opvatting van Gen. 6 : 1—5 bovendien nog bevestigd wordt door de anders geheel onverklaarbare bijvoeging „dat ze zich vrouwen namen *uit allen die ze verkoren hadden.*" Dit zeggen toch, dat van de engelen verstaan, slot noch zin zou hebben, komt uitnemend tot zijn recht, zoo men het opvat van de kinderen Gods die huwden met dochteren uit de kringen der wereld. Immers tot dusver hadden de kinderen Gods dit juist *niet* gedaan. Ze hadden zich in de keuze voor het huwelijk beperkt beschouwd, en niet uit *allen*, maar alleen uit de dochteren van geloovige huisgezinnen zich een vrouw ten huwelijk verkoren. Thans echter kwam juist hierin verandering. Die vroegere beperking viel weg. Ze bepaalden zich nu niet meer bij hun keuze tot de dochteren van geloovigen huize, maar namen zich nu voortaan vrouwen uit *allen* die ze verkoren hadden, zoo ze maar schoon waren.

De tweede bedenking waarop we in den aanvang van ons artikel wezen, knoopt zich hier vanzelf aan vast. Men vraagt natuurlijk in de tweede plaats, of het huwen met een ongeloovig meisje dan zulk een buitengemeene gruwel was, dat deswege de zondvloed moest komen. Indien, zoo zegt men, vermenging van engelen en menschen heeft plaats gegrepen, dan staan we metterdaad voor zoo ongekenden gruwel, dat een zoo exceptioneel oordeel en een zoo ongemeene straf als de zondvloed zich begrijpen laat. Maar hoe geheel de strekking van dat verhaal, dat toch op den zondvloed aanloopt, te verklaren, indien er van niets anders sprake is, dan dat de kring der geloovigen nu en dan maagschap aanknoopt met den kring der wereld? Indien er uit de vermenging van mensch en engel een soort monsters geboren zijn, dan verstaat men, waarom geen ander oordeel dan dat der uitroeiing mogelijk was; maar werden er niets dan menschen uit menschen geboren, waarom bleef dan nog niet altoos de bekeering en toebrenging van dit nieuw geboren geslacht mogelijk? Ook op deze bedenking nu willen we antwoorden en wel door drieërlei opmerking. Vooreerst lette men er wel op, dat de kerk Gods destijds nog geen uitwendige gedaante had, maar nog geheel in de huisgezinnen en geslachten school. Het was alzoo volstrekt onmogelijk,

dat de kerke Gods stand hield, indien de huisgezinnen en geslachten als zoodanig geestelijk vergiftigd werden, en indien de vrouw, wier invloed in het huiselijk leven zoo overheerschend is, vijandig tegen den dienst des Heeren gekant was. Althans de roekelooze man, die bij de keuze zijner vrouw alleen op zinlijk schoon gelet had, zou wel allerminst de kracht bezitten, om dien invloed te neutraliseeren. Vermenging door vermaagschapping van den heiligen met den goddeloozen kring, kan dus niet anders uitloopen, dan op slinking en verdwijning van den kring, die God vreesde en diende, d. i. op vernietiging der kerke Gods, en derhalve op mislukking van heel den raad Gods, die alleen om Christus' wille deze wereld genadig was en haar spaarde. Onze tweede opmerking is, dat het kiezen van een vrouw alleen om haar schoonheid, een totalen ommekeer in de waardschatting van het leven en zijn verschijnselen beduidt. Schoonheid is allerminst gering te schatten en ook de schoonheid der vrouw is een gave Gods, die zij allerminst rooven mag, om er eigen ijdelheid meê te streelen. Ook Calvijn wijst er bij deze plaats met name op, dat de schoonheid der vrouw wel terdege bij huwelijkskeuze haar beteekenis behouden blijft. Alleen maar vóór het lichaam gaat de ziel, vóór den vorm het wezen, vóór een uiterlijk schoon dat doorbijgaat het innerlijk schoon dat eeuwig blijft. Komt dan de mensch er toe, om bij huwelijkskeuze *niet* naar den innerlijken persoon te vragen, *niet* te letten op het geestelijk sieraad der ziel, *niet* zijn keuze te laten bepalen door de wezenlijke waardij van zulk een meisje als *mensch*, maar eeniglijk af te gaan op het vleeschelijk aantrekkelijke in het zinlijk schoon, dan ligt daarin zulk een diepe val uitgedrukt, dat er een algeheele geestelijke verwoesting van ons geslacht in ligt opgesloten. Onze laatste opmerking betreft die onderstelde monsters, die uit deze huwelijken zouden geboren zijn. Van monsters is namelijk in den tekst met geen woord sprake. Sprake is alleen van *reuzen* en van *geweldigen* op aarde, die geweest zijn *niet* monsters maar *mannen* van naam. Van zulke „reuzen" nu is ook *na* den zondvloed herhaaldelijk sprake, en alzoo vervalt zelfs elk voorwendsel om in Genesis 6 : 4 in deze „reuzen" iets anders dan *menschen*, maar mannen van zeer hooge statuur en ongemeene lichaamskracht te zien. Bovendien wordt elk denkbeeld alsof hier sprake was van een soort monsterachtige wezens, half mensch en half engel, door de bewoordingen van het verhaal zelf afgesneden. Er staat toch, *niet*, dat nu eerst deze reuzen opkwamen, maar dat ze er reeds waren, en dat voorts óók uit deze vermenging van Gods kinderen met de kinderen der wereld veelmaals zulke reuzen geboren werden, mannen gelijk aan die geweldigen vanouds (denk slechts aan Lamech) „die van*ouds* geweest zijn mannen van naam." Onze conclusie kan derhalve geen andere zijn, dan dat in Genesis

6 : 1—5 ons verhaald wordt, hoe de kring der Godvreezenden, die vooral, zij het ook niet uitsluitend, van Seth afstamden, zijn voor Gods kerk onmisbaar isolement opgaf, en ineen begon te vloeien met den kring der wereld, en dat hiermeê de drieledige zonde werd begaan, dat Gods kerk met ondergang werd bedreigd, dat het fundament van het huwelijk los werd gewrikt, en dat 's menschen geestelijk karakter aan vleeschezin werd prijsgegeven. Ware dit ongestoord doorgegaan, zoo ware de kerk, de heiligheid van Gods ordinantie en de adel van ons geslacht tegelijk prijsgegeven, en die rampzaligheid heeft God de Heere door den zondvloed van ons afgewend.

Slechts kortelijk kan hier de tweede tekst, waarop men zich voor de natuurgemeenschap van de engelen met ons menschen vaak beriep, besproken worden, t.w. 1 Cor. 11 : 10, de altoos min of meer raadselachtige woorden: *Daarom moet de vrouw een macht op het hoofd hebben, om der engelen wil.* Achtereenvolgens vonden namelijk twee uitleggingen van deze plaats ingang, die beide dienen te worden afgewezen. De eerste van deze twee verstond, dat hier met „engelen" bedoeld waren de ouderlingen, en de andere, dat hier sprake was van de booze engelen, die door het ongedekt zijn der vrouwen vleeschelijk zouden geprikkeld worden. De eerste uitlegging verwijst dan naar Openb. 2 en 3, waar de voorgangers der kerken te Smyrna, Laodicea enz. door Christus „engelen" genoemd worden; acht dat Paulus hier in gelijken zin de voorgangers als engelen betitelt; en verklaart dan Paulus' zeggen in dien zin, dat het voor de voorgangers te verleidelijk zou zijn, om een geheele schare van vrouwen met ongedekten hoofde een uur of langer voor zich te zien. Reeds Ambrosius pleitte voor deze opvatting, en later kwam het coelibaat der geestelijken op Romes erf deze opvatting in het gevlei. Toch is ze niet aannemelijk. Als in Openbaring 2 en 3 gezegd wordt: „Schrijf aan den engel der gemeente te Laodicea", maakt de bijvoeging dat elk misverstand is uitgesloten. Immers aan een „engel" kan men niet schrijven, en de bijvoeging der kerk wees de zaak uit. Te Corinthe daarentegen kon niemand vermoeden, dat Paulus, van engelen sprekende, iets anders dan wezenlijke engelen bedoelde. Ook is deze geheele opvatting onmenschkundig. Het haar van een vrouw moge als sieraad haar schoon verhoogen, toch blijft de verleidelijkheid van het schoon der vrouw ten principale altoos in haar gelaat en haar gestalte schuilen. Had Paulus derhalve geoordeeld, dat de ouderlingen van de kerk te Corinthe te verleidbaar waren, en had hij dit gevaar van hen willen afwenden, dan zou het dekken van het hoofd dit doel al zeer slecht bereikt hebben, en toonde de Islam beter op dit gevaarlijk terrein thuis te

zijn. Ook kent wie zoo spreekt de vindingrijkheid der vrouwelijke ijdelheid niet. En oudtijds én nu heeft toch de uitkomst getoond, dat de vrouw zeer wel de kunst verstaat, om ook waar ze met gedekten hoofde verschijnen moet, dit deksel zóó te fatsoeneeren, en zóó op het hoofd te plaatsen, dat er eer verhooging van bekoring door ontstaat. Hadden nog de voorgangers boven op een galerij gezeten en de vrouwen in het ruim beneden, zoo ware deze uitlegging nog denkbaar geweest; maar nu de voorgangers steeds beneden zaten, en de vrouwen in de Grieksche wereld al spoedig naar de galerij verhuisden, is deze uitlegging geheel misplaatst; daargelaten nog dat ze in het verband van den tekst niet den minsten steun vindt.

Niet beter staat het met de tweede uitlegging waarop we doelden, en die in het verband van onze artikelen de gevaarlijkste is, de opvatting namelijk, alsof Paulus de vrouw gebood met den hoed op in de kerk te komen, wijl ze anders den vleeschelijken zin der gevallen, of ook wel der goede engelen prikkelen kon. Hiertegen toch valt op te merken, dat hier geen sprake zijn *kan* van *kwade* engelen, daar deze nimmer in de Schrift, zonder nadere bijvoeging en na hun val als engelen worden aangeduid. Wil men dus deze plaats in gemelden zin uitleggen, dan moet men Paulus' woord wel laten slaan op de *goede* engelen, van wie men op grond van Ps. 34 : 8 en 138 : 1 beweert, dat ze in de vergadering der geloovigen tegenwoordig zijn. Doch daargelaten of deze beide Psalmverzen zoo mogen vertaald worden, geldt tegen deze opvatting van 1 Corinthe 11 : 10 tweeërlei. Ten eerste, dat het niet aangaat, om zich de goede engelen te denken, als nog blootgesteld aan verleiding tot zonde. Gelijk de gezaligden in den hemel de verleiding tot zonde niet meer kennen zullen, zoo ook is alle vatbaarheid voor verleiding aan de engelen, die niet vielen, ontnomen. En ten tweede, dat een engel, gesteld hij ware voor vleeschelijke verleiding vatbaar, toch waarlijk niet enkel in de kerk de vrouwen zou kunnen begluren, en indien hij kwaad wilde, de vrouwen evengoed in het gelaat zou kunnen aanzien als van boven op het hoofd. Ook deze uitlegging moet daarom met beslistheid afgewezen, en dat te meer wijl ook van haar geldt, dat in heel het verband van geen vleeschelijke verleiding, maar van *heel iets anders* sprake is.

Gelijk namelijk Calvijn zeer terecht opmerkt, handelt Paulus in 1 Corinthe 11 : 1—15 volstrekt niet van het verleidbare schoon der vrouw, maar van haar zucht om de van God gestelde orde, waardoor ze onder den man geplaatst is, te verbreken. Hij drukt het zoo kort en kernachtig uit in zijn zeggen: *De ordinibus hic agitur,* d. i.: Er wordt hier gehandeld van *de rangorde* waarin de één tot den ander staat. Dit nu blijkt uit het verband zoo duidelijk mogelijk. God is het hoofd van Christus. Christus is het hoofd van den man. En einde-

lijk is de man het hoofd van de vrouw. Nu was in die dagen, anders dan bij ons, het ongedekte hoofd een teeken, dat men zijn eigen heer en meester, en dus niet afhankelijk was. Het deksel op het hoofd der vrouw komt hier dus niet voor als een omsluiering van het schoon, gelijk bij de Turken, maar uitsluitend als teeken, dat ze in den man of in haar vader een hoofd boven zich had. Zoo moest het zijn naar de toenmalige maatschappelijke orde, omdat het gebruik van den tijd in die landen deze beteekenis van het hoofddeksel geijkt had. Dacht de vrouw nu daarentegen: „Die orde geldt wel in huis, maar niet in de kerk. Daar ben ik een vrijgemaakte des Heeren en leg mijn hoofddeksel dus af", dan ging het den weg van Jan van Leiden op, om als Christen de burgerlijke orde te minachten, op zij te zetten en te verbreken. En daarom nu legt Paulus er zulk een nadruk op, dat ook in Gods kerk de natuurlijke orde der dingen, gelijk die in de schepping is ingesteld, niet verwaarloosd, maar geëerbiedigd zal worden. De vrouw is uit en om den man. Dat is de scheppingsordinantie Gods, en die ordinantie wordt door Christus *niet* opgeheven, maar evenals alle overige scheppingsordinantiën Gods door Christus gehandhaafd en bevestigd. Zoo wel in als buiten de kerk blijft daarom de vrouw de haar van God gegeven positie houden, en ze zou den aard van geheel de Christelijke religie miskennen, zoo ze opzettelijk het maatschappelijk geldende kenteeken van die positie in de kerk aflei. Thans nu dit teeken als zoodanig in maatschappelijken zin anders werd, schuilt de hier bedoelde zonde dus niet in het zonder hoed of muts in de kerk zitten (ook al blijft dit uit anderen hoofde te wraken), maar wel in haar meêdoen met de emancipatiezucht der wereld. En vraagt men wat dit dan nu met de engelen te maken heeft, vraag u dan slechts af, wat anders de zonde der engelen geweest is, dan juist diezelfde zucht naar emancipatie, dat zich niet willen stellen in de positie, die Gods Souvereine macht voor hen beschikt had.

XI.

ONLICHAMELIJK.

Hij maakt zijne engelen geesten, zijne dienaars tot een vlammend vuur.
PSALM 104 : 4.

In de drie voorafgaande artikelen is de voorstelling bestreden en, naar we vertrouwen durven, op afdoende wijze weerlegd, alsof eenzelfde natuur, alleen in het bijkomstige verschillend, aan de engelen met ons gemeen was. Neen, we zijn niet van eenzelfde geslacht, veelmin van eenzelfde soort. Hun natuur is een andere dan de natuur der menschenkinderen. Bij deze uitkomst kunnen we intusschen niet staan blijven. Aanstonds toch rijst nu die andere vraag, of de Heilige Schrift ons ook aanduidingen geeft, om ons van de natuur der engelen eenig denkbeeld te kunnen vormen, of althans om de punten van verschil in te zien, die tusschen hun natuur en de onze bestaan. En dan wachte men zich ook hier voorzeker voor de zucht, om te veel te willen bepalen, en vergenoege zich met wat de Schrift ons aanbiedt; maar de Schriftuurlijke gegevens zijn dan toch talrijk en omstandig genoeg, om eenige richting aan ons denken te geven. Indringen in het wezen van een engel kunnen we nooit; zelfs bij een dier blijft ons dat onmogelijk; en ook van de engelen moet beleden, dat „alleen de geest van den engel weet wat des engels is", maar met name door vergelijking zijn dan toch genoegzame gegevens vast te stellen, die de vaagheid onzer kennis eenigermate beperken.

En dan is wel het eerste, waarop nadruk moet worden gelegd, dat de Heilige Schrift ons de engelen kennen leert, als geestelijke wezens, tot wier wezen het behoort om *zonder lichaam* te bestaan. Hierbij komen we nu op Genesis VI en 1 Corinthe XI *niet* terug. Slechts zij herinnerd dat de kracht die aan deze beide Schriftuurplaatsen ontleend werd, om hen als één van natuur met ons voor te stellen, zich vooral grondde op het denkbeeld, dat ze ook lichamen bezaten, en dat alzoo elk beroep op deze plaatsen tegen ons, ook voor wat

de lichamelijkheid betreft, reeds in de voorgaande artikelen is afgewezen. En dan bevreemde het niemand, dat we op deze onlichamelijkheid nog zulk een nadruk leggen, want nog tot in den jongsten tijd is de voorstelling, alsof de engelen wel terdege een lichaam bezaten, met geestdrift door mannen van goede belijdenis en schitterende wetenschap verdedigd. De zaak ligt dan ook lang zoo eenvoudig niet als de meesten zich dit vaak voorstellen, en zelfs destijds in de „officieele" kerk heeft het zulk een moeite gekost om op dit punt tot beslistheid te komen, dat eigenlijk eerst in 1215 op het Lateraansch Concilie de bedenkelijke uitspraken van het Concilie van Nicea (787) op dit punt herzien zijn. Zelfs nu nog leven de zwevende traditiën van Nicea in heel de Grieksche kerk, die meer dan eenige andere van de engelenvereering werk maakt, ongestoord en onder goedkeuring der geestelijkheid voort. Voor onze vaderen daarentegen, die de kerke Gods steeds bij de Schrift opvoedde, was de uitspraak van den Christus in Lukas 24 : 39 reeds op zichzelve afdoende. Immers toen bij de verschijning van den Heere na Zijn opstanding de discipelen waanden dat ze met een geestverschijning te doen hadden, beval Jezus hun naderbij te komen en Hem te betasten, zeggende: „Ziet mijne handen en mijne voeten, want Ik ben het zelf; tast Mij aan en ziet; *want een geest heeft geen vleesch en beenen, gelijk gij ziet, dat Ik heb*". Daar nu, zoo redeneeren ze, ook de engelen geesten zijn, volgt hieruit, dat het ook tot hun aard behoort om zonder vleesch en been te bestaan, en alzoo te bestaan zonder lichaam.

Door dit beroep op het klare, duidelijke woord des Heeren lieten de bestrijders zich echter geenszins uit het veld slaan. „Geen vleesch en bloed", zoo antwoordden ze dan, „dit geven we toe, maar zonder vleesch en bloed is nog heel iets anders dan *zonder lichaam.* Of noemt niet de apostel „de gemeente" het *lichaam* van Christus? Zegt hij niet dat ook het tarwegraan een *lichaam* heeft (1 Cor. 15 : 37)? Ja, wijst hij er niet met nadruk op, dat er volstrekt niet alleen *aardsche* lichamen zijn, maar ook „hemelsche lichamen", daargelaten nu of hij dit blijkens vs. 41, van de zon, de maan en de sterren zegt, of wel opzettelijk bij die hemelsche lichamen aan de sterren wil gedacht hebben?" Voorts vraagt men of dan de Schrift zelve, waar ze ons de Cherubs en de Serafs teekent, ons niet voorgaat in het hechten aan een lichamelijke voorstelling. Men wijst er op, dat de engelen zoo dikwijls ze verschenen zijn, [8]altoos in lichamelijke gedaante verschenen. Ze worden gezien, er wordt met hen gesproken, ons wordt gewezen op hun kleed en den glans van hun verschijning, men merkt wanneer ze komen, en merkt evenzoo wanneer ze weggaan. Nadruk wordt er voorts op gelegd, dat Paulus naast de talen der menschen *de talen der engelen* plaatst, daar immers een taal

ondenkbaar is zonder lichamelijke organen, die dienst doen om deze talen te spreken. En eindelijk vraagt men, of louter geest te zijn niet het uitsluitend goddelijk privilege van den Koning der koningen is, en of niet alle *schepsel*, reeds wijl het *creatuur* is, aan lichamelijke beperking onderworpen moet zijn. Een reeks bedenkingen die lang niet van gewicht ontbloot zijn, en alleszins nadere toetsing verdienen.

Kome hierbij in de eerste plaats het onloochenbare feit aan de orde, dat de Heilige Schrift zelve zoo in de Cherubijnen als in de Serafs altoos figuren teekent, die met lichamelijke gedaante bekleed zijn. Vooral de teekening van de Serafs in Jesaia treedt hierbij vanzelf op den voorgrond, én omdat ze de duidelijkste is én omdat ze onze gangbare voorstelling van de engelen nog steeds blijft beheerschen. Engelen zullen gevleugelde menschen zijn. Dat nu in Jesaia 6 metterdaad de Serafs in zoodanig beeld geteekend staan, ontmoet onzerzijds geen tegenspraak. Jesaia ziet in een gezicht de hemelen geopend en de Serafs om den troon zijn voor hem waarneembare gestalten; elk met zes vleugelen (niet met twee) om tegelijk te zweven zonder steunpunt en tegelijk hun aangezicht voor de majesteit des Heeren te dekken. Maar gaat het nu aan, op grond van de voorstelling in dit gezicht, zich de engelen als zulke gevleugelde lichamelijke wezens te denken? Ons dunkt, wie dat beweren wilde, zou zichzelf in moeite brengen. Of *ziet* Jesaia in ditzelfde gezicht niet ook den Heere zelven? Ziet hij Hem niet *zittende* op een troon? Ja sterker nog, is er niet in de teekening sprake van een *vorstelijk gewaad*, waarmeê de Heere onze God bekleed is, en welks *zoomen* den tempel vervullen? Zegt men nu: Omdat de engelen in dit visioen als gevleugelde menschen met een lichaam voorkomen, daarom zijn ze ook gevleugelde wezens, dan zou men natuurlijk evenzoo moeten concludeeren, dat wel waarlijk de Heere onze God niet een Geest, maar een waarneembaar wezen is, *zittende* en dus rustende op iets buiten Hem, en met een kleed, en wel een gezoomd kleed, omgord. Voelt ge daarentegen zelf, dat dit ook maar te denken heiligschennis wordt, en dat heel deze teekening van Jehova op zijnen troon in het visioen slechts dienst doet om den Onzienlijke merkbaar te maken, wat recht hebt ge dan, om, als ge aan de Serafs toekomt, een andere methode van uitlegging te volgen? God is een Geest en de engelen zijn geesten. Doch omdat het geestelijke in het visioen zonder een voorstelling in beeld niet waarneembaar is, daarom wordt én de Heere zelf én worden zijn engelen in bepaalde gestalten geteekend. Doch zoomin Jesaia zich nu voortaan zijn God in een zichtbare gestalte dacht, zoomin kunt gij dan ook aan Jesaia 6 het recht ontleenen,

om te besluiten dat de engelen in het gemeen, of althans de Serafs, als zulke gevleugelde lichamelijke wezens bestaan. Neen, wat hier in het visioen geschiedde, is precies hetzelfde wat nu nog geschiedt, als wij ons de *Justitie* afbeelden als een geblinddoekte verschijning met het zwaard in de hand, of als we den *Tijd* ons voorstellen als een oude van dagen met zeis en zandlooper. De gerechtigheid en de tijd zijn op zichzelve onwaarneembaar, en moeten daarom wel een voorstelling ontleenen aan onze menschelijke verbeelding. En zoo ook gaat het in de Schrift toe. Overal waar het visioen intreedt, neemt alles vorm en gestalte aan, opdat het aldus door en in dien vorm ons zou toespreken.

Hier komt nog dit bij, dat wie op zulke voorstellingen als Jesaia 6 ons aanbiedt wil afgaan, als waren ze een photographie van de werkelijkheid, reeds op Schriftuurlijk terrein zich in onoplosbare moeilijkheid verwikkelt. Zoo spreekt de Schrift, om slechts dit ééne te noemen, van de *Cherubs* niet gelijk van de Serafs slechts ééns, maar herhaaldelijk, edoch, en dit is hier het opmerkelijke, telkens op andere wijze. In Genesis 3 : 24 heet het: „En Hij stelde Cherubs tegen het Oosten des hofs van Eden en het vlammend lemmer eens zwaards, om te bewaren den weg des levens." In Exodus bij de oprichting van den Tabernakel, en evenzoo in 1 Koningen 6 en 2 Kronieken 3 bij den bouw van Salomo's Tempel wordt daarentegen van de Cherubs als van twee menschelijke gestalten met vleugelen gesproken, die zich over het Verzoendeksel van de Arke des Verbonds heenneigen. In Ezechiël 1, 9 en 10 worden ons de Cherubim voorgesteld onder diergestalten met raadselachtige raderen bij zich, die naar alle zijden zich bewegen. En in Openbaringen eindelijk zien we deze zelfde diergestalten terugkeeren, nu verzeld van de vier en twintig Presbyters. Deze afwisseling nu levert niet het allergeringste bezwaar op, zoo we in deze voorstelling niet anders zien, dan visionaire afbeeldingen van geestelijke wezens, ten behoeve van de heiligen des Ouden en Nieuwen Verbonds aldus gegeven, en niet gekozen naar wilkeur, maar telkens uitdrukkende wat deze engelen zijn en doen. Maar natuurlijk is deze afwisseling van voorstelling volstrekt onaannemelijk, bijaldien we in deze voorstelling stipte afdrukken van de werkelijkheid willen gaan zien. Dan toch kan de Cherub niet de ééne maal een gevleugeld mensch, en dan weer een diergestalte met een meewentelend rad zijn, en zoudt ge dus moeten komen tot het aannemen van allerlei soort van Cherubs, maar die zoo totaal van elkander verschilden, dat op geen manier valt in te zien, hoe ge ze nog allen saam onder den éénen naam van Cherubs zoudt kunnen handhaven. Op de vraag of er een hiërarchie van engelen bestaat, komen we later; toch mag nu reeds

opgemerkt, dat de Schrift ons doorgaande van de engelen als één soort wezens spreekt, zoodat de naam van Cherubs en Serafs en Wagens en Tronen en wat dies meer zij, onmogelijk geheel uiteenloopende wezens kunnen aanduiden, maar slechts kunnen verstaan worden van de verschillende diensten waartoe ze geroepen zijn. Op dezen grond nu moet elk beroep op Jesaia 6 en soortgelijke visionaire teekeningen als bleek hieruit de lichamelijkheid der engelen, met beslistheid worden afgewezen. Wie zoo spreekt, verstaat en doorziet den aard van het visioen niet.

Evenmin vordert men voor de bewering dat de engelen *lichamelijke* wezens zouden zijn, iets met te verwijzen naar hun lichamelijke *verschijning*, gelijk die ons telkens in de Schrift bericht wordt. Dat zulke *lichamelijke* verschijningen van engelen metterdaad hebben plaats gegrepen, geven we natuurlijk voetstoots toe. Er moge bij enkele verhalen, die hier in aanmerking komen, twijfel kunnen zijn of men te denken heeft aan het gebeurde in een visioen of aan het gebeurde in de werkelijkheid, toch blijven er altoos tal van plaatsen over, waarin de lichamelijke verschijning der engelen ons zoo omstandig en zoo actief in het leven ingrijpend geteekend wordt, dat steeds aan de Schrift geweld zal aandoen wie de realiteit van deze lichamelijke engelenverschijningen wil loochenen. Ook wij aarzelen dan ook geen oogenblik deze realiteit volmondig toe te stemmen. Maar, hoe wil men hieruit nu ooit het bewijs trekken, dat de engelen als zoodanig wezens met een lichaam zijn? Bij al deze verschijningen toch wordt niet anders waargenomen dan een menschelijke gestalte, en in den regel is die menschelijke gestalte op gewone menschelijke wijze gekleed. Er is wel iets vreemds aan, dat zich met name vaak aanduidt door een hoogen lichtglans die hen omschijnt of van hen uitstraalt, maar dikwijls is toch ook dit vreemde zoo weinig in het oog loopend, dat aanvankelijk het verschil niet gemerkt wordt, en de persoon aan wie de engelenverschijning te beurt valt, eerst van lieverleê merkt, dat hij met iets anders dan met een gewoon mensch te doen heeft. Zal men nu op grond hiervan beweren, dat de engelen metterdaad zeker soort kleeding dragen en deze van ons, menschen, hebben afgezien? Het ongerijmde hiervan springt in het oog, waar dan nog bij komt, dat aldus deze verschijningen geheel in tegenspraak zouden zijn met wat ons van de Cherubs en Serafs verhaald wordt, en zoodoende tot een onverzoenlijken strijd in de voorstelling zou leiden. Te vereenigen zijn die visionaire voorstellingen en die verhalen omtrent de verschijning van engelen dan ook alleen, zoo we met onze vaderen belijden, dat de engelen louter geestelijke wezens zijn, die ons nu

eens visionair geteekend worden, en dan weer in *aangenomen* menschelijke gestalte verschijnen. Reeds in het scheppingsverhaal wordt ons klaarlijk getoond, hoe God de Heere een menschelijk lichaam scheppen kan, zonder dat in dat lichaam een menschelijke ziel huist. Het lichaam van Adam lag gereed, eer God daarin blies den adem des levens en eer alzoo de levende ziel ontstond. Het is alzoo aan geen de minste bedenking onderhevig ook elders de schepping van zulk een menschelijk lichaam aan te nemen, dat slechts even dienst doet, en daarna zich weer oplost en verdwijnt. En vraagt men hoe een engel zulk een afzonderlijk geschapen lichaam als instrument kan bezigen, zoo zij hier voorshands alleen op de bezetenen gewezen, in wier lichaam insgelijks een gevallen engel of demon huizen kan, om door het lichaam van dien bezetene en met zijn spraakorgaan te spreken. Nu nog blijft het ons een volkomen onopgelost raadsel, hoe onze ziel zich van ons lichaam bedient, meer nog hoe, gelijk het hypnotisme toont, de ziel van den één zoo sterk op het lichaam des anderen kan werken. We zullen ons dus wel wachten, om de vraag te willen oplossen, hoe een engel zich van zulk een lichaam kan bedienen. Alleen ontkennen we het recht van onze tegenstanders, om op grond van onze onwetendheid ten deze, de zaak zelve in twijfel te trekken.

Over de „talen der engelen" in 1 Cor. 13 kunnen we kort zijn. De bewijsgrond dien men aan dit noemen van de „talen der engelen" poogde te ontleenen, rust toch op een geheel verkeerde voorstelling van wat het werk *eener* taal of liever nog *der* taal is. *Een* taal of *de* taal is namelijk volstrekt niet als zoodanig een in hoorbare klanken geuit samenstel van woorden. Als ge des nachts te sluimeren ligt en geen woord uit, is uw taal volstrekt niet weg, maar huist voor uw aandeel binnen in u. Denkt ge nu dat er 's nachts een oogenblik ware dat heel ons volk sliep, en niet een eenig man een woord sprake, dan nog zou onze Nederlandsche taal daarom evengoed en ongehinderd voortbestaan. De klank is de uitingsvorm van onze menschelijke taal, volstrekt niet die taal zelve, die als ziel in dien vorm naar buiten treedt. Wijl nu wij menschen lichamelijke wezens zijn, zoo behoort het tot het welwezen van een menschelijke taal voorzeker, dat ze zich ook in klanken hoorbaar uite; maar dit bijkomstige vloeit alleen daaruit voort, dat wij menschen naar den aard van ons wezen een lichaam moeten bezitten, en reeds onder ons menschen toont het de schrijftaal, toont het de oogentaal, de gebarentaal en zooveel meer, hoe er wel terdege mededeeling en wisseling van gedachten kan plaats grijpen zonder dat het spraak-

orgaan in aanmerking komt. Of zekere groep van wezens een taal bezit, hangt alleen af van de vraag, of ze een gemeenschappelijke gedachtenwereld heeft, en het middel bezit om in die wereld der gedachten gemeenschap te oefenen. Zijn dus de engelen geestelijke wezens, die voor deze gemeenschapsoefening in de wereld hunner gedachten, niet gelijke spraakorganen te hunner beschikking hebben, maar deze gemeenschapsoefening op louter geestelijke wijze tot stand brengen, dan bezitten zij desniettemin evengoed een taal als wij menschen, misschien nog op verhevener wijs. Het ontkennen hiervan zou bij het wegsterven uit deze wereld zelf voor ons menschen een pijnlijke gedachte wezen, en bijna geheel tot de zoo terecht verworpen voorstelling van een zieleslaap der dooden leiden. Immers als wij sterven, scheidt de geest in ons zich van het lichaam af, en wordt tot aan de opstanding der dooden de beschikking over ons lichaam ons ontnomen. Hierin nu zal voor ons menschen daarom altoos een gemis liggen, omdat het bezit van een lichaam en dus ook de zielsuiting door middel van dat lichaam, tot den aard van ons wezen als mensch behoort. Maar in dien afgescheiden staat zal daarom toch de ziel van Gods kind niet stom zijn gemaakt in dien zin, dat alle gedachtenwereld verdwenen zou zijn en alle gemeenschapsoefening in die gedachtenwereld met Christus en zijn gezaligden voor ons zou zijn afgesneden. Zeker, die gemeenschapsoefening zal een andere zijn dan thans, maar ze zal daarom toch bestaan, en in dien zin zou men evengoed van een taal onzer dooden spreken kunnen, als Paulus van de taal der menschen en *der engelen* spreekt. Gewaagt hij ook zelf niet van onuitsprekelijke woorden die hem in het visioen zijn ingefluisterd, en die reeds blijkens die uitdrukking een geheel ander karakter droegen, dan onze gewone taal? Bij die talen der engelen gaat men daarom veiliger, om 1 Corinthe 13 niet buiten verband met 1 Corinthe 14 te lezen, waar het wonder der talen in de eerste Christengemeente ter sprake komt.

Feitelijk blijft alzoo alleen de laatste bedenking over, die het louter geestelijk bestaan een Goddelijk privilege acht en voor alle creatuur, en dus ook voor den engel, een lichaam eischt. Deze bedenking echter bedoelt geheel iets anders, dan wat men gemeenlijk onder de lichamelijkheid der engelen verstaat. Zij toch eischt allerminst dat we ons de engelen als een soort gevleugelde jongelingen hebben voor te stellen, maar is tevreden, als maar op eenigerlei wijze wordt toegestemd, dat de engelen om *iets* te zijn, om een werkelijk *bestaan* te kunnen hebben, en niet naar veler valsche voorstelling alleen een *denking* of een *bloote kracht* te zijn, evenals alle overige creatuur, een zekere gestalte of vorm, welke dan ook, bezitten.

XII.

GEESTELIJKE WEZENS.

Want door Hem zijn alle dingen geschapen, die in de hemelen en die op de aarde zijn, die zienlijk en die onzienlijk zijn, hetzij tronen, hetzij heerschappijen, hetzij overheden, hetzij machten: alle dingen zijn door Hem en tot Hem geschapen.

COL. 1 : 16.

Bij de bewering, dat alle creatuur, en dus ook de engel, zekere gedaante, gestalte of vorm, of wil men, zekere bestaanswijze moet hebben, late men zich niet in verwarring brengen. Dit toch kan men volkomen toegeven zonder dat hiermede voor het *lichamelijk* bestaan der engelen nog iets gewonnen is. Zoo hebben b.v. onze werkwoorden en onze naamwoorden wel terdege *vaste vormen* voor vervoeging en verbuiging, zonder dat iemand uit hoofde van die vastheid van vorm *lichamelijkheid* aan zulke woorden zal toekennen. Ook al is er dus reden om aan te nemen, dat ook de engelen zekeren vorm of zekere bestaanswijze bezitten, zoo bewijst dit nog allerminst dat ze deswege wat wij noemen een *lichaam* hebben. Wat hier echter verwarring kon aanbrengen, is het *overdrachtelijk* gebruik dat ook in onze taal van het woord *lichaam* gemaakt wordt. Zoo noemt men vaak de *woorden* het lichaam der gedachte, en sprak men vroeger van het *lichaam* der Leidsche Universiteit. Thans wordt hiervoor meer de uitdrukking: *de belichaming* gebezigd, of ook het barbarisme van *corps* of *corporatie* genomen. Doch ook bij dit gewijzigd gebruik schuilt er toch altoos het woord *lichaam*, 't zij dan in het Nederlandsch, 'tzij in den vorm van het Latijnsche *corpus*, achter, en hierdoor komt de deur voor zeer bedenkelijke spraakverwarring open te staan. Zij toch die de *vleeschelijke* lichamelijkheid der engelen staande houden, leiden dan uw aandacht af, door voorbeelden aan dit *over-*

drachtelijk gebruik van het woord lichaam ontleend, en als ge daardoor verschalkt zijt, doen zij bij de uitkomst het voorkomen, alsof er van *lichamelijkheid* in *eigenlijken, letterlijken zin* gehandeld ware. Zij het daarom duidelijk hier uitgesproken, dat wij geenszins betwisten, dat de engelen, als creaturen door God *bepaald* zijn en dus een bepaalde *bestaanswijze* hebben, die zonder een eigen vorm ondenkbaar is; dat we ook toegeven dat in overdrachtelijken en *on*eigenlijken zin deze vorm onder het beeld van een *lichaam* kan worden voorgesteld; maar dat het onraadzaam is, aan dit overdrachtelijk gebruik hier voet te geven, omdat het bijna onvermijdelijk tot verwarring leidt, overmits men bij het bespreken van de lichamelijkheid der engelen wel terdege over lichamelijkheid *in zeer eigenlijken zin* handelt.

De hoofdzaak waarop het hier aankomt is, of *stof* en *geest* metterdaad twee in beginsel onderscheiden zaken zijn, dan wel of stof te beschouwen is als bevroren geest en geest als warm geworden en verdampte stof. We drukken dit voor onze lezers, die lang niet allen aan het indenken van zulke vraagstukken gewoon zijn, met opzet in deze beeldspraak uit. *Sneeuw* en *stoom* leveren toch in hun verschillenden vorm van verschijning een niet te ongelukkige gelijkenis op met *stof* en *geest*. *Sneeuw* heeft iets van blanke stof, waarom het spreken van een *stuifjacht* bij de sneeuw zelfs zeer gewoon is; en de *stoom*, in ijle verdamping opstijgend, geeft ons vanzelf het beeld van den vrijen *geest*. Metterdaad houden de pantheïstische richtingen dan ook staande, dat men verkeerd doet, om stof en geest als twee andersoortige verschijnselen tegenover elkander te stellen; dat stof en geest in den grond één zijn om slechts in de verschijning te verschillen; en dat derhalve als ge het lichamelijke in het *stoffelijke* zoekt, alle geest ook vanzelf deel aan de lichamelijkheid heeft, gelijk omgekeerd alle stof, tot zelfs de doode steen, deel heeft aan den geest. Geheel in gelijken zin beweert men dan natuurlijk ook, dat *stof* en *kracht* slechts tweeërlei vorm voor éénzelfde zaak is, alsmede dat de tegenstelling die wij ons tusschen ziel en lichaam plegen te denken, in de werkelijkheid niet bestaat. Op dit standpunt valt feitelijk dus *alle* tegenstelling weg. Er bestaat geen onderscheid meer dan in schijn. En wie dan desniettemin nog aan het bestaan van engelen blijft gelooven, moet dan wel beweren, dat een engel evengoed als wij lichamelijk bestaat; edoch niet alsof de engel een vleeschelijk lichaam bezitten zou, maar in dien zin, dat hij als geestelijk wezen van zelf ook lichamelijk is. Zij die op die wijs de lichamelijkheid der engelen verdedigen, houden dan ook in gelijken zin staande, dat onze ziel lichamelijkheid bezit en beschouwd moet worden als een zeer fijne vochtwolk, die de stof van ons lichaam doordringt. Ja, ten slotte kunnen ze dan zelfs aan God den Heere geen loutere geestelijkheid blijven toekennen, en ontzien zich niet, om

het op bedekte wijze te laten doorschemeren, dat niet alleen aan den engel, en aan onze ziel, maar ook aan God Almachtig zekere lichamelijkheid moet worden toegeschreven.

Toch verwondere men zich over deze afdolingen van den menschelijken geest niet te zeer. Als toch het licht van Gods Woord niet op ons pad schijnt, en we uit ons zelven de oplossing voor het raadsel des levens moeten zoeken, is het onvermijdelijk dat we bij zulke dwaasheid uitkomen. Voor ons menschen toch is de behoefte om hetgeen we ons *denken*, ons tegelijk ook *voor te stellen* zoo inklevend in onze gebroken natuur, dat iets, waarvan ons de voorstelling ontsnapt, al spoedig ook zijn bestaan voor ons derft. In dien zin was de afgoderij zelfs een poging om het atheïsme te stuiten. Zoo men zich zijn god niet kon *voorstellen*, hield hij ook op voor 's menschen gedachtenwereld te bestaan, en het was juist om het geloof aan het goddelijke te handhaven, dat men toen zijn god zich in een beeld, in een vorm, in een vaste gedachte heeft voorgesteld. Komt daarentegen het licht van Gods Woord ons bestralen, dan wordt dit zondig drijven gestuit, en krijgen we kennis van het bestaan *van twee ganschelijk onderscheidene werelden*, de ééne *geestelijk* en de andere *stoffelijk*, wel op elkaar aangelegd, maar niettemin in soort geheel verschillend; elk aan eigen wetten onderworpen, elk voorzien van eigen krachten, elk haar bestemming tegenstrevend, door de werking van een eigen energie. Van het afzonderlijk en toch in elkaar ingrijpend bestaan dier twee werelden bezitten we dan kennis, niet als uitkomst van ons denken, maar omdat ons *geloof* deze kennis uit Gods Woord greep. En dat we, als menschen, gelijktijdig, het werkelijk bestaan dier twee werelden kunnen vasthouden, moet alleen daaruit verklaard, dat we zelven persoonlijk tot beide deze werelden behooren, door onze *ziel* tot die *geestelijke* wereld en door ons *lichaam* tot de wereld die stoffelijk is. De Schrift noemt dit de *zienlijke* en de *onzienlijke* dingen, een minder scherp geteekende uitdrukking, en die bij nadere ontleding van het geding licht tot verwarring leidt, in zooverre b. v. de magnetische en electrische krachten tot op zekere hoogte ook *onzienlijk* zijn, en toch allerminst tot de *onzienlijke dingen* uit Col. 1 : 16 behooren. Voor het gewone spraakgebruik daarentegen is de Schriftuurlijke uitdrukking volkomen genoegzaam. Het zijn de *zienlijke* dingen die we *waarnemen* en door ons onderzoek in hun werking leeren verstaan; maar het zijn de *onzienlijke* dingen die alleen het *geloof* kan aangrijpen; terwijl het verband tusschen die beide het geheimnis der Goddelijke Almacht is en nooit door menschelijke wijsheid zal worden nagespeurd.

Zóó nu de tegenstelling staande, leert de Heilige Schrift ons in Col. 1 : 16, dat de engelen niet tot de *zienlijke*, maar uitsluitend tot de *onzienlijke* dingen behooren. Er staat toch: „Want door Hem zijn alle dingen geschapen, die in de hemelen en die op de aarde zijn, die *zienlijk* en die *onzienlijk* zijn, hetzij tronen, hetzij heerschappijen, hetzij overheden, hetzij machten, alle dingen zijn door Hem en tot Hem geschapen," een uitspraak waarin, naar ieder toestemt, onder de tronen, heerschappijen enz. niet anders dan de engelen te verstaan zijn. Geheel in gelijken zin worden de engelen in Hebr. 1 : 14 evenals in Psalm 104 : 5 en elders dan ook *geesten* genoemd. *Geesten* of *onzienlijke* wezens is hier geheel hetzelfde. En terwijl wij menschen, naar onzen aard, noodzakelijkerwijs uit ziel én lichaam bestaan, en dus deel aan *beide* werelden hebben, zoowel aan de onzienlijke als aan de zienlijke, is het eigen kenmerk der engelen, dat ze *niet* aan beide werelden, maar alleen aan de *onzienlijke* wereld deel hebben, en als zoodanig tegen ons menschen overstaan. Dieren, engelen en menschen vormen alzoo deze volledige opklimming, dat het dier alleen deel heeft aan de *zienlijke* wereld, de engel alleen aan de *onzienlijke*, terwijl het hooge privilege van den mensch is, dat het hem alleen gegund is, in *beide* werelden te verkeeren, en in beide te mogen *heerschen*. Het verschil tusschen het wezen van den *mensch* en het wezen van den *engel* is hiermede dus tevens duidelijk aangewezen. De mensch begint met een weinig minder dan de engel te zijn, want als pasgeboren wicht schijnt hij uitsluitend tot de *zienlijke* dingen te behooren, maar als de mensch zijn wezen ontwikkelt, blijkt hij ten slotte boven den engel te staan, doordien hij alsdan én in de zienlijke én in de onzienlijke wereld de kroon komt te dragen, die God aan den naar zijn beeld geschapen mensch op het hoofd drukt.

Deze louter *geestelijke* natuur, en daarmee tegelijk deze *lagere* rangorde van den engel, treedt in de Schrift in nog duidelijker licht, zoo ge let op wat ons gemeld wordt van de *gevallen engelen*. Al zijn toch de demonen *gevallen* engelen, ze blijven daarom niettemin de *soortnatuur* en het *wezen* van den engel behouden, en kunnen in zooverre uitnemend dienst doen, om ons de natuur ook der goede engelen te leeren verstaan. En wat blijkt nu bij de bezetenen, waaromtrent het droef verhaal in de Schrift zoo breed en zoo teekenachtig duidelijk is? Maar immers vóór alle dingen dit, dat de demonen *on*lichamelijk, dat ze enkel geestelijk van aard zijn, en juist daarom in een ander wezen kunnen indringen. Het is alleen hun onzienlijke, louter geestelijke natuur, die hen in staat stelt, in een mensch in te dringen, zich van het verband tusschen diens ziel en lichaam meester te maken, en alsnu over zijn lichaam, met name over zijn spraakorganen te beschikken, alsof het de hunne

waren. Vandaar dat bij het uitvaren van deze booze geesten niets waargenomen, niets gezien wordt, en alleen de jammerlijke gebondenheid van den bezetene verdwijnt. In een bekende gelijkenis stelt Jezus het dan ook zoo voor, dat zulk een booze geest, na uitgeworpen te zijn, straks met tal van andere booze geesten in denzelfden mensch terugkeert. Er wordt ons geleerd dat in eenzelfden mensch zelfs een legioen d. w. z. duizenden van booze geesten tegelijk huizen kunnen. En wat vooral opmerkelijk is, eens zelfs wordt ons gemeld, dat deze demonen niet alleen in een mensch, maar ook in een dier kunnen varen. „Laat ons toe," zoo baden ze Jezus, „dat we in deze kudde zwijnen varen", en Jezus stond het hun toe, en heel de kudde zwijnen werd razend van bezetenheid, en stortte van de steilte van den bergrug in de zee. Wat men vooral in de Middeleeuwen verhaald heeft omtrent een lichamelijke verschijning van den duivel of van eenigen demon is dan ook met hetgeen de Schrift ons leert in onverzoenlijken strijd. Wel toch kunnen de goede engelen verschijnen, maar nooit anders dan in een zichtbare gestalte die God op dat oogenblik voor hen schept en hun verleent. Zoo ook zou dus de duivel dan alleen in menschelijke gedaante kunnen verschijnen, indien God hem zulk een gestalte schiep en hem het gebruik daarvan overliet. In de phantastische figuur die men van Satan vaak ziet afgebeeld heeft men dus niets te zien dan het voortbrengsel der verbeelding. Werkelijkheid bezit die gestalte niet.

Wel is er grond voor het vermoeden, dat Satan, die in alles den Christus poogt na te bootsen, belust is op een nagemaakte vleeschwording. Niet onduidelijk toch openbaart zich bij de booze geesten de zucht, om niet langer enkel geesten te zijn, maar ook een lichamelijke gedaante ter hunner beschikking te hebben. De bezetenen toonen dit op afdoende wijze, en die bede aan Jezus om in de zwijnen te mogen varen, bevestigt dezen tegenzin om *louter geest* te blijven op verrassende wijze. Juist omdat ze hun geestelijke natuur op het diepst verdorven hebben, dringt hun duivelsche aard hen, om aan hun *uitsluitend* geestelijk bestaan te ontkomen; juist op dezelfde wijze als een mensch, die zijn lichaam verdorven heeft, vaak door zelfmoord een poging waagt, om van zijn lichaam bevrijd te worden. Waar de innerlijke harmonie volkomen verbroken is, is niets zoo bang als te moeten blijven voortbestaan in de van God voor ons beschikte orde. Dat Satan zich in Judas zocht te belichamen was dus in den grond dezelfde neiging als dat Judas, toen Satan in hem gevaren was, door zelfmoord zich aan deze zienlijke wereld poogde te ontrukken. De demonen onder de engelen willen uit de onzienlijke naar de zienlijke wereld dringen, gelijk de demonische figuren onder de kinderen der menschen omgekeerd zich uit de zienlijke in de onzienlijke wereld

terugtrekken. Zelfs openbaart de Heilige Schrift ons dat deze toeleg van Satan, om zich principiëel in deze zienlijke wereld vast te zetten, schijnbaar eens zal gelukken, en dan juist het middel worden tot den volkomen ondergang van zijn rijk. De vreeselijke openbaring toch, die ten deele reeds bij Daniël, maar vooral door Paulus ons gegeven wordt, over den „mensch der zonde" en den „zoon des verderfs", toont in verband met wat de Openbaringen ons over de heerschappij van het Beest en zijn profeet melden, dat waarlijk het laatste woord in deze ontzaglijke worsteling nog niet gesproken is.

Zonder ons bij spitsvondige en misleidende onderscheidingen op te houden, hebben we daarom nog steeds met onze vaderen te belijden, dat de engelen van alle lichamelijkheid verstoken zijn en geen deel hebben in deze zienlijke wereld. Want wel heeft men, om ook dit punt nog even aan te stippen, tegen deze belijdenis zich met name beroepen op Matth. 14 : 26, waar ons verhaald wordt, hoe de discipelen, toen ze Jezus op zee zagen wandelen, waanden dat het een spooksel was. Hieruit toch ziet ge, zoo zei men, dat de discipelen, een *lichamelijke* gestalte voor zich ziende, meenden in die *lichamelijke* gestalte een *geest* voor zich te hebben, iets wat ze niet hadden kunnen wanen, indien naar hun oordeel een geest onlichamelijk ware geweest. Hiertegen zij echter opgemerkt, vooreerst dat hetgeen door de discipelen vóór hun aanstelling in het apostolaat gedacht of gemeend is, nimmer gelden mag als openbaring der waarheid. Ze waren tot Jezus gekomen, behept met de vooroordeelen van hun omgeving, en het is eerst door Jezus' onderwijs, dat ze in de waarheid zijn ingeleid. Maar ook ten andere, dat het allerminst aangaat een *spooksel* met een *engel* te verwarren. Onder een *spooksel* verstond men steeds, *niet* een engel, maar den geest van een *afgestorven mensch*, die in verzwakt lichamelijken vorm rondwaarde. Zulke spooksels, die vooral voor ontruste conscientiën zoo dikwijls opdoemden, zóó wezenlijk en scherp geteekend, als soms in bange droomen bedreigende gestalten ons naderen, zijn niets dan de vrucht en het voortbrengsel van onze eigene vreeze, die zich met behulp van onze verbeelding een gestalte schept. Matth. 14 : 26 heeft dus niets hoegenaamd met het vraagstuk van de lichamelijkheid der engelen te maken. Dat diepzinnige en zoo uiterst gewichtige vraagstuk, is door de gezaghebbende uitspraken der Schrift met volle zekerheid opgelost. Het blijft bij wat Jezus gezegd heeft: *Een geest heeft geen vleesch en geen been, gelijk gij ziet dat Ik heb.*

Stelt men nu daartegen over, wat in den loop der eeuwen door menschen gezondigd en door menschen geleden is, enkel omdat men

deze lichamelijkheid vooral van den duivel, van de demomen, van de heksen en wat trawanten men meer aan Satan toekende, staande hield, dan springt het ook hier in het oog, wat genade het is bij het klare licht van Gods Woord te mogen leven, en wat duisternis een wereld over zich brengt, die dat licht der Heilige Schriftuur mijdt. Het is het prijs geven der ééne waarheid, dat God onderscheidenlijk geestelijke en stoffelijke, zienlijke en onzienlijke creaturen geschapen heeft, die eeuwenlang duizenden bij duizenden in de strikken van den angst heeft gewrongen, die tot de meest goddelooze onheiligheden aanleiding gaf, en die niet weinigen op het schavot bracht of op den brandstapel. Het bijgeloof heeft door niets zoozeer als door het prediken van de lichamelijkheid der geesten zich in de harten genesteld en het leven der volken beroerd. En wel zijn thans betere dagen aangebroken, maar ge vergist u, zoo ge daarin een hoogere ontwikkeling van ons geslacht ziet, want het geloof aan de lichamelijkheid der geesten week alleen, doordien men het geloof aan de geesten zelven varen liet. Thans ging weer een meer mystieke geest onder de volken uit, en ziet het koude, nuchtere rationalisme, dat het geloof aan de engelen afbrak, zich steeds meer teruggedrongen; maar in verband hiermeê is het dan ook opmerkelijk, hoe gaandeweg ook nu weer de verschijnselen toenemen, die op stoffelijk contact van het zienlijke in ons met de geestenwereld heenwijzen. De wereld buiten God en zijn Woord heeft dan ook geen andere keuze dan om óf dor en koud de ziel te sluiten voor alle besef van een wereld der engelen en in het stoffelijke onder te gaan, óf wel, om, keert het geloof aan de geestelijke wereld terug, met die geestenwereld een *stoffelijk* contact te zoeken. Het licht is ook hier alleen voor hen gezaaid, die, op de autoriteit van Gods Woord, de engelen, zoo die vielen als die staande bleven, niet anders kennen dan als onzienlijke wezens, met wie wij geen contact hebben, dat van ons op hen zou uitgaan, en die op ons niet anders kunnen inwerken, dan waar ze als instrumenten des Heeren, hiertoe in zijn dienst besteld worden. Terecht heeft daarom de kerk in haar formulier van de Bediening van het heilig Avondmaal dit stuk dan ook met nadruk op den voorgrond gesteld, en als den Disch des Heeren onwaardig van het heilig Sacrament afgewezen, niet alleen de doodslagers en echtbrekers en wie in opstand of muiterij mochten leven, maar ook wel terdege alle diegenen die een zondig contact met de geestenwereld zoeken; een contact dat, hoe ook genomen, altoos onware onderstelling ten grondslag heeft, dat de engelen hetzij ze dan vielen, hetzij ze staande bleven, beschikken over zekere lichamelijkheid.

XIII.

DIENENDE GEESTEN.

Die zijne opperzalen zoldert in de wateren, die van de wolken zijnen wagen maakt, die op de vleugelen des winds wandelt.

PSALM 104 : 3.

Zoo bestaat dan het hoofdverschil tusschen den mensch en den engel hierin, dat de engel *alleen* aan de *geestelijke* natuur deel heeft, de mensch daarentegen aan de *geestelijke* en *stoffelijke* natuur beide; iets wat bij den engel een *mindere*, bij den mensch een *hoogere* volkomenheid teweegbrengt. De engel staat er lager door, en de mensch hooger op de ladder der schepping. Toch ligt hierbij één bedenking voor de hand, die we niet onweersproken mogen laten. Men kan namelijk tegenwerpen en men heeft tegengeworpen, of toch louter *geestelijkheid* niet metterdaad een *hooger* staat is dan het gemengd bestaan uit geest en stof; en men drong deze vraag dan meest aan met de volkomen juiste opmerking, dat toch God de Heere boven allen is, dat Hij is de allerhoogste, en dat van Hem juist geschreven staat: „God is een Geest." Indien derhalve, zoo gaat men dan voort, ook de engelen louter geesten zijn, dan zijn ze nog meer dan de mensch Gode gelijkvormig, in hoogeren zin dan wij Gods kinderen, en is het hiermeê uitgemaakt, dat zij niet *onder*, maar *boven* den mensch staan. Jammer slechts, zouden we zeggen, dat uw slotsom dan juist het tegenovergestelde leert van de Heilige Schrift, die zeer zeker u betuigt dat God louter Geest is, die u ook verklaart dat de enkele geesten zonder lichaam zijn, en die u niettemin even stellig leert, dat de engelen *lager* in rang staan dan de menschen. Is nu al wat men over de engelen bazelt, buiten de Heilige Schrift om, ijdel geklap, dan spreekt het vanzelf, dat er in deze tegenbedenking een fout moet schuilen van redeneering. Vrage: welke is die fout? En dan is het geen oogenblik twijfelachtig, dat die fout hier zit in de

ongeoorloofde en alleszins onjuiste vergelijking tusschen den Schepper en het schepsel. Het wezensbestaan van den Schepper is nu eenmaal met niets voor vergelijking vatbaar; en al is het zoo, dat God een Geest is, en dat de engelen geesten zijn, toch mag nimmer voorbijgezien, dat het ééne woord geest hier tweemaal in zeer onderscheiden zin gebezigd wordt. Als er van God gezegd wordt, dat Hij een Geest is, wordt bedoeld de *ongeschapen* Geest, terwijl hetzelfde woord van de engelen gebezigd, doelt op *geschapen* geesten. Zeer terecht heeft de kerk, en hebben op haar voetspoor de Gereformeerde godgeleerden van alle eeuwen (want b.v. ook een godgeleerde als Augustinus was in de meeste stukken, zij het ook niet in alle, Gereformeerd voor er nog Gereformeerden waren) er zulk een nadruk op gelegd, dat de engelen *geschapen* geesten zijn. Dat spreekt vanzelf, zult ge zeggen, en dat doet het ook, maar hier ziet ge dan toch van hoeveel belang het is, dit feit met zekeren nadruk op den voorgrond te stellen en geen oogenblik uit het oog te verliezen, dat juist hierdoor alle vergelijking tusschen God als een Geest en de engelen als geesten vanzelf wegvalt. De neiging om dit anders op te vatten is dan ook van het begin der Christelijke kerk af telkens weer boven gekomen. Het Pantheïsme, dat van meet af het fundament der kerk poogde te onderwoelen, neigde er steeds toe, om in de engelen een soort tusschenwezens tusschen God en mensch te zien; een overgang, als we zoo ons mogen uitdrukken, tusschen den Ongeschapene en het geschapene. Ze golden dan meer als uitvloeisels van God, als een realiseering zijner heilige krachten en mogendheden, en het is zelfs gansch niet onwaarschijnlijk, dat het Veelgodendom voor een niet gering deel aan engelen- of geestenvereeniging zijn ontstaan te danken heeft. Wat thans velen leeraren, dat het Veelgodendom met het Animisme begonnen is, komt eigenlijk op hetzelfde neer. Onder Animisme toch verstaat men dan niets anders dan de vereering en aanbidding van allerlei geheimzinnige geesten, die, hetzij in goeden, hetzij in kwaden zin, ons menschelijk leven beheerschen. Zelfs kan men zeggen, dat eenerzijds de valsche voorstelling, alsof de engelen *boven* de menschen staan, zoodat het 's menschen ideaal zou zijn, om zich te verengelen, en anderzijds de poging, om de engelen te eterniseeren, in den grond uit hetzelfde wanbegrip voorkomt.

Met klem en nadruk hielden daarom, ter afsnijding van al zulk ongevoeg de zuiverder godgeleerden steeds vast aan de waarheid, ons in Psalm 104 : 4 geleerd, dat God de engelen *gemaakt*, d. i. geschapen heeft. „Die zijn engelen *gemaakt* heeft tot geesten en zijn dienaren of zendboden tot een vlammend vuur." Want wel heeft men de woorden

van Psalm 104 : 4 anders pogen te duiden, en gezegd dat hier van engelen ganschelijk geen sprake was, en dat dit vers aldus moet vertaald worden: „Die zijn *winden* tot zijn zendboden maakt en zijn vlammend vuur (d. i. den bliksem) tot zijn dienaren," zoodat er van den wind en van het onweder sprake zou zijn; maar deze uitlegging houdt geen steek. Immers „vlammend vuur" staat in het enkelvoud en „dienaren" in het meervoud. Iets wat zeer goed gaat, als het zeggen wil dat Hij zijn dienaren of zendboden tot een vlammend vuur maakt, maar niet kan, als het vertaald moet worden, dat Hij het vlammend vuur tot zijn dienaren maakt. Daar komt bij, dat er van de winden reeds in vers 3 gesproken was, zoodat het in den gang van dezen Psalm geen zin zou hebben, dezelfde winden nogmaals in vers 4 te laten optreden. En eindelijk lette men er op, dat in den prachtigen 104den Psalm eerst sprake is van den *hemel*, en daarna van de *aarde*. Van de aarde nu wordt eerst bezongen de aarde zelve, daarna haar *elementen*, en dan haar *bewoners*. En hiermee evenwijdig wordt dan ook van den hemel bezongen eerst die hemel zelfs, daarna de *elementen* des hemels, en dan de *bewoners* des hemels, t. w. de engelen. Alleen bij de opvatting van vers 4 als op de engelen doelende, komt derhalve de symmetrie dezer heilige poëzie tot haar recht. Men verkrijgt dan:

De *hemel* (vs. 2), 's hemels *elementen* (vs. 3), 's hemels *bewoners* (vs. 4).

De *aarde* (vs. 5—9), de *elementen* der aarde (vs. 10—16), haar *bewoners* (vs. 17—30). Een uitlegging, die ter afsnijding van alle tegenspraak, nog ten overvloede haar zegel ontvangt door Hebr. 1 : 7, waar het apostolisch woord, deze woorden uit Psalm 104 : 4 aanhalende, er nadrukkelijk bijvoegt: „En *tot zijn engelen zegt Hij wel:* die zijn engelen maakt geesten, en zijn dienaren een vlamme des vuurs." Slechts zij men bij het lezen dezer woorden tegen ééne misvatting op zijn hoede. Voor ons zou het namelijk duidelijker zijn, als er stond: „Die zijn engelen als geesten *geschapen* heeft, en zijn dienaren of zendboden als een vlamme des vuurs." En metterdaad is dat dan ook de bedoeling. Alleen maar in Psalm 104 wordt zoowel heel het werk der Schepping als dat der Onderhouding van alle ding *in den tegenwoordigen tijd* bezongen. Er staat niet: Hij *heeft* zich bedekt met het licht als met een kleed en Hij *heeft* den hemel uitgerekt als een gordijn, noch ook: Hij *heeft* zijn opperzalen gezolderd in de wateren en de wolken zijn wagenen gemaakt, zoodat Hij nu wandelt op de winden; maar dit alles staat in den *tegenwoordigen* tijd: „Hij *bedekt* zich met het licht als met een kleed, Hij *rekt* den hemel uit als een gordijn; die zijn opperzalen in de wateren *zoldert*, die van de wolken zijn wagen *maakt*, die op de vleugelen des winds *wandelt*." En geheel in dienzelfden toon, wat eenmaal geschiedde, als in het

tegenwoordige plaatsende, om zijn voortbestaan aan te duiden, volgt er nu evenzoo: „Hij *maakt* zijn engelen geesten." Voor de uitlegging daarentegen moet ook dit uit het poëtisch tegenwoordige in het historisch verledene teruggeduid, en derhalve verstaan alsof er werkelijk stond: „Die zijn engelen gemaakt, d. i. geschapen heeft, als geesten, en zijn zendboden als een vlamme des vuurs". Dit „vlamme des vuurs" doelt dan op het aetherisch bestaan der engelen, en is blijkens den samenhang een nadere verklaring van het woord: *geesten*. De vlam in haar vluchtigheid, in haar ongrijpbaarheid, in haar ijlheid en onstoffelijkheid (althans bij *grove* onderscheiding) is, tegelijk om haar glans en gloed zinbeeld van den geest, gelijk men dan ook op ander terrein gewoon is, het gelaat der heiligen als met een vlammenkrans te omgeven, en Mozes' aangezicht, na zijn ontmoeting op den Horeb, van vlammengloed glom.

Wil men nu een poging wagen, om dit diepe onderscheid tusschen den Ongeschapen Geest en den geschapen geest, in verband met *ons* lichamelijk en het lichameloos bestaan der engelen, iets klaarder in te zien, dan past ons hier natuurlijk het uiterste der omzichtigheid, maar behoeven we toch ook er niet *geheel* het zwijgen toe te doen, De zaak ligt natuurlijk zóó, dat de Ongeschapen Geest wel zelf louter Geest is, maar *niet* louter Geest in den zin van zekere *beperking*. Het is niet zoo, dat wij geest en stof hebben, en dat God de Heere *slechts* een van deze twee is. Integendeel de Ongeschapene Geest staat *boven* geest en stof beide, naardien, blijkens de Schepping, deze Ongeschapen Geest de mogendheid der Almacht in zich draagt, om én een geestelijke én een stoffelijke wereld, door het woord zijner kracht, tot aanzijn te roepen. Staat nu de werkmeester in macht en wezenheid altoos boven zijn werk, zoo volgt hieruit, dat God de Heere, hoezeer louter Geest zijnde, nochtans de mogelijkheid van het ontstaan der stoffelijke wereld in zijn Almacht bezat, en dus *boven* de geestelijke zoowel als de stoffelijke schepselen in macht en majesteit verheven is. Zeker, God is de loutere, zuivere Ongeschapen Geest, maar tevens *bezit* God geheel de stoffelijke wereld. Die wereld is Zijns, zijn schepping, zijn product, zijn machtssfeer zijner mogendheid. Zoo echter staat het met de geschapen geesten *niet*. Een geschapen geest bezit *geen* stoffelijke levenssfeer, tenzij de Ongeschapen Geest, hem die verleene. Verleent God hem die niet, zoo blijft hij die eeuwiglijk derven, en alleen zoo de Heere hem die toebeschikt, behoort het bezit van zulk een stoffelijk aanzijn tot zijn wezen. En zoo nu verklaart het zich, dat het Gode beliefd heeft, aan het geestelijk wezen, dat wij *mensch* noemen, niet enkel een geestelijk bestaan, maar ook een stoffelijke wereld te schenken, terwijl omgekeerd aan de engelen niets dan een *geestelijk* bestaan is geschonken en de stoffelijke existentie hun

onthouden is. Wel vere van daar dus, dat de engel, door enkel en louter geest te zijn, Gode meer nabij zou komen, is het juist omgekeerd, de mensch, die door én geestelijk bestaan én tegelijk een wereld te bezitten, heel anders dan de engel, beelddrager van Hem kan zijn, die eeuwig de Ongeschapen Geest is, maar tevens een *wereld* schiep en zich ook in een stoffelijke wereld *verheerlijkt.*

Eerst bij dit punt aangekomen, is het dan ook mogelijk een juist oordeel te vellen over het vraagstuk, dat we vroeger reeds even aanstipten, of namelijk de engelen, evenals de kinderen der menschen, *naar den Beelde Gods* geschapen zijn. Meestal wordt dit zoo voorgesteld, en ook in onze Gereformeerde Dogmatiek schreef men dat zoo over. Edoch zonder dieper nadenken, en zijns ondanks voet gevende aan de leer van Socijn, omtrent de heerschappij des menschen over het geschapene; een dwaalleer, die we hier nu niet nader uiteen kunnen zetten, maar die er op neerkwam, dat Christus oorspronkelijk geen God was, maar allengs tot de in Gen. 1 : 28 bedoelde heerschappij was opgeklommen, en alzoo, niet naar zijn wezen, maar naar zijn waardigheid, God *geworden* was. En juist hieraan nu geeft men voet, door bij het Beeld Gods uitsluitend op de *zedelijke* voortreffelijkheid des menschen te letten, en het cardinale stuk *zijner heerschappij over de stoffelijke schepping* over het hoofd te zien. Natuurlijk was het van onze Gereformeerde theologen niet zoo bedoeld, als ze van een geschapen zijn der engelen naar den Beelde Gods spraken. Integendeel. Ze verstonden dit dan zóó, dat de mensch in onderscheiding van het dier, een *zedelijk* en *redelijk* bestaan bezat; dat in dit *zedelijk* en *redelijk* bestaan zijn voortreffelijkheid lag; dat hij deze voortreffelijkheid dankte aan zijn geschapen zijn naar Gods Beeld; en dat nu, overmits ook de engelen zulk een redelijk en zedelijk bestaan deelachtig waren, ook van hen moest geleeraard, dat zij geschapen waren naar den Beelde Gods. Toch is dit oppervlakkig geoordeeld, en mogen we hen hierin *niet* navolgen. Hun voorstelling op dit punt eischt zeer stellig verbetering.

Vooreerst toch zij opgemerkt, dat er in heel de Schrift nergens van een geschapen zijn der engelen naar den Beelde Gods, noch van een gelijkvormig worden der engelen aan dit Beeld sprake is. Geheel de voorstelling die Gen. 1 : 26 ons geeft, is, dat er alleen bij de *menschen* gedoeld wordt op een schepping naar Gods Beeld. „Laat ons *menschen* maken naar ons Beeld en naar onze gelijkenis." Niet *wezens* naar ons Beeld, en als eerste proeve daarvan den mensch, maar alleen *menschen*, zoodat er nogmaals met nadruk in vers 27 volgt: „En God schiep *den mensch* naar zijn Beeld; naar den *Beelde*

Gods schiep hij hem." Bij den zondvloed wordt het nogmaals herhaald: „Want God heeft *den mensch* naar zijn Beeld geschapen." En in het Nieuwe Testament wordt nooit anders dan in het Vleeschgeworden Woord ons het Beeld Gods aangewezen, waarnaar niet de engelen, maar de verkoren kinderen *der menschen* moeten vervormd worden. Reeds dit nu had tot nadenken moeten nopen. De vraag waar in Gen. 1 de schepping der engelen ter plaatse zij, is zeer zeker niet duidelijk aangewezen. Toch zegt de Heere zelf in Job 38 : 7, dat reeds bij de schepping der aarde „de morgensterren tezamen vroolijk zongen en de kinderen Gods juichten," iets wat kwalijk op iets anders dan op de engelen slaan kan. Zoo moet dan de schepping der engelen wel in Gen. 1 : 1 besloten zijn. God schiep, eer Hij de aarde schiep, *den hemel*, en in dat ééne woord *hemel* is alles besloten, wat tot het rijk der hemelen toebehoort. Al wat nu verder in Gen. 1 volgt, spreekt uitsluitend van de verdere schepping en toebereiding *der aarde* en de engelen worden daarbij als reeds bestaande ondersteld. Maar juist in dit verband ontvangt de uitspraak van Gen. 1 : 26 dan ook te meerder nadruk. Indien er toch, ook vóór den mensch, zeker wezen naar den Beelde Gods geschapen ware geweest, zou een uitspraak als we in Gen. 1 : 26 lezen, geen zin hebben gehad. Dat: „Laat ons menschen maken naar ons Beeld en naar onze gelijkenis" treedt hier in *als iets geheel nieuws*, als iets nog onbekends, het is de inleiding op het schenken van de kroon der schepping, en deze kroon der schepping ontvangt de mensch juist daardoor, dat hij, en hij alleen naar Gods Beeld geschapen wordt.

Doch er is meer. Wie Genesis 1 onbevooroordeeld leest, zal moeten toestemmen, dat er ter explicatie van wat het geschapen zijn naar Gods Beeld beteekent, volstrekt niet in de eerste plaats van 's menschen redelijk of zedelijk bestaan sprake is. Al wat er volgt, doelt op heel iets anders. Niet op zijn redelijk en zedelijk, maar op zijn *koninklijk* bestaan. Hem wordt als onafscheidelijk bestaanskarakter, niet de dienstbaarheid opgelegd, maar juist omgekeerd *de heerschappij*. „Onderwerpt de aarde en hebt heerschappij over haar." En nu is het zeker volkomen waar, dat dit den mensch alleen mogelijk is *door* zijn redelijk en zedelijk bestaan en *door* zijn gemeenschap met God, en is in zooverre steeds terecht geleerd, dat ook dit van het Beeld Gods onafscheidelijk is; maar toch *de heerschappij* blijft ook zoo het einddoel, blijft op den voorgrond staan, en vormt de hoofdzaak. Geheel in aansluiting waaraan Psalm 8 ons dan ook leert, dat het verschil tusschen de engelen en den Zoon des menschen juist hierin bestaat, dat niet aan de engelen, maar aan den Zoon des menschen „alle

dingen aan zijne voeten onderworpen zijn." De verzoening en verlossing die intreedt, heeft dan ook wel zeer zeker ten doel, den mensch van ongerechtigheid vrij te maken, maar toch ook in het Nieuwe Testament, is en blijft het einddoel waarop alles uitloopt steeds dit, dat de Middelaar, als Zone Gods en des menschen, alle dingen aan zijne voeten onderwerpt, als Koning op zijn troon heerscht, en dat, na het oordeel, ook aan zijn verlosten zal gegeven worden, „met Hem te zitten in zijnen troon gelijk Hij zelf gezeten is met zijnen Vader op zijnen troon." De heiligen in de Openbaringen naderen als priesters, maar ook als *koningen*, en eerst hierin wordt de profetie van Gen. 1 : 28 vervuld.

Plaats hiertegenover nu al hetgeen de Heilige Schrift ons omtrent het eigenlijk bestaanskarakter der engelen betuigt, en immers dan blijkt boven alle bedenking duidelijk, dat zij, de engelen, juist *niet* tot heerschappij geroepen zijn, maar dat hun scheppingsordinantie is en blijft: *dienaren* te wezen, tot *dienst* geroepen te zijn, en in dit *dienen* hun bestaan en aanzijn te laten opgaan. Zoo gevoelt ge terstond de tegenstelling. In God zelven is het allereerste zijn Almachtigheid, zijn Souvereiniteit, zijn Koninlijke majesteit, zijn Heerschappij die over alles gaat. Derhalve moet ook in het Beeld Gods deze trek *op den voorgrond* staan. En dienovereenkomstig vinden we dan ook, dat het menschelijk schepsel, dat zijn Beeld draagt, vóór alle dingen tot koninklijke heerschappij geroepen is. Daarentegen komen de engelen voor, als van alle heerschappij uitgesloten, als van alle koninklijke eere verstoken, als bestemd tot niets dan dienen, en om in dit enkel dienen zalig te zijn. Natuurlijk bedoelen we hiermede niet, dat de mensch niet tevens *dienaar* van zijn God en tot dienen geroepen zou zijn. Maar hierin ligt het verschil, dat deze dienst bij den mensch uitloopt op de kroon, terwijl bij den engel dit dienen dienen *blijft*, en nooit een hooger karakter erlangt. Maar is dit nu zoo, en staat het hierom vast, dat deze heerschappij des menschen juist de eigenaardige en eerst de volle uitdrukking van zijn geschapen zijn naar Gods Beeld is, dan blijkt immers hieruit des te duidelijker, dat de engel juist datgene mist, wat het *eigenlijke* in het Beeld Gods uitmaakt, en alzoo onmogelijk naar den Beelde Gods geschapen *kan* zijn.

Bestond de heerschappij die den mensch is toegezegd nog in hoofdzaak in zekere *zedelijke* en *geestelijke* heerschappij, het ware allicht nog anders te vatten. Maar dit is niet zoo. Het duidelijke woord der Schrift in Gen. 1 : 28 en in Psalm 8 wijst het uit, dat het een valsch spiritualisme is, om de heerschappij, die den mensch is toegezegd, in hoofdzaak *geestelijk* te willen duiden.

De ons toegezegde heerschappij is wel metterdaad een heerschappij

over het geschapene. Schijnbaar zeer materialistisch zegt Psalm 8 zelfs: „Gij doet hem heerschen over de werken uwer handen. Gij hebt alles aan zijne voeten onderworpen. Schapen en ossen, alle die; ook mede de dieren des velds, het gevogelte des hemels en de visschen der zee, hetgeen de paden der zeeën doorwandelt." En dit vindt de Psalmist zoo weinig ongeestelijk, dat hij er vlak op volgen laat: „o HEERE, onze Heere, hoe heerlijk is uw Naam op de gansche aarde". Doch dan volgt hier ook uit, dat juist voor het uitoefenen van deze heerschappij het bezit van *een lichaam*, van een *vleeschelijk*, van een *stoffelijk* bestaan, onmisbaar was. Eerst hierdoor treedt de mensch met die zichtbare schepping in levenscontact, en kan hij over die zichtbare schepping heerschappij uitoefenen; terwijl omgekeerd de engel, als niet tot deze heerschappij geroepen, dit stoffelijk bestaan niet noodig had, en alzoo enkel een *geestelijk* bestaan van zijn Schepper ontving. Zoo sluit dus alles wel inéén. De mensch, die krachtens zijn schepping naar Gods Beeld, koning moet zijn en heerschappij moet ontvangen over al het werk van Gods hand, ontvangt een deels geestelijk, deels stoffelijk aanzijn; de engel daarentegen, die *niet* naar Gods Beeld geschapen is, en *niet* tot heerschappij maar tot *dienst* is verkoren, treedt als louter geestelijk wezen op. Van een geschapen zijn van den engel naar Gods Beeld *kan* alzoo geen sprake zijn. Het denkbeeld zelf druischt lijnrecht in tegen al wat de Schrift ons én omtrent het Beeld Gods én omtrent den dienst der engelen openbaart. Waar dan ten slotte vanzelf uit volgt, dat de heerschappij des menschen, om zijn meerderheid, ten slotte *ook over de engelen* zal gaan. „Weet gij niet, vraagt de apostel, dat wij de engelen oordeelen zullen?" En *oordeelen*, het spreekt immers vanzelf, is de hoogste daad van heerschappij die het eene schepsel over het andere uitoefenen kan.

XIV.

WEZEN EN PERSOONLIJKHEID.

Looft den Heere, zijne engelen! gij krachtige helden, die zijn woord doet, gehoorzamende de stem zijns woords.
PSALM 103 : 20.

Tegen de door ons gegeven voorstelling, dat de engelen louter dienende geesten zijn, en dat ze *niet*, gelijk de mensch, geroepen zijn, om over de Schepping te *heerschen* of met Christus in zijn troon te zitten, is niet zelden een beroep gedaan op Ef. 1 : 21 en Col. 1 : 16. In deze beide plaatsen toch is sprake van *Overheden, Krachten, Machten, Heerschappijen en Tronen*, en ook door ons wordt toegestemd, dat deze hooge benamingen door den heiligen apostel Paulus van *engelen* gebezigd worden. Is dit nu alzoo, en worden allerlei engelen met den naam van Troon, Overheid, Heerschappij enz. genoemd, hoe zoo vraagt men, kunt ge dan staande houden, dat de engelen uitsluitend tot *dienst* geschapen zijn, en dat het voeren van de heerschappij over het geschapene *niet* tot hun roeping behoort? Het antwoord op deze bedenking kan kort zijn. Er is tweeërlei soort van heerschappij, de ééne *niet* en de andere *wel* bij het wezen behoorende. De vader bezit krachtens zijn wezen, als vader, heerschappij over zijn kinderen; de koningin in den bijenkorf heerscht krachtens aard en natuur. Maar als een moeder aan haar dienstbode macht en heerschappij over haar kinderen verleent, oefent die dienstbode wel macht uit, maar krachtens een haar *vreemd* gezag, dat nu op haar is gelegd, en waarbij zij geen oogenblik haar *dienend* karakter van *dienstbode* verliest. Wat den *vader* aangaat, behoort het gezag over zijn kinderen tot zijn wezen, wat de *dienstbode* aangaat, behoort het tot haar wezen niet.

Het is hetzelfde verschil als hetwelk tusschen Christus en de koningen der aarde bestaat. Bij Christus hoort het koningschap tot zijn wezen. Ook in de dagen zijner zelfvernietiging, toen de luister van zijn koningschap niet doorblonk, was en bleef Hij toch van

oogenblik tot oogenblik de geroepene tot de heerschappij in zijn inwendig en verborgen wezen. Christus' Koningschap over zijn kerk is niet een hem vreemd gezag, dat Hem is opgelegd, maar een gezag dat inklevend is in het Middelaarschap. Heel anders daarentegen staat het met de koningen der aarde. Deze zijn als de dienstbode, aan wie de moeder tijdelijk haar kinderen toevertrouwt. Vandaar dat Paulus zoo nadrukkelijk zegt, dat de Overheid „een *dienaresse* Gods" is. Geen magistraat of vorst bezit in zijn wezen ook maar iets, dat hem op eenig gezag over anderen recht of aanspraak zou geven. De machtigste keizer staat met den schamelsten bedelaar, als mensch voor God, op één lijn. Ook, beiden zijn zondaren. Bij een vader hoort het gezag krachtens zijn wezen, bij een koning hoort het krachtens zijn wezen *niet*. Past ge dit verschil nu op de engelen toe, dan moogt ge ook waar ze Overheden, Tronen, Heerschappijen enz. genoemd worden, ze *niet* vergelijken bij den *vader*, maar moet ze vergelijken met de dienstbode in de kinderkamer en den magistraat in het volksverband. Zeer zeker worden de engelen voor een deel door God tijdelijk met allerlei macht en allerlei gezag over de elementen, over de volken en over personen bekleed, en het is in die hun tijdelijk verleende qualiteit, dat zij de hooge titels voeren van Tronen en Heerschappijen; maar ook onderwijl ze dit gezag uitoefenen, doen ze dit *in dienst* en *dienende*, en blijft die macht aan hun wezen vreemd. Juist zoo als de engelen soms met een menschelijk lichaam bekleed worden, om in den dienst van God aan menschen te kunnen verschijnen, en dat toch dit lichaam vreemd aan hun wezen blijft, zoo ook verleent God aan de in zijn dienst staande engelen somwijlen voor een tijd zekere macht en heerschappij, om zijn wil uit te voeren, en dat toch die macht en dat gezag aan hun wezen vreemd blijft. Alleen bij den mensch is dit anders. De mensch is *van nature* tot heerschappij over al het geschapene geroepen. De mensch is in zijn scheppingsordinantie op deze heerschappij aangelegd. En de mensch bezit dienvolgens *in zijn wezen*, zoolang hij niet in zonde valt, alle gegevens, waaruit vanzelf die heerschappij voortvloeit. Door het verderf zijner natuur komt thans die heerschappij niet zoo uit, en wat er nog van uitkomt is alleen gevolg van de „algemeene genade". Maar denkt ge u de gevolgen der zonde geheel vernietigd, en de zonde met wortel en tak weggenomen, dan zou nu nog de heerschappij van den mensch over al het geschapene evenzoo een vanzelfheid zijn als ze dit was in het Paradijs en eens zijn zal in het rijk der heerlijkheid. Een engel daarentegen is evenals de Overheid, slechts tijdelijk op aarde en in dienst van God, door extra-ordinaire opdracht, met zeker gezag bekleed. Dat hij tijdelijk den titel der Majesteit draagt en Troon, Overheid of Heerschappij genoemd

wordt, verandert dus niets aan zijn positie onder de creaturen. Hij blijft, zoo voor als na, een *dienende* geest, en het uitoefenen van heerschappij over het geschapene blijft even vreemd aan zijn wezen, als deze heerschappij van den mensch natuurlijk is.

Is hiermeê de positie der engelen aangewezen, dan dient thans de vraag ter sprake te komen, als hoedanig wij ons het *wezen der engelen* te denken hebben. Afdoende zal het antwoord op die vraag nooit kunnen zijn. In het wezen van een ander soort wezens, dan waartoe we zelven behooren, zóó in te dringen, dat wij hun natuur recht verstaan en helder doorzien, is onmogelijk. Het blijft ook hier bij wat de heilige apostel zegt, „dat alleen de geest des menschen weet wat in den mensch is". Zelfs in het wezen van een dier is het ons niet gegeven dan zeer oppervlakkig in te dringen, en juist omdat de engelen een ander soort wezens vormen dan wij menschen, moet ook hier beleden, „dat alleen de geest van den engel weet wat des engels is". Slechts bij manier van vergelijking kan het ons gelukken, uit enkele trekken die de Schrift ons zien laat, zeker vaag en zwevend beeld van het wezen van den engel op te maken.

En dan dient allereerst protest te worden aangeteekend tegen de nog vrij algemeen heerschende voorstelling, alsof de engelen een soort zachte, schuchtere, meer naar het vrouwlijke dan naar het manlijke zweemende wezens waren. Tot die voorstelling komt men wel, als men een engel bij voorkeur met een aanminnig kind vergelijkt of met een „engel van goedheid" vereenzelvigt, maar het getuigenis der Heilige Schrift gaat lijnrecht tegen die voorstelling in. Immers volgens de Heilige Schrift hebben we ons den engel veeleer onder het beeld van den krachtigen, met hoogen moed bezielden, energieken man, in de vaag zijns levens, te denken. Hoor maar, hoe het in Psalm 103 heet: „Looft den Heere, zijne engelen, gij *krachtige helden*, die zijn woord doet, gehoorzamende de stem zijns mond". Niet alzoo de schuchtere, schuilende vrouw, en veel min het blozende, schroomvallige kind, maar veeleer de krijgsman, de held, de dappere strijder geeft u het beeld waarin ge u den engel hebt te denken. Niet deinzende, maar vooruittredend; niet schier inzinkend, maar glanzend van veerkracht; niet schuchterlijk opzij gaande, maar blinkend van heiligen moed. De Psalmist gaat daarom aanstonds voort, Gods engelen als een *legerorde* toe te spreken: „Looft den Heere, al zijne *heirscharen*". En in Ps. 68 worden de engelen Gods zelfs met wat wij zouden noemen het zware veldgeschut vergeleken, als het heet, dat „Gods *wagens* boven het luchtig zwerk, tien en tien maal duizend sterk zijn, verdubbeld in getale". Onder die „wagens" toch verstond

de Psalmist niet anders dan *de engelen Gods*, en het beeld van die wagens ontleende hij aan de *strijdwagens,* die bij de toenmalige oorlogen de plaats innamen van onze artillerie. Al geven we dus volgaarne toe, dat de engel altoos „hemelsch" van aard blijft, en dat van het hemelsche moet worden uitgescheiden al wat herinneren zou aan onze aardsche ruwheid en grofheid en onschoonheid, toch dient er tegen geprotesteerd, dat men zich de engelen voorstelt, als zwak en schier in zichzelven verdwijnend. Integendeel, ze zijn de uitdrukking van kracht en van heilige bezieling. Ze bloeien met eeuwige jeugd in hemelsche energie. Zelfs de naam van Cherubijnen, waarop we later terugkomen, mag allerminst, om het „zalig kijntje", naar het kinderlijk zwakke worden getrokken. De beschrijving van Ezechiel toont het u wel anders. En ook die naam zelf, die van het rijden der wagens genomen is, doet u veeleer denken aan het machtig indrukwekkend dreunen van een batterij die in vliegende vaart langs de straten rolt.

Tot geen ander resultaat leidt ons, al wat de Heilige Schrift ons omtrent de gevallen engelen mededeelt. Want al moge Satan en het heir zijner trawanten aan God ontzonken zijn, ook in hun gevallen staat blijven ze toch der engelen natuur deelachtig; en indien die natuur de uitdrukking van schuchterheid en zwakheid ware, zou in Satan de gevallen engel ons nooit kunnen worden voorgesteld, als uitpuilende van kracht. En toch, al wat we van Satan, of van den duivel en de demonen lezen, doet telkens het beeld voor ons verrijzen van geweld en overmoed. De bezetene wordt door den duivel, die hem inheeft, mishandeld en gescheurd; de demon die verjaagd is, keert met zeven andere demonen terug om den mensch te overweldigen; Satan treedt tegenover Jezus als een *machtige* verschijning op; en nog in het eind wordt Satan met zijn onheilige engelen ons geteekend als krijg voerende tegen Michaël en de goede engelen Gods. Vanwaar nu zou die *kracht* en *energie* in de engelen na hun val zijn gevaren, indien krachteloos en zwak te zijn en alle energie te derven het eigenlijk wezen van den engel had uitgemaakt? Zoo besluiten we dan hieruit, dat we ons de engelen Gods als krachtige, indrukwekkende, met moed bezielde en in geestdrift ijverende geesten te denken hebben, die hun adem niet inhouden, maar alle hemelen door hun krijgszang aanheffen voor hun God. Valt ook niet de Cherub met het vlammend lemmer bij Edens grens onder dezelfde voorstelling? En wat zou het troostwoord: „Des Heeren engel schaart een *onverwinbre legermacht* rondom hem die Gods wil betracht" u baten kunnen, zoo ge u in die engelenwacht niet voor alle dingen kracht mocht denken, kracht door moed en door geestdrift bezield?

De vraag, hoe zulk een bezielde kracht in een engel, die toch louter geest is, huizen kan, behoeft ons daarbij geen oogenblik op te houden. Immers ook bij ons menschen huist onze eigenlijke kracht volstrekt niet in ons lichaam, maar in onze ziel. Wordt door bedwelming de band tusschen ziel en lichaam verbroken, dan is het lijf van den sterksten held een zoutzak gelijk. Valt iemand van zichzelf, dan week alle kracht van hem. Zelfs in den slaap liggen de spieren werkeloos en krachteloos terneder. En dan eerst als de ziel in heldenmoed ontvonkt is, is het uit de ziel dat de zich zelf overtreffende kracht van den held in zijn bloed en zijn spieren uitgaat. In het zwakste lichaam kan de sterkste geest huizen, die macht en invloed oefent op uitgebreiden kring. De geest in ons en niet ons spierenstelsel is de beweger van onze kracht. En zelfs waar de spieren het hardst gestaald zijn, is en blijft het nog altoos *de wil* van onzen geest, die over die spieren heerschappij voert, en ze gebruikt of niet gebruikt. Over het gemis van een lichaam bij deze „sterke helden" hebben we ons dus in het minst niet te verbazen. In de engelen Gods kan de grootste energie huizen, ook al zijn ze niets dan geesten. Want wel verstaan wij dit mysterie niet, en blijft het ons levenslang een raadsel hoe onze eigen ziel, die we nooit zagen, en waarvan we den eigenlijken zetel niet eens kennen, zulk een kracht van zich kan doen uitgaan. Maar die kracht gaat niettemin uit, en wanneer dit plaats grijpt bij onze eigen ziel, d. i. bij den geest *des menschen*, waarom zou dan datzelfde ons verbazen moeten, als het plaats grijpt in den geest van een engel? Hier ook maar te aarzelen is in den grond der zaak het geloof aan God prijsgeven. Of is dan God de Heere niet de loutere, ongeschapen Geest, en is het toch niet uit dien Geest, die tevens Vader aller geesten is, dat alle kracht en energie, alle mogendheden en almachtigheden uitgaan? Zelfs in de stoffelijke natuur nemen we telkens waar, hoe bij magnetisme en electriciteit, in den stoom en in de vlam, ja, tot in allerlei mineralia, ongeziene en verborgene energieën huizen, die slechts wachten op de vereischte combinatie om uit te breken; en de schrikkelijke macht der ontplofbare middelen, waarover thans de oorlogvoerende legers en vloten, en helaas ook de anarchistische scharen beschikken, bewijzen klaarlijk, wat ongemeene bron van kracht schuilen kan in wat zich geheel aan ons oog en onze waarneming onttrekt. En zoo staat ons dus niets in den weg, om ons ook de engelen Gods te denken, als louter geestelijke wezens, maar in wie door en krachtens hun schepping groote krachten en machtige energieën door God gelegd zijn; krachten en energieën, die gelijk ons later blijken zal, ons menschelijk perk verre te boven gaan.

In 2 Thess. 1 : 7 noemt Paulus de engelen dan ook opzettelijk : *engelen*

vol energie. Als we toch lezen: „Verkwikking met ons, in de openbaring van den Heere Jezus van den hemel *met de engelen zijner kracht*", dan staat er in het oorspronkelijk: *angeloi tês dynameôs autoe* d.w.z. engelen die instrumenten zijn van goddelijke *energie.* Het is dus niet zoo, dat de engelen van kracht verstoken wezens zouden zijn, in wie slechts nu en dan, als het Gode belieft, zijn Goddelijke kracht zou indalen, om door hun wezen als door een geleidbuis heen te gaan. Neen, de potentie, de energie, de kracht, is in hun wezen inwonende; wel altoos in afhankelijkheid van God, maar niettemin, evenals bij ons, zóó in hen klevende, dat ze werken als een tweede oorzaak in het werk Gods. Die kracht, die potentie, die energie die hun ingeschapen is, kan ingehouden worden, en kan in werking worden gebracht. Ze kan werken op de natuur en op ons menschen, en in ons menschen op ons lichaam en op onzen geest. Maar op wat wijze ze ook bedwongen of geoefend wordt, altoos staat deze kracht onder de contrôle van den geest van den engel, die haar inhoudt of uitoefent, al naar gelang het woord zijns Gods tot hem uitgaat.

Uit dien hoofde is het dan ook niet aan twijfel onderhevig, of aan de engelen moet *persoonlijkheid* worden toegekend. Reeds het feit, dat enkele engelen met name genoemd worden, bewijst dit. En ook, als ze spreken, spreken ze van een *ik*, evenals wij menschen dit doen. De engel voor wien Johannes op Pathmos in het visioen wil neerknielen, roept hem toe: „Zie, dat ge dit niet doet, want *ik* ben uw mededienstknecht", en Gabriël zegt het Maria aan: „*Ik* ben *Gabriël*, die voor God sta." Ook van hun kant spreken de heilige mannen Gods de engelen als *personen* aan: Looft den Heere, *gij*, zijne engelen!" En zelfs Satan wordt bij de verzoeking in de woestijn door den Middelaar geheel als *persoon* bejegend. *Ga weg, Satan!* zoo sprak de Overwinnaar in den strijd hem toe, want er staat geschreven: Den Heere uwen God zult gij aanbidden, en Hem alleen dienen."

Dit *persoonlijk* bestaan der engelen nu houdt in, ten eerste dat ze zelfbewustzijn bezitten. Een engel weet dat hij er is; hij geeft zich rekenschap van wat hij doet; wat hij doet, doet hij niet tegen zin en tegen wil. En gelijk de engel bewustzijn heeft van zijn eigen bestaan en eigen handelen, zoo heeft hij evenzeer bewustzijn en kennisse van wat om hem heen onder zijn mede-engelen, en voor zooveel noodig van wat op aarde onder menschen geschiedt. Zonder toch te beslissen, in hoever de kennisse der engelen geheel ons menschelijk aanzijn op aarde omvat, staat toch vast, dat ze bij hun verschijningen, geheel op de hoogte zijn van den toestand te midden waarvan ze optreden, en van oogenblik tot oogenblik merken, wat er om hen heen geschiedt.

Maar in dit *persoon zijn* van de engelen ligt in de tweede plaats nog iets anders, waarop gelet dient te worden; er ligt namelijk ook in, *dat niet alle engelen gelijk zijn.* Onder ons menschen komt de persoonlijkheid daarin vooral uit, dat we iets eigens zijn, iets wat ons een eigen karakter verleent bezitten, en een trek in ons wezen vertoonen, die ons van andere personen onderscheidt. Geen twee menschen zijn volkomen aan elkander gelijk, en juist uit die ongelijkheid wordt de wrijving des levens geboren. Maar ook zoo moet van de engelen beleden, dat elke engel een eigen persoon is, van zijn mede-engelen door een eigen wezenstrek onderscheiden. De engelen zijn voor God niet een onafzienbare massa van hemelsche koelies, als we ons zoo mogen uitdrukken, die, door elkander, onverschillig op wien het valt, voor allerlei dienst gebezigd worden; maar gelijk de diensten verschillend zijn en uiteenloopen, zoo ook loopen uiteen en zijn verschillend de gaven en talenten, die God in zijn engelen hoofd voor hoofd, en engel voor engel inschiep. Het anders te vatten zou geheel tegen de analogie van Gods schepping ingaan. Waar reeds elke bloem een andere variatie oplevert, en in het dierenrijk zang en pluimage vogel van vogel onderscheiden, en God de sterren één voor één *bij name* roept, omdat Hij alleen hun bestemming kent en Hij sterk is van vermogen, hoe ware het dan denkbaar, dat alleen in de wereld zijner hemelsche geesten het doodsche der eentonigheid en het matte der eenvormigheid zou heerschen? En raadpleegt ge de Heilige Schrift, dan bewijzen u reeds de velerlei namen van Serafs en Cherubijnen, van Engelen en Aartsengelen, van Tronen en Heerschappijen, hoe er in de engelenwereld van verre aan geen eenvormigheid mag gedacht worden. En als ge dan de enkele verschijningen raadpleegt, en u zelfs de namen van enkele engelen fluisteren hoort, en elke engel die verschijnt, op een eigen toon en als in eigen taal hoort spreken, dan is alle twijfel voor u opgeheven, en weet ge hoe ook in de engelenwereld daarboven, niet minder rijk dan in de menschenwereld hier op aarde, die eindelooze verscheidenheid heerscht, waarin het God beliefd heeft, de weelde zijner almacht te doen schitteren. Hoe zeer we dan ook op een afstand van het leven der engelen staan, toch mogen ze nooit voor ons besef tot een gemengde massa ineenvloeien. Elke engel is er één; en het is in de veelheid dier hemelsche eenlingen, dat de heirschare Gods haar kracht bezit.

XV.

GEEN PERSOONLIJK PROCES.

En de engelen, die hun beginsel niet bewaard hebben, maar hunne eigene woonstede verlaten hebben, heeft Hij tot het oordeel des grooten dags met eeuwige banden onder de duisternis bewaard.
JUDAS vers 6.

Is een engel een *persoon*, dan moet het ook tot zijn wezen behooren, niet alleen om een *eigen ik* te zijn, maar ook om opgenomen te wezen in een *gemeenschap* der engelen, en in die gemeenschap *een eigen plaats*, d. i. een persoonlijke positie, met bijzondere roeping en bestemming, in te nemen. Niet de verdoolde mensch, die wild en eenzaam in het woud of op een verlaten eiland leeft, is persoon, maar als persoon komt alleen hij uit, die in het midden der menschelijke maatschappij, juist door de tegenstelling en de onderscheiding, een eigen karakter ontwikkelt. En al moge nu de ontwikkeling en karaktervorming in de engelenwereld aan gansch andere wetten onderworpen zijn, dan onder ons menschen, vooral na den val, toch kunnen noch mogen wij het ons anders voorstellen, of ook de engel komt eerst in en door zijn gemeenschap met zijn mede-engelen als *persoonlijke* engel uit. Van zulk een saamleven en saamwerken der engelen vertoont de Heilige Schrift ons dan ook de duidelijke sporen. In Efrata's velden is van stonde aan met den engel „een menigte des hemelschen heirlegers", en al deze engelen saâm, misschien duizenden en tienduizenden, jubelen in één heilig accoord den Immanuël tegen. Op Pathmos werd het aan Johannes geopenbaard hoe de engelen, die Immanuël eeren, onder Michaëls banier vereenigd, de laatste worsteling tegen Satan zouden opnemen. Als er op aarde weer een verlorene terugkeert en een zondaar behouden wordt, juichen de engelen saâm, gelijk ze saâm eens vroolijk zongen toen de glorie der eerste schepping uitstraalde. En zoozeer behoort dit *saam*leven en *saam*werken tot hun

natuur, dat ze ons gedurig als een *slagorde*, als een *heirschare*, als een *legermacht* worden voorgesteld, die juist in een welgesloten verband, in gemeenschappelijke actie, en in het richten van aller veerkracht op een zelfde doel, het haar kenmerkend wezen vindt. Breeder zal over deze saamwerking der engelen gesproken worden, als we den *dienst* der engelen te berde brengen. Hier is het ons genoeg, indien maar duidelijk blijkt, hoe de Heilige Schrift ons de engelen, als levende in een engelen*wereld*, voorstelt, en als vormende in die engelenwereld zulk een organisch saamhangende engelen*maatschappij*, dat er voor den enkelen engel alle gegevens aanwezig zijn, om zijn *persoonlijk* leven te doen uitkomen. Want wel is het waar, dat elke engel, die niet afviel, van oogenblik tot oogenblik niets anders doet, dan den wil zijns Gods uitvoeren, maar het feit dat sommige engelen, nu en dan, tot geheel buitengewone diensten geroepen zijn, sluit niet uit, dat ze ook een gewone, altoos doorgaande roeping van Gods wege hebben, en dat deze gewone roeping door een wet, die voor allen geldt en in hun natuur als engel is ingeprent, wordt aangewezen.

Bezit nu elke engel een *persoonlijk* leven, in organisch verband met heel de engelen-*wereld*, dan ligt hier vanzelf in besloten, dat de engelen een *redelijk* en *zedelijk* bestaan hebben, of anders gezegd, dat ze evenals de mensch, *bewustzijn* en *wils*vermogen ontvingen. Persoonlijk leven toch is zonder deze beide vermogens volstrekt ondenkbaar. Dat nu ook de Heilige Schrift ons metterdaad de engelen als met *verstand* en *wil* begaafd, voorstelt, is aan geen den minsten twijfel onderhevig, zoodra men slechts op dit ééne feit let, dat van engelen gezegd wordt, dat ze *gezondigd* hebben, en dat er een *oordeel* over hen gaat. *Zonde* toch is het bederf van het zedelijk leven, en het *oordeel* is zonder zedelijke wetsovertreding ondenkbaar. Nu spreekt de Heilige Schrift ons van engelen, „die hun *beginsel* niet bewaard, maar de *hun eigene woonstede* verlaten hebben, en die nu *voor het oordeel des grooten dags* met eeuwige banden onder de duisternis worden bewaard." Een voorstelling, die we niet enkel in den brief van Judas, maar evenzoo in dien van Petrus vinden, en die volkomen bevestigd wordt, door wat ons, in de Openbaring van Johannes, over het einde der dingen geopenbaard is. Vroeger was men gewoon, het bezit van een kennend en willend vermogen der engelen, schier uitsluitend te bewijzen, door uit de Heilige Schrift enkele feiten en mededeelingen aan te halen, waaruit bleek, dat de engelen metterdaad zekere *kennis* hadden en *wils*daden uitvoerden. Dit was daaraan toe te schrijven, dat men gemeenlijk de goede engelen afzonderlijk besprak, en over de gevallen engelen onder het leerstuk der zonde handelde. Bij

dieper nadenken ziet men echter terstond in, dat de natuur der engelen in het gemeen evenzeer uit de gevallen, als uit de goede engelen gekend wordt. Evenzeer toch, als de natuur des menschen, volstrekt niet alleen in de heilige mannen Gods, maar evengoed in de zondaren en goddeloozen uitkomt, omdat beiden *menschen* zijn, zal men wel doen met ook voor de kennis van de natuur der engelen op de kwade en goede engelen saâm te letten, overmits immers beiden engelen zijn en blijven. En zoo nu beschouwd, is het vaststaande feit, dat de engelen in zonde *konden* vallen, en dat heel een heirschare der engelen daadwerkelijk in *zonde* gevallen is, en deswege aan het *oordeel* vervalt, op zich zelf reeds afdoend bewijs, dat ze niet zonder een *zedelijk* leven, dat met het zedelijk leven des menschen althans verwantschap bezit, kunnen of mogen gedacht worden. En blijkt hieruit reeds op overtuigende wijze, dat de engelen met kiesvrijheid, om tusschen goed en kwaad te kiezen, begaafd waren, zoo volgt hieruit tevens, dat hun ook een *redelijk* bewustzijn eigen moet zijn. *Zedelijk* leven toch is zonder *redelijk* bewustzijn te eenen male ondenkbaar. Wie, eer hij zijn wil in actie zet, kiezen zal, moet het vermogen bezitten, om over die keuze na te denken, om goed en kwaad te onderscheiden, en om de daad te voorzien, waarin het goede of het kwade, te zijner verantwoordelijkheid, uit zal komen.

Dit resultaat wordt dan ook volkomen bevestigd, door de algemeene voorstelling der Schrift. Als de Heere Jezus in het Onze Vader zegt, dat de wil van onzen Vader die in de hemelen is, op zoo volkomene wijze door de engelen geschiedt, dat dit ons ten voorbeeld moet zijn. en ons de bede op de lippen moet brengen: „Uw wil geschiede gelijk in den hemel (door uw engelen), alzoo ook (door ons) op aarde" dan ligt hierin tweeërlei opgesloten: ten eerste dat er in de wereld der engelen zedelijke volbrenging van den wille Gods plaats grijpt; en ten andere, dat deze zedelijke wilsvolbrenging onder de engelen genoegzaam verwantschap met het zedelijk leven der menschen vertoont, om er mede vergeleken te kunnen worden. Indien toch de engelen als zoodanig *geen* zedelijk leven bezaten, zou er in den zin waarin Jezus het bedoelt, bij hen geen sprake kunnen zijn van het volbrengen van den wil des Vaders; en indien hun zedelijk leven geheel *andersoortig* ware dan het onze, zou de Christus óns de bede niet op de lippen hebben kunnen leggen, dat onze wilsvolbrenging aan de hunne gelijk mocht zijn. Het is één heilige wil, waarvan in het Onze Vader melding wordt gemaakt, de wille onzes Gods, gelijk die in zijn zedelijke wet gegeven is, en van dien éénen wil en van die ééne wet, wordt ons aanbevolen te bidden, dat ons kracht moge geschonken worden, om die te volbrengen, gelijk de engelen in den hemel dit doen. Hieraan behoeft dus niets meer te worden toege-

voegd. Staat het vast, dat er engelen zijn, die zondigden; dat deze engelen daardoor aan het „oordeel des grooten dags" vervallen; en dat de goede engelen conform den wille Gods leven, dan is het feit, dat hun een zedelijk leven niet kan ontzegd worden, hiermeê uitgemaakt.

Toch, en dit ontga u niet, bestaat er tusschen het zedelijk leven van den engel en het zedelijk leven van den mensch een hoogst opmerkelijk verschil, waarover ons wel niets nader geopenbaard is, maar dat toch duidelijk genoeg in de Heilige Schrift staat aangegeven, zoodra ge let op den val der engelen. De mensch viel, na door een gevallen engel tot zonde verlokt en verleid te zijn; maar de engel *viel uit zichzelf*. Althans er wordt geen van buiten inkomende oorzaak van zijn val aangegeven, en overmits er buiten de menschen en de engelen geen derde soort van zedelijke wezens genoemd worden, mag, met de Schrift voor oogen, de oorzaak van de zonde der engelen niet anders dan in hun eigen natuur gezocht worden. En, wat hiermeê samenhangt, wel is de mensch die viel vatbaar om verzoend en verlost te worden, maar de engel die viel vervalt daardoor vanzelf onherroepelijk aan het oordeel der verdoemenis. De gevallen mensch is een *zondaar*, de gevallen engel is een *duivel*, en in deze tegenstelling van *zondaar* en *duivel* komt scherp het verschil uit, dat er principieel tusschen het zedelijk leven van den mensch en den engel moet bestaan. Iets waaraan nog deze opmerking is toe te voegen, dat we in de Heilige Schrift nergens een spoor ontdekken, dat de goede engelen vermaand of aangedreven worden tot een opwassen in heiligheid en volmaaktheid. Want wel wordt niet met zoovele woorden ontkend, dat er klimming en voortgang in hun heilig leven kan zijn, maar uit dit stilzwijgen is niets af te leiden; terwijl omgekeerd de goede engelen steeds voorkomen als *zuivere* engelen, die in hemelsche volmaaktheid zich aan ons oog ontdekken.

Verschil tusschen het *zedelijk* leven van den engel en van den mensch is er dus alleszins. Voor beiden gelijk is de trek, dat ze met kiesvrijheid tusschen het zedelijk goed en het zedelijk kwaad kiezen; en ook de trek, dat over het zedelijk kwaad van beiden het oordeel Gods gaat. Maar hierin zijn mensch en engel onderscheiden, dat de engel *uit zich zelven* boos wordt en, eens boos geworden, boos blijft en onherstelbaar verloren is, of ook uit zich zelven voor het goede kiest, en, eenmaal die keuze gedaan hebbende, aan geen verleiding meer bloot staat, maar opeens volmaakt is; terwijl omgekeerd de mensch niet dan door verleiding valt, eens gevallen nog redbaar is, en voorts zoowel in het goede als in het kwade een werkzaam proces doorloopt, dat hem op het pad der zonde steeds meer naar de hel

doet neigen, en op het pad der godsvrucht wasdom doet kennen in genade. Verklaren kunnen wij ons dit diep ingrijpend verschil wel niet, overmits de Heilige Schrift het niet verder toelicht, maar zooveel blijkt dan toch, dat de grond van dit verschil vooral daarin te zoeken is, dat de engel niet, gelijk de mensch, aan de wet der ontwikkeling, van den wasdom, van het proces des groeiens, onderworpen is. Van ons menschelijk leven is op elk terrein dit proces, deze voortgang, deze ontwikkeling, hetzij dan ten goede, hetzij ten kwade, onafscheidelijk. Onafscheidelijk van ons *lichaam*, dat van de evenredigheden van het kleine wicht opwast tot de afmetingen van den volwassen man, om daarna min of meer te slinken en af te nemen met den ouden dag. Onafscheidelijk van onze *kennis*, die begint met elken inhoud te missen, daarna door onderwijs en opvoeding en eigen onderzoek allengs toeneemt, en ten slotte op den ouden dag door zwakheid van het geheugen en afneming van denkkracht minder wordt. En zoo ook onafscheidelijk van ons *zedelijk* leven, zoowel op het pad der zonde als op het pad der heiligheid. Ook op zedelijk terrein toch begint het jonge wicht met bijna onaandoenlijk te zijn, en eerst met het toenemen van de ontwikkeling van het persoonlijk leven, neemt óf het wassen der zonde en der ongerechtigheid toe, óf, zoo genade intreedt het opwassen in godsvrucht en heiligen zin.

Dit feit nu, dat wij menschen op elk terrein zulk een proces doorloopen, van minder naar meer, en alzoo aan de wet der ontwikkeling onderworpen zijn, hangt saam met ons leven *in den tijd*. Gaat dan ook eens de tijd voorbij, en daagt ook voor ons de eeuwige morgen, dan zal ook bij ons dat proces verder ondenbaar wezen, dan zullen we allen de maat van den volkomen man in Christus bereikt hebben, geen zonde zal ons meer verlokken, en geen leed ons meer krenken kunnen. Het proces zal voleind zijn, en ook wij menschen in de zaligheid des hemels onzen *duurzamen* staat bereikt hebben. Ook buiten zonde zou deze overgang van het *proces* der ontwikkeling in den tijd in den *duurzamen* staat der *eeuwigheid* hebben plaats gegrepen. Immers juist dit was het wat Adam zou bereikt hebben, zoo hij niet bezweken ware, dat hij dan met zijn God in de *eeuwige* zaligheid zou geleefd hebben. Die duurzame, eeuwige toestand was de uitgeloofde prijs. Denken we nu wel in, dat de engelen *buiten* den tijd staan, in het *eeuwige* hun woonstede ontvingen, en alzoo juist onder die gegevens verkeeren, die den toestand der gezaligde menschheid zullen beheerschen, dan houdt het op ons vreemd voor te komen, maar schijnt het veeleer natuurlijk, dat er bij de engelen van geen proces sprake is, dat bij hen het wel of wee zich opeens en voor eeuwig beslist, en dat hun levenswet niet die der gestadige ontwikkeling, 't zij dan ten goede, 't zij dan ten kwade, maar

die der *bestendige duurzaamheid* is. Dit verschil is dan ook alleen te verklaren uit de Scheppingsordinantie Gods, die den staat, den toestand en het lot zoo van den mensch als van den engel bepaald heeft. Hij de Heere is hierin natuurlijk vrijmachtig. Omdat thans elk menschenkind lichamelijk als een zwak en teeder wicht het levenslicht ziet, dat echter allengs tot vollen wasdom opgroeit, belette niets Hem Adam op eenmaal in volwassen staat, en Eva in de volle afmeting der volwassene vrouw te doen optreden. Het proces des groeiens, bij ons allen onmisbaar, was bij Adam en Eva omgekeerd ondenkbaar. En zoo ook bleef onze God de vrijmachtige om tweeërlei soort zedelijke wezens te scheppen: den *engel* als een zedelijk wezen in de *eeuwige* woonstede, dat op eenmaal geestelijk, volwassen was; en anderzijds den *mensch* als een zedelijk wezen *in den tijd*, dat eerst van lieverleê door het proces van ontwikkeling tot geestelijke volmaaktheid geraken kon. Opmerking verdient het dan ook, dat wel een zondaar van onheilig slecht, van slecht boosaardig en van boosaardig duivelsch kan worden, maar dat de gevallen engel terstond de volstrekte slechtheid en boosheid verraadt, op eenmaal een duivel is, en daarom nooit slechter worden kan, dan hij op eenmaal was.

Den oorsprong van het zedelijk kwaad, den eigenlijken wortel, waaruit de zonde opsproot, zullen wij, juist ter oorzake van dat verschil, dan ook nooit doorzien. Dit zou ons mogelijk zijn, bijaldien die oorsprong binnen den kring van ons *menschelijk* leven lag. Maar nu dit *niet* zoo is, nu er buiten onze wereld reeds zonde was, en ze ons vergiftigde, en dit gif ons uit de engelenwereld toekwam, moet die oorsprong gezocht worden in een ons altoos *vreemde* wereld, waarvan het rechte verstand ons ontgaat. Al staan toch de engelen ons het naast, ze hebben niettemin zoozeer een eigen natuur en een eigen leven, dat we niet dan op hoogst gebrekkige wijze ons in hun zinnen en peinzen, in hun streven en werken verplaatsen kunnen. En hoe dan ook de poëzie getracht heeft, door gevoel en verbeelding, in dit mysterie in te dringen, ontsloten heeft ze het ons niet. Zelfs dient geconstateerd, dat dichterlijke poëzie meer dan eens ons denken op een dwaalspoor trachtte te leiden, en alzoo tegen de Heilige Schrift inging. Zoo b. v. stuit men meer dan eens bij de dichters op een voorstelling, alsof de eigenlijke val der engelen school in hetgeen men uit Gen. 6, door valsche uitlegkunde, als de vleeschelijke vermenging van engelen met de schoone dochteren der menschen had afgeleid. Op deze bedenkelijke en ondenkbare uitlegging van Gen. 6 komen we thans niet terug. Duidelijk is in het voorafgaande door ons rekenschap gegeven, waarom geheel deze voorstelling moet worden

afgewezen. Maar hier, waar het op den oorsprong der zonde in de engelenwereld aankomt, kan niet ernstig genoeg aan het feit worden herinnerd, dat, volgens de Heilige Schrift, de engelen reeds gevallen zijn, eer nog de mensch wordt geschapen. Het hoofd der gevallen engelen verschijnt reeds als Satan in het Paradijs, en hij is het, die door God besteld is, om den mensch de verzoeking voor te houden, die voor zijn stand tegenover zijn God zal beslissen.

Of nu die val der engelen met de schepping van den mensch in oorzakelijk verband staat, is voor ons, bij gebrek aan gegevens, niet uit te maken. Zij, die dit wanen, stellen het zich dan voor, dat de engelen, eerst alleen zijnde en zich in hun gelukstaat zalig gevoelende, pijnlijk werden aangedaan toen ze ontdekten, dat het Gode beliefd had, in den mensch een *nog hooger* soort wezens te scheppen, ditmaal wezens naar zijn beeld en zijne gelijkenis, zoodat zij hierdoor niet alleen daalden tot den tweeden rang, maar zich zelfs aangewezen zagen, om dat nieuwe soort wezens te *dienen*, de meerderheid van deze nieuwe wezens te erkennen, en zich aan het oordeel des menschen te onderwerpen. Een zeker niet onmogelijke voorstelling, en die misschien wel eenigen grond vindt in het gezegde van Judas, „dat deze engelen hun beginsel niet bewaard hebben, maar hun eigen woonstede verlaten hebben." Althans uit beide deze uitdrukkingen spreekt ontevredenheid met het hun door hun God beschoren lot. Het „beginsel" waaruit men leeft, is bij een zedelijk wezen hetzelfde wat de *wortel* of ook de *zaadkorrel* in het plantenrijk is. Gelijk in de zaadkorrel alle gegevens bepaald zijn, die de ontkieming, den groei en den wasdom van de plant zullen beheerschen, zoo ook is bij een zedelijk wezen in zijn „beginsel" alles geordineerd, wat zijn aard en natuur zal bepalen. Zoóals men van een meisje dat liever een jongen wilde wezen, en daarom jongensmanieren nabootst, zeggen kan dat ze haar „beginsel" als vrouwelijke creatuur verloochent, zoo ook kan men van een engel, die den mensch zijn menschzijn benijdt, zeggen dat hij tegen het beginsel van zijn creatie als engel in verzet komt. En wat Judas zegt, dat ze „hun woonstede" verlaten hebben, zou, in samenhang hiermede, dan doelen op den hen omringenden toestand, waarin ze door God als engelen geplaatst waren. Er zijn twee dingen die ons leven bepalen, onze aanleg of ons *beginsel*, dat binnen in ons werkt, en ten andere de *positie* waarin we ons te midden der wereld bevinden. Dienvolgens zouden dus deze engelen door hun afval in verzet zijn gekomen zoowel tegen de ordinantiën Gods voor hun *innerlijk bestaan* als tegen de ordinantiën Gods voor hun *positie in het heelal*, d. i. zoowel tegen het hun inwonend levens*beginsel* als tegen de hun verordende *woonstede;* en in die beide zouden ze aangerand hebben de majesteit en de eere van Hem, die deze beide, als hun God,

voor hen verordineerd had. Dat in deze voorstelling, die alleszins aannemelijk is, waarheid schuilt, zouden we dan ook geenszins willen betwisten. Een vingerwijzing ligt er stellig in. En toch put het o. i. de zaak niet uit. Immers de wortel van alle zonde moet altoos in het allerdiepste des levens liggen, en dit allerdiepste blijft zoo voor den mensch als voor den engel, altoos hun *verhouding* tot hun God. En daarom waren ongetwijfeld die dichters niet het slechtst geïnspireerd, die, ook afgescheiden van de benijding des menschen, den wortel van den duivelenaard gezocht hebben in den weerzin van het creatuur om zich aan God als God, zonder beding of voorbehoud, te onderwerpen.

XVI.

DER ENGELEN ZEDELIJKE GEAARDHEID.

Maar van dien dag en die ure weet niemand, noch de engelen die in den hemel zijn, noch de Zoon, dan de Vader.
MARC. 13 : 32.

In verband met het *persoonlijk* leven der engelen Gods staan *drie* dingen. Niet alleen *de val* van gansch een menigte onder hen, maar ook in de tweede plaats het *oordeel* dat over hen gaan zal; en ten derde de *uitverkiezing*, waarvan de heiligen onder de engelen eeuwiglijk het voorwerp waren.

Om met het laatste te beginnen, zoo wordt het feit, dat ook de engelen uitverkoren zijn, in 1 Tim. 5 : 21 met zoovele woorden vastgesteld, als de heilige apostel schrijft: „Ik betuig voor God, en den Heere Jezus, en *de uitverkorene engelen*, dat gij deze dingen onderhoudt zonder vooroordeel." Dit nu is niet een ter loops bijgevoegde, maar zeer plechtige apostolische uitspraak, die toont hoe de heilige apostel voor zijn eigen besef met de engelen rekende, en ook *hun* voortreffelijkheid en heiligheid alleen aan *genade* toeschreef. Wat men beweerd heeft, dat men onder deze „*uitverkorene* engelen" zekere bijzonder hooggeplaatsten onder de engelen zou te verstaan hebben, die dieper in het paleis van Gods heiligheid mochten doordringen of den Troon der genade nader stonden, is een uitlegging, die door geen lettergreep in den tekst gesteund wordt. Stond er nog: „en *zijne* uitverkoren engelen", zoo kon men dit nog verstaan van een klein getal engelen, die Jezus' lijfwacht vormden. Maar dit staat er niet. Er staat geheel in het algemeen: „en *de* uitverkoren engelen". Niets geeft dus recht, om hier een klein aantal bijzonder bevoorrechte engelen van de overige af te zonderen, alsof Paulus wel hen, maar niet de overigen bedoelde. Het woord „uitverkoren" slaat op *allen*, overmits het zonder eenige nadere bepaling staat. Toch mag men daarom deze uitverkiezing der engelen niet op één lijn stellen

met de uitverkiezing onder de kinderen der menschen. Onze verkiezing is tot zaligheid, door erbarmende genade; maar de verkiezing der engelen heeft met het werk der erbarmende genade niets uitstaande. Hun uitverkiezing is een uitverkiezing om *niet* te vallen, en, als niet gevallen, vanzelf der zaligheid deelachtig te zijn. Ook de engelen, die zalig zijn, mogen het steunpunt en uitgangspunt van hun heil niet in zichzelven bezitten. Ook hun heil vloeit af van God. Overmits nu ook de engelen een persoonlijk leven hebben, moet dus ook de wortel, de eerste kiem, waaruit hun heil opspruit, niet in hen, maar in den verkiezenden God liggen, opdat ook hun danklied eeuwiglijk uitga, jubelende dat het al *ontvangen*, al *genade*, al vrije *goedertierenheid* van den Eeuwige is. Veel minder echter dan bij de verkiezing der menschen, is het ons hier mogelijk nog nader in deze verkiezing der engelen in te dringen. Er is ons niets over geopenbaard, en deswege voegt het ons, ook hier onze onwetendheid oprechtelijk te belijden. We verstaan ook van deze uitverkiezing de noodzakelijkheid, want de kans mocht niet beloopen, dat *alle* engelen waren afgevallen, en alzoo heel Gods engelenwereld ontvolkt, ja, de schepping van dat edele creatuur tot een misgreep gemaakt. We vernemen ook *het feit*, want de heilige apostel vermeldt het uitdrukkelijk. En eindelijk staat het vast, dat hun uitverkiezing, niet tot rechtvaardigmaking, maar tot een *niet*-vallen was. Doch hiermede eindigt onze wetenschap en houdt onze kennisse van deze uitverkiezing op.

Even raadselachtig als de *uitverkiezing* der engelen is het oordeel dat over hen gaan zal. „Weet gij niet," vraagt Paulus in 1 Cor. 6 : 3, „dat wij de engelen *oordeelen* zullen?" Nu is het licht te verstaan, dat de *gevallen* engelen onder het oordeel komen. Reeds terstond na hun val is er een voorloopig oordeel over hen uitgegaan, en er ligt niets duisters in, dat in dien dag der dagen, die komt, dit oordeel plechtiglijk bevestigd en vreeselijk volvoerd zal worden. Maar wat raadselachtig blijft is allereerst de vraag, of ook de *goede* engelen onder het oordeel komen, en ten tweede wat *wij*, menschen, met dit oordeel uitstaande hebben, zóó dat het ons kan worden toegeschreven. Wat nu het eerste aanbelangt, zoo heeft men wel de meening opgeworpen, dat het zeggen van Paulus uitsluitend op de booze engelen zou slaan, en dat zijn bedoeling dus zou zijn, dat wij alleen de afgevallen engelen, d. i. de duivelen en de demonen, oordeelen zullen. Aannemelijk is dit echter niet, overmits de duivelen en demonen nergens in de Heilige Schrift, zonder eenige bijvoeging, enkel met het woord „engelen" worden aangeduid. Waar zonder meer, gelijk hier, alleen van „engelen" sprake is, heeft men daaronder steeds de

goede engelen te verstaan. Dit nu geldt ook hier, ook al geven we toe, dat wie recht ontvangt om de goede engelen te oordeelen, vanzelf ook bekwaam is om het oordeel over de gevallen engelen te helpen voltrekken. Is dit nu alzoo, dan moet dit oordeel, dat over de goede engelen gaan zal, geheel gelijk staan met het oordeel dat over de gezaligde kinderen Gods zal gaan. Want wel zegt Jezus, dat de kinderen Gods niet in het oordeel komen, maar dit moet uiteraard zóó verstaan, dat ze niet onder *veroordeeling* komen. Duidelijk toch leert de Heilige Schrift, dat zoowel de goddeloozen als de verlosten voor den rechterstoel van Christus verschijnen zullen, om te ontvangen, wat zij in het leven gedaan hebben, hetzij goed, hetzij kwaad. Past men dit nu ook op de engelen toe, dan blijkt hieruit, dat ook de engelen als zedelijke personen, alvorens de eeuwige morgen ingaat, het oordeel over hun staat en stand ontvangen, de *gevallen* engelen om in eeuwig verderf onder te gaan, de *goede* engelen om heilig verklaard en openlijk als zoodanig erkend te worden.

De tweede vraag, wat wij hiermede uitstaande hebben, en wat het beduidt, „dat wij *de engelen oordeelen* zullen", dient evenzeer met groote voorzichtigheid onderzocht. Ook over dit punt toch bezitten we niets anders dan deze ééne, zeer algemeene uitspraak. Nu laat zich tweeërlei denken, óf dat wij als verloste kinderen der menschen, door het feit zelf van ons ingaan in de heerlijkheid, aan de goede engelen gelijk zullen geven en de booze engelen zullen wraken, óf wel dat wij aan het oordeel deel zullen nemen, dat over elk van hen persoonlijk zal gaan. Neemt men het eerste aan, dan is de voorstelling deze, dat de engelen bij de schepping des menschen voor het zedelijk vraagstuk stonden, om deze schepping van den mensch, als van een wezen boven hen staande, of te billijken of te wraken. Uit nijd zouden toen de booze engelen de schepping des menschen gewraakt hebben en er tegen in verzet zijn gekomen, terwijl de goede engelen, zonder nog het doel van 's menschen schepping te verstaan, er zich uit eerbied voor Gods bestel in zouden geschikt hebben. En nu zou bij de einduitkomst de heerlijkheid en de voortreffelijkheid des menschen op zoo klare wijze schitteren, dat alle twijfel werd opgeheven, en het duidelijk uitkwam, hoe de booze engelen ten onrechte zich tegen de schepping des menschen verzet hadden, terwijl de goede engelen zich terecht er in hadden gevoegd. Ons oordeel over de engelen zou dus bestaan in het feit zelf, dat de schepping des menschen in de einduitkomst gerechtvaardigd werd. Zonder nu echter deze voorstelling geheel te verwerpen, en zelfs toegevende dat er waarheid in ligt, kan toch kwalijk toegestemd, dat dit door Paulus zou bedoeld zijn. Immers Paulus handelt in 1 Cor. 6 niet van een zedelijk algemeen oordeel, maar zeer bepaaldelijk van rechtspraak *in geschillen*. Ge

herinnert het u wel. De Christenen in Corinthe voerden processen tegen elkander bij de heidensche rechtbank. Dit keurt Paulus af, en hij vraagt of ze uit hun eigen midden niet enkele broeders kunnen aanstellen, om bij het opkomen van zulke geschillen, als scheidsrechters te zitten. En om dit nu aan te dringen vraagt hij: „Weet gij niet, dat wij de engelen oordeelen zullen? Hoeveel te meer de zaken die dit leven aangaan." Dit verband nu laat geen andere uitlegging toe, dan dat „het oordeel der engelen" persoonlijk bedoeld is, als een deelnemen aan de rechtspraak, die van Christus ook over de engelen zal uitgaan. De eenig mogelijke verklaring is derhalve, dat gelijk we met Christus zitten zullen in zijnen troon, en in de gemeenschap met den Middelaar, tot heerschappij zijn geroepen, dat we zoo ook in de gemeenschap met den Christus deel in dat oordeel over de engelen zullen hebben, en dat het, na afsnijding van alle zonde en van alle duisternis, die de zonde over ons brengt, ons gegund zal worden, ook klaarlijk het wezen van den engel te doorgronden, gelijk het aan Adam in het Paradijs gegund was, zonder feil, het wezen te doorgronden van het dier. We zullen kennen gelijk we gekend zijn, niet meer inziende als in een spiegel, maar in het wezen der dingen, en het is deze heilige, diepere, rijkere kennis, die ons tot een oordeel ook over de engelen in staat zal stellen.

In de derde plaats hangt met het persoonlijk leven der engelen, niet enkel hun *verkiezing* en hun *oordeel*, maar ook hun *val* saâm. Iets wat hier ter sprake komt, nu niet om nogmaals den aard van hun val na te gaan. Dit punt is vroeger door ons afgedaan. Maar wel, om de noodzakelijkheid te doen uitkomen, dat deze val *mogelijk* was. *Persoonlijk* leven, leven in zedelijk zelfbewustzijn, is ondenkbaar zonder gevoel van aansprakelijkheid en verantwoordelijkheid, en verantwoordelijkheid wederom is onbestaanbaar, tenzij het besef in ons leve, dat we zelf kiezen, en alzoo tot die keuze zedelijke vrijheid bezitten. Hoezeer dan ook moet beleden, dat zelfs deze persoonlijk vrije wilskeuze een gifte Gods is, en dus toch weer oorzakelijk met het bestel van den Almachtige saamhangt, voor ons, voor ons besef en ons bewustzijn, is en blijft dit toch altoos *onze* wilskeuze. Deze wilskeuze nu volbrengen we bij elke zedelijke daad, met minder of meer helder bewustzijn. Maar achter alle deze wilskeuzen, in de enkele gevallen des levens, ligt ééne principieele wilskeuze, die eens voorgoed en voor altijd, de richting bepaalt, waarin we ons scheepke sturen zullen. Deze principieele keuze bepaalt den koers van ons zedelijk leven, of we naar Oost of naar West, naar Noord of naar Zuid zullen sturen, en alzoo zonder beeldspraak, of we ons scheepke sturen zullen

naar God toe of van God af. Twee mogelijkheden zijn hier alzoo in den aard zelven van de keuze begrepen. Van God af, dat is *de val;* naar God toe, dat is de *behoudenis.* En in zoover mag en moet vrijelijk gezegd, dat de mogelijkheid van te vallen de onafwijsbare voorwaarde was, om het zedelijk en persoonlijk leven van den engel mogelijk te maken. Door deze principieele keuze was nu in de wereld der engelen *de zedelijke strijd op eenmaal beslist.* Wie ten goede koos, leefde voortaan, zonder zedelijke worsteling, zaliglijk in den dienst des Heeren, en omgekeerd, wie ten kwade koos, leefde voortaan, zonder berouw of poging tot herstel, ellendiglijk in de vijandschap en in den haat tegen den almachtigen God en tegen den mensch, dien Hij geschapen had. Ook bij ons heeft de principieele keuze in Adam wel machtigen invloed op ons volgend bestaan, maar toch bij ons blijft de *worsteling* voortduren, en komt de wilskeuze, zij het ook op kleiner schaal en in kleiner afmeting, telkens terug. Dit is het proces van *ons* zedelijk leven, 't zij ten goede, 't zij ten kwade. Maar bij den engel is de zaak op eenmaal uit. *Voor* God en dan onverwijld volmaakt heilig; *tegen* God en dan volstrekt boos.

Is hiermeê van het *zedelijk* leven der engelen genoeg gezegd, dan komt thans de vraag aan de orde naar den aard en den omvang van hun *redelijk* vermogen, d. i. naar het *verstand* en de *kennisse* van de engelen. Ook hierbij echter mogen we niet wijs zijn boven hetgeen ons geopenbaard is, en we bepalen ons derhalve ertoe, om ook die enkele gegevens te verzamelen en te ordenen, die de Heilige Schrift ons biedt. En dan nemen we ook hier ons uitgangspunt in de booze engelen, en zulks wel om een afdoende reden. Als er toch een goede engel verschijnt, en we zien over welke kennis der dingen deze goede engel beschikt, is het hierom nog volstrekt niet uitgemaakt, dat deze uitgebreide en nauwkeurige kennis metterdaad aan den engel als zoodanig geschonken is. Het laat zich immers zeer wel denken, dat God de Heere, zoo dikwijls Hij zulk een engel in buitengewonen dienst uitzendt, hem dan tevens die opzettelijke kennis verleent, die hij voor het volbrengen van zijn taak noodig heeft. In dat geval zou dan wel blijken, dat zij de vatbaarheid bezitten om zulke speciale kennis van toestanden en personen in zich op te nemen, maar nog allerminst, dat de engelen in het generaal zulk een alles omvattende kennis van *alle* toestanden, en *alle* personen onder de kinderen der menschen bezitten. Bij de *booze* engelen daarentegen vervalt dit bezwaar. Zij ontvingen geene kennis als genadegave, maar beschikken slechts over die mate van kennis, die zij bij hun val geroofd en met zich, als we ons zoo mogen uitdrukken, naar de

woonstede des verderfs medegenomen hebben. Voor de kennis van wat een engel weet, is het daarom hoogst belangrijk, om het optreden van Satan in het Paradijs en van de bezetenen in Jezus' dagen na te gaan. En dan blijkt metterdaad, dat de kennis der engelen een zeer omvangrijke en tot in bijzonderheden afdalende is. In het Paradijs toch toont Satan volkomen op de hoogte der toestanden te zijn. Hij kent Adam en Eva. Hij weet wat God tot den mensch bij zijn schepping gezegd heeft. Hij is, gelijk wij zouden zeggen, van alles volkomen op de hoogte, en het is die nauwkeurige kennis, die hij aanwendt om listiglijk den mensch ten val te brengen. Het is bij Satan in het Paradijs niet een gissen, niet een listiglijk aandringen om op de hoogte te komen; maar hij kent personen en toestanden, en gedraagt zich als een volleerd meester, die zich er van bewust is, dat hij voorshands in omvang van kennis zelfs den mensch overtreft.

En juist ditzelfde nu zien we in Jezus' dagen bij de bezetenen. De booze engelen, die zich destijds in deze bezetenen hadden ingedrongen, staan veel hooger in kennis dan de menschen, op wier zielsleven ze beslag hebben gelegd. Dit ziet ge aanstonds aan hun kennis van den Christus. De menschen in wie ze gevaren zijn, staren zich op den Zoon des menschen nog blind. Ze kennen Jezus nog niet. Ze verstaan nog niet dat in Hem de Messias Gods is verschenen. Maar de booze engelen die in hen huizen, weten dit zeer wel, en spreken het uit, dat ze dit weten. „Ik ken u, dat gij zijt de Christus, de Zone Gods, en dat Gij gekomen zijt om mij te pijnigen." Soortgelijke uitspraak hooren we bij de ontmoeting van Jezus met de bezetenen telkens. Ze weten dat er een Christus, ze weten dat die Christus de Zone Gods, ze weten dat die Zone Gods gekomen is, om hun macht te breken, en ze spreken dit klaar en duidelijk uit. Zelfs doen ze geen poging om zich te verzetten. Aan de mislukking van de verzoeking in de woestijn weten ze dat ze het onderspit delven. En zoozeer erkennen ze Jezus' oppermacht, dat ze als een gunst van Jezus vragen, dat hij hun toestaan mocht in een kudde zwijnen te varen, d. i. den strijd om het bezit van dien mensch op te geven, en zich te vergenoegen met het onreinste dier. Doch vooral de verzoeking zelve in de woestijn komt hier in aanmerking. Toen buiten Johannes den Dooper nog niemand Jezus als den Christus beleden had, verscheen Satan in de woestijn met de volle kennis van Jezus' majesteit en Jezus' zending als Messias toegerust. Jezus is hem geen vreemde, geen onbekende. Hij weet uitnemend wel, wie die Zoon des menschen is, die eenzaam in de woestijn omdoolt. En niet alleen kent hij Jezus persoonlijk, maar hij heeft zelfs een diepen blik in wat te midden dier eenzaamheid in het hart en in het gemoed van Jezus moet omgaan. Immers alle die sluwe verzoekingen zijn

geheel op Jezus' toestand berekend, en bezaten juist daardoor zoo sterk verzoekende kracht. Ook toont Satan bij die verzoeking zelfs de Schrift te kennen, en te weten wat in die Schrift staat. Of antwoordt hij niet bij de tweede verzoeking: „Daar staat geschreven, dat Hij zijn engelen van u bevelen zal." Evenzoo weet Satan wie onder de discipelen van Jezus het meest verleidbare karakter heeft. Hij kent de hooge beteekenis van Petrus, en valt daarom vooral op hem aan, om, kon het, hem te breken. En als dit mislukt, werpt hij zich op Judas, zeker als hij is, dat deze prooi hem niet zal ontgaan. Satan treedt in het Nieuwe Testament geheel op, zooals we hem kennen uit het verhaal van Job. Ook van Jobs persoon en toestand was hij volkomen op de hoogte, en het is, dank zij die kennis, dat hij over Job de schriklijke verzoekingen bracht, waaraan de lijder der oudheid ten prooi werd.

Nu gaat het intusschen nog geenszins aan, uit deze kennis van Satan rechtstreeks te besluiten tot de kennis van *alle* engelen. Gelijk onder ons menschen lang niet allen gelijk inzicht en doorzicht hebben, en de macht van penetratie of indringen in de dingen bij den één zeer klein en bij den ander zeer groot is, zoo moet het ook wel in de engelenwereld zijn, omdat dit vanzelf volgt uit den aard van het *persoonlijk* leven. Ook onder Jezus' discipelen maakt een apostel als Jacobus een geheel anderen indruk dan een Johannes of een Paulus. *Beperkt* de één, *ruim* en *helder* in hun kennis de beide anderen. Alle persoonlijk leven stelt verschil en onderscheid en schakeering, en bijaldien dus ook de engelen persoonlijk leven, dan moet ook hun inzicht en hun kennis uiteenloopen. Dit blijkt bovendien op overtuigende wijze uit de geheel eenige positie die Satan als gevallen engel onder de overige booze engelen inneemt. Hij is hun aller hoofd. Zijn meerderheid is zoo beslist en zoo overwegend, dat ge zelfs geen spoor ontdekt van een betwisting zijner heerschappij. De andere zijn óf demonen óf duivelen, maar hij is *de* Duivel, *de* Satan, *de* Wederpartijder Gods. Hij en hij alleen is de koning in dit onheilig woud, die als een leeuw omgaat, zoekende wie hij zou mogen verslinden. Onderscheid maken we dus zeer zeker. Von Moltke had een kennis, waarbij die van een gewoon Pruisisch soldaat niet haalde, en zoo ook bezit Satan een kennis die de gewone kennis der duivelen, en dus ook der engelen, zeker verre overtreft. Maar hoe hoog we dit verschil ook aanslaan, er blijkt dan toch, dat de engel den aanleg heeft, om tot in bijzonderheden van ons menschelijk leven op de hoogte te zijn, en dat de wetenschap dat Jezus de Christus is, aan geen hunner vreemd is. De kennis, zoo van de dingen dezer wereld als van de dingen des hemels, is hun *niet* onthouden.

XVII.

DE KENNISSE DER ENGELEN.

Maar van dien dag en die ure weet niemand, noch de engelen die in den hemel zijn, noch de Zoon, dan de Vader.
MARCUS 13 : 32.

Over de *kennisse* der engelen is in het vorenstaande nog niet genoeg gezegd. Want wel bleek ons hoe althans de hooger begaafde engelen een zeer nauwkeurige kennis bezitten van wat op menige plek op aarde omgaat, en dat zelfs de demonen terstond den Messias herkennen, ja, zelfs verstaan dat hij ze verderven komt; maar dit alles stelt ons nog geenszins in staat het *bewustzijn*, het *verstand* en de *kennis* der engelen in den wortel te bezien.

Al aanstonds toch rijst de vraag, of ook van de *kennisse* der engelen geldt, wat bleek vast te staan omtrent hun *zedelijk* leven, namelijk dat bij de engelen alle proces, alle wasdom, alle voortgang van minder naar meer ontbreekt. Na de zedelijke wilskeuze, die van den uitnemendsten engel een Satan maakte, zijn de engelen, die toen staande bleven, *op eenmaal* goed en heilig geweest, en niet allengs in goedheid en heiligheid *toegenomen*. De vraag is nu: gaat dit ook door met opzicht tot hun *kennis*, en kan ook van die kennisse der engelen gezegd, dat ze op eenmaal volledig was, en alzoo geen vermeerdering toeliet? Hierop nu moet in *tweeërlei* zin geantwoord worden, omdat er voor een denkend wezen *tweeërlei* soort van kennis bestaat. De ééne die tot ons wezen behoort, en bij de ontwikkeling van ons wezen met noodzakelijkheid uitkomt, en de andere, die, aan ons wezen vreemd, ons *van buiten* toekomt. Zoo komt de kennisse van het onderscheid tusschen rechtvaardig en onrechtvaardig, van lief en onlief, van schoon en onooglijk, en zooveel meer, uit ons wezen op; maar komt daarentegen de kennis dat er een stad bestaat die Amsterdam heet, en dat die stad aan het IJ ligt, ons van buiten toe. Die tweeërlei soort kennis moet ge dus steeds wel uit elkander houden. Bij ons

menschen toch, komen deze *beide* soorten van kennis, ons eerst van lieverleê en naar gelang we ons als mensch ontwikkelen, toe. Een kindeke in de wieg vat van schoon of leelijk, van lief of onlief, nog niets. Het ontwaart wel verschil tusschen warm en koud, en ook tusschen water en de moedermelk, maar de diepere beseffen sluimeren nog. Onder het opgroeien daarentegen begint ook de zedelijke kennis en schoonheidskennis zich te ontwikkelen, maar te ontwikkelen *van binnen uit*, zij het ook onder invloeden van buiten. En evenzoo staat het bij ons, menschen, met de kennis die ons de wereld om ons heen leert kennen; die begint zelfs met niets, en neemt gestadig toe, maar hoort, wijl ze ons van buiten aankomt, niet tot ons wezen.

Vergelijkt men hiermede den stand der kennisse bij de engelen, dan leidt hetgeen ons over de engelen bericht wordt, tot de slotsom, dat de *eerste* soort kennis bij de engelen van meet af volkomen is, maar dat de *tweede* soort kennis ook bij de engelen voor toeneming vatbaar is. De goede engelen volbrengen, na den afval van Satan, terstond Gods wil op *volkomene* wijze. Dus moeten ze dien wil volkomen kennen. Hoe toch zouden ze een hun onbekenden wil kunnen uitvoeren? Dienvolgens moet hun kennisse van goed en kwaad, van heilig en onheilig, van rechtvaardig en onrechtvaardig terstond in hen gereed zijn geweest, en mag niet gezegd, dat ze eerst van lieverleê, onder zeker opgroeien, tot die kennis gekomen zijn, eenvoudig wijl er bij een engel van *opgroeien* geen sprake is. Een kind groeit en wordt jongeling en man en grijsaard, maar een engel leeft in eeuwige jeugd, en kent noch groei noch wasdom. Uit dien hoofde is het onmogelijk en ondenkbaar, dat deze eerste soort kennis, die uit den engel zelf opkomt, omdat ze hem ingeschapen is, eerst allengs zich ontwikkelen zou. Over die kennis beschikt hij alzoo terstond en op volkomen wijze. Zelfs Satan maakt in het Paradijs dan ook volstrekt niet den indruk van een pasbeginner. Hij is van meet af, als we ons zoo mogen uitdrukken volleerd. Ook in de woestijn moet hij Jezus niet nog pas leeren kennen, maar hij kent Jezus, wat diens wezen en roeping aangaat, terstond door en door. En ook de demonen in de bezetenen moeten niet eerst door prediking vernemen, wie Jezus is, maar verstaan terstond wie ze voor zich hebben, en zeggen het openlijk: „Ik ken u wie Gij zijt en ik weet dat Gij komt om ons te pijnigen."

Maar behalve deze eerste soort kennis, die bij de engelen terstond *volkomen* is, hebben ze nu ook een andere soort kennis, die hun eerst gaandeweg wordt medegedeeld, of uit en door de feiten kennelijk wordt. Als er weer een schaapken naar de schaapskooi van Christus komt, beginnen ze te juichen. Niet van te voren, maar eerst dan, overmits ze van deze toebrenging nu eerst kennis ontvangen. De

veelvuldige wijsheid Gods in het verlossingswerk, wordt hun door de gemeente Christi op aarde eerst van lieverleê bekend gemaakt. Er is een diepte in het Verlossingswerk, waar ze begeerig zijn in te zien, maar die ze nooit tot op den bodem peilen, omdat ze, als zelven geen verlossing behoevende, het wezen der verlossing van een zondaar nooit kunnen verstaan. Ja, zelfs zegt de Christus aan zijn jongeren, dat er een zekere kennis is, die ook voor de engelen verborgen blijft. Hij sprak toch in Mark. 13 : 32: „Van die ure weet niemand, noch de Zoon (t.w. in zijn Middelaarsbewustzijn) noch de engelen Gods, omdat de Vader die ure in zijn eigene macht gesteld heeft." *Deze* soort kennis neemt dus bij de engelen wel terdege toe. Ze begint met *niets* te zijn. Allengs wordt ze door openbaring verrijkt, en neemt ze door den loop der gebeurtenissen toe. Op dit stuk is er dus ook bij hen wel vermeerdering, wel toeneming, wel wasdom, en verschilt niet alleen de ééne engel van den anderen, maar ook dezelfde engel in de verschillende tijdperken van zijn aanzijn.

Hoe komen nu de engelen aan die eerste, en hoe komen ze aan die tweede soort kennisse, en ook *hoever* strekt beider terrein zich uit? Om de vergelijking met den mensch te kunnen volhouden, bepaalden we ons zoo straks bij het bespreken der eerste soort kennisse tot de kennis van het onderscheid tusschen goed en kwaad, lief en onlief, rechtvaardig en onrechtvaardig. Maar, gelijk men weet, strekte bij Adam deze rechtstreeksche kennis zich nog veel verder uit, en zal ze in het rijk der heerlijkheid ook bij den mensch een veel grooteren omvang hebben. Als God de dieren tot Adam brengt, om te zien hoe hij ze noemen zou, blijkt Adam een kennis van de dierenwereld te bezitten, die niet geboren werd uit de *waarneming* der uitwendige kenmerken van een leeuw, een stier, een arend enz., maar een kennis, die hem ingeschapen was, zoodat hij onmiddellijk het *wezen* van deze dieren doorziet, en hun naar den aard van dat *wezen* zulke *namen* geeft, waarin dat wezen wordt uitgedrukt. Ook is óns toegezegd, dat we thans wel zien als door een spiegel in een duistere rede, of duistere zaak, maar dat de tijd komt, dat we kennen zullen *gelijk we gekend zijn*. Gekend nu van God zijn we, niet doordien God ons waarneemt, en alsnu door die waarneming ons *leert* kennen, maar *onmiddellijk*, daar God ons wezen doorschouwt en heel ons bewustzijn doorgluurt. Wordt alzoo ons toegezegd, dat we in het rijk der heerlijkheid in gelijken zin zullen kennen, als we gekend zijn, dan ligt hierin uitgesproken, dat ook wij alsdan het geheel der schepselen, dat met ons in organisch verband staat, evenzoo onmiddellijk zullen kennen. Natuurlijk niet op dezelfde wijze als God ons kent, want

Hij heeft die kennis van niemand ontvangen, Hij bezit ze in zichzelven, terwijl wij nooit andere kennis bezitten, dan zulk eene die ons óf ingeschapen en ingeprent óf meegedeeld en geopenbaard is. Maar er ligt dan toch in uitgesproken, dat èn in het Paradijs èn in het Rijk der heerlijkheid, ook onze kennis van de schepping, niet enkel een verworvene, maar ook een ingeschapene, was en zijn zal.

Iets hiervan geldt zelfs reeds nu, in deze bedeeling. Ge vergist u toch, als ge waant, dat ge van een leeuw b.v. alleen kennis verkrijgt door uw waarneming. Wat ge bij het zien van een leeuw waarneemt is haar, kleur, vorm, beweging en geluid. Maar hoe kon nu ooit deze waarneming van haar, kleur, vorm, beweging en geluid u tot de bevatting brengen, dat deze verschijning een leeuw was, indien het beeld van een leeuw u niet in uw bewustzijn was ingeschapen? Alleen maar dit beeld blijft in uw bewustzijn schuilen, tot tijd en wijle ge een leeuw in afbeelding of in de werkelijkheid voor u ziet. Dan herkent ge, wat ge reeds verborgen in u droegt. Het opgevangen beeld past op het in u schuilend beeld, en zoo eerst weet ge dat dit een leeuw is. Zelfs aan de dieren heeft God zulk een kennis ingeschapen. De duif, al heeft ze nooit een sperwer gezien, herkent hem terstond en vlucht. De gems, die voor het eerst een gier of arend ziet vliegen, speurt terstond onraad. Zelfs weet het roofdier waar het hart in zijn prooi schuilt, en weet het klauw of snavel terstond op die doodelijke plek in het vleesch te stooten. Gelijk men zegt het dier kent zijn vijand, zoo kan men ook zeggen, het roofdier kent zijn prooi, niet door waarneming noch door ervaring, maar onmiddellijk. En al is nu onze door de zonde verzwakte menschelijke kennis, niet zoo onmiddellijk, toch kan het niet anders, of het beeld der dieren, en zoo ook het beeld der natuur en van onze medemenschen moet ons door God zijn ingeschapen. Onze geest is volstrekt geen wit blad papier, waarop eerst door waarneming de beelden geteekend worden, maar in ons schuilt een beeldenboek, waarvan de juiste bladzij pas wordt opgeslagen, als de waarneming ons het gelijke beeld toont.

Staat het nu alzoo met dier en mensch, dan mag hier uit afgeleid, dat ook de kennis der engelen hun op gelijke wijze, maar in veel volkomener mate, door God is ingeprent en ingeschapen. In het rijk der heerlijkheid zal *'s menschen* kennis boven die der *engelen* uitgaan; maar al zal beider kennis dan verschillen in graad, toch moet de kennis der engelen nu reeds overeenkomen, niet met de kennis, die wij gaandeweg in deze aardsche bedeeling opdoen, maar met de kennis die onder de gezaligden ons deel zal zijn. Is nu die kennis door de

engelen niet allengs verworven, en niet voor toeneming vatbaar, dan spreekt het vanzelf, dat de engelen ze niet uit zich zelf kunnen hebben, en ze dus wel moeten ontvangen hebben in hun schepping. Een afschaduwing van de kennisse van het Goddelijk Wezen moet bij hun schepping over hun geest zijn geworpen, zoodat zij de dingen onmiddellijk kennen, overmits ze er het beeld van in zich dragen. Van de duivelen wordt gezegd, dat ze gelooven dat er een God is en sidderen. Hieruit mag afgeleid, dat de kennisse van God, in de mate die de engel noodig heeft, aan alle engelen, goede en kwade, gemeen is. Zij het ook al dat een menschenkind eerst van lieverlee tot de kennisse van zijn God komt, bij de engelen moet die kennisse zijn gelijk ze in Adam was, terstond door en bij de Schepping ingeprent. Op gelijke wijze moet hun kennis van den Zone Gods, die immers ook het Hoofd der engelen is, hun niet van buiten zijn toegekomen, maar hun in hun schepping zelve gegeven zijn. En evenzoo moeten ze van ons menschen kennis dragen, niet omdat ze ons waarnemen en ons bespieden, maar omdat de kennis van den mensch aan de engelen is ingeschapen, gelijk de kennis van het dier ingeschapen was aan Adam. Wel kunnen ze als engelen nooit, gelijk wij, die zelf mensch zijn, den mensch kennen. Niemand toch weet wat in den geest des menschen is, dan de mensch zelf. Maar voorzoover de engelen belang hebben bij de kennis der menschenwereld, om hun roeping daarin te volbrengen, is ook die kennisse hun bij hun schepping volledig ingeprent.

Dit echter is een *algemeene* kennis, die nog volstrekt niet de *bijzondere* kennis der enkele personen, of der voorvallende gebeurtenissen, of van de toekomst met zich brengt. Al dit laatste toch behoort tot die *tweede* soort kennis, die ook een engel zich eerst van lieverlede eigen kon maken, naar gelang de nieuwe personen optreden, de gebeurtenissen voorvallen, of de toekomst zich ontsluiert. Dat het kindeke Jezus te Bethlehem geboren is, is niet een kennis die ze uit zich zelven hebben. Deze kennis is *verkregen*. Verkregen òf doordien God het hun *geopenbaard* heeft, òf doordien ze het zelven *waarnemen*. De keuze tusschen deze beide is moeilijk te doen, al schijnt het eerste de waarheid meer nabij te komen. Gabriël wordt *gezonden*. Zijn boodschap is hem op de lippen gelegd. Hij *zoekt* Maria niet, maar weet aanstonds waar hij ze vinden moet. Dat nu God de Heere zulke kennis aan zijn engelen zou mededeelen, schijnt wel vreemd, zoo men zich God denkt als buiten de bijzondere voorvallen des levens staande. Maar wie met de Kerk van Christus belijdt, dat de kennis van *alle* dingen en *alle* personen en *alle* voorvallen in God volkomen is, eer

ze uitkomen; of, om met David te spreken, dat „alle deze dingen in het boek van God geschreven waren, eer ze zouden komen, en toen nog geen van die was"; voor dien vervalt dit vreemde geheel, en dien zal het gansch natuurlijk voorkomen, dat de Heere de kennis, die zijn engelen voor het volvoeren van hun taak en last noodig hebben, hun op volkomen wijze mededeelt. Van een gissen of vermoeden of raden kan hier geen sprake zijn, de kennisse van een engel is *zekere* kennis, een kennisse die met de feiten volkomen overeenstemt.

Vraagt men nu of daarom een engel de verborgen gedachte des menschen kent en den sluier kan wegschuiven, die de toekomst aan ons oog onttrekt, dan moet hierop tweeledig worden geantwoord. Reeds onder menschen bestaat de mogelijkheid, om ten deele te weten wat in hun hart omgaat, en om ten deele te weten wat de toekomst baren zal. Voorzoover namelijk iemands gedachten en overleggingen de vrucht zijn van wat als drijvende kracht in zijn hart werkt, is het ons niet zelden zeer wel mogelijk, ook zonder eenige mededeeling, te weten wat er in iemand omgaat, wat hem drijft, en wat hij voorheeft.

Als een dief in uw huis inbreekt, gist ge niet en vermoedt ge niet, maar *weet* ge wat hij in het zin heeft, ook al zegt hij geen woord. Is het nu alzoo dat de engelen de drijvende motieven van ons hart kennen, dan spreekt het vanzelf dat ze ook tot op zekere hoogte zeer wel weten, wat er inwendig bij ons woelt; en Satans verzoeking toont dan ook maar al te zeer, dat, over het algemeen genomen, onze innerlijke bewegingen hem niet onbekend zijn. Doch hieruit volgt nog geenszins dat ze den mensch *geheel* kunnen doorgronden. Er blijft altoos een wereld van innerlijke overleggingen over, die beheerscht wordt door onze wilskeuze, of door onze wilkeur, en natuurlijk die ontsnapt niet alleen aan 's menschen oog, maar blijft ook voor den engel verborgen. Alleen wat naar vaste wet uit de zaden in ons hart ontkiemt, kan door hen gekend worden; niet alzoo hetgeen van buiten af in ons hart wordt ingeplant.

En niet anders staat het met de kennisse der toekomende dingen. Ook hierbij moet tusschen *tweeërlei* onderscheiden worden, t. w. tusschen hetgeen als vrucht uit een ons bekende kiem rijpt, en tusschen hetgeen gevolg is van een saamwerking van ons onbekende oorzaken. Bij de eerste soort van toekomende dingen stelt een juist onderzoek naar het heden ons in staat vooraf te weten wat de toekomst ons baren zal; maar bij de tweede soort van toekomende dingen staat onze kennis stil. Dat Frankrijk en Rusland, door hun samengaan, ook in het afgeloopen jaar de politiek van Europa zouden beheerschen, viel niet moeilijk te voorspellen; maar dat de Czaar op zoo jeugdigen leeftijd sterven zou, en welke verandering dit in de wederzijdsche verhouding dezer rijken teweeg zou brengen, kon niemand voorzien.

Op de engelen overgebracht moet alzoo beleden, dat zij zeer zeker de toekomst kennen, voorzoover die als vast gevolg uit de oorzaak van het heden voortvloeit; maar ook, dat die toekomst, voor hen zoowel als voor ons, omsluierd blijft, voorzoover tusschenbeide intredende oorzaken die toekomst wijzigen zullen. Verandering kan hierin alleen gebracht zoo God hun de toekomst *openbaart.* Gelijk de profetie ons menschen een blik in de toekomst gunt, gelijk we dien *zonder* die profetie nimmer zouden gehad hebben, zoo kon God de Heere ook aan de engelen zijn welbehagen openbaren, en daardoor hun blik in de toekomst verruimen.

Dit brengt ons ten slotte vanzelf tot de vraag, in hoeverre de engelen ook kennis bezitten van de verborgenheid der godzaligheid en de mysteriën des heils. Deze kennis kan hun niet bij hun schepping zijn ingeprent, noch ook uit wat hun bij die schepping is ingeprent, door hen zijn afgeleid, eenvoudig omdat de genade als middel tot herstel eerst *na* de verbreking der scheppingsharmonie intreedt. De kennis der heilsmysteriën kan dus ook aan de engelen niet anders zijn toegekomen dan door Goddelijke openbaring, evenals aan ons. Dat ze nu zekere kennisse van die mysteriën bezitten, is buiten twijfel. Immers ze dienen den Christus, ze kennen den Christus, en het heil wordt door hen aan de uitverkorenen bediend. Overmits dit nu zonder eenige kennis van de mysteriën des heils onmogelijk en ondenkbaar zou zijn, zoo volgt hieruit, dat zij althans tot op zekere hoogte ook in de mysteriën des heils, en evenzoo in de kennisse der zonde, moeten zijn ingewijd.

Toch blijkt uit de Heilige Schrift duidelijk genoeg, dat de kennis die de engelen van de mysteriën des heils bezitten, niet op één lijn mag gesteld met de kennisse van die mysteriën waartoe Christus zijn uitverkorenen inleidt. Dit blijkt zoowel uit de verklaring, dat ze *begeerig* zijn om in die mysteriën in te zien, als uit de roeping der gemeente, om de veelvuldige wijsheid Gods, die in de zaliging van zondaren uitschittert, aan de engelenwereld *bekend te maken.* En dit nu kan geen verwondering baren. Wie niet zelf een ziekte doorstond en er uit genezen werd, kent noch die ziekte noch de wijze om haar te genezen *proefondervindelijk.* Zijn kennisse blijft een uitwendige, en kan nooit een kennisse der ervaring zijn. En zoo nu ook is het hier, De goede engelen zijn *niet* gevallen. Ze weten dus uit ervaring niet wat zonde is. Ongeloof is hun persoonlijk onbekend. Ze bleven rechtvaardig, en kunnen daarom nooit de zaligheid der rechtvaardigmaking recht verstaan. Het is er mee als met een vrouw, die nimmer moeder werd, en wel van moedersmart en moedervreugde hoorde,

maar ze zelve niet ondergaan en gesmaakt heeft. Zoo kan het dus niet anders of ook de engelen blijven, zoo tegenover de zonde als tegenover de verlossing, staan met een uitwendige kennisse, die nu wel rijk en heerlijk kan zijn, en hun een loflied voor den Ontfermer ontlokt, maar dan toch nooit evenaart die *diepere* kennisse van zonde en genade, die alléén *persoonlijke* ervaring aan den gevallen en geredden mensch schenken kan. Alzoo, ze kennen de mysteriën der genade wel. Ze doen er zelven dienst in. Ook jubelen ze voor het aangezicht des Heeren om de heerlijke uitkomst; en mengen hun engelenzang in het lied der gezaligden. Maar, met dat al, is en blijft deze hun kennisse, een oppervlakkige, die niet innerlijk door hun eigen geest wordt *gesmaakt* en *geproefd*.

XVIII.

DE WERELD DER ENGELEN.

Want door Hem zijn alle dingen geschapen, die in de hemelen en die op de aarde zijn, die zienlijk en die onzienlijk zijn, hetzij tronen, hetzij heerschappijen, hetzij overheden, hetzij machten: alle dingen zijn door Hem en tot Hem geschapen.

COL. 1 : 16.

Thans komt de vraag aan de orde naar de *wereld der engelen.* Reeds in de voorafgaande artikelen is er op gewezen, dat de engelen, als zedelijke wezens van hooger orde, niet los op zichzelf kunnen staan, maar in onderling verband geschapen zijn. Ze bestaan niet elk voor eigen rekening. Hun levenswet *kan* niet zijn de Kaïnsgedachte, dat een iegelijk slechts zijn eigen hoeder zou zijn, en met zijn broeder-engel niets uitstaande zou hebben. Niet alleen feitelijk treden ze met elkander in onderlinge gemeenschap, maar ze zijn in die onderlinge gemeenschap geschapen. Ook de engelen vormen saam een eigen *wereld;* gelijk we spreken van de dierenwereld, de wereld der kunst, en onze menschenwereld, zoo ook moet gesproken worden van een engelenwereld, of wil men, van een engelen*rijk*, dat met het dieren*rijk*, het planten*rijk*, het delfstoffen*rijk* enz. op één lijn staat. Hiermede wordt uitgedrukt, dat alle engelen saâm één geheel vormen, één organisme uitmaken, en, wijl ze saâm één organisme zijn, ook onder de heerschappij van ééne levenswet gesteld zijn, in roeping en bestemming op elkander zijn aangewezen, en, wel verre van slechts eindelooze herhalingen van eenzelfde model te zijn, zoo onderling verschillen, dat ze een veelvormige eenheid uitmaken, waarvan de één den ander aanvult en de één op den ander is aangelegd.

Eén engel op zichzelf genomen en van alle andere engelen afgescheiden gedacht, zou geen leven hebben. De liefde zou besterven in

zijn hart. Zijn existentie, die op saâmleven is aangelegd, zou verdorren. Hij zou in zijn eenzaamheid, voor zoover een engel verkwijnen kan, versterven. Dit is zoo waar, dat zelfs bij de gevallen engelen dezelfde trek uitkomt. Satan en zijn duivelen en demonen helpen en ondersteunen elkaar. Ze werken saâm naar één plan. De ééne demon zoekt zeven andere demonen op, om eens menschen ziel te verderven. Een legioen demonen vaart in één enkele bezetene. En als het op openlijken strijd gaat, vormen de demonen onder Satan een wel aaneengesloten slagorde, die tegen Christus en zijn engelen optrekt.

De mogelijkheid, om in het leven en streven van deze engelenwereld in te dringen, is voor ons in deze bedeeling een uiterst geringe. Buiten de Heilige Schrift weten we er niets van; wijs willen zijn boven de Schrift mogen we niet; en de Schrift zelve geeft ons slechts enkele korte aanwijzingen, die alle helderheid en volledigheid van voorstelling uitsluiten. Toch zijn er aanduidingen, en die aanduidingen hebben wij alzoo saam te lezen, om te onderzoeken wat ze ons omtrent de engelenwereld leeren. En dan zij allereerst gewezen op de benamingen van „Heirscharen des Hemels," „Mahanaim" en „Wagens", waarmeê de Schrift de engelen benoemt. De namen der engelen zijn in de Heilige Schrift velerlei, ook al is hun gewone naam de naam van *engel*. Nu is uit dien algemeenen naam van *engel* hier niets af te leiden, daar deze naam, zoo in het Hebreeuwsch als in het Grieksch, niets dan *bode* of *gezondene* beteekent. Letterlijk vertaald, zou men dan ook overal waar nu *engel* staat, moeten lezen: *zendbode*. Dat onze Statenvertaling dit niet deed, is niet geheel consequent. In Daniël toch hebben onze Statenoverzetters het vreemde woord, dat daar de engelen aanduidt, *wel* in het Nederlandsch vertaald, en daarom heet in Daniël de engel *een wachter*. Er staat in het oorspronkelijke *Irien*, en wijl dat woord afstamt van *wakker zijn, waken, opwaken*, heeft men dit overgezet door: *wachters*, hoewel er feitelijk geheel dezelfde wezens meê bedoeld worden, die elders *engelen* heeten. Daarentegen heeft men in de overige boeken der Heilige Schrift waar deze wezens in het oorspronkelijk *Melachim* of *Angeloi* d. i. *zendboden*, heeten, *deze* uitdrukking *niet* letterlijk vertaald, maar er den vreemden naam van *engel* voor in de plaats gesteld. „Engel" toch is geen oorspronkelijk Nederlandsch woord, maar een nabootsing van het Grieksche woord „*Angel-os*".

Deze wijze van overzetten heeft een niet te loochenen ongerief met zich meêgebracht. Nu men toch, in plaats van de oorspronkelijke beteekenis van *zendbode* te laten uitkomen, haar omsluierde door het vreemde woord *angel* of *engel*, is de misstand ontstaan, dat men ook

in Openb. 1 : 20 v.v. het woord *engel* gebezigd heeft van een *mensch.* Er is daar sprake van de *leeraars* der zeven kerken in Klein-Azië, en deze worden nu in onze Statenoverzetting aangeduid als „de *engel* der gemeente van Smyrna, Efese enz."; een begripsverwarring en onduidelijkheid, die geheel zou zijn weggebleven, indien men ook hier vertaald had: gezant, zendbode of gezondene. De naam *apostel* beteekent feitelijk hetzelfde, en drukt dan het gezonden zijn uit. De apostelen zijn *gezanten.* Een leeraar is van Christus' wege gezonden. En zoo verklaart het zich uitnemend, dat ook de leeraars van deze zeven kerken als gezanten of zendboden van Christus worden aangeduid. Vertaalt men daarentegen: „de *engel* der gemeente van Smyrna", dan verwart men het begrip van „mensch" en „engel", en ontvangt onwillekeurig den indruk, alsof aan het hoofd dezer gemeente een soort bijzondere wezens stond, of wel, dat er op gedoeld wordt, hoe deze leeraars engelen van menschen waren. Hetzelfde bezwaar heeft men in Mal. 3 : 1, waar de komst van Johannes den Dooper wordt aangekondigd door te zeggen: „Zie, ik zende mijnen *engel* voor mijn aangezicht, die den weg voor mij bereiden zal. Dat deze profetie niet op den Christus zelven, maar op Johannes slaat, blijkt uit Marc. 1 : 6 enz. Daarover is alzoo geen verschil. Maar wat oorzaak is er, om ook hier van een *engel* in de vertaling te spreken? Er staat ook hier in het oorspronkelijke het woord, dat *bode* of *gezant* beteekent; en juist op de zending van Johannes als gezant of heraut van den Christus kwam het aan. Vertaalde men derhalve: „Zie, ik zende mijn zendbode voor mijn aangezicht", zoo ware de zin en beteekenis volkomen doorzichtig, terwijl het voorstellen van Johannes in het beeld van een *engel* aan iets bijzonders doet denken, dat in het woord volstrekt niet inligt. In Hagg. 1 : 13 staat precies hetzelfde woord, maar daar is terecht vertaald: Toen sprak Haggaï: *„de bode des Heeren,* in de boodschap des Heeren", enz. en volstrekt niet de *engel des Heeren.* Zoo heet het in Jesaja 42 : 19: „Wie is er blind gelijk mijn knecht en doof *gelijk mijn bode, dien ik zende?*" en evenzoo in Jesaja 44 : 26: „Die den raad *zijner boden* volbrengt"; in alle welke plaatsen geheel hetzelfde woord staat, dat elders door engelen vertaald is, maar hier door *boden* is overgezet. Zelfs rijst de vraag, of in die vele plaatsen, waar onze Overzetting spreekt van: de *Engel* des Heeren, de *Engel* des Aangezichts en de *Engel* des Verbonds, de overzetting door: de *Gezant* des Heeren, de *Gezant* zijns Aangezichts, en de *Gezant* des Verbonds, niet verkieslijker ware geweest. Is het toch waar, iets waar we later op terugkomen, dat onder dezen heiligen Persoon, in wien de tegenwoordigheid Gods zich openbaart, de Tweede Persoon der Drieëenheid te verstaan zij, dan klinkt het min of meer vreemd, dat de Zone Gods in *menschelijke*

gestalte verschijnende, als een *engel* zou worden ingeleid; terwijl omgekeerd de naam van *„gezant* des Heeren", niets anders maar dan op juister wijze, zijn zending zou uitdrukken. Voorshands hierover genoeg, indien nu maar zooveel vaststaat, dat de naam *engel* niets dan een vreemde kunstterm is, die eenvoudig *zendbode* beteekent, en die dus niet het *wezen*, maar alleen de *roeping* dezer heilige wezens uitdrukt, en ons alzoo omtrent de *wereld* der engelen niets zeggen kan.

Hetzelfde geldt van den naam: *„geesten,"* „kinderen Gods" (Job 1 : 6), „morgensterren", „heiligen", „wachters", enz., waarmede de engelen in de Heilige Schrift, hetzij in den regel, hetzij bij manier van uitdrukking, worden aangeduid. Voor zoover toch deze namen ons niet enkel de roeping der *engelen*, maar ook ten deele hun *wezen* kennen leeren, zeggen ze ons toch omtrent de *saamwerking* en het *saamleven* der engelen in eenzelfde wereld niets. Maar anders staat dit met de straks genoemde namen van „heirschaar" „legermacht", „mahanaim" en „wagenen", of ook „sterke helden." Dit toch zijn altegader namen, die op zekere ordening zinspelen. Een *heirschare* is niet een wilde hoop van eenlingen of op zich zelf staande strijders, maar een wel saamhangend geheel, waarin de enkele strijders zoo geordend zijn, dat ze saam één slagorde uitmaken. *Legermacht* doelt evenzoo op een wel saamgevoegde menigte van strijders, die in onderling verband staan, en niet elk op zich zelf en voor eigen risico, maar saam, en onder één commando, den strijd als gewapende eenheid voeren. *Mahanaim* beteekent een „legerkamp", en neemt dus het leger niet op het oogenblik van den strijd, maar vóór of na den strijd, rustende in zijn veilig kamp en verscholen in zijn tenten. Doch ook zoo ligt toch in dit woord „Mahanaim" het denkbeeld van wat bijeen hoort, niet toevalligerwijs saamliep, maar krachtens goede orde saamhoort, en ook in zijn ruste als saamhangend geheel gereed is, om straks uit te trekken. „Sterke helden" is zeker zwakker, daar het zich denken laat, dat een held op zijn eigen hand den strijd voert. Waar echter het meervoud staat, en dus een zeker aantal, in eenzelfde geding, en bij eenzelfden strijd, als „de sterke helden" worden aangeduid, daar laten ook deze zich niet buiten onderling verband denken, maar vormen ze saam één slagorde. En wat eindelijk de „Wagens" betreft, of ook *„Gods wagens* boven het luchtig zwerk", zoo zij opgemerkt, dat de strijdwagens vanouds, evenals onze artillerie, onmiddellijk het denkbeeld van organisatie, en saamhoorigheid in zich sluiten. Zulk een „wagen" was vanouds een verbinding van een wagen, van paarden, van manschappen en van wapentuig; en eerst waar deze vier saamwerkten, kon de strijdwagen uitrijden, evenzoo als bij ons het veldgeschut. En bovendien, zulk een wagen stond niet alleen, niet op zichzelf, evenmin als ons geschut, kanon voor kanon, op zich zelf vuurt; maar

ze vormden één drom, die in samenhang op den vijand inrenden, evenals bij ons het geschut zijn kracht eerst ten volle oefent, als er saamwerking is in batterij. De voorstelling van de engelen als saam het wagenpark van God uitmakende doelt derhalve wel terdege, evenals de naam van „heirschaar", „legermacht" en „Mahanaim", op samenhang, ordening en verband. Reeds uit deze namen valt dus af te leiden, dat de engelen wel degelijk een onderlinge *samenhangende* engelen*wereld* vormen, en dat we aan de engelen allerminst als eenzame peinzers of zuilenheiligen hebben te denken, maar veeleer als de altoos bezige dienstknechten Gods, die in goede orde en vast verband met elkander den dienst des Heeren volbrengen.

Maar er is meer.

Niet alleen toch, dat de engelen met verschillende *namen* worden genoemd, die op saamhang en onderling verband heenduiden, maar het valt ook niet te loochenen, dat er tusschen engel en engel *verschil* bestaat. We spraken het in den aanvang van dit artikel reeds uit, dat we de engelen ons niet denken mogen als kopieën van eenzelfde model. Een fabriek van gegoten bronzen beelden heeft modellen, en zoo dikwijls er naar zulk een model gegoten wordt komt er altoos hetzelfde bronzen beeld te voorschijn. Ze gelijken op elkaar als twee druppelen water. Maar juist daarom kunt ge met zulke, naar één model gegoten beelden, voor de versiering van uw vertrek dan ook niets uitrichten. Iemand die u een geschenk wil maken en u vier gelijke beelden geeft, doet u geen dienst. Hoe toch zult ge die vier gelijke beelden groepeeren? In vier kamers, elk een, dat laat zich denken, maar ze saamvoegen, ze in verband zetten, ze ordenen kunt ge, juist *omdat ze gelijk* zijn, niet. Evenzoo zou het u wezen met vier precies gelijke schilderijen of portretten, die men u ten geschenke bood. Wat zoudt ge daaraan hebben? In vier kamers, telkens in elke kamer één, zou gaan; maar ze in één vertrek zoo ophangen, dat ze saâm één geheel vormden, ware ondenkbaar. Dit nu is naar den algemeenen regel, dat ge, om iets te groepeeren in onderling verband en samenhang, niet *gelijke,* maar *ongelijke* en *verschillende* voorwerpen moet hebben. Versier eens met niets dan stokrozen, die alle even hoog, van gelijke kleur, en even ver in bloei zijn, een tuin van eenige afmeting. Dit kunt ge immers niet. Gelijkheid belet het schikken in samenhang en verband. Wat u bij een bloemist zoo hindert, is juist dat hij zoo lange breede bedden altoos van dezelfde bloem of plant bijeen heeft.

Past ge dit nu op zedelijke wezens toe, dan komt ge tot gelijk resultaat. Reeds van de dierenwereld kunt ge zeggen, dat een volière

met niets dan honderd gele kanaries onaangenaam aandoet. Een menagerie met enkel panters, of enkel wolven, verveelt door eentonigheid. Zelfs onder menschen is een bijeenkomst van enkel mannen of enkel vrouwen, allen van gelijken leeftijd, gelijken stand, gelijke geaardheid, gelijke positie enz. geheel buiten staat, om den samenhang van het organische leven te doen uitkomen; terwijl omgekeerd ook ons geslacht juist in zijn veelvormigheid uitkomt, het leven rijk wordt en het organisch verband schittert. En zoo nu is het ook in de engelenwereld. Waren ze allen aan elkander gelijk, eenvormig, en van een zelfde positie, zoo zou er van geen onderling verband, van geen organische harmonie, en dus eigenlijk van geen *engelenwereld* sprake kunnen zijn. Blijkt daarentegen dat er ook onder de engelen *soorten,* dat er ook onder de engelen *verschil* van personen niet slechts, maar ook van *rang* en *roeping* bestaat, dan spreekt het vanzelf, dat uit deze veelvormigheid van het engelenleven, ook zonder band van buiten, een *welsamenhangend geheel,* een wezenlijke engelen*wereld,* moet voortkomen.

Dat er nu metterdaad zulk een verscheidenheid en veelvormigheid in het leven der engelen bestaat, kan o.i. met de Schrift voor ons kwalijk ontkend worden. De Heilige Schrift spreekt ons van Cherubijnen en Serafijnen, van Overheden, Machten, Tronen en Heerschappijen, alsook van een Archangel, en ze spreekt van deze onderscheidene wezens op zulk een wijze, dat het althans niet aangaat de Cherubijnen met de overige engelen onder eenzelfde soort te rangschikken. Het is blijkbaar de bedoeling der Heilige Schrift, om op de Cherubijnen te wijzen als op een soort engelen, die in de wereld der engelen *een eigen plaats* innemen. Toch is dit door de Gereformeerde Theologen, vooral in hun eerste periode, niet altoos grif en gul erkend. Hierbij was hun verzet tegen de hiërarchische levensopvatting van Romes kerk in het spel. De Roomsche godgeleerden richtten vooral in de tweede helft der Middeleeuwen hun oogmerk op het vastelijk fundeeren van hun kerkelijke hiërarchie en waren van oordeel, dat deze vaster in de overtuiging der menschen zou staan, zoo ze bleek afschijnsel te zijn van een hemelsche hiërarchie. Vandaar dat ze met zekere gretigheid de voorstelling van den Pseudo-Dionysius Areopagita overnamen, die wel niet met zekerheid, maar toch als waarschijnlijk, geleerd had, dat er ook in de engelenwereld een welgeordende hiërarchie bestond. De schrijver van dit werk deed zich voor als ware hij de Dionysius Areopagita uit den kring van den heiligen apostel Paulus, en poogde alzoo zijn voorstelling met het gezag van den apostel te steunen. Al spoedig echter is het duidelijk

geworden, dat deze man in veel later eeuw leefde, en niets met den echten Dionysius uitstaande had. Wie Voetius *Disputationes selectae* bezit, kan in Deel I, p. 882 v.v., hierover het noodige vinden. Professor Rivet behandelde hetzelfde onderwerp in vol. III, p. 248 v. v., en in gelijken zin hebben Danaeus, Alstedt en Cameron, het valsche van den grondslag, dien men in Dionysius voor zijn gevoelen meende te bezitten, bestreden. Dit punt behoeft thans dan ook niet nader uiteengezet te worden. De vraag blijft dus alleen, of, afgezien van Dionysius valsch bevonden autoriteit, de door hem geboekte voorstelling steun in de Heilige Schrift vindt. Zijn voorstelling was, dat er drie graden van engelen bestonden. De hoogste hiërarchische graad kwam z. i. toe aan de Tronen, aan de Cherubijnen en aan de Serafijnen; de tweede graad aan de Machten, Heerschappijen en Krachten; en de derde aan de gewone Engelen, de Aartsengelen en de Overheden. Later voegde men hieraan nog een indeeling in negen koren toe; en in deze koren onderscheidde men nog weder onderafdeelingen. Iets waar straks nog de scholastieke verdeeling in *voor God staande* en *bedienende* engelen bijkwam. Het eerste spoor van zulk een indeeling vindt men bij de Rabbijnen, die de engelen in tien soorten of graden onderscheidden, t. w. in 1°. dieren der heiligheid; 2°. Ophanim (Raderen); 3°. Chasmalim; 4°. Seraphim; 5°. Melachim; 6°. Elohim; 7°. kinderen Gods; 8°. Cherubim enz. Het verschil echter tusschen deze indeeling der Rabbijnen en die der Roomsche Godgeleerden school daarin, dat de Rabbijnen eenvoudig van elken naam een wezenssoort maakten, terwijl eerst de Roomsche godgeleerden het denkbeeld van een *hiërarchische* opklimming, in graad ook van waardigheid, in deze onderscheiding indroegen; en het was vooral hiertegen dat de Gereformeerden in verzet kwamen. In zooverre was dit verzet dan ook alleszins gewettigd. De kerkelijke hiërarchie, die geheel het wezen van Christus' kerk vervalscht had, mocht niet nogmaals gesteund worden door een geheel verzonnen voorstelling van een soortgelijke hiërarchie in de wereld der engelen. Slechts moet erkend, dat ze, door hun verzet tegen dit hiërarchisch denkbeeld vervoerd, zich op hun beurt te ver lieten drijven, toen ze zoo goed als alle onderscheid tusschen engel en engel wegcijferden, of, waar ze dit onderscheid al niet opzettelijk uitwischten, het toch geenszins genoegzaam tot zijn recht lieten komen. Later, toen verzet tegen Rome niet meer geheel hun theologie beheerschte, is dit dan ook allengs beter geworden, en reeds Maastricht geeft toe, dat er toch zekere orde en zeker onderscheid tusschen engel en engel moet worden aangenomen; iets wat thans, als vrucht van goede uitlegkunde, dan ook algemeen onder de theologen van alle richting vaststaat. Dit resultaat zou dan ook nimmer geloochend zijn, indien

men meer nadruk had gelegd op de duidelijke onderscheiding die de Heilige Schrift maakt tusschen Satan en zijn overige duivelen en demonen. Bij de gevallen engelen geeft een ieder toe, dat ze *niet* in rang gelijk staan, maar dat Satan aller hoofd is en veel grooter macht bezit dan zijn trawanten. Niet de duivelen in het gemeen maar *hij* heet met nadruk „de overste der wereld", en steeds wordt op hem, en niet op de duivelen in het gemeen, de schuld gelegd van alle vijandschap die tegen God onder engelen en menschen bestaat. Geldt dit nu van de gevallen engelen, dan geldt het dus ook van de engelen als zoodanig; dan moet zulk onderscheid in hun scheppingsordinantie gegrond zijn geweest; en moet dus ook gelden voor de goede engelen. Welk gevolg men toch aan den val der engelen wil toeschrijven, *hun val* kan nooit ten gevolge hebben gehad, dat een hunner een zooveel machtiger wezen eerst door zijn val werd, indien God hem niet oorspronkelijk als zulk een veel machtiger wezen had geschapen.

XIX.

CHERUBIJNEN EN SERAFS.

De Heere regeert, dat de volken beven; Hij zit tusschen de cherubim; de aarde bewege zich.

PSALM 99 : 1.

Onder de hemelsche wezens, die niet bloot als *engelen*, maar met een *afzonderlijken* naam worden aangeduid, bekleeden de *Cherubijnen* en *Serafijnen* de meest in het oog vallende plaats. Slechts bestaat tusschen beider vermelding in de Heilige Schrift dit veelzeggend verschil, dat de Cherubijnen heel de Schrift door optreden, terwijl de Serafijnen slechts *éénmaal* voorkomen, en wel in het roepingsvisioen van den profeet Jesaia. Het zou dan ook niet aangaan, om Cherubijnen en Serafijnen in één adem te noemen, indien niet ook de figuur der Serafijnen ons zoo opzettelijk beschreven werd, en indien hun niet een dienst ware opgelegd, die met den dienst der Cherubijnen althans *eenige* verwantschap toont. Wat in beider figuur overeenstemt is het *gevleugelde*. Zoowel de Cherubijnen in het Heilige der heiligen, als de Serafijnen in Jesaia's visioen, zijn van vleugelen voorzien; op deze vleugelen wordt bijzonder nadruk gelegd; en het getal der vleugelen wordt afwisselend als twee, vier en zes opgegeven. Uit deze vleugelen der Cherubijnen en Serafijnen heeft men nu ten onrechte afgeleid, dat *alle* engelen met vleugelen voorzien zouden zijn, en dat alzoo de engelen in het gemeen als gevleugelde wezens waren te denken. De kunst vooral heeft zich van deze voorstelling meester gemaakt, en dit denkbeeld van de gevleugelde engelen is in den loop der eeuwen allengs zóó overheerschend geworden, dat het ons moeite kost een engel zonder vleugelen te denken, terwijl we omgekeerd terstond weten dat een schilder of beeldhouwer een engel bedoeld heeft, zoo ons een heilige voorstelling *met vleugelen* getoond wordt. Ter afsnijding van misverstand sta hier daarom duidelijk uitgesproken, dat aldus wel de kunst, maar *niet* Gods Woord leert, en dat, heel anders,

in de Heilige Schrift de gewone engelen *altoos zonder vleugelen* verschijnen, terwijl, ter onderscheiding, *alleen* van de Cherubijnen en Serafijnen vermeld staat, dat ze zich met vleugelen het aangezicht dekken of ook op vleugelen vlogen.

Dit is echter niet genoeg gezegd. Er moet toch aan toegevoegd, dat ook de vleugelen der Cherubijnen en Serafijnen enkel in zekere voorstelling van hun wezen bestaan, die God aan onze verbeelding gaf. Hierbij herinnere men zich, wat vroeger in den breede door ons betoogd werd, dat de engelen *on*lichamelijk zijn en een bloot *geestelijk* bestaan hebben. Worden ze nu desniettemin in een visioen als met een lichaam voorziene wezens voorgesteld, en worden aan dat onderstelde lichaam vleugelen gehecht, dan is dit alles louter teekening voor onze verbeelding. Omdat wij, menschen, die als ziel en lichaam bestaan, ons niets *on*lichamelijks voorstellen kunnen, en ons van een louter *geestelijk* wezen geen denkbeeld kunnen vormen, heeft het God den Heere beliefd, in al zulke visioenen deze *geestelijke* wezens onder een waarneembare gestalte aan ons voor te stellen. Niet omdat ze werkelijk in zulk een waarneembare gestalte bestaan, maar omdat ons een louter *geestelijk* wezen niet kan getoond worden. Gelijk we ons de trilogie of, wil men de trits, van Geloof, Hoop en Liefde voorstellen als een kruis en een anker en een brandend hart, al weten we zeer goed, dat dit slechts zinnebeeldige figuren zijn, zoo ook worden de Cherubijnen en Serafijnen ons als gevleugelde wezens voorgeteekend, al weten we opperbest, dat ze én van een lichaam én dan ook van vleugelen verstoken zijn. Ge moet u dus nimmer inbeelden, dat er in den hemel zekere wezens met gevleugelde lichamen, met een arendskop, een leeuwenkop, een stierenkop enz. bestaan. Van dat alles is in de werkelijkheid niets hoegenaamd te vinden, en al zulke voorstellingen strekken uitsluitend, om de aanwezigheid van een louter *geestelijk* wezen voor ons aan te duiden. Als er van het Paradijs gezegd wordt, dat God Cherubijnen stelde om den ingang van den hof te bewaken, en als daarbij melding geschiedt van het lemmer eens zwaards, moet ge het u niet voorstellen, alsof Adam dien Cherub als een gevleugeld wezen met een zwaard in de hand *gezien* heeft, maar dan dient ook hier deze voorstelling alleen, om ons de aanwezigheid van zulk een machtig, door God daar besteld, maar louter geestelijk wezen, voelbaar te maken.

Toch leide men hieruit geenszins af, dat de breedgeteekende voorstelling van deze Cherubijnen en Serafijnen, als voorwerp voor uw verbeelding, voor u geen waarde zou bezitten. Als toch God de Heere ons deze machtige wezens onder zulk een vorm en in zulk een beeld voorstelt, dan is er altoos een reden aan-

wezig, waarom God de Heere ze ons zóó en niet anders verzinnebeeldt. Dat ze ons aldus en niet onder een andere gestalte worden voorgesteld, is omdat in *deze* voorstelling, in *zulk* een afbeelding en onder *dusdanige* symbolische figuur, het best de innerlijke trekken van hun geestelijk wezen, van hun werking en van hun roeping uitkomen. Worden ze ons b.v. geteekend als figuren met duizend oogen, dan hebben ze wel die duizend oogen niet, maar dan wordt onder het beeld van die duizend oogen toch aangeduid, dat ze het vermogen bezitten, om naar alle zijden in Gods schepping in te gluren, dat hun kennis en waarneming veel grooter dan de onze is, en dat hun waakzaamheid in den dienst onzes Gods de onze zeer verre overtreft. En zoo ook duiden hun vleugelen aan, niet dat ze werkelijk vleugelen hebben, maar wel dat ze van ons verschillen, gelijk de vogel verschilt van het land- en waterdier. Het land- en waterdier is gebonden aan een vaste plek, belemmerd in zijn beweging en buiten staat om zich buiten zijn element te begeven; terwijl omgekeerd de vogel, dank zij zijn vleugelen, zich in hooge vrijheid boven land en water verheft. Dit nu op de vergelijking tusschen ons en deze Cherubijnen toegepast, duidt alzoo aan, dat ze onze beperktheid en gebondenheid niet kennen, maar door niets belemmerd, zich bewegen werwaarts ze willen en werwaarts hun dienst ze roept. Dat ze beurtelings, of gelijktijdig met den kop van een mensch, een adelaar, een stier en een leeuw geteekend zijn, beduidt volstrekt niet, dat ze in den hemel zulke dierenkoppen of ook een menschenhoofd dragen, maar wel, dat in hen zoodanige macht vereenigd is, als voor ons besef door die vier koppen wordt aangeduid. De indruk van *majesteit* dien de leeuwenkop, van *kracht* dien de stierenkop, van al doordringenden *blik* dien het arendsoog, en van *bewustzijn*, dien de menschenkop op ons maakt, geeft te kennen den indruk, dien de Cherub, als geestelijk wezen, eens op ons maken zal. Al deze beelden of figuren zijn dus niet de photographie van de gestalte der Cherubijnen of Serafijnen, maar de Goddelijke kunstvoorstelling, die het *geestelijke* van het wezen in zichtbare trekken afbeeldt.

Eerst wie dit recht gevat heeft, zal dan ook inzien, waarom het zeer wel mogelijk is, dat de onderscheiden voorstellingen, die de Heilige Schrift ons van deze wezens geeft, zoo vaak verschillen. De Cherubijnen, die Ezechiël ons teekent, vertoonen in hun raderen, met heiligen gloed doorvlamd, een geheel andere voorstelling dan de beelden der Cherubijnen die in den Tabernakel en in Salomo's Tempel stonden. Iets wat tot onoplosbare moeilijkheden zou leiden, indien in beide voorstellingen het wezen, de heusche gestalte van de Cherubijn gephotographeerd was. Dan toch zouden beide photographieën dezelfde figuur moeten vertoonen. Maar ook iets, waarbij alle moei-

lijkheid wegvalt, zoo men eenmaal weet, dat deze voorstellingen slechts zinnebeeldig bedoeld zijn. Dan toch is het geheel natuurlijk, dat telkenmale de gestalte zóó gewijzigd wordt, als noodig was, om een anderen trek van hun wezen te laten uitkomen. Wie hier geen oog voor heeft, raakt gedurig bij het lezen der Schrift in de war, en stuit telkens op zwarigheden; terwijl omgekeerd, wie op juiste wijze tusschen *wezen* en *zinnebeeldige voorstelling* leerde onderscheiden, geniet in elke gewijzigde en zelfs afwijkende voorstelling, omdat ze zijn kennis van de engelenwereld en van het wezen der engelen verrijkt.

Komen we nu eerst op de Cherubijnen, dan zij over dezen naam opgemerkt, dat het stamwoord, waarvan deze naam is afgeleid, hoogstwaarschijnlijk saâmhangt met den stam van ons woord *grijp*-en. De *g*, de *r* en de *p* in den stam van *grijp*-en loopen toch evenwijdig met de *ch*-, de *r* en de *b* in het woord Cherub, of Chrub. Op de klinkers moet men hierbij minder letten. De medeklinkers zijn de hoofdzaak. Naar die afleiding zou het woord Cherub beteekenen: *het aangrijpen*, d.i. het met geweld en overmacht de hand aan iemand slaan. Gelijk het wezen van den politieagent er bij ons in ligt, dat hij het recht en de macht heeft, om de hand aan een persoon te slaan, hem te vatten en aan te grijpen, zoo zou dan ook het woord *Cherub* aanduiden, dat de Cherubijnen de door God bestelde machtige wezens zijn, die recht en macht hebben, om een ander creatuur met den sterken arm aan te tasten, te weêrstaan, af te weren of te grijpen. Een beteekenis die zeer wel overeenstemt met de eerste vermelding van de Cherubijnen die we in de Heilige Schrift vinden. Immers, als de Cherubijnen voor het eerst optreden, worden ze als wachters bij den ingang van het Paradijs geplaatst, juist zooals thans een schildwacht of politieagent bij den ingang van een koninklijk huis wordt gezet, om het binnenkomen van ongenoode gasten te beletten. In den naam zou alzoo tweeërlei liggen: ten eerste een uitdrukking van *macht*, en wel van zulk een macht, dat ze geweld kunnen oefenen; en ten tweede van hun *roeping* om met deze macht de heiligheden Gods tegen het onheilige te verdedigen en te verweren.

Het optreden van de Cherubijnen in den Tabernakel en in Salomo's Tempel is hiermede niet in strijd. Wat toch geschiedde in Tabernakel en Tempel? Wat anders dan dat hier vereenigd werd, wat in het Paradijs door de zonde gescheiden was. Vóór den val leefde God met Adam in het Paradijs saâm, in heilige gemeenschap, en omdat er geen zonde was, behoefde geen Cherub den zondigen mensch van God af te weren. Toen daarentegen de zonde was ingetreden, en alzoo de gemeenschap tusschen God en Adam verbroken was, moest de Cherub

optreden, om de heiligheid Gods te *verweren* tegen 's menschen onheiligheid. En nu in den Tabernakel en in den Tempel wordt door Gods ontferming het mysterie geopenbaard, om den heiligen God en den zondigen mensch toch weêr saâm te brengen, maar zóó dat de zondige mensch ontzondigd wordt. Tabernakel en Tempel zijn daarom een „Tente der samenkomst," d. i. van een weêr saâmbrengen van God en mensch. Zulk een Tente was eerst het Paradijs geweest. Daar leefde God en mensch saam. Sinds leefden God en mensch gescheiden. Nu echter in den Tabernakel keert God tot den mensch weder, en wordt de gemeenschap tusschen Schepper en schepsel hersteld. Ware nu deze gemeenschap met God in den Tabernakel en in Salomo's Tempel op zulk een wijze tot stand gekomen, dat de mensch, eer hij in den Tabernakel inging, *wezenlijk* ontzondigd ware geweest, zou de Cherub in den Tabernakel geen roeping hebben gehad. Maar dit was *niet* het geval. De mensch, die in den Tabernakel inging, werd wel *ontzondigd*, met name de hoogepriester, maar slechts *zinnebeeldig*, niet *werkelijk*. Het bloed van stieren en van bokken kon niet de zonde zelve wegnemen, het kon slechts de wegneming aanduiden. Vandaar dat feitelijk deze mensch die voor God naderde zondaar was en bleef. Toen Aäron voor het eerst in het Heilige der heiligen ging was het een *zondig* mensch die voor den *heiligen* God verscheen. En dit feit nu, dit naderen van een *zondigen* mensch voor den heiligen God, *dit* juist maakt het tusschen beiden treden van den Cherub, hier in den Tabernakel, even noodzakelijk als eens in het Paradijs. Alleen het was een tusschen beiden treden op een andere wijze. In het Paradijs om den zondaar af te weren en te verdrijven, in den Tabernakel om hem te laten toetreden met het bloed der verzoening, maar onderwijl de vleugelen opheffend en uitbreidend, om de majesteit Gods tegen bezoedeling met het onheilige te vrijwaren. Eerst als de *wezenlijke* verzoening in Christus gekomen is, treedt de Cherub terug, het voorhangsel scheurt van boven tot beneden, en de gemeenschap met het Eeuwige Wezen staat voor den verloste in Christus open.

In dit verband voelt ge terstond, dat het optreden van den Cherub in het Paradijs en in den Tabernakel in den grond geheel hetzelfde is, en alleen in de wijze van optreden, naar gelang het onderscheid in plaats, verschilt. Hiermede hangt dan ook de voorstelling saam, dat de Heere een God is „die tusschen de Cherubim woont". In den Tabernakel, en later in Salomo's Tempel was de tegenwoordigheid des Heeren HEEREN. Hier is mijn ruste, had de Heere gesproken, daar zal Ik wonen. Als er dus staat, dat „God tusschen de Cherubim woont", wordt er niet gedacht aan de Cherubijnen in den hemel,

maar aan de Cherubijnen van den Tabernakel en in den Tempel, en wordt uitgesproken, dat aldaar in het Heilige der heiligen zijn heilige tegenwoordigheid tusschen de Cherubijnen openbaar wordt. Wat doen nu deze Cherubijnen in den Tabernakel? Bedienen ze de verzoening? Geenszins. De arke des Verbonds stond daar, met de Wet er in, en het Verzoendeksel er over, en de persoon die de verzoening bediende was niet de Cherub, maar Aäron als voorbeeld van Christus. Neen, de Cherubijnen doen niets dan breed hun vleugelen over dit Verzoendeksel, en als ware het over heel deze heilige plaats, waar Aäron binnentrad, uitspreiden. Ze doen dit met majesteit, want in Salomo's Tempel waren de Cherubijnenbeelden niet minder dan tien ellen hoog en hun vleugelen waren vijf ellen lang. Kolossale figuren alzoo, die zich hoog als een boom boven de arke des verbonds verhieven, en als een breed dak van vederen hoog over die Arke welfden. Een gewelfd dak daardoor te volkomener aangeduid, dat de vleugel van den éénen Cherub aan dien des anderen raakten. Feitelijk verzinnnebeeldden deze Cherubijnenbeelden dus niet anders, dan dat God de Heere zijn heiligheid voor alle besmetting bewaarde, door zelfs van het Verzoendeksel, waarop het bloed wordt gespet, zich door de breede vleugelen zijner Cherubs af te scheiden. Door zijn Cherubijnen isoleert God Almachtig zijn heilige tegenwoordigheid van wat zelfs in het Verzoendeksel aan de zonde en de onheiligheid herinnert. Hij de Heere verbergt zich zelfs in het Heilige der heiligen nog achter de vleugelen van zijn Cherubijnen, opdat de afscheiding tusschen zijn heiligheid en al het zondige volstrekt en volkomen zij. In de uitdrukking: „die tusschen de Cherubim woont" ligt dus altoos tweeërlei uitgedrukt: ten eerste, Hij is die Verbondsgod, die tot zijn volk Israël inkeerde; en ten tweede, Hij is die *heilige* God, die zelfs van zijn volk Israël zich door zijn Cherubijnen afscheidt.

Gelijk nu de Cherubijnen tusschen God en *Adam* in het Paradijs, en tusschen God en *Israël* in den Tabernakel staan, zoo zweven dezelfde Cherubijnen tusschen God en *deze aarde.* Ook die wereld zelve toch is zondig. De aarde zelve draagt den vloek en is onheilig geworden. Waar dus, gelijk in Psalm 18, God gezegd wordt tot de aarde neder te dalen, daar treden dezelfde Cherubijnen op, om het onheilige dezer aarde van het heilige af te wenden. Het heet daar, *dat God voer op een Cherub,* en dat donkerheid in het uitspansel, als teeken van zijn heiligen toorn, onder zijn voeten was. Een voorstelling die we terug zien keeren bij Ezechiël, waar God de Heere tot zijn volk en tot den geestelijken tempel weerkeert, maar, evenals in Psalm 18: 11, rijdende op een Cherub, of, gelijk het in Ezechiël ook heet, varende op Cherubs

of Cherubijnen. Ook deze voorstelling is geboren uit de afbeelding in den Tabernakel. Schuiven toch de Cherubijnen door hun breede slagvleugelen tusschen hun God en het Verzoendeksel in, dan ontstaat de voorstelling, dat *beneden* de Arke met het Verzoendeksel staat, dat *daarover* de Cherubijnen hun vleugelen uitspreiden, en dat *boven* die vleugelen God de Heere is, als werd zijn heilige tegenwoordigheid door de Cherubijnenvleugelen gedragen. Dit is natuurlijk niet zóó bedoeld, alsof de Cherubijnen God behulpzaam zouden wezen, noch ook alsof Hij, de Heere, door de Cherubijnen moest gedragen en vervoerd worden. Al zulk denkbeeld toch is met de majesteit en de alomtegenwoordigheid Gods volstrekt onvereenigbaar. Feit blijft alleen, dat God de Heere in Cherubijnen meer bijzonder de uitstraling van zijn Majesteit en almacht heeft doen werken, en dat nu deze Cherubijnen zich *voor* het schepsel schuiven, zoodra en zoo dikwijls als het schepsel door zijn zondigen aard, aan de heerlijkheid Gods afbreuk dreigt te doen.

Het is daarom verkeerd indien men de Cherubijnen uitsluitend als de dragers van de *majesteit* en van de *macht* Gods voorstelt. Ze zijn welterdege, zelfs nu nog, ook de schutstrawanten van Gods *heiligheid.* Als zoodanig betrekken ze de wacht bij den ingang van het Paradijs; overdekken ze met hvn vleugelen het Verzoendeksel; en stellen zich tusschen God en het aardrijk, zoodra de Heere, gelijk in Psalm 18 en bij Ezechiël, tot deze zondige aarde nederdaalt. Eerst in de Openbaringen van Johannes nemen ze hun standplaats in de hemelen in, als de vier Dieren, en dat wel naast de vier en twintig Ouderlingen, als vertegenwoordigers der gezaligde menschheid. Dit is daaruit te verklaren, dat na Golgotha de vloek is weggenomen, en de verzoening, niet enkel symbolisch, maar in werkelijkheid volbracht is. Van die ure af is er dus geen onheiligheid meer af te weren, en omringen ze den Troon des Eeuwigen, als zijn trawanten. En wat eindelijk hun voorstelling bij Ezechiël en in de Openbaringen als *Dieren* betreft, zoo zij opgemerkt, dat ook bij de offeranden in den tempel de *dieren* voorkomen, als onzondige wezens, en daarom in de plaats van den zondigen mensch op het altaar gaan, om in de onschuld van het dier de onschuld van het heilig Godslam af te beelden. In die voorstelling van de Cherubijnen als Dieren ligt dus wel terdege ook een zinspeling op hun afgescheidenheid van de zonde, gelijk dit bij de trawanten van Gods heiligheid paste. Toch is hiermede niet alles gezegd. Immers de dieren hebben in Gods schepping ook de eigenaardige beteekenis van die creaturen, waarin de majesteit en de macht Gods meer nog dan in den mensch tot openbaring komt. Men behoeft er den leeuw slechts op aan te zien, om er zich zelf wat majesteit en kracht aanbelangt klein bij te gevoelen. En wijl nu Gods almacht zijn heiligheid

beschut, zoo was het natuurlijk dat ook in de trawanten van Gods heiligheid zijn majesteit moest uitschitteren.

Nog een kort woord zij hieraan toegevoegd over de *Serafijnen*, die niet met de Cherubijnen één zijn, want in Jesaja 37 : 16 komen ook de Cherubs voor. Toch staan ze in meer dan één opzicht met hen op één lijn. Ook zij verschijnen in menschengestalte, en met zes vleugelen overdekt. Maar beider ambt en roeping is verscheiden. De Serafijnen toch breiden hun vleugelen niet uit om het zondige van God af te weren, maar om zichzelven te dekken en te zweven, en hun eigenlijk officie is het altaar der verzoening te bedienen. Een Serafijn daalt neder, neemt een kool van het altaar, en brandt van Jesaia's lippen de zonde uit. De naam Seraf beduidt dan ook: een engel *die uitbrandt.* Ook zij staan dus als trawanten van Gods heiligheid tegen de zonde over, maar terwijl de Cherubijnen alleen de zonde afweren, branden *zij* die uit, en brengen alzoo de verzoening teweeg. De Cherubijnen symboliseeren meer *de Wet,* de Serafijnen meer de *Genade,* terwijl beider innerlijk leven uitgaat in het: „Heilig, heilig, heilig is de Heere der heirscharen!"

En wat nu de *Raderen* bij Ezechiël in hoofdstuk één aanbelangt, zoo hebben de Rabbijnen van deze Raderen, die in het Hebreeuwsch *Ophanim* heeten, een apart soort engelen gemaakt. Edoch ten onrechte. Dat toch de Cherubijnen bij Ezechiël verschijnen als hebbende om zich vurige raderen, die zich naar alle zijden heenbewegen, duidt niet anders aan, dan dat diezelfde Jehovah, die in Israel zich opsloot en in Salomo's Tempel de plaatse zijner ruste had, in de nieuwe bedeeling de God *aller volken en natiën* zou zijn, die, op zijn Cherubijnen neerdalende, zich naar de vier kanten der aarde zou toebewegen. Ook die raderen zijn hier dus zinnebeeldig te verstaan. Ze duiden aan, dat God de Heere de plaats zijner ruste verlaat, om zich op zijn Cherubijnen, naar alle hemelstreek toe te bewegen en *alle natie en alle volk* te zegenen met zijn heil.

XX.

TRONEN EN OVERHEDEN.

Verre boven alle overheid, en macht, en kracht, en heerschappij, en allen naam, die genaamd wordt, niet alleen in deze wereld maar ook in de toekomende.

EFEZE 1 : 21.

Behalve de Cherubijnen en Serafijnen worden in de Heilige Schrift ook nog de Tronen, Machten, Heerschappijen en Krachten genoemd, als vormende zekere groepen in de wereld der engelen. Dit wordt niet gezegd op grond van Rom. 8 : 35. Als de heilige apostel Paulus toch uitroept: „Ik ben verzekerd, dat noch dood noch leven, *noch engelen noch overheden noch machten*, noch tegenwoordige noch toekomende dingen, noch hoogte noch diepte, noch eenig ander schepsel ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus Jezus onzen Heere," — dan *dwingt* het verband althans niet, hier onder deze *Overheden* en *Machten* zekere groep van engelen te verstaan, maar kan bij die Overheden en Machten zeer wel gedacht worden aan de Overheden en Machten, die onder menschen op aarde besteld zijn. Let men toch met eenige nauwkeurigheid op de volgorde van deze woorden, dan ziet men, hoe de apostel, paarsgewijze, telkens twee onderscheidene, en tegen elkander overstaande creaturen noemt: 1°. dood en leven, 2°. tegenwoordige en toekomende dingen, 3°. hoogte en diepte, en dan 4°. tusschen deze in de *engelen* eenerzijds, en anderzijds de *overheden* en *machten*. Vatte men nu deze „Overheden en Machten" hier ook als een soort *engelen*, dan zou in dit vierde lid de tegenstelling ontbreken. En wat nog bedenkelijker ware, dan zou er ganschelijk geen melding worden gemaakt van de vervolgingen, die de aardsche Overheid aan Christus' kerk aandeed. Er zou dan wel vermelding geschieden van hetgeen *de engelen* ons konden aandoen, maar niet van hetgeen reeds destijds aangedaan was, en nog in lengte

van dagen zou aangedaan worden door de gestelde machten *op aarde.* Verstaat men daarentegen dit „Overheden en Machten" als doelende op de vorsten en koningen der aarde, dan loopt alles wel, en naast de tegenstelling tusschen Dood en Leven, Hoogte en Diepte, Tegenwoordige en Toekomende dingen, staat dan ook de zeer gewichtige tegenstelling tusschen Engelen als de Machten des *hemels,* en de *Overheden* als de Machten der *aarde.* Dat nu de heilige apostel Paulus metterdaad de uitdrukking „Overheden en Machten", ook voor de vorsten en magistraten op aarde bezigt, blijkt duidelijk uit Titus 3 : 1, waar we lezen: „Vermaan hen, dat zij aan de *Overheden* en *Machten* onderdanig zijn," een uitspraak, die door niemand zal worden opgevat, als doelde dit op de engelen. Ook weet men, hoe reeds in Lukas 12 : 4, dezelfde bijeenvoeging ter aanduiding van den magistraat voorkomt, als Jezus tot zijn jongeren zegt: „En wanneer zij u henenbrengen zullen in de Synagogen en tot de *Overheden* en *Machten,* zoo zijt niet bezorgd, wat gij ter verantwoording zeggen zult." Op deze gronden geldt het bij ons voor uitgemaakt, dat, in het slot van Romeinen 8, de „Overheden en Machten" op *aarde* en *niet* in den hemel te zoeken zijn.

Anders daarentegen staat het met wat ge leest in Efeze 3 : 10. Daar toch staat het er uitdrukkelijk bij, dat we te denken hebben aan Overheden en Machten, die *niet* op aarde maar die in den hemel zijn. Immers daar lezen we: „Opdat nu door de gemeente bekend gemaakt worde *aan de Overheden en Machten in den hemel* de veelvuldige wijsheid Gods." Hier is dus elke twijfel uitgesloten. Bij deze woorden *mag* niet aan den magistraat op aarde gedacht worden. De uitdrukkelijke bijvoeging: *in den hemel,* verbiedt dit. In verband hiermeê pleit het verband er evenzoo voor, om ook in Efeze 1 : 21 niet aan aardsche, maar aan *hemelsche* machten te denken. De heilige apostel zegt daar, dat Christus gezet is tot de rechterhand Gods in den hemel, „verre boven alle *Overheid* en *Macht* en *Kracht* en *Heerschappij,* en allen naam die genaamd wordt, niet alleen in deze wereld, maar ook in de toekomende, en heeft alle dingen zijnen voeten onderworpen." Dwingend, dit stemmen we toe, is de opvatting, dat hier van *hemelsche* machten sprake is, niet. Men *kan* deze woorden ook zoo uitleggen, dat Christus verhoogd is boven alle prinsen en koningen der aarde, niet alleen voor nu, maar voor eeuwig. Maar men vergete niet, dat op die wijs de *hemelsche* machten buitengesloten worden, terwijl het verband uitdrukkelijk wil, dat niet alleen de *aardsche,* maar ook de *hemelsche* creaturen aan Jezus onderworpen zijn, en dat alzoo *alle* dingen aan zijn voeten liggen. Reeds uit dien hoofde schijnt het voorkeur te verdienen, om het als vanzelf sprekend aan te nemen,

dat Christus in den hemel verheven is als Koning der koningen op aarde, en is hier waarschijnlijk uitsluitend de verklaring te vinden, dat het óók alzoo staat met de prinsen en vorsten des hemels, zoodat niet alleen op aarde, maar ook in den hemel, *alle* macht voor de macht van den verhoogden Middelaar moet zwichten. Iets waarbij voorts wel in het oog worde gehouden, dat de Middelaar is „*de mensch* Jezus Christus" zoodat het opmerkelijke juist hierin is gelegen, dat ook de prinsen en vorsten der engelenwereld aan den *mensch* Christus Jezus onderworpen worden.

Deze waarschijnlijkheid nu wordt bijna tot zekerheid, zoo we letten op wat staat in Col. 1 : 16. Daar toch is sprake van het deel, dat de Zone Gods in *de schepping* heeft gehad. Hij is „het Beeld des onzienlijken Gods, de eerstgeborene aller creaturen, want door Hem zijn alle dingen geschapen, die in de hemelen en die op de aarde zijn, die zienlijk en die onzienlijk zijn, hetzij *Tronen*, hetzij *Heerschappijen*, hetzij *Overheden*, hetzij *Machten*, *alle* dingen zijn door Hem en tot Hem geschapen." Waren nu ook de Overheden op aarde een afzonderlijk soort schepselen, die van den beginne aan door God, in onderscheiding van de andere menschen, met een hoogere natuur bekleed waren, gelijk de leeuw onder de dieren des wouds, of de koningin in een bijenkorf, zoo zou het nog denkbaar zijn, dat ook deze woorden van Paulus waren te verstaan van de overheden op aarde. Maar zoo staat de zaak niet. De prinsen en vorsten op aarde zijn menschen als de anderen, met hen van gelijke beweging, en niet door hun natuur, maar slechts door aangebrachte kleedij en sieradiën van hen onderscheiden. En wat alles afdoet, de Overheden zijn voor deze aarde zoo weinig bij de schepping ingezet, dat de Heilige Schrift van geen Overheden op aarde weet, dan om *der zonde* wille, en dus eerst na den val. Waar alzoo, gelijk in Col. 1 : 16, sprake is van Overheden, Machten en Heerschappijen, die bij de schepping reeds ontstonden, *kan* niet gedoeld zijn op *aardsche* koningen, maar *moet* gedoeld zijn op de vorsten onder de heirscharen van Gods engelen.

Hetgeen Petrus in 1 Petr. 3 : 22 schrijft, bewijst dit. Daar toch zegt hij: „Jezus Christus is aan de rechterhand Gods, opgevaren ten hemel, de *Engelen* en *Machten* en *Krachten* hem onderdanig gemaakt zijnde." Hier wordt alzoo het woord *Overheden* niet eenmaal genoemd, maar in éénen adem gesproken van „Engelen, Machten en Krachten", iets wat natuurlijk geen wijze van uitdrukking zijn zou, indien bedoeld ware: de engelen in den *hemel* en de koningen op *aarde*. Nooit toch worden de koningen op aarde als *krachten* aangeduid. Er had dan moeten staan: de engelen en de Overheden. Nu er echter

met verzwijging van de Overheden, alleen sprake is van de „*Engelen*, de *Machten* en de *Krachten*", is het niet wel mogelijk om dit anders op te vatten, dan als doelende op de engelenwereld en op de Machten die over en in deze engelenwereld besteld zijn. Voeg hierbij dat in Dan. 10 : 13 Michaël genoemd wordt „een *der Vorsten*", alsook dat elders van een *Archangel* sprake is — en het feit valt niet langer te loochenen, dat metterdaad in de engelenwereld gewezen wordt op zekere ordening, zekere indeeling in slagorden en legerscharen, *die onder hoofden gesteld zijn*, en dat deze met macht over hun medeengelen bekleede engelen, als Tronen, Heerschappijen, Overheden, Machten en Krachten worden aangeduid. Wat de Heere Jezus in Gethsemané sprak: „Of weet gij niet, dat Ik mijn Vader nu bidden kan, en Hij zal mij meer dan *twaalf legioenen* engelen bijzetten," wordt, wel bezien, ook eerst bij deze opvatting recht verstaan. Een „legioen," toch is niet de naam voor zeker cijfer, maar was bij de Romeinen de vaststaande militaire benaming voor wat wij een *regiment* noemen. Heeft nu een aannemer bij ons voor een groot werk 12.000 werklieden noodig, dan kan hij dit niet uitdrukken door te zeggen: „Ik behoef drie *regimenten* werklieden," eenvoudig omdat regiment niet enkel zeker aantal personen, maar altoos dat aantal personen in vaste indeeling en onder vaste hoofden aanduidt. Zegt Jezus nu desniettemin, dat zijn Vader Hem twaalf *legioenen* engelen zou kunnen bijzetten, en qualificeert Hij alzoo de engelen Gods, als met de legioenen van het Romeinsche leger vergelijkbaar, dan ligt hier vanzelf in opgesloten, dat de engelen Gods, op soortgelijke wijze als de krijgslieden in slagorden zijn ingedeeld en strijden onder vaste hoofden.

In verband hiermede zij er op gewezen, dat de Satan in de dagen van Jezus den naam van *Beëlzebub* droeg, en door dien naam van de andere demonen onderscheiden en boven hen verheven was; een voorstelling die Jezus niet bestrijdt, maar staan laat, daar hij zelf den naam van *Beëlzebub* voor Satan bezigt. *Beëlzebub* nu is een verzwakte uitspraak voor den Baäl Zebub, dien we in 2 Kon. 1 : 2 leeren kennen als een afgod, die door de Philistijnen te Ekron vereerd werd. Letterlijk beteekent deze naam: De *Baäl van de vlieg;* iets wat ons vreemd klinkt, maar zich gereedelijk verklaart, zoo men denkt aan de schrikkelijke plaag, die in het Oosten, onder heeter klimaat, soms in allerlei gevleugeld insect over menschen en beesten komt. Onder die *vliegen* moet men dan ook hier verstaan, niet onze gewone, tamelijk onschuldige vlieg, maar de steekvlieg uit de Levant en voorts alle giftigstekend gevleugeld insect, zooals muskieten enz., die in deze streken het leven in den zomer zoo ondraaglijk maken en het genot van de

zomerweelde bij dagen en bij nachten vergallen. Zulke insectenplagen nu zijn niet altoos even sterk. Soms zijn er weinig giftige vliegende insecten in de lucht, maar soms ook neemt het aantal, zelfs van de giftige vliegende mieren, derwijze toe, dat er bijna geen mogelijkheid is om er zich tegen te verweren. De macht nu om deze plage te doen uitgaan of tegen te houden, werd aan Baäl toegeschreven, en in zooverre Baäl ook deze macht bezat, droeg hij meer bijzonder den naam van Baäl Zebub of Insectengod en het was met name in Ekron, dat de inwoners van Philistiaea dezen Baäl vereerden.

Met die giftige en vergiftigende werking nu van dezen afgod vergeleek de Jood de actie van Satan. Over ons gonzende als een macht, waartegen ternauwernood verweer was. Overdag en in onzen slaap ons prikkelende met gif in de ziel. En straks ons de smart veroorzakende, die gelijk voor ons bloed na den insectensteek, zoo voor onze ziel na de giftige indruppeling van Satan in berouw en zelfverwijt volgt. Latere pogingen, die zijn aangewend om dit Beëlzebub uit het Arameesch als *vijand,* of ook bij de lezing: *Beëlzebul,* als „Vorst der woning," te verklaren, kan men dan ook veilig laten rusten. Dit zijn altegader verklaringen van uitleggers, die de insectenplaag van het Oosten nooit ondervonden hadden, en zich daarom niet konden verbeelden, welke overeenkomst tusschen Satans werking en zulk een booze plage bestond. Juist echter door deze benaming van Beëlzebub wordt Satan op schilderachtige wijze als een vorst en gebieder in een eigen rijk geschilderd. Jezus zegt dan ook, in verband hiermeê, dat *een rijk,* tegen zichzelven verdeeld, niet bestaan zal, en dat dus ook Satans rijk vallen moet, zoo de demonen door Beëlzebub worden uitgestooten. Zoo vormen derhalve de gevallen engelen niet maar een wereld, een eigen maatschappij, maar ook een *eigen rijk,* waarin er één is die gebiedt en waarin er anderen zijn, die deze over hen gestelde macht gehoorzamen. Wie deze booze geesten zich te vriend wil houden en veilig tegen hun plage wil zijn, roept niet de demonen, maar uitsluitend dezen Beëlzebub aan, want hij is het, die feitelijk zijn gevallen mede-engelen gebruikt. Zoo heet dan Satan niet alleen „de Overste der wereld", maar feitelijk ook „de Vorst der demonen", „het Hoofd der duivelen", en zoo wordt ook langs dien weg het feit bevestigd, dat de engelen niet als losse eenlingen naast elkander staan, maar zijn ingedeeld en aan hoofden onderworpen.

Hieruit echter volgt in het minst niet, dat we onder deze Tronen, Overheden, Machten en Heerschappijen afzonderlijke *soorten* van engelen te verstaan hebben. De Cherubijnen en Serafijnen worden ons in de onderscheiding van de overige engelen als een eigen soort voorgesteld.

Zij vormen een eigen groep, met eigen aard en afzonderlijke bestemming. Maar zoo is het met deze Tronen enz. niet. Onder ons menschen vinden we evenzoo een vorst op den troon, onder dezen vorst ministers, onder deze ministers overheden in de provincie, en onder deze weer burgemeesters in steden en dorpen, en alle samen beschikken over een gewapende macht om orde en wet te handhaven. Doch als ik uit dien hoofde nu zeg, dat er onder ons zijn vorsten, ministers, gouverneurs, burgemeesters, veldwachters en soldaten, dan verstaat ge hieronder niet afzonderlijke groepen menschen, die in aard en bestemming van ons verschillen, edoch alle personen van gelijke beweging als wij, maar die in breeder of enger kring *met macht bekleed zijn.* En zoo nu ook moet het van de engelen verstaan worden, als we van hen lezen, dat er onder de engelen zijn Tronen, Machten, Krachten en Heerschappijen. De *Krachten* nu daargelaten, drukken de woorden Tronen, Machten, Overheden en Heerschappijen *titels* uit, die toekomen aan die enkele personen onder de engelen, die zulk een regeermacht over hun mede-engelen ontvangen hebben.

De engelen, vergeet dit niet, missen hun patriarchaal verband. Er is onder hen geen *vaderschap*. Dit kennen ze niet, en is in de engelenwereld zelfs ondenkbaar. De onderlinge samenhang der geslachten die bij ons, zonder aangestelde overheden, vanzelf uit de geboorte ontstaat, en den vader met gezag over zijn gezin bekleedt, ontbreekt bij de engelen geheel. Weigert men derhalve te gelooven, dat er onder de engelen enkele *voortreffelijken* als hoofden over hun mede-engelen gesteld zijn, dan zou onder hen elk organisch verband, alle orde, alle regeling en alle saamvoeging ontbreken, en zou heel de engelenwereld uit niets anders bestaan, dan uit losse individuën; iets wat met de doorgaande voorstelling der Heilige Schrift, gelijk ons bleek, in onverzoenlijken strijd is. Ook al werd in de apostolische brieven niet afzonderlijk van deze Tronen en Overheden in de engelenwereld gewag gemaakt, dan nog zouden we volle recht hebben, om het bestaan van *hoofden* in de engelenwereld aan te nemen. Zulke hoofden toch zijn in een wereld van personen, die niet door geboorte saamhangen, voor het verband eenvoudig onmisbaar. Maar nu bovendien nog de apostolische brieven ons van zulke Tronen en Heerschappijen spreken, en ook de wereld der gevallen engelen zulk een rangschikking van de booze engelen onder vaste hoofden toont, nu blijft er geen plaats voor twijfel over, en *moet* het bestaan van zulke prinsen onder de engelen worden aangenomen.

Intusschen bega men deswege niet de fout, om zulke prinsen onder de engelen met onze aardsche koningen op één lijn te stellen. Onder

ons menschen hooren geen koningen. Dat ze opkwamen, is alleen om der zonde wil. En Paulus zegt in 1 Cor. 15 : 24 uitdrukkelijk, dat alle overheidsmacht eens weer wordt *te niete gedaan.* Bij ons is de Overheid in ons menschelijk leven *ingeschoven.* Ingeschoven door God, en daarom te gehoorzamen. Maar dan toch altoos zóó ingeschoven, dat ze niet bij onze natuur hoort en daarom slechts *uitwendig* met macht kan *bekleed* worden. Tal van koningen hebben dan ook over de volken geregeerd, die in het minst geen koninklijke meerderheid boven hun landzaten bezaten, maar soms én zedelijk én intellectueel én door gemis aan practischen zin, zeer verre bij menig onderdaan achterstonden. Zoo echter is het in de engelenwereld niet. Vorstelijke macht onder de engelen is niet voor een tijd, maar voor altoos geldende; al de eeuwen door dat deze engelenwereld reeds bestond en nog bestaan zal. Deze vorsten zijn in de engelenwereld *niet* ingeschoven om der zonde wil, maar tegelijk met hun schepping onder hen opgekomen. Dat Satan zoovelen meesleepte in het verderf was, overmits hij reeds vóór zijn val zulk een overwicht van macht over zijn mede-engelen bezat. En hiermeê nu hangt het saâm, dat de vorstelijke waardigheid onder de engelen niet als een purperen kleed wordt omgehangen, noch in de kroon op het hoofd verzinnebeeld wordt; maar rust in de uitnemende voortreffelijkheid, die deze prinselijke engelen, bij hun schepping, *boven* hun mede-engelen ontvingen. Onder ons menschen is dit niet met het ambt der Overheid, maar met het overwicht *van het genie* vergelijkbaar. Ook onder ons toch bestaat er een heerschappij in de kunst, een heerschappij op de geldmarkt, een heerschappij in de wetenschap enz. Vondel en Bilderdijk en Da Costa zijn bij de gratie Gods *prinsen* onder de dichters, Rembrandt voert heerschappij op het gebied der schilderkunst, mannen als Voetius, Boerhave en wie niet al op het terrein der wetenschap, en wie de koningen op de beurs zijn, is in onze groote koopsteden niet onbekend. Welnu deze heerschappij van het genie en het talent wordt niet opgedragen noch opgelegd, maar ze bestaat vanzelf, en heerscht of ze erkend wordt of niet. God heeft die heerschappij gewild en verordend, en er deze geniale personen op aangelegd in hun schepping en er toe geleid in zijn voorzienig bestuur. Verzet tegen hun heerschappij is dan ook feitelijk niet anders dan verzet tegen de ordinantie Gods, een zonde waaraan onder menschen vaak tal van halve talenten zich schuldig maken. Maar zoo is het in de engelenwereld niet. Daar bestaat geen verzet tegen de bestaande heerschappijen, of wilt ge tegen het engelengenie. Zelfs onder de gevallen engelen wordt Satans hoogheid volledig erkend. Welbezien komt derhalve deze heerschappij in de engelenwereld volkomen met deze heerschappij van het genie onder menschen overeen. Ook die prinselijke *engelen* toch zijn evenals onze prinselijke

genieën door God er op aangelegd en door Hem voorzien van die voortreffelijke gaven, waaraan hun macht over hun mede-engelen hangt.

Of nu deze „Tronen", „Heerschappijen", „Overheden", „Machten" en „Krachten" slechts opeengehoopte namen zijn om dit alzijdig engelengenie, en daardoor deze alzijdige heerschappij van den éénen engel over den anderen uit te drukken, blijve hier onbeslist. In elk geval is hun vertakking niet mechanisch ineengezet, maar organisch geschapen. Voor het denkbeeld dat er zekere ordelijke deeling van macht bestaan zal, pleit alleen de omstandigheid, dat hun wereld zoo telkens met beelden aan het *militaire* leven ontleend geteekend wordt, iets wat kennelijk heenwijst op lagere en hoogere genieën onder de engelen, die door mindere of grootere voortreffelijkheid hun gezag in kleiner of in grooter kring uitoefenen. In geen geval echter sluipe hierbij het denkbeeld van een hiërarchie in. Een hiërarchie is altoos *mechanisch* ineengezet, en de engelenwereld zit *organisch* ineen. Ook in de dierenwereld zijn wel koningen van het woud, en weer andere machtige dieren onder *hen*, maar een hiërarchie kent ook de dierenwereld niet.

Zoo blijft dan ten slotte alleen nog de vraag over, wat we onder de *Krachten* te verstaan hebben. Sommigen zien daarin de natuurkrachten, een uitlegging die in het verband met Tronen en Heerschappijen zeker geen gezonden zin oplevert. Vandaar zoo straks reeds onze opmerking, dat de Overheden op aarde gesteund en gediend worden door veldwacht en door militairen, die wel zelven geen overheden zijn, maar niettemin de overheidsmacht werken doen. In dien zin nu ware het denkbaar, dat de heilige apostel, om het wel geordende van deze hemelsche macht uit te drukken, onder „Krachten" begreep en verstond, die trawanten die de uitwerking van de macht dezer Hoofden over het hun aanbevolen gebied verzekerden. Mits men ook dit maar weer niet mechanisch versta, als bestond er onder de engelen zekere politie. Veeleer zou het op te vatten zijn in denzelfden zin, waarin een Voetius over onze kerken geheerscht heeft, niet enkel door zijn eigen woord, dat de meesten niet bereikte, maar door den dienst van mindere genieën die zijn woord vertolkt hebben.

XXI.

WOONSTEDE DES ENGELS.

En ik zag een engel afkomen, uit den hemel, hebbende den sleutel des afgronds, en eene groote keten in zijn hand.
OPENB. 20 : 1.

Eer we overgaan tot bespreking van de verhouding die tusschen de engelen en den Christus bestaat, dient nog kortelijk iets gezegd over de engelenwereld, in verband met het begrip van *plaats*. De gewone voorstelling dienaangaande is, dat we hoog boven ons Gods troon hebben te denken, en dat deze troon van allen kant omstuwd is met een wolke van engelen, zoo dicht opeengedrongen, dat alleen hun vleugelen en kopjens te zien komen. Maar natuurlijk, dat is phantasie en geen werkelijkheid. De engelen hebben geen lichamen, en dus ook geen waarneembare vleugelen, noch een zichtbaar gelaat. Al zulke voorstellingen zijn uitnemend, zoolang ze alleen strekken om ons het geestelijke te verzinnebeelden; dan toch ging de Heere ons zelf hierin voor, die in gezichten en droomen alzoo het engelenleven aan ons vertolkte; maar ook die voorstellingen schaden, zoodra we het zinnebeeld met het wezen dooreenwarren, en hierdoor het louter *geestelijke* karakter der engelen uit het oog verliezen. Juist tegen dit gevaar nu is men het best gewapend, zoo men de vraag, hoe over de engelenwereld in verband met ons begrip van *plaats* te oordeelen zij, *afzonderlijk* onder de oogen ziet; ook al beseffen we zeer wel, dat zulk een bespreking van den gewonen lezer een misschien boven zijn macht gaande inspanning vordert.

Zoolang er van *plaats* sprake is in verband met een stoffelijk voorwerp, levert dit voor onze voorstelling en voor ons denken geen bezwaar op. Van kindsbeen af zijn we gewend, om stoffelijke voorwerpen niets anders dan *plaatselijk* waar te nemen; zoo zelfs, dat het ons onmogelijk is, een steen, een dier, een mensch of wat ook, anders dan plaatselijk te denken.

Verheffen we daarentegen onze gedachten van zulke stoffelijke voorwerpen tot onzen God die een *Geest* is, dan verwarren zich aanstonds onze begrippen. Dan toch belijden we Gods heilige *alomtegenwoordigheid*, wat juist zeggen wil dat Hij aan *geen* plaats gebonden is; zoo echter, dat we hiermeê niet bedoelen te zeggen, dat God *nergens*, maar juist omgekeerd, dat Hij *overal* is, en *alle* plaats met zijn presentie vervult, en in alle plaats niet slechts voor een deel, maar *geheel* is. Naar dien regel is God tegenwoordig op de aarde, onder de aarde en boven de aarde, gelijk Ps. 139 ons dan ook leert, dat de tegenwoordigheid Gods tot zelfs *in de hel* is. „Bedde ik mij in de hel, zie Gij zijt daar." Iets wat niet verzwakt mag, alsof er stond: „Bedde ik mij in de hel, zie, ook daar dringt uw alziend oog door." Neen, het staat er, gelijk het er staan moet: „Zie, Gij *zijt* daar." Was toch de presentie des Heeren niet ook in de hel, zoo zou de hel aan Gods tegenwoordigheid een perk en grens stellen. Hij zou wel elders, maar daar *niet* zijn. En hiermede viel zijn alomtegenwoordigheid, die immers uiteraard oneindig is, en dus geen perk toelaat of duldt. Ook deze wetenschap voldoet ons intusschen zoo weinig, dat we behoefte hebben om ons God *in den hemel* te denken en als „onze Vader, *die in de hemelen is*" aan te roepen; en anderzijds leert de Heilige Schrift ons, dat God de Heere Sions berg tot de plaatse zijner ruste had verkoren; dat Hij in den Middelaar met de volheid zijner Godheid lichamelijk woont; en dan weêr dat Hij *woont* in het hart zijner verlosten en dat de gemeente van Christus zijn *woonstede* is in den Geest.

En dalen we nu in de derde plaats van God den Heere weêr tot *ons zelven* af, dan levert de beschouwing van *ons lichaam* geen bezwaar op, daar we maar al te zeer merken, hoe dit aan een vaste plaats gebonden is, maar staan we aanstonds verlegen zoodra we denken *aan onze ziel*. Wel toch zijn we er ons bewust van, dat onze ziel in ons lichaam moet huizen, en in zooverre aan plaats gebonden is; maar ook weten we, dat bij den dood die ziel het lichaam verlaat, zonder dat we er iets van merken, en zonder dat het ons duidelijk wordt, hoe de ziel van het lichaam scheidt, en waar ze plaatselijk heengaat. Meer nog, zelfs als we erkennen, dat onze ziel in ons lichaam huist, is het ons raadselachtig, waar in ons lichaam we onze ziel te zoeken hebben. Men kan iemand armen en beenen afzetten, zonder dat daarom de ziel uit het lichaam scheidt, en of nu de ziel als het ware heel ons lichaam vervult, of wel in het hart of in de hersenen schuilt, is alleen bij benadering en op gronden van waarschijnlijkheid meer te gissen, dan met zekerheid te bepalen. Onze vaderen namen gemeenlijk aan, dat de ziel in heel het lichaam is, overmits tot zelfs in onze nieren ons zielsbestaan door God onderzocht wordt en geproefd.

Maar een iegelijk beseft wel, dat zulk een uitspraak, hoeveel er ook *voor* pleit, toch altoos de volle en afdoende zekerheid mist.

Dit nu saâmvattende, komen we derhalve tot de slotsom, dat de bepaling van plaats vrijwel doorgaat, zoolang we uitsluitend met iets stoffelijks te doen hebben, maar uiterst moeilijk wordt, en ons in verwarring dreigt te brengen, zoodra er niet van een *stoffelijk*, maar van een *geestelijk* wezen, 't zij dan van *God*, hetzij van *onze ziel* sprake is. Iets waaruit, overmits ook de engelen geestelijke wezens zijn, reeds vooraf valt af te leiden, dat ook hier onze denkkracht voor alle vaste bepaling zal te kort schieten. Zelfs konden we nog verder gaan, en hebben we eigenlijk te belijden, dat ook bij de stoffelijke voorwerpen ons begrip ons niet zelden in den steek laat, om ze in verband met *de plaats* na te speuren. Denkt ge u b.v. den gang van *het licht* of van het *magnetisme*, dan rekent de mensch wel uit, dat het licht van de zon zich naar ons toe beweegt met een snelheid, die in onmetelijke cijfers op het papier wordt gezet, en dat het evenzoo met de beweging der magnetische kracht is gelegen, maar dan loopen deze cijfers toch zóó hoog, dat elke voorstelling omtrent de beweging van plaats naar plaats, en omtrent het doorloopen van de daartusschen liggende ruimte, ons ten eenenmale ontgaat. Iets wat intusschen nog sterker wordt, zoodra we van *het licht* op 's menschen *gedachte* overgaan, en de snelheid indenken, waarmeê als in een punt des tijds onze gedachte niet alleen heel deze aarde, maar ook het heelal doorkruist. Nader bezien hebben we dus eigenlijk te belijden, dat het begrip van *plaats* ons alleen zoo lang helder blijft, als we te doen hebben met onder ons bereik vallende stoffelijke voorwerpen, van wier stand en beweging we ons rekenschap kunnen geven; maar daarentegen troebel wordt, en ons in den steek laat, zoodra we letten op een stoffelijke kracht van ongemeene snelheid, of ook van het stoffelijke op het geestelijke gebied overgaan, en met name zoo we ons de *beweging* van het geestelijke pogen voor te stellen.

Zoo ziet men dus, dat de moeilijkheid der plaatsbepaling zich volstrekt niet enkel bij de engelen voordoet, maar telkens voor ons rijst, zoodra we het gewone perk der stoffelijke voorwerpen ook maar even overschrijden. Ge weet dat in het hoofd van een man van jaren de herinneringen van heel een leven, soms tot in de kleinste bijzonderheden liggen opgegaard; ge weet hoe in zijn hoofd de beelden gereed liggen van honderden personen, die hij gekend en ontmoet heeft; ge weet ook dat in zijn hersenen, waar dan ook, zich de woorden zijner taal, zijn zedelijke en redelijke beseffen verdringen. En als ge aarzelen mocht hebt ge hem maar aan te spreken, en zie, aanstonds komen

die woorden, die beelden, die herinneringen, uit dat hoofd uit. Het zit dus alles in zijn hoofd in, want anders kon het er niet uitkomen. Maar wie ter wereld kan zich nu ook maar eenige voorstelling vormen van de wijze, waarop die ontzettende massa van woorden, herinneringen, beelden, voorstellingen, beseffen en begrippen in dat hoofd opeengepakt liggen, en hoe ze hun plaats in dat hoofd verlaten, om in de taal zich voor u te uiten? Dit alles hult zich voor ons in een mysterie, waarbij het ons eenvoudig voegt onze onwetendheid te belijden, en te aanbidden die wondere macht van den Schepper, die alzoo eens menschen hoofd schiep. Nog raadselachtiger zelfs wordt het u, als ge met eenige aandacht let op uw *moedertaal.* Waar is die taal? Ze bestaat niet alleen als ze *gesproken* wordt, want ook de taal der oude Hebreën, de taal van Griekenland en van oud-Rome is er nog, al zijn die talen de ééne voor de andere na uitgestorven. En ook als ge u een oogenblik in den nacht denkt, dat al het volk van heel Nederland te slapen ligt, zoodat er op dat oogenblik geen enkel woord gesproken wordt, zoo is toch uw taal daarom niet weg; maar eilieve waar is ze dan? Niet alleen in de boeken, want al werden plotseling alle boeken verbrand, uw taal zou daarom niet weg zijn. Ook huist ze niet in A of in B, want achtereenvolgens sterven alle personen weg, die nu uw taal spreken, en toch uw taal blijft. Uw taal woont en huist dus in het gemeenschappelijk bewustzijn van uw volk als volk; maar wijs gij nu *de plaats* eens aan, waar die te zoeken is.

Dit moest op den voorgrond gesteld, om te doen inzien, hoe uiterst moeilijk het is het vraagstuk van *de plaats* tot oplossing te brengen, zoodra we ook maar even het gewone terrein van de stoffelijke, waarneembare dingen verlaten; een moeilijkheid die dan ook met name in haar toepassing op de engelenwereld drukken moet. En nu is het wel zoo, dat men vooral sinds Kant gepoogd heeft deze moeilijkheid te ontgaan, door eenvoudig te zeggen, dat *de plaats* slechts een product van onze voorstelling was, en dat wij menschen een soort hersenen hadden ontvangen, die nu eenmaal de dingen niet anders dan in *tijd* en *plaats* denken konden; maar dat daarom plaats en tijd nog niet wezenlijk bestaan. Edoch, met deze wijsgeerige vondst komen we geen stap verder. Ook niet al poogt ge dit duidelijk te maken, door ons voor een glazen deur te plaatsen waarin ruiten van rood, blauw, geel en groen glas zijn aangebracht, en er ons nu op te wijzen, hoe wij, al naar gelang we door de ééne of de andere ruit staren, het voor ons liggend landschap in roode, in blauwe, in gele of in groene tint gedompeld zien, niettegenstaande we zeer goed weten, dat deze tinten feitelijk niet aan dat landschap eigen zijn.

Immers, ook al houdt, zoo we die deur opentrekken, die kleuren-illusie op, daarna ligt dan toch het landschap in zijn *eigen, wezenlijke* tinten en kleuren voor ons, en zijn we zeer wel in staat om het onderscheid tusschen die echte en die straks valsche tinten in te zien. Bovendien, *kleur* is heel iets anders dan *plaats*. In den donker is een tafel die in onze kamer staat, geheel kleurloos, maar dit neemt niet weg, dat we ons zeer wel van het bestaan, en dáár staan van die tafel overtuigen kunnen. Hef ik daarentegen het begrip van *plaats* op, dan is het *bestaan* zelf der zaak voor mij opgeheven. Iets wat is, moet *ergens* zijn; want of men nu al antwoordt: „Dit is zoo alleen voor uw voorstelling"; dat baat mij niet, want wat *nergens* is, houdt voor mij op te wezen en te bestaan. Dat ik het niet anders denken kan, hangt saâm met mijn schepping, en is nu de mensch, ook in redelijke zin, naar Gods beeld geschapen, dan volgt hieruit, dat deze voorstelling van plaats, die van mijn denken en mijn besef volstrekt onafscheidelijk is, niet bij mij in de lucht hangt, maar alleen daarom in mij is, omdat ze, zij het ook in verheven wijze, evenzoo is in God, en uit God in mij is nageschapen. Ge moogt dus wel zeggen, dat ook deze voorstelling van *plaats* in God den Heere oorspronkelijk is en in Hem een verhevener vorm bezit dan bij ons, zoodat in ons slechts een flauwe afschaduwing gevonden wordt, van wat in Hem volkomen is; maar men moet ons niet willen diets maken, dat zulk een heel ons bewustzijn beheerschende voorstelling slechts een soort menschelijk prisma zou zijn, waardoor wij de dingen beschouwen. Dit moge een wijsgeer als Kant zoo hebben voorgesteld, en in de scholen der afgedoolde wijsbegeerte moge dit alzoo ingang hebben gevonden, maar voor ons, belijders van den Christus, blijft het onmogelijk, zoolang we aan de schepping van den mensch naar den beelde Gods vasthouden, ook maar één oogenblik op deze gezochte en nietszeggende oplossing in te gaan.

Komen we nu na deze wel eenigszins breede, maar toch noodzakelijke inleiding op de vraag terug, wat we omtrent *de plaats* der engelenwereld hebben te oordeelen, dan volgt reeds uit het feit, dat we ook hier met louter geestelijke, en daarom zoo weinig gekende, wezens te doen hebben, hoe onmogelijk het voor ons is, om deze vraag met zekere preciesheid op te lossen. Dat een engel niet alomtegenwoordig is, behoeft geen nadere aanwijzing; dan toch ware hij God. Alomtegenwoordigheid is ontstentenis van elke beperking en bepaling, gelijk die alleen in den *Oneindige* kan gevonden worden; en overmits de engelen als schepselen *eindige* wezens zijn, zoo volgt hieruit vanzelf, dat ze beperkt en bepaald moeten zijn. Wat de

Heilige Schrift ons dienaangaande meldt bevestigt dit dan ook. De engelen verschijnen op een bepaalde plaats. Denk maar aan den engel die aan Hagar in de woestijn, of aan dien anderen die aan Zacharias bij het reukaltaar in den tempel verscheen. God stelde den Cherub bij den ingang van het Paradijs. In Gethsémané kwam een engel Jezus vertroosten. En ook in de Openbaringen hooren we telkens van een engel die afdaalde, die nederkwam, die ergens stond, die weer wegging. En zegt men nu: „Ja, dit alles staat er wel voor die gevallen waarin de engel *verscheen;* maar dit zegt nog niets voor het eigenlijk leven der engelen als ze *niet* verschijnen," zoo zij hierop tweeërlei geantwoord. Ten eerste, dat zoo de engel, als we ons zoo mogen uitdrukken, *onplaatselijk* was, hij niet aldus zou *kunnen* verschijnen. Maar ook ten andere, dat de Heilige Schrift ons dezelfde aan plaats gebonden voorstelling geeft, als er van engelen buiten zulk een bepaalde verschijning sprake is. Dit ziet ge vooral aan de gevallen engelen of demonen. Deze worden gezegd te wonen of te huizen in den bezetene. Soms meerderen gelijk in eenzelfden bezetene. En eens zelfs wordt ons gezegd, niet alleen dat zulke demonen in een bepaalden persoon huisden, en van hem *uitgingen*, maar ook dat zij, uit dien bezetene uitgegaan zijnde, intogen in een kudde zwijnen. Dit nu ging buiten alle verschijning om. Niemand zag die demonen, noch toen zij in den bezetene waren, noch toen ze van hem uitgingen, noch toen zij in de kudde zwijnen voeren. Hun werking nam men waar, maar hen zag men niet. En toch spreekt de Heilige Schrift over deze demonen en over hetgeen ze deden en met hen geschiedde op zulk een wijs, dat ze in een *bepaalde plaats* zich bevonden, en uit die plaats zich naar een *andere plaats* toebewogen. In gelijken zin zegt de heilige apostel Paulus, dat deze gevallen engelen „geestelijke boosheden *in de lucht* zijn." Elders worden ze voorgesteld, als „met banden onder de duisternis gebonden." En gemeenlijk geeft de Heilige Schrift omtrent de goede engelen de voorstelling, dat ze bij God *in den hemel* zijn. Met de Heilige Schrift voor ons mogen en kunnen we dus tot geen andere slotsom komen, dan dat ook de engelen, als eindige wezens wel terdege aan plaats gebonden zijn. Ook van den engel geldt het: Hier *is* hij, en daar is hij *niet*. Evenzoo staat het op grond der Heilige Schrift vast, dat de engel, hoezeer ook aan plaats gebonden, zich nochtans *verplaatsen* kan. Zijn plaats is de eene maal *hier,* de andere maal *daar,* al naar gelang van de plek, waar hij op een gegeven oogenblik Gods wil heeft uit te voeren.

Op de vraag *waar* die plaats is, moet natuurlijk geantwoord: Niet in de stoffelijke wereld, maar in de geestelijke wereld; twee werelden

die elk voor zich aan geheel eigenaardige ordinantiën onderworpen zijn, zoodat het niet aangaat de ordinantiën Gods voor de stoffelijke wereld op die geestelijke wereld toe te passen. Veeleer moeten we zeggen, dat we alles wat uit de stoffelijke natuur dezer wereld voortvloeit, ons moeten wegdenken, zoodra onze blik zich op de geestelijke wereld richt. Dit nu geeft aanleiding tot allerlei schijnbaar tegenstrijdige voorstellingen, die een kort woord van toelichting eischen. Van de booze engelen wordt ons gezegd, dat ze in de plaatse der duisternis met ijzeren banden gebonden liggen en als in een kerker worden bewaard. Hiermeê in strijd daarentegen lezen we elders, dat Satan „omgaat als een brieschende leeuw", dat Satan in de woestijn aan Jezus verschijnt, in het hart van Judas vaart, en als een bliksem uit den hemel valt; alsook dat vele gevallen engelen als demonen zich nestelen in het hart des menschen. Eerst heeten ze gebonden in den kerker der duisternis, en dan weer zien we hen zich naar alle richting bewegen. Toch is deze tegenstrijdigheid slechts schijnbaar. Het is toch duidelijk, dat een geest, zonder lichaam, niet met ijzeren banden kan gebonden worden, en dat alzoo deze voorstelling *niet* bedoelt de plaats aan te wijzen waar ze zijn, maar enkel strekt om aan te duiden, dat ze van *alle eigen macht* beroofd zijn, niet meer tegen God vermogen, en slechts als zijn instrumenten dienst kunnen doen. Elders heeten ze dan ook, gelijk we boven reeds opmerkten, *in de lucht* te huizen, niet om daardoor aan te geven, dat ze in een of andere wolk zweven, en met die wolk drijven zouden, of met die wolk zouden verschieten, maar alleen om aan te geven, dat hun huishouding *buiten* onze aardsche huishouding ligt, en hiermede niet door ons mag vereenzelvigd worden. Nu worden om dit voor ons voelbaar te maken wel beelden ontleend aan de *stoffelijke* wereld; beelden die we niet missen kunnen; maar waarbij we toch altoos indachtig hebben te blijven, dat de engelen *geestelijke* wezens zijn, die niet in de *stoffelijke,* maar in de *geestelijke* wereld thuis hooren, en wier *plaats* alzoo niet een plaats in stoffelijken, maar een plaats in *geestelijken* zin is.

Wat is nu *plaats* in geestelijken zin, in onderscheiding van plaats in *stoffelijken* zin? Bij stoffelijke voorwerpen is de plaats meetbaar naar lengte en breedte, en richt ze zich naar de afmetingen van het te plaatsen voorwerp. En ook waar zulk een stoffelijk voorwerp zich beweegt, doorloopt het een afstand, die eveneens meetbaar is, en vereischt het een weg, die in heel zijn verloop minstens in breedte en lengte aan de lengte en breedte van het te verplaatsen voorwerp gelijk is. Een onderaardsche spoortrein doorloopt een meetbaren afstand en moet een doorgang vinden zoo breed en zoo hoog en zoo lang, dat de wagens er door kunnen. Al deze bepalingen echter vallen bij een geestelijk wezen weg. Het stoffelijke is voor een geestelijk

wezen geen beletsel. Het dringt er door heen, of wilt ge, het gaat er in zijn bestaan buiten om. De ziel vaart uit het lichaam, en komt uit de sterfkamer weg, zonder dat óf dat lichaam óf de wanden van die kamer haar hierin verhinderen. De stoffelijke beletselen rekenen voor haar niet. Ook bij de engelen hebben we dus noch met lengte, noch met breedte, noch met hoogte te doen, en ook bij hun verplaatsing komen de lengte, de breedte en de hoogte van den weg dien ze doorschrijden niet in aanmerking. De gegevens om ons dit op juiste wijze voor te stellen ontbreken ons geheel, en daarom bedoelde het eerste gedeelte van dit artikel op God als Geest, op de ziel als geestelijk wezen, en op de taal en de gedachte als geestelijke factoren te wijzen, opdat we, denkende aan de plaats en de beweging der engelen, ons niet zouden ophouden bij de vereischten, die een stoffelijk wezen hieraan stelt, maar veeleer ons begrip aan de plaats en de beweging van deze geestelijke dingen ontleenen zouden. Ge ziet dan ook hoe heel een *legioen* booze engelen in een enkelen bezetene kunnen huizen; en hoe er tusschen de uitzending van een engel en zijn verschijnen ter plaatse *geen* tijd verloopt. Zelfs levert de hypnose voorbeelden op van het indringen van de ziel des éénen menschen in het wezen van den ander, zonder dat iets ook maar van deze indringing valt waar te nemen. In uw kamer waar ge neerzit, op den weg waar ge wandelt, ja, tot in uw hart, kunnen één of meer engelen tegenwoordig zijn, om den wille Gods bij u uit te voeren, zonder dat gij zelf er ook maar iets van merkt. In de *stoffelijke* wereld kan het ééne voorwerp *niet* wezen waar het andere is. En zoo ook in de *geestelijke* wereld kan de ééne geest niet op de plaats zijn die door een anderen geest is ingenomen. In beide werelden sluit de één den ander uit, en neemt elk wezen op een gegeven oogenblik zijn eigen plaats in. Maar deze vaste wet geldt *niet*, zoodra ge beide, én de *stoffelijke* én de *geestelijke* wereld in onderling verband neemt. Omdat, gerekend naar de stoffelijke wereld, een plaats bezet is door een stoffelijk wezen, daarom is ze nog volstrekt niet in geestelijken zin ook voor een geestelijk wezen ontoegankelijk. Als ge een menschelijk lichaam opensnijdt en ontleedt, is alle plaats door been en vleesch, door bloed en zenuwen bezet, en vindt ge nergens een open plek overgelaten voor de ziel. Desniettemin huisde de ziel er toch in, enkel wijl ze niet stoffelijk, maar geestelijk is, en dus door het bezet zijn van de stoffelijke plaats niet gehinderd werd. En zoo nu ook is het met Gods engelen. Ze zijn niet buiten, maar in het heelal, en al is nu op onze aarde, in onze wereld, elk plekje bezet door stof, door plant, door dier, door den mensch, of door de lucht, toch belet dit hen allerminst niet, om in die wereld in te dalen, en in die wereld zich op te houden, vlak bij u, ja, tot in u. Alleen uw ziel, als zijnde zelve een

geestelijk wezen, is voor hen ondoordringbaar. Ze kunnen wel vlak bij uw ziel zijn, en op uw ziel werken, maar niet in *de plaats* van uw ziel zijn. En dit nu is ook toepasselijk op hun beweging. Ook hun beweging of verplaatsing is niet aan de wet van de *stoffelijke*, maar aan de wet van de *geestelijke* beweging en verplaatsing onderworpen, en veel meer de beweging van uw woord en van uw gedachte, dan de beweging van uw voet of arm, biedt u een verwante actie ter vergelijking, als ge deze geestelijke beweging en verplaatsing der engelen wilt indenken.

XXII.

DE ENGELEN EN DE CHRISTUS.

Want waarlijk, Hij neemt de engelen niet aan, maar Hij neemt het zaad Abrahams aan.

HEBR. 2 : 16.

De vraag die thans aan de orde komt is, of er al dan niet zekere betrekking tusschen de engelen *en den Christus* bestaat, en indien *ja*, welke? Duidelijk wordt ons in de Heilige Schrift geleerd, dat Christus „de Middelaar Gods en der menschen" is, maar is hij zulks nu ook en evenzeer en op gelijke wijze voor de engelen? Velen, deze vraag hoorende, maken er zich opeens van af, door te zeggen, dat de engelen geen zonde hebben, dat er alzoo bij hen van geen Middelaarschap sprake kan zijn; dat er ten overvloede duidelijk geschreven staat, dat Christus „*niet* der engelen natuur heeft aangenomen, maar het zaad Abrahams, en dus die des menschen"; alsook dat er maar één Middelaar is, en dat diens Middelaarschap blijkens 1 Tim. 2 : 5 uitsluitend op ons *menschelijk* geslacht doelt. Toch mag betwijfeld, of men met zoo kort bescheid van de zaak af is. Althans geen minder dan Calvijn was van een eenigszins tegenovergesteld gevoelen, en met name hier te lande zijn de Gereformeerde godgeleerden Calvijn hierin gevolgd. Men kan dit o.m. zien in de *Synopsis Purioris Theologiae* van de hoogleeraren Walaeus, Polyander, Rivet en Thysius, Disputatio XII, art. 33, een uitlating waarheen we bij voorkeur verwijzen, overmits dit werk, dank zij Dr. Bavincks schoone uitgave, onder ieders bereik valt; en niet minder wijl dit dogmatisch werk, als van vier hoogleeraren uit ééne faculteit, in den bloeitijd onzer theologie, herkomstig, nog iets meer dan een *persoonlijk* gezag bezit.

Om nu ook op dit punt tot meerdere helderheid te komen, zal men goed doen met van meet af scherp tusschen tweeërlei te onderscheiden;

t.w. tusschen hetgeen ten deze uit *de schepping*, en tusschen hetgeen uit de *herschepping* voortvloeit. Wat nu *de schepping* aangaat, staat het vast, dat de Tweede hoogheerlijke Persoon in een andere betrekking tot het geschapene staat dan óf de Vader óf de Heilige Geest. Het wordt ons breed en duidelijk verklaard, dat wij maar „éénen God en Vader hebben, *uit* welken alle dingen zijn, en maar éénen Heere Jezus Christus, *door* welken alle dingen zijn." Dat in den beginne het Woord bij God en God was, en dat alle dingen *door* het Woord gemaakt zijn, zóó dat er geen ding anders dan *door* het Woord bestaat. En zoo ook in Hebr. 1 : 2, dat het de Zoon is „*door* welken de Vader de wereld gemaakt heeft." Hierop dieper in te gaan zou ons thans buiten ons bestek voeren. De verdere uiteenzetting hiervan hoort bij het leerstuk van de Schepping en van de Drieëenheid thuis, en is zoowel in het *Werk van den Heiligen Geest* als in *E Voto* door ons gegeven. Hier volstaan we derhalve met vast te stellen, dat de eigenaardige betrekking tusschen den Zone Gods en de Schepping hierin bestaat, dat alle dingen *uit* den Vader, maar *door* den Zoon zijn tot stand gekomen, en alsnog bestaan en ook voortaan bestaan zullen. Dat ditzelfde nu ook van de engelen geldt, volgt niet slechts uit de algemeenheid van de uitspraken in 1 Cor. 8 : 5, Joh. 1 : 1—4, Ef. 3 : 9 en Hebr. 1 : 2, maar wordt ons ten overvloede nog uitdrukkelijk verklaard in Col. 1 : 16 v.v., waar we lezen: „Want *door* Hem (d.i. door den Zoon) zijn alle dingen geschapen, die *in de hemelen* en die op de aarde zijn, die zienlijk, en die *onzienlijk* zijn, hetzij Tronen, hetzij Heerschappijen, hetzij Overheden, hetzij Machten, alle dingen zijn *door* Hem en tot Hem geschapen, en Hij is vóór alle dingen en alle dingen *bestaan* te zaam *door* Hem. Het is alzoo uitgemaakt, dat ook de geestelijke wereld, en in haar de engelen, geschapen zijn *door* den Zoon. Nu ligt het in den aard der zaak, dat degene *door* wien ge geschapen zijt, voor uw besef u nader ligt, dan degene *uit* wien ge geschapen zijt, eenvoudig wijl degene *door* wien ge tot aanzijn kwaamt, tusschen u en tusschen dengene *uit* wien ge ontstondt, instaat. Het staalwater, dat u *uit* de bron *door* den arts gereikt wordt, brengt u in de eerste plaats in aanraking met dien arts, en eerst in de tweede plaats, en door hem, met die bron zelve. Is nu alle schepsel *uit* den Vader, maar *door* den Zoon, dan gaat ook hier de regel door, dat ge als schepsel eerst in betrekking staat met den Zoon, en eerst door Hem met den Vader, *uit* wien ge zijt. Dit nu ook op de engelen toepassende, moet derhalve beleden, dat ook de engelen in nadere betrekking staan tot den Zoon, *door* wien ze geschapen werden en bestaan, en als we ons zoo mogen uitdrukken, in meer verborgen betrekking met den Vader, *uit* wien ze geschapen zijn, maar alleen *door den Zoon.*

Die nadere betrekking nu, die krachtens de schepping tusschen elk creatuur en den Zoon bestaat, heeft ons Calvijn, en hebben velen na hem, pogen uit te drukken door van een Scheppings*middelaarschap* te spreken, iets wat uiteraard met het Middelaarschap der verzoening niets uitstaande heeft. Toch dient hieraan nog iets toegevoegd. Het Middelaarschap der verzoening kwam tot stand, doordien de Zone Gods *onze natuur* aannam, onzer één werd, den broederen gelijk in alles, alleen uitgenomen de zonde, en derhalve als *de mensch* Jezus Christus tusschen ons en God in kwam te staan. In dien zin echter geldt dit bij het Middelaarschap der schepping niet. Immers, om niet te spreken van de engelen, de Schrift zegt het uitdrukkelijk: „*Hij heeft der engelen natuur niet aangenomen*, maar het zaad Abrahams"; en zelfs wat in Col. 1 : 15 staat, dat Hij „de eerstgeborene aller creaturen" is, mag niet in zulk een zin verstaan, alsof hij eerst door zelf in het creatuurlijke in te gaan, Middelaar tusschen den Vader en de Schepping *geworden* ware. Als bestaande *vóór* alle dingen, niet als creatuur onder de creaturen, maar als de Zone Gods en het Eeuwige Woord, is Hij het, door wien alle dingen geschapen zijn en te zamen bestaan. Bij de verzoening eischt het Middelaarschap eenheid van *natuur*, doordien Hij de menschelijke natuur aanneemt; maar bij het Middelaarschap der Schepping ligt de band *niet* in zijn natuur, maar in zijn *werk*, in zijn *daad*, t. w. daarin, dat Hij het is, *door* wien alle ding geschapen wordt.

Intusschen merke men op, dat deze betrekking tusschen den Christus en de Schepping niet alleen voor menschen en engelen, maar ook voor dieren, planten, kortom voor alle stof en kracht bestaat. Immers *alle dingen* zijn *door* Hem geschapen, en deze geheel algemeene uitdrukking sluit ook uiteraard de niet-redelijke en onbewuste schepping in. Zonderen we daarentegen de *bewuste* schepselen, d. w. z. de engelen en de menschen, van de overige creaturen uit, dan springt het in het oog, dat de betrekking die tusschen den Zone Gods en deze bewuste schepselen bestaat, een dieper en voller karakter draagt. In deze *bewuste* schepselen toch openbaart zich niet alleen gelijk in sterren, planten, dieren enz. kracht en wijsheid en majesteit, maar ook, wat een heel ander karakter draagt, *zelfbewustzijn* en *heillgheid.* Hier vertoont zich derhalve, als we zoo zeggen mogen, zekere *geestelijke verwantschap* tusschen den Zone Gods en het schepsel, dat door Hem in het aanzijn treedt. Bij ons *menschen* is dit het sterkst, overmits de Zoon is het *Beeld* des onzienlijken Gods en omdat wij naar den Beelde Gods geschapen zijn. Doch ook al geldt dit van de engelen niet in die mate, toch gaat ook te hunnen opzichte door, dat ze een

redelijk en zedelijk bestaan hebben, en alzoo zelfbewustzijn, aanleg voor een eeuwig aanzijn en vatbaarheid voor zaligheid bezitten; al hetwelk bij de *on*bewuste schepselen ten eenenmale ontbreekt. En hierin nu ligt de reden, waarom men bij de overige schepselen (sterren, planten, dieren enz.) gemeenlijk alleen wijst op hun ontstaan *door* den Zoon, maar dat men bij den *mensch* en bij de *engelen* dit verband, deze verhouding, deze betrekking iets sterker uitdrukt, en omschrijft als zeker Scheppings-*middelaarschap,* krachtens hetwelk de Zone Gods, als zoodanig, het Hoofd zoowel van heel ons menschelijk geslacht als het Hoofd van de engelenwereld, *was* van den beginne en eeuwig *blijven* zal. Dit wil dus niet zeggen, dat Hij dit eerst werd door zijn Vleeschwording, maar dat Hij het was *van den aanbeginne,* dank zij de schepping van mensch en engel, en zonder dat Hij noodig had zelf engel of mensch te worden, om als aller Hoofd te kunnen optreden. Want wel kan naar aanleiding van de Christophanie de vraag worden opgeworpen, of de Zone Gods althans niet tijdelijk, de gestalte van een engel heeft aangenomen, en deswege als de Engel des Verbonds, de Engel des aangezichts enz. wordt aangediend; maar deze vraag, waarop we later terugkomen, heeft met de zaak die ons thans bezig houdt, niets uitstaande, eenvoudig wijl we hier op de eeuwigheid vóór de Schepping teruggaan, toen er nòch mensch nòch engel bestond.

Tot zooverre levert dit vraagstuk dan ook weinig bedenking op. Men kan zelfs zeggen, dat er tot zooverre over dit leerstuk onder de belijders van den Christus geen verschil hoegenaamd bestaat. Maar hiermede zijn we er nog niet. Immers we lezen in Col. 1 : 20, dat het des Vaders welbehagen was, dat Hij door Christus, nadat er „vrede was gemaakt door het bloed des kruises, alle ding tot zich zelven verzoenen zou", en dan volgt er: „hetzij de dingen die op de aarde, *hetzij de dingen die in de hemelen zijn*"; woorden die op het eerste lezen zelfs den indruk maken, alsof ook de engelen „verzoening" van noode hadden. Evenzoo lezen we in Ef. 1 : 10, dat God, „in zichzelven had voorgenomen, om in de bedeeling van de volheid der tijden, wederom alles bijeen te vergaderen, beide *dat in den hemel* en dat op de aarde is"; een uitspraak die nog krasser in het oorspronkelijke luidt, waar het *bijeenvergaderen* letterlijk heet: *weer onder één hoofd brengen* (ἀνακεφαλαιώσασθαι). De vraag is alzoo niet te ontwijken, in hoeverre ook het *Verzoenings*middelaarschap van den Zone Gods betrekking heeft op de engelenwereld. Dat Hij als de Zoon, door wien alle ding geschapen is, ook der engelen Scheppingsmiddelaar is, levert geen bezwaar op, maar dáárvan is in Ef. 1 : 10 en Col. 1 : 19, 20 geen sprake. In deze beide plaatsen wordt ontwijfelbaar gedoeld op den Middelaar, die verzoening aanbracht door het bloed des

kruises, gelijk er dit in Col. 1 : 20 zelfs uitdrukkelijk bijstaat. Alzoo rijst dan de vraag, hoe we dit hebben op te vatten.

Ter beantwoording van *die* vraag nu moeten we teruggaan op den val der eens goede engelen, maar die nu duivelen en demonen geworden zijn. Immers uit den val der engelen blijkt dat zij oorspronkelijk vallen konden; terwijl nu, omgekeerd, van de goede engelen beleden wordt, dat ze tegen alle gevaar om te vallen beveiligd zijn. Oorspronkelijk waren dus ook de eens heilige engelen blootgesteld aan de mogelijkheid van afval, nu daarentegen bestaat die mogelijkheid voor hen niet meer. Ook voor hen geldt thans de *volharding der heiligen.* Alzoo heeft er een verandering in hun bestaanswijze plaats gegrepen. Eerst konden ze vallen, nu niet meer; en dat ze thans niet meer vallen kunnen, is natuurlijk geen uitvloeisel van iets dat hun eigen kracht zou zijn, maar moet uitvloeisel zijn van een kracht Gods die hen houdt. Deze kracht der bewaring nu kan men zeer wel *bewarende genade* noemen, zonder dat hier ook maar voor het minst uit volgt, dat deze „bewarende genade" een vrucht van het Kruis zou zijn. Om u hiervan te overtuigen behoeft ge u slechts in te denken in den toestand, waarin Adam zou geraakt zijn, indien hij *niet* gevallen ware. Zou hij alsdan eeuwiglijk gebleven zijn die hij was? Stellig niet. Ook Adam was immers zóó geschapen, dat hij *kon* vallen, maar indien hij de eerste principieele verzoeking overwinnend had doorgestaan, zou die mogelijkheid van te vallen ook voor hem hebben opgehouden. In het Werkverbond als zoodanig was de prijs juist deze, dat wie stand hield en niet viel, door dit stand houden het *eeuwige leven* verwierf; wat natuurlijk zeggen wil, dat dit gevaar van te vallen alsdan van hem zou zijn afgewend. Bij vergelijking volgt hieruit alzoo, dat „de bewarende genade" die thans de heilige engelen volstandig maakt, en ze in hun heilige existentie doet volharden, niet uit de *herschepping*, maar uit de *schepping* voortvloeit. Engelen en menschen waren beiden alzoo door God geschapen, dat hun stand houden in de principieele verzoeking voortaan onkwetsbaarheid voor alle verzoeking met zich zou brengen.

Het verschil tusschen den engel en den mensch bestond alleen hierin, dat de engel die viel, onredbaar verloren was, terwijl de gevallen mensch nog voor verlossing vatbaar bleef, en, eens verlost zijnde, tot de volharding der heiligen zou komen. Maar wat het standhouden in de principieele verzoeking aanging, stond de zaak voor den engel en den mensch volkomen gelijk. Ware Adam staande gebleven, zoo zou zelfs de mogelijkheid van den val voor hem op hebben gehouden te bestaan; en zoo ook is van de engelen, die staande bleven, de moge-

lijkheid van te vallen nu voor altoos afgewend. Van verzoening is bij de engelen alzoo ganschelijk geen sprake. Geen sprake bij de gevallen engelen, omdat een gevallen engel niet meer redbaar is; en evenmin sprake bij de engelen die *niet* vielen, overmits zij geen verzoening, maar alleen bewarende genade, van noode hebben, en deze bewarende genade in de Scheppingsordinantie zelve gegrond was. Het woord „genade" leide hier alzoo niemand op een dwaalspoor. Er is tweeërlei genade, de genade der schepping, en de genade der verzoening. Ook al ware er nooit zonde uitgebroken, noch in de wereld der engelen noch in de wereld der menschenkinderen, zoo zou toch alles wat òf engel òf mensch ontving, ongehouden genade geweest zijn, uit het louter welbehagen Gods ons toekomende. Zoo bezit het schepsel niets, dat niet uit de vrije genade van zijn Schepper hem toekwam; en neemt deze genade steeds een gewijzigd karakter aan, waar ze zich uitstrekt niet naar het *schepsel* in welbehagen, maar naar den *schuldigen zondaar* in ontferming. „Zelfs op zijn heilige (engelen)" zegt Job, „zou Hij niet betrouwen", om sterk het verschil tusschen de oorspronkelijke heerlijkheid van God en de uit genade aan zijn engelen verleende heerlijkheid te doen uitkomen. Ook onder dit opzicht is alzoo van een Verzoeningsmiddelaarschap wat de engelen aangaat geen sprake; en aldus blijven we bij de engelen steeds op het terrein der *schepping*, zonder ook maar met een enkele schrede het terrein der *herschepping* te betreden.

Anders daarentegen wordt dit zoo we nu ten slotte het oog vestigen op de verhouding tusschen de engelenwereld en de herboren of herschapen menschheid. Naar de Scheppingsordinantie, dit spreekt vanzelf, bestond er tusschen deze beide zeker verband. Zulk verband bestaat tusschen al de deelen van de Schepping Gods. We zien dit duidelijk bij de vergelijking van mensch en dier, van dier en plant, van plant en stof, en zelfs tusschen onze aarde en de hemelbollen boven ons is het reeds gelukt door de telescopie en de spectraal analyse allerlei verband aan te toonen. Het heelal is geen in elkaar gezet werktuig, dat uit losse, onsamenhangende deelen bestaat, maar een organisme, waarvan alle deelen door voegselen en verbindingen van allerlei aard met elkaar in onderlinge betrekking staan. Geen twijfel alzoo, of ook tusschen de engelenwereld en de wereld der menschenkinderen bestond er oorspronkelijk zulk een verband krachtens de Schepping. Dit verband echter is door de zonde verstoord. Toen de engelenwereld in twee deelen uiteenging, in een wereld van booze en van goede engelen, koos de mensch in zijn val voor de kwade engelen, en verbrak alzoo zijn verband met de goede engelen; zóó zelfs, dat we in den Cherub aan den ingang van het Paradijs, den goeden engel niet met den mensch in verband en te zijner bescherming zien optreden, maar

positie zien nemen *tegenover* den mensch. Voor zooveel het aan den mensch hing, zou alzoo de menschenwereld voortaan alleen in verband zijn gebleven met de wereld der duivelen, en alle verband met de wereld der goede engelen ware afgesneden geweest. Dat zulk verband toch weer intrad, is dan ook geen gevolg van 's menschen keus, maar van Goddelijk genadebestel. God was het, die de goede engelen weer met ons in verband bracht, maar nu natuurlijk in *een geheel ander verband,* dan hetwelk oorspronkelijk krachtens de Schepping had bestaan. Van nu voortaan verkrijgen de goede engelen een taak, een dienst, een opdracht in *het rijk der genade.* Ze worden dienstbaar gesteld in het groote werk der verlossing. Ze worden uitgezonden om dergenen wil die de zaligheid beërven zullen. De hierdoor ontstane betrekking is dus niet meer de normale, die oorspronkelijk bestond, en eeuwig bestaan zal, maar een extraordinaire, tijdelijke en voorbijgaande; maar die zoolang moet onderhouden, tot het werk der verlossing zal volbracht zijn, en de herboren menschheid, in het „lichaam van Christus", d. i. de gemeente, ten hemel zal zijn ingeleid.

En zoo nu bezien, treedt, zoo we ons niet vergissen, de beteekenis van Ef. 1 : 10 terstond in klaar en helder licht. God heeft, zoo betuigt de heilige apostel, „in zijn welbehagen zich voorgenomen, om in de volheid der tijden, in Christus alle ding weder bijeen te vergaderen, beide dat in den hemel is en dat op de aarde is." Hiermeê nu wordt uitgesproken, dat de wereld daarboven en de wereld op aarde haar oorsponkelijk verband en haar in de schepping gegronde harmonie verloren hadden. Juist wat we zeiden, dat het oorspronkelijk verband tusschen engelenwereld en menschenwereld was verbroken. Doch zoo zou het niet blijven. Eens zou ook dit verband weer hersteld worden. Dit zou geschieden „in de volheid der tijden", d. i. als het verlossingswerk volbracht was. En het zou geschieden door Christus, als den Verzoeningsmiddelaar, omdat hij de *verloren* menschheid als *herboren* menschheid naar God zou terugleiden. Zelfs ontvangt het woord „bijeenvergaderen", waarop we zoo straks reeds nadruk legden, aldus een zeer bijzondere beteekenis. Immers het „bijeenvergaderen" wordt in het Grieksch uitgedrukt door een woord, dat letterlijk, gelijk we boven opmerkten, beteekent: *weer onder één hoofd* brengen. Dit nu is juist het *organische* begrip, het begrip van een *lichaam.* Stel u de ledematen van het lichaam voor als alle uit elkander genomen, dan is er geen lichaam; maar als ge deze ledematen nu weer onder één hoofd saambrengt, dan keert het organisch verband terug, en dan is het *lichaam* er weder. En zoo nu ook was het hier. Engelen en menschen waren uiteengeslagen. Ze misten hun gemeenschappelijk hoofd. Nu echter, dank zij het werk der Verlossing, wordt de herboren menschheid weer vatbaar, om met de engelenwereld in het oorspron-

kelijk organisch verband hersteld te worden, en deswege wordt de wereld in den hemel en de wereld die op de aarde is, weer onder het ééne hoofd, Christus, bijeengebracht.

Nu zegt Col. 1 : 19 en 20 bijna hetzelfde. Daar toch heet het: „Want het is des Vaders welbehagen geweest, dat in Hem al de volheid wonen zou, en dat Hij, door Hem vrede gemaakt hebbende door het bloed zijns kruises, door Hem zeg ik, alle dingen verzoenen zou tot zichzelven, hetzij de dingen, die op de aarde, hetzij de dingen, die in de hemelen zijn." Toch is hier in zoover een verschil aanwezig, dat hier wel, en niet in Ef. 1 : 10, sprake is van *verzoening.* Hier staat *„dat Hij alle dingen tot zichzelven verzoenen zou,* hetzij de dingen die op aarde, hetzij de dingen die in de hemelen zijn. Daarover dus ten besluite nog een enkel woord. *Verzoenen* kan beteekenen: *schuld wegnemen,* maar het kan ook beduiden: „een bestaande *verwijdering* doen ophouden", en het is in den laatsten zin, dat het hier gebezigd wordt. Immers er staat in het Grieksch het woord ἀποκαταλλάξαι, dat letterlijk beteekent: *de vervreemding ten volle wegnemen.* Van *schuld*verzoening is alzoo hier geen sprake, maar wel van het weer doen opleven van een te loor gegane harmonie, van het doen ophouden van een ontstane vervreemding en verwijdering. En dit nu past geheel bij de gegeven voorstelling. De harmonie was verbroken in Gods Schepping, en zulks met name tusschen de engelenwereld en de menschenwereld; en deze verbroken harmonie kon niet hersteld worden, overmits de gevallen menschheid er niet vatbaar voor was. Er staat niet dat God de *engelen* en de *menschen* als personen verzoenen zou in Christus, maar er wordt op de engelen*wereld* en menschen*wereld* in het gemeen gedoeld, zooals blijkt uit de uitdrukking: *„de dingen* die op de aarde en *de dingen* die in de hemelen zijn. „Dingen" toch is geen woord dat van de *engelen* of *menschen* als zoodanig kan gebezigd worden. Zij zijn geen *dingen,* maar *personen.* Welnu, die twee werelden lagen in onnatuurlijke verhouding. De oorspronkelijke harmonie bestond niet meer. Er was vervreemding, er was verwijdering ontstaan. En die verwijdering is het, die eerst in Christus een einde kon nemen. Hij is het, die in de voleinding der eeuwen *beide* werelden, die van menschen en engelen, weer herstellen zal in oorspronkelijk verband. En dat er nu staat, dat God deze twee werelden *tot zich zelven* verzoenen zal, is volkomen natuurlijk. Immers alle disharmonie, alle storing van de verordineerde orde, gaat *tegen God in.* En eerst waar deze storing verdwijnt, en de door Hem gewilde harmonie weer in haar oorspronkelijke glansen schittert, heeft Hij alle dingen ook *tot zichzelven* verzoend.

XXIII.

GABRIËL.

Zie Michaël, een van de eerste vorsten, kwam om mij te helpen, en ik werd aldaar gelaten bij de koningen van Perzië.
DAN. 10 : 13.

Bij het verband, dat tusschen de engelenwereld en den Christus bestaat, komen zijdelings nog twee andere vraagstukken ter sprake; t.w. 1°. wie in de personen van Michaël en Gabriël voor ons treden, en 2°. of de Christus al dan niet als engel verschenen zij in de dagen des Ouden Verbonds.

Het eerste onderzoek had ook kunnen zijn ingesteld, toen we de engelen*wereld* bespraken, maar is uitgesteld tot hiertoe, overmits alles hier aankomt op die andere vraag, of we onder Michaël al dan niet den Christus hebben te verstaan. Dat ook de *engelen* elk een eigen *naam* hebben, is niet wel aan twijfel onderhevig. Lezen we toch van de sterren, dat God „ze alle *bij name* roept," omdat Hij sterk is van vermogen, en zie er wordt er niet één gemist"; en wordt ons betuigd, dat elk gezaligde onder de kinderen der menschen eenmaal van God een naam „op den witten keursteen" zal ontvangen, „dien niemand kent dan hij zelf"; hoe ware het dan denkbaar, dat alleen die geestelijke wezens, die we engelen noemen, van het privilege van den naam *verstoken* zouden zijn? Zelfs aan de dieren die de mensch in zijn huis laat omloopen of bezigt voor zijn bedrijf, pleegt hij een naam te geven, aan den klank waaraan die dieren allengs wennen, zoodat zelfs de melkkoe op het afroepen van dien naam ten slotte komt aanloopen, ten deele ook in ons land; maar veel sterker nog in berglanden, waar ze grazen op veel grooter uitgestrektheid. Want wel dient toegegeven, dat deze namen bij de dieren enkel beteekenis voor uitwendig gebruik hebben, en dat ze voor God, en krachtens hun aard, alleen een *soortnaam* bezitten, zoodat Adam in het Paradijs, toen hij aan de dieren namen gaf, niet een afzonderlijken naam aan elk rund,

maar slechts een soortnaam aan elke soort van beesten gaf; maar dat ligt daaraan, dat de dieren geen *persoonlijk* bestaan bezitten. Bij de engelen daarentegen, die wel *personen* zijn, evengoed als de mensch, vervalt deze bedenking geheel, zoodat de engelen niet alleen namen voeren, die voor het gemak van de onderscheiding dienen, maar vanzelf, en met noodzakelijkheid, uit de eigendommelijkheid van hun persoonlijk bestaan een eigen persoonlijken naam uitgeven. Er ligt alzoo niets vreemds in, dat er in de Heilige Schrift ook enkele bijzondere namen van persoonlijke engelen voorkomen, ook al treden ze, wijl buiten ons menschelijk verkeer en buiten onzen menschelijken omgang staande, in den regel, *zonder* naam, eenvoudig als „de engel" op.

Van zulke engelen*namen* zijn er ons nu in de Heilige Schrift slechts twee medegedeeld, t. w. Michaël en Gabriël. Met Raphaël en Uriël, die alleen in de apocryphe boeken en in de kerkelijke overlevering voorkomen, laten we ons hierom niet in. Alleen moge in verband met Michaël en Gabriël nog *de Archangel* of *Aartsengel* genoemd worden, overmits ambtstitel en persoonsnaam, daar waar slechts *één* zulk een ambt bekleedt, uiteraard saamvallen. Wat nu Gabriël aanbelangt, zoo weet elk kind onder ons, hoe er een engel aan Zacharias in den tempel verscheen, die tot hem sprak: *„Ik ben Gabriël, die voor God sta,* en ben uitgezonden, om tot u te spreken en u deze dingen te verkondigen"; en hoe voorts deze zelfde Gabriël eenige maanden later tot Maria in Nazareth werd gezonden, en voor haar ooren uitriep: *Wees gegroet, gij begenadigde, de Heere is met u, gij zijt gezegend onder de vrouwen.* Minder daarentegen wordt er op gelet, dat dezelfde engel Gabriël ook reeds in de gezichten van Daniël tot twee malen toe verschenen was. We lezen toch in Dan. 8 : 16: „En ik hoorde als eens menschen stem, die riep en zeide: *„Gabriël, geef dezen het gezicht te verstaan;* en hij (namelijk Gabriël) kwam nevens mij, waar ik stond, en als hij kwam, verschrikte ik, en ik viel op mijn aangezicht, en hij zeide tot mij: *Versta, gij menschenkind."* En evenzoo heet het in Dan. 9 : 21: „Als ik (namelijk Daniël) nog sprak in het gebed, *zoo kwam de man Gabriël,* dien ik in het begin, in een gezicht, gezien had, snellijk gevlogen, mij aanrakende omtrent den tijd des avondoffers, en hij onderrichtte mij, en sprak met mij, en zeide: Daniël, nu ben ik uitgegaan, *om u den zin te doen verstaan."* En hij voegde er bij: „In het begin uwer smeekingen is het woord uitgegaan, en ik ben gekomen, *om u dat te kennen te geven,* want gij zijt een zeer gewenscht man. *Versta dan dit woord en merk op dit gezicht."* Hieruit nu blijkt tweeërlei: Ten eerste, dat Gabriël behoort tot de *zeven engelen* waarvan in Openbaringen 8 : 2 gesproken wordt als van de

zeven engelen die voor Gods aangezicht staan. En ten andere, dat de dienst van Gabriël met name dáárin bestond, om de openbaring Gods aan de kinderen der menschen te bedienen. Telkens toch heet het, dat hij iets *openbaart* en den zin der openbaring *doet verstaan.*

Over dezen Gabriël nu loopt van oudsher drieërlei meening in de kerk. Verreweg de meesten zien in hem een „geschapen engel," die tot de zeven uitnemendste engelen behoort, en den naam van *Gabriël* draagt. Anderen daarentegen houden hem wel eveneens voor een „geschapen engel," maar ontkennen dat Gabriël een eigennaam is. Gabriël beteekent, zeggen zij, „man Gods" en liefst zouden ze derhalve Dan. 8 : 16 aldus vertalen: „Gij, *man Gods*, geef aan Daniël het gezicht te verstaan." Nog weer anderen eindelijk zien in Gabriël een „*ongeschapen* wezen," en waagden de meening, of niet Gabriël de Heilige Geest zou zijn, gelijk dan Michaël de Tweede Persoon in de heilige Drievuldigheid zou wezen. Om nu met dit laatste gevoelen te beginnen, zoo is dit hier te lande door Hulsius, de twee Van den Honerts en Lampe verbreid, maar beslist en krachtig bestreden door Vriemoet, à Marck, Witsius, De Moor e. a., en vindt thans bij niemand meer verdediging, dan bij enkele minnaars van oude boeken, die het uit Van den Honert of Lampe zoo overnamen. Ook bij deze uitlegging was weer de zucht in het spel, om toch vooral elk onderscheid tusschen engel en engel uit te wisschen, ten einde op die wijs het krachtigst de *vereering* der engelen te bestrijden. Steek houden kan echter deze voorstelling niet. Hoe toch zou ooit de Heilige Geest zeggen kunnen: „Ik ben een man Gods, die voor God sta", en hoe zou Hij er zelf (bij Maria) aan kunnen toevoegen: „De Heilige Geest zal over u komen". Evenmin is het met den doorgaanden toon der Heilige Schrift overeen te brengen, dat de Heere in Dan. 8 : 16 tót den Heiligen Geest zou zeggen: „Man Gods, doe aan Daniël dit gezicht verstaan". Wie een bevel ontvangt, en opvolgt, doet dienst als ondergeschikte voor dengene, wiens dit bevel is. En dit nu kan ten opzichte van den Heiligen Geest niet plaats grijpen, overmits de Derde Persoon even gelijk in Goddelijke waardigheid is met den Eersten en den Tweeden Persoon. Want wel heeft de Zone Gods zich vernederd en heeft de gestalte eens dienstknechts aangenomen; maar heel de Schrift zegt ons dan ook, dat dit *vrijwillig* geschiedde, en als we ons zoo mogen uitdrukken, op een overeenkomst van welbehagen tusschen den Vader en den Zoon rustte.

Het tweede gevoelen, dat *Gabriël* geen eigennaam, maar *soort*naam zou wezen, en dat men alzoo te vertalen zou hebben: „Man Gods", werd in den laatsten tijd vooral in Duitschland verdedigd. Er zou

dan wel sprake zijn van een geschapen engel, maar deze engel zou niet met name genoemd, maar alleen als „man Gods" aangeduid zijn. Ook hiermede echter mogen we ons *niet* vereenigen. Vooreerst toch zou het gansch onnatuurlijk zijn, dat een „*engel* Gods" als „*man* Gods" werd aangeduid. In een toespraak tot ons menschen ware dit nog denkbaar; maar niet daar waar, gelijk in Dan. 8 : 16, sprake is van een hoog bevel door God van zijn troon aan een zijner engelen gegeven. Er staat toch, dat de Heere tot hem zeide: „Gabriël," dat zou dan zijn: „Man Gods, doe Daniël dit gezicht verstaan"; iets wat geen zin zou hebben. In de tweede plaats zou er dan „man Gods" moeten staan; maar dit staat er niet. „Man Gods" zou luiden: *Geber êl;* terwijl *Gabriël* de saâmgevlochten naam is, zooals bij ons *Frederik* wel oorspronkelijk *Rijk in vrede* zal beteekend hebben, maar er nu niet meer voor kan worden gebruikt. Wie thans zeggen wil: „Die man is rijk in vrede," kan dit niet meer uitdrukken door te zeggen: „Die man is frederik." In de derde plaats klopt deze uitlegging niet met Dan. 9 : 21, waar we lezen: „Als ik nog sprak in het gebed, zoo kwam *de man Gabriël,* dien ik in het begin in een gezicht gezien had." Vat men toch *gabriël* op als beteekenende: „man Gods," dan zou hier staan: „Als ik nog sprak in het gebed, zoo kwam *de man* „de man Gods" tot mij"; wat uiteraard niet kan. En eindelijk laat het zich ganschelijk niet denken, dat deze engel tot Zacharias zou gezegd hebben: „Ik ben *een man Gods,* die voor God sta." Zou Zacharias den indruk krijgen, dat hij niet met een *mensch,* maar met een *engel* Gods te doen had, dan moest deze zich ook als *engel* aandienen, terwijl het zeggen: „Ik ben een man Gods" hem juist op het dwaalspoor zou geleid hebben. Bovendien gevoelt men, hoe stuitend het voor de heilige kieschheid zou geweest zijn, als de engel die tot Maria werd gezonden, om haar de heilige ontvangenis van den Christus kond te doen, zich niet als *engel* maar als *man* had aangediend.

Zoo blijft dus niet anders overig dan de gewone voorstelling, dat we onder Gabriël een der *geschapen* engelen te verstaan hebben, die *persoonlijk* met dezen naam wordt aangeduid. Alleen houde men hierbij in het oog, dat het een vertolkte naam is. De naam *Gabriël* toch is Hebreeuwsch, en alzoo een vertolking van den naam die voor dezen engel in „de talen der engelen" (zie 1 Cor. 13 : 1) gegeven was. Zulk een vertolking van namen was ook onder ons vroeger zeer gewoon. Zoo noemde wie *Van den Berg* heette zich vaak *Montanus,* wijl dit in het Latijn zoo vertolkt wordt. Aldus nu opgevat kan *Gabriël* zeer zeker beteekenen „man Gods," maar het kan ook een vertolking zijn voor: „De *held* Gods, de *sterke,* de *machtige* Gods"; en waar nu de engelen elders: *sterke helden* en *machtigen* genoemd worden past dit zeer wel. Zegt nu deze engel rechtstreeks: „Ik ben Gabriël

die voor God sta", dan ligt het voor de hand, hem te rangschikken onder de zeven engelen waarvan sprake is in Openb. 8 : 2. Daar toch lezen we: „En ik zag *de* zeven engelen, die voor God stonden." Men verwarre deze „zeven engelen" intusschen niet met de „zeven geesten", waarvan sprake is in Openb. 1 : 4, waar staat: „Genade zij u en vrede van Hem, die is en die was en die komen zal, en van de *zeven geesten* die voor zijnen troon zijn, en van Jezus Christus, die de getrouwe Getuige is." Hier toch is sprake van de heilige Drievuldigheid in haar openbaring. Eerst wordt de Vader genoemd, „die is, die was en komen zal", daarna de Heilige Geest, en ten slotte de Zoon; maar zoo, dat beiden *in hun openbaring* onder de kinderen der menschen worden geteekend. De Zone Gods in zijn Middelaarsgestalte als „Jezus Christus, de getrouwe Getuige, de Eerstgeborene uit de dooden, en de Overste der koningen der aarde." En zoo ook de Heilige Geest, niet als de Derde Persoon, maar in zijn werking, gelijk Hij is de Geest des raads en der sterkte, der kennisse en der vreeze des Heeren, die onder de kinderen der menschen uitgaat. Zich „zeven engelen" te denken als hier tusschen den Vader en den Middelaar ingeschoven, zou tot hopelooze verwarring leiden. Deze „zeven *geesten*" laten we dus blijven voor wat ze zijn, en nemen hier alleen in aanmerking de „zeven *engelen*", die in Openb. 8 : 2 en elders genoemd worden. Deze zeven engelen toch worden van de overige afgezonderd als de naaste trawanten om Gods heiligen troon, d.i. als die engelen, die, terwijl *alle* engelen met hen hun God dienen, het naast aan het Eeuwige Wezen staan, niet door meerdere waardigheid, maar door hoogeren dienst. Of nu het cijfer *zeven* hier letterlijk moet opgevat, is voor ons niet uit te maken. Het getal *zeven* kan als heilig getal ook in het gemeen gebezigd worden, om op heilig gebied een zeker groot aantal aan te duiden. Doch dit doet er ook hier niet toe. Genoeg dat we weten, hoe er een zeker aantal engelen, als we zoo zeggen mogen, niet in den voorhof, noch ook in het heilige, maar tot in het allerheiligste de wacht des Heeren waarneemt, en onder deze wordt dan één hunner, t.w. *Gabriël*, met name genoemd.

Bij dezen Gabriël komt nu in de tweede plaats *Michaël*, over de beteekenis van wiens persoon de gevoelens evenzoo verdeeld zijn. Ook bij Michaël rijst de vraag, of we met een geschapen, of met een ongeschapen engel te doen hebben, m. a. w. of Michaël de persoonsnaam van een der engelen is, of wel aanduidt *den Christus*. Hier intusschen vlot de uitwijzing van het geschil niet zoo gemakkelijk als bij Gabriël. Van den éénen kant staan we bij den naam *Michaël* zeer zeker op

vaster bodem. Immers terwijl de naam Gabriël alleen van dien éénen engel voorkomt, vinden we onder de Israëlietische stamtafels niet minder dan tien personen vermeld, die den naam van Michaël droegen. Men kan dit zien in Num. 13 : 13; 1 Chron. 5 : 13, 14; 6 : 40; 7 : 3; 8 : 16; 12 : 20; 27 : 18; 2 Chron. 21 : 2 en Ezra 8 : 8. Nu beteekent de naam *Mi-ca-ël* letterlijk *Wie-als-God;* een naam die ons licht zou doen besluiten, om hem alleen op een Goddelijk Persoon toe te passen. Nu echter blijkt, dat in verschillende landen, en reeds van oudsher, deze naam ook door menschen is gedragen, zoo volgt hieruit, dat uit den naam op zichzelf niets is af te leiden. En dit te minder, daar de naam van den profeet Micha, hoewel hij afgekort is, precies hetzelfde beduidt. Micha toch beteekent: *Wie is als Jehova,* juist zooals Michaël beduidt: *Wie is als God.* Tusschen deze beide namen ligt dan ook alleen dit verschil, dat de naam Micha op den Verbondsgod, d. i. op *Jehova,* ziet, en alzoo nauwer met het verlossingswerk in verband staat, terwijl de naam van *Michaël* op God als *Schepper* in zijn majesteit doelende, met de *genade* niet rekent, en alzoo voor een engel meer gepast is.

Nu gaat men het veiligst, bijaldien men de plaatsen der Heilige Schriftuur, waarin van dezen Michaël sprake is, achtereenvolgens in haar verband beziet. Het eerst komt deze naam voor in Daniël 10 : 13 en 21, waar Daniël zich in dezer voege uitlaat: „En hij (namelijk de hemelsche gestalte die hem aan de rivier de Hiddekél verschenen is) en hij sprak tot mij: Vrees niet, Daniël,.... om uwer woorden wil ben ik gekomen; doch de vorst des koninkrijks van Perzië stond tegenover mij, *en zie, Michaël, een van de eerste vorsten, kwam om mij te helpen,* en ik werd aldaar gelaten bij de koningen van Perzië; nu ben ik gekomen om u te doen verstaan, hetgeen uw volk bejegenen zal." En evenzoo heet het in vs. 21: „Er is niet één die zich met mij versterkt tegen deze (t. w. tegen de Perzische en Grieksche macht) *dan uw vorst Michaël.* En ten derden male heet het in Dan. 12 : 1: *Te dier tijd zal Michaël opstaan, die groote vorst, die voor de kinderen uws volks staat.*" Geheel afgescheiden van wat in Jud.: 9 en in Openb. 12 : 7 over Michaël gezegd wordt, staat ons dus eerst te onderzoeken, in welke beteekenis Michaël in deze plaatsen van Daniël voorkomt.

In de aangehaalde plaatsen nu uit Daniël is sprake van een schitterend visioen, dat aan dezen profeet ten deel viel, en waarin hem de toekomst van zijn volk geteekend wordt. Die teekening is echter geen rustig panorama, maar maakt Daniël deelgenoot van den strijd, die ook in de wereld der geesten gevoerd wordt, en die aan den strijd hier op aarde eigenlijk ten grondslag ligt. Machtige woelingen en beroeringen grijpen onder de volken en natiën en in de wereld der gedachten onder de kinderen der menschen plaats, als zoovele schok-

ken en bewegingen, die als schakels zijn ingevoegd in het machtig proces der geschiedenis, waardoor God Almachtig de komst van zijn eeuwig Koninkrijk voorbereidt. Op zulke beroeringen nu wordt eenerzijds ingewerkt door de duivelen en demonen, die niet alleen de enkele personen, maar ook de volkeren tegen den Heere en zijn Gezalfde opzetten. En het is nu tegenover deze demonische invloeden en inwerkingen uit de *sfeer der duivelen* op onze menschenwereld, dat God de Heere anderzijds den reddenden invloed en de heilige inwerking uit *de sfeer zijner heilige engelen* overstelt. Deswege mag men de engelenwereld nooit in staat van niets doende ruste denken. Rusteloos zoeken de gevallen engelen de wereld der menschen te verderven, en even rusteloos waken de goede engelen in den dienst huns Gods, dat telkens weer deze demonische machten bezworen en gebroken worden. Op dit gewichtig onderwerp komen we later, bij het bespreken van wat de engelen *voor ons menschen* doen, terug. Thans lasschen we deze verklaring slechts ter loops in, om gemelde plaatsen uit Daniël toe te lichten.

Immers in deze beide plaatsen wordt aan Daniël een inzicht gegeven in hetgeen, achter het gordijn der voor ons waarneembare gebeurtenissen in de wereld der geesten gestreden wordt, om de zake Gods te bevorderen, en de macht van Satan tegen te staan. De zake Gods toch was destijds belichaamd in het *volk van Israël.* Ging, om met eerbied te spreken, de zake van Israël ten onder, dan ware ook de zake van Gods Koninkrijk op deze aarde verloren geweest. De worsteling tusschen het rijk van God en het rijk van Satan ging daarom toentertijd schier geheel op in de worsteling tusschen Israël en de Israël belagende volken. Hieruit nu is het volkomen begrijpelijk, hoe Satan destijds op tweeërlei wijze den strijd tegen God voerde: 1°. door *in* Israël afval te verwekken; en 2°. door de heidensche natiën te sterken *tegen* Israël. Houdt ge nu wel in het oog, hoe al zulke strijd tegelijk onder de geesten *daarboven* en onder de menschen *op aarde* werd uitgestreden, dan liep ook hier tweeërlei strijd en worsteling evenwijdig. Eenerzijds hier op aarde de strijd tusschen Israël en de volken, en anderzijds in de geestenwereld de strijd, om Israëls behoud, tusschen de demonen en de goede engelen. Nu worden, gelijk uit de boven geciteerde plaatsen blijkt, de engelen die in dezen strijd vooraanstonden, met den naam van *Vorsten* genoemd, op gelijke wijze als we van te voren zagen, dat sommige engelen ook den naam dragen van *Overheden* en *Machten.* Van deze *Vorsten,* d.i. engelen, die in deze geestelijke worsteling tusschen Israël en de volken vooraan staan, blijken er nu *velen* te zijn, en onder dezen velen schijnt de één gewichter taak en dienst te vervullen dan de ander. Immers er is niet alleen sprake van *vorsten* onder de engelen, maar ook van eeni-

gen onder hen die in het bijzonder *de eerste vorsten* genoemd worden (Dan. 10 : 13). En onder deze, bij dezen alles beheerschenden strijd in den dienst Gods geheel *vooraanstaande* engelen behoort nu ook *Michaël.* Hij heet daarom „een der eersten van deze vorstelijke engelen." En vraagt ge nu waarin Michaël zich weer van de anderen onderscheidde, dan zegt hoofdstuk 10 : 12 u, dat Michaël nader genoemd wordt: „een vorstelijke engel van Israël." Er staat toch, dat de gezant des Heeren tot Daniël zegt: „Alleen *uw vorst* Michaël sterkte zich met mij"; en evenzoo in Dan. 12 : 1 heet hij „die groote vorst, *die voor de kinderen uws volks* staat." Geheel afgescheiden van de vraag of we onder den Gezant Gods, die bij den Hiddekél aan Daniël verscheen, en deze woorden sprak, al dan niet den Christus hebben te verstaan, is het uit het bovenstaande alzoo duidelijk, dat Michaël althans hier *niet* als de Christus voorkomt.

Onze Kantteekenaars vermelden dan ook wel dat sommigen hier onder Michaël den Christus verstaan, maar voegen er aanstonds bij, dat Michaël hier genoemd wordt: „een der eerste vorstelijke engelen", en dat Christus als „aller engelen Hoofd" onmogelijk zóó genaamd kan worden. Wie „één der eersten is" heeft er anderen van eenigszins gelijke waardigheid naast zich, die met hem op één lijn staan. En dit nu kan nooit van den Christus gelden. Ook de uitdrukking: „Michaël *kwam om mij te helpen*" is een wijze van spreken, die zich alzoo niet van den Zone Gods als Middelaar bezigen laat. Bovendien ook al wil men, ten einde tot elken prijs *de onderlinge gelijkheid* van engel en engel te handhaven, in Michaël den Zone Gods zien, zoo is men er nog niet. Als hij toch *„één* der vorstelijke engelen" heet, wie zijn dan die andere engelen, waarvan hij er één is? Dit kunnen toch niet allen Messiassen zijn. Doet men dan ook geen geweld aan den tekst van Daniël aan, en leest men zonder vooroordeel wat er staat, dan is niet wel een andere uitlegging mogelijk, dan dat we Michaël hier hebben te verstaan als een *geschapen* engel, die in waardigheid van dienst, en door de daarvoor vereischte macht, bij den strijd voor de zake Gods *vooraan stond.*

XXIV.

MICHAËL.

En er werd krijg in den hemel: Michaël en zijne engelen krijgden tegen den draak, en de draak krijgde ook en zijne engelen.

OPENB. 12 : 7.

Voor zoover Michaël in het boek Daniël optreedt, bleek het ons aan geen redelijken twijfel onderhevig, of onder dezen naam is in dat boek een *geschapen* engel te verstaan; en wel zulk een, die onder de engelen een *vorstelijke* gestalte vertoont; en wederom onder deze vorstelijke engelen *vooraan staat.* Dat hij daarom een soort schutsengel of beschermengel van het volk Israël, vóór zijn val, zou geweest zijn, volgt hieruit nog niet. Strijden de goede engelen, onder Michaëls aanvoering, tegen de gevallen engelen onder Satan, voor de zake onzes Gods; en was voor lange eeuwen, gelijk in de dagen van Mozes tot aan Golgotha, de zake Gods onder alle andere volken verlaten, en alleen nog onder Israël, en uitsluitend bij dit ééne volk, staande gebleven; dan spreekt het vanzelf, dat Michaël, gelijk het in Dan. 12 : 1 heet, voor „de kinderen van Daniëls volk, bij God staat." Alleen maar, dit is dan zóó, niet omdat Michaël en Israël door een bijzondere ordinantie Gods, maar omdat ze door het gemeenschappelijk doel van beider strijd, d.i. door het bedoelen van het koninkrijk Gods, saâm verbonden zijn. Daar echter het vraagstuk der beschermengelen, dat hier ter plaatse, gelijk ook in een vorig artikel slechts kon worden aangestipt, later opzettelijk aan de orde komt, stappen we hier van af, om nu terstond de beide andere plaatsen onder de oogen te zien, waar Michaël vermeld wordt, t.w. Judas vs. 9 en Openb. 12 : 7. Uitspraken waarbij we dan tevens 1 Thess. 4 : 16 aan de orde stellen, overmits daar *de Archangel* vermeld staat, en in Judas vs. 9 Michaël zelf „de Archangel" genoemd wordt.

Zoo beginnen we dan met Judas vs. 9, waar we dit lezen: „Maar

Michaël, de Archangel, toen hij met den duivel twistte, en handelde over het lichaam van Mozes, durfde geen oordeel van lastering voortbrengen tegen hem, maar zeide: *De Heere bestraffe u.* Om deze woorden wel te verstaan, moet men zich eerst helder voorstellen, waarover Judas in zijn korten brief handelt. Hij treedt namelijk in dit schrijven op tegen een soort menschen, die elders de Nicolaieten worden genoemd, en die reeds in de eerste apostolische kerken een ontzettend gevaar in de gemeente des Heeren deden insluipen. Deze lieden waren oude zondaren, die, met een onbekeerd hart, zich toch hadden laten doopen, omdat ze zich inbeeldden, dat de vrijheid van het Evangelie hun een vrijbrief voor hun zondig leven bood. Van huis uit schijnen ze geen Heidenen, maar Joden te zijn geweest; iets wat men daaruit kan opmaken, dat ze door Judas gewezen worden op den val der engelen, op het gebeurde met Sodom en Gomorrah, op Kaïn, op Mozes en op Bileam; altemaal gebeurtenissen en personen, die aan de Heidenen onbekend waren, maar waar een Jood alles van gehoord had. De hier bedoelde Joden waren intusschen aan de eere van Israël ganschelijk vervreemd, en door het indringen van de Heidenen in hun land, almeer geheel in een Heidensch-zondige levenswijs vervallen. Vooral de vleeschelijke zonde van den wellust schijnt schaamteloos door hen gedreven te zijn, en bovendien zekere verregaande minachting van de door God gestelde machten onder hen veld te hebben gewonnen. Althans het is met name tegen de vleescheszonde en verachting van de heerschappijen, dat Judas in zijn brief te velde trekt. Dat nu juist zulke ontrouwe en onheilige Joden licht geneigd waren om met het Farizeesche Jodendom te breken, en zich te laten doopen, kan ons niet vreemd schijnen. De strenge handhaving van de wet, zelfs in haar meest formalistische opvatting, moest zulke libertijnsche vrijgeesten uiteraard geheel tegen de borst stuiten; en toen ze nu hoorden van de prediking van een Evangelie, dat een zaligheid predikte, niet uit de wet maar in de vrijheid des geestes door het geloof, lag het zelfs voor de hand, dat ze, het Christendom geheel miskennende, zich juist daarom hierbij aansloten. Men vergete toch niet, dat ook destijds de „ijver zonder verstand" van den Methodist, evenals nu, er op uit was, om maar *veel* en altoos *meer* menschen tot de belijdenis van den Christus te brengen. De vooral in den aanvang zoo sterk gedreven propaganda, bracht dit als vanzelf mede.

Ten einde nu de „heiligen" tegen deze valsche indringers ten ernstigste te waarschuwen, wijst Judas op de oordeelen Gods, die over soortgelijke geesten, zoo onder de engelen als onder de menschen, eertijds gekomen zijn. De val der engelen was alleen daaruit voortgesproten, dat Satan en de zijnen de heerschappij van God

Almachtig hadden betwist. Deze losmaking van de heerschappij Gods had, eenmaal ook onder menschen ingeslopen, het tweeledig gevolg gehad, dat schrikkelijke vleeschezonde den mensch verdierlijkt had, gelijk in Sodom en Gomorrha, en ook dat men onder menschen de van God gestelde machten veracht had, gelijk in de dagen van Korach. En het is hiertegenover nu dat Judas op het exempel van Michaël den Aartsengel wijst, die wel verre van de ordinantiën Gods, waar ze in schepselen vastgelegd waren, te verachten, integendeel die majesteit Gods zelfs waar ze in den Duivel nog doorschemerde, niet dorst aantasten, maar eeren bleef, het oordeel overlatende aan God.

Men versta dit niet verkeerd. Natuurlijk is in Satan niets eerbiedwaardigs voor wat hem zelven aangaat. In Satan is geen majesteit. Maar dat er in Satan geen majesteit is, moet ge niet daaruit verklaren dat hij viel, maar daaruit dat hij een creatuur, een schepsel is. In een *schepsel* is geen majesteit. Dat is het hoofdpunt waar het op aankomt. Er is geen majesteit dan in God. Belieft het Gode dus om iets van zijn majesteit op een creatuur, hetzij dan engel of mensch, te leggen, dan doet het er niets toe, of dat creatuur een heilig of een onheilig creatuur is; maar dan zult ge die majesteit ook in het diepst gezonken creatuur blijven eeren, *omdat ze Godes is.* Hing die majesteit af van de meerdere of mindere heiligheid van zulk een creatuur, dan zoudt ge een koning of magistraatpersoon alleen zoolang hebben te eeren als hij een goed en eerbaar regent bleek te zijn; en, als dit anders werd, hem mogen verwerpen; en zoo ook als kind uw vader en moeder wel hebben te eeren zoolang ze braaf en lief bleven, maar, zoodra dit anders bleek, hun die eere mogen onthouden. Nu daarentegen die op hen gelegde majesteit *niet* afhangt van *hun* braafheid, liefheid of heiligheid, maar eeniglijk van *Gods bestel*, nu kan geen enkele zonde van vader of moeder u van de gehoorzaamheid aan het vijfde Gebod ontslaan, en zoo ook geen Nero zelfs u ontheffen van de verplichting, om, hoe hij ook tiranniseert en woedt, voor hem te bidden, en, zoolang ge zijn onderdaan zijt, de majesteit Gods, die op hem rust, in zijn persoon te eeren. Geldt dit nu voor het creatuur dat *mensch* heet, dan geldt het natuurlijk ook van elk ander creatuur, en dus ook zoo dat creatuur een *engel* is. Wordt er, gelijk ons bleek, ook in de engelenwereld door de Tronen, Machten en Heerschappijen zeker gezag van Godswege uitgeoefend, dan oefenen ook deze rijkbegaafden onder de engelen dit gezag niet uit krachtens eigen recht, maar alleen krachtens Gods bestel. Doch dit zoo zijnde, blijft dit gezag dan ook staan, onverschillig of zulk een engel goed blijft, of dat hij kwaad wordt; gelijk Gabriël voor God lofzingt of als Satan zich Gode ten wederpartijder stelt. En zoo min nu een heilig man als Petrus

of Paulus het recht had Nero om zijn slechtheid te weerstaan, evenmin kwam het aan Michaël toe, om aan Satan het gezag te betwisten voor zoover hij dit krachtens de ordinantie Gods uitoefende.

Deze uitweiding was noodzakelijk, om het doorzichtig en duidelijk te maken, niet alleen waarom Michaël Satans gezag niet betwistte, maar ook hoe Judas deze houding van Michaël aan de toenmalige Christenen *ten voorbeeld kon stellen.* Zoo bij oppervlakkige lezing ontstaat meestal de indruk, alsof Michaël eigenlijk Satan wel had *mogen* lasteren, maar hoe hij, uit overgroote bescheidenheid, dit naliet. En dan is natuurlijk alle klem van Judas' woord af. Dan toch zou menigeen allicht denken: „Nu ja, maar zoo overbescheiden ben ik nu eenmaal niet; ik behoef ook niet als een engel te zijn; en daarom wat Michaël niet aandorst, *dat durf ik wel.*" Deze gedachte toch van „wel te durven" zit diep in ons zondig hart in. Geen kind of het toont wel eens gaarne, wat het wel durft, tegen vader en moeder, durft op school tegen zijn meester, durft in gezelschap tegen zijn meerdere. Zoo stellen jongere broeders of zusters er vaak een eer in „wel te durven" tegenover hun oudere broers of zusters. Zoo vindt menige vrouw er een geheim genoegen in, te toonen dat ze „wel durft tegenover haar man," die door God als haar hoofd over haar gesteld is. En waar op die wijze eenmaal in onzen huislijken kring, dat valsche „durven" wordt toegejuicht, en zelfs zekere eere heeft, valt licht te begrijpen, hoe ook op straat én de jeugd én de menigte der volwassenen er lust aan heeft, om tegenover de politie te durven; straks ook de op vrijheid beluste schare om te durven tegenover allen die in hoogheid geplaatst zijn; de minder met gaven bedeelden, om te durven tegenover degenen aan wie God meerder schonk; en tot zelfs in allerlei vereeniging en instelling, om te durven tegenover hen die daarin zeggenschap en oordeel over ons hebben. Daarom is het zoo noodzakelijk, dat men uit Judas vs. 9, dit valsche begrip over het *durven* en *niet durven,* met wortel en tak wegneme. Dat Michaël niet *dorst,* was in het minst niet uit blooheid, maar uit eerbied voor de ordinantie Gods, en overmits Michaël, evenals elk schepsel, van Gods wege gehouden was, om de ordinantie te eerbiedigen, ook al was het, dat die eerbied voor het oogenblik aan Satan ten goede kwam. Eerst van uit dit algemeene gezichtspunt bezien, is de zaak voor ons en Michaël één en kan zijn exempel op ons worden toegepast. Hij mocht in Satan de ordinantie Gods niet aanranden, ook al was Satan nog zoo diep gezonken; en zoo ook mogen wij, tot zelfs in een Nero, de ordinantie Gods niet

te niete doen, ook al verandert zulk een Nero zich in een duivelsch despoot.

Doorziet men dit nu wel, dan is hiermede tevens de vraag beslist, of we hier onder Michaël een geschapen engel hebben te verstaan, of wel den Christus in zijn Godheid. Zal toch Michaëls exempel op ons *als creatuur* slaan, dan *moet* Michaël zelf ook een creatuur zijn. Anders toch zou Judas' betoog geen steek houden, en zijn voorbeeld verkeerd gekozen zijn. Iets wat bovendien nog daaruit blijkt, dat Michaël, volgens vs. 9 geacht wordt, zich aldus te hebben uitgelaten: „Niet ik oordeel u, maar ik geef het oordeel over aan God." Dat toch kan alleen gezegd worden, door wie zelf creatuur is, maar zou geen zin hebben, zoo wie het zegt, zelf God ware. Iets waartegen men niet aanvoere, dat de Christus „zich zelf vernietigd heeft, de gestalte eens dienstknechts aannemende"; want in Judas vs. 9 is sprake van de dagen van Mozes, en toentertijd had de vleeschwording des Woords nog niet plaats gegrepen. Uit dien hoofde kunnen we ook hier tot geen ander resultaat komen, dan dat ook in Judas vs. 9, evenals in Daniël 10 en 12, Michaël als een geschapen engel voorkomt, die hier ter plaatse als creatuur aan ons, wijl we ook creaturen zijn, ten exempel gesteld wordt. En wat nu het geding zelf over het lijk van Mozes aanbelangt, zoo ligt dit hier wel buiten ons bestek, maar is het ter toelichting toch beter, ook hierover klaarder inzicht te geven, daar er nog altoos zoo velen zijn, voor wie de desbetreffende woorden uit vs. 9 ganschelijk onverstaanbaar bleven.

Mozes is een exceptioneel persoon. Dit blijkt uit heel zijn historie. Zooals geen enkel profeet voor of na hem, heeft hij God gezien van aangezicht tot aangezicht. Hiermeê hangt het dan ook saâm, dat Mozes anders stierf dan wij, en dat we in Deut. 34 : 5 en 6 lezen: „Alzoo stierf Mozes, de knecht des Heeren, en de Heere begroef hem in het land van Moab, en niemand heeft zijn graf geweten tot op dezen dag." Men mag daarom wel niet zeggen, dat hij als Elia ten hemel opvoer, maar toch staat hij in zoover met Elia op één lijn, dat hij met Elia op den Thabor aan den Christus verschenen is, om hem zijn uitgang aan te zeggen, dien hij volbrengen moest te Jeruzalem. Hoe dit te verklaren zij, is ons niet nader bericht, en eigen verzinning baat ons niet en is zelfs ongeoorloofd. Alleen vernemen we thans uit Judas' brief, dat Satan op het lijk van Mozes' aanspraak heeft gemaakt; dat Michaël hierop inspraak heeft gemaakt; maar dat, toen Satan zich beriep op het hem door God verleende recht, Michaël terugtrad, en de beslissing in het geding over Mozes' lijk aan God

overgaf. Satan heeft, gelijk Hebr. 2 : 14 het uitdrukt, *het geweld des doods*, een uitspraak waarbij ge het woord „geweld" niet moogt opvatten in den zin van brutale overmacht en geweldpleging, maar moet nemen in den zin van *eene hem verleende macht.* Er staat toch in het Grieksch hetzelfde woord, wat elders gebezigd wordt om de *souvereiniteit* uit te drukken. Deze macht nu bezit Satan niet uit zich zelf. Dit kan niet, wijl hij ook creatuur is. Ook hij bezit die macht derhalve krachtens een ordinantie Gods. Iets wat we nu niet zoo hebben te verstaan, alsof bij zeker Goddelijk decreet bepaald was: „Satan zal het zeggenschap over den dood hebben"; maar heel anders, t. w. dat, naar luid van Gods scheppingsordinantie, aan Satan als creatuur zulk een beteekenis en hooge positie was gegeven, dat, viel hij af, een ieder die voor hem als gevallen creatuur koos, daardoor vanzelf onder zijn macht kwam, en tot in den wortel zijns levens, door den dood en door het verderf van het graf, de schrikkelijke overmacht van Satan zou moeten ervaren. Wij denken dat we door Satan te dienen alleen *onze ziel* onder zijn macht stellen. Maar zoo is het niet. We kunnen niet over onze ziel beschikken zonder tegelijk over heel onzen persoon naar *ziel en lichaam* te beschikken; en wie zijn ziel aan Satan overgeeft, verleent hem dus daardoor vanzelf een recht ook *over zijn lichaam;* een recht dat Satan in ons sterven, en als we gestorven zijn, nog ons lijk komt opeischen. Daarom moet het lijk verteerd worden. Dat nu Satan dit zijn recht ook op Mozes' lijk zou mogen doen gelden, vond Michaël ondenkbaar. Daarom twistte hij met Satan. Doch toen Satan op zijn recht stond, trad Michaël terug. Hij dorst, niet uit gebrek aan moed, en veelmin uit eerbied voor Satan, maar eeniglijk uit eerbied voor Gods ordinantie, niet doortasten, en gaf deswege de beslissing aan God over. Hoe die beslissing uitviel blijkt wel het duidelijkst uit wat Deut. 34 : 6 zegt, dat niet een mensch, maar dat God zelf Mozes' lijk begroef, en dat niemand ooit zijn graf gevonden heeft. God kan ons lichaam uit dezen aardschen staat in den staat der heerlijkheid doen overgaan door de groeve der vertering heen, ja, al heeft een wild dier ons geheel verslonden. Maar hij kan het ook zonder en buiten de groeve der vertering om doen. Denk slechts aan Psalm 16 : 10: „Gij zult niet toelaten, dat uw heilige de verderving zie."

Doch hoe dit ook zij, onze slotsom kan ook bij Judas vs. 9 geen andere wezen, dan dat Michaël een creatuur, een *geschapen* engel was, die juist als creatuur ons ten voorbeeld wordt gesteld, en als schepsel het oordeel niet zelf aandorst, maar het aan God overgaf. Iets waaruit dan vanzelf volgt, dat onder den *Archangel* of *Aartsengel* in 1 Thess. 4 : 16 evenzoo een geschapen engel, en niet de Christus is te verstaan. Immers in Judas vs. 9 wordt van Michaël met zoovele

woorden gezegd, dat hij „een aartsengel" is. Lezen we nu in 1 Thess. 4 : 16, dat de Christus zelf „met een geroep, met de stem des Archangels en met de bazuin Gods nederdalen zal van den hemel", dan blijft het zeker mogelijk dat we onder de „stem des Archangels" hier te verstaan hebben: „met de stem *als van* een archangel"; maar ook bij die opvatting is en blijft de Archangel dan toch van den Christus onderscheiden, en is Michaël een ander persoon. Over de vraag eindelijk, of de naam van Archangel uitsluitend aan Michaël toekomt, of wel dat deze naam gemeen is aan „de zeven engelen die voor Gods troon staan", valt geen uitsluitsel te geven, wijl de Schrift er ons niets van zegt. Michaël kan zoowel voorkomen als *de* Archangel, in dien zin, dat hij *alleen* dit is, als in de hoedanigheid van *één* der Archangelen, gelijk hij in Dan. 10 : 13 „één der vorsten heet," zoodat Gabriël evengoed Aartsengel zou zijn als hij.

Over Openb. 12 : 7 kunnen we korter zijn. Daar komt de naam Michaël voor in deze uitspraak: „En er werd krijg in den hemel. Michaël en zijne engelen krijgden tegen den draak, en de draak krijgde ook en zijne engelen, en zij hebben niet vermocht, en hunne plaats is niet meer gevonden in den hemel." Te dezer plaatse nu is door verreweg de meeste uitleggers in Michaël niet de geschapen engel gelezen, maar de Christus als het Hoofd der engelen. De reden waarom men aan deze uitlegging de voorkeur gaf, lag voor de hand. Het visioen toch, aan Johannes op Pathmos te beurt gevallen, speelt *na* de Vleeschwording en na de Hemelvaart van den Christus, toen hij gezet was in den hemel en bekleed was geworden met macht en heerlijkheid, niet alleen over zijn kerk op aarde en de zaligen in den hemel, maar ook over alle engelen om Gods troon. Dit nu zoo zijnde, zoo kan men niet anders oordeelen, of na de hemelvaart is het Christus, als onze Middelaar, die, als we ons zoo mogen uitdrukken, het opperbevel voert ook over de heirscharen Gods in den hemel. En hieruit nu heeft men afgeleid, dat derhalve, waar de engelen ten strijde tegen Satan optrekken, niet meer hun vroeger hoofd de geschapen engel Michaël maar de Christus de sterke Michaël aan hun hoofd is getreden, en den slag der geesten tegen den draak en zijn trawanten geleverd heeft. Een anderen grond bezit men voor deze uitlegging niet. De woorden zelf toch vermelden Michaëls naam zonder eenige bijvoeging, en we vinden alleen dat Michaël als aanvoerder der engelenheiren den slag der geesten tegen den draak en zijn booze slagorden onderneemt,

Hier komt het geschil dus metterdaad op een twist over woorden neer. Niemand toch, die zich aan de Schrift houdt, zal ontkennen,

dat na Jezus' hemelvaart, alle, en zelfs de rijkst begaafde engelen, aan Christus, als onzen Middelaar, onderworpen zijn geworden en dat hij, als het bevel over de engelen op zich nemende overdrachtelijk hun Michaël kon genoemd worden vindt evenmin tegenspraak. De vraag waar het op neerkomt is dan ook alleen, of de onderwerping van de engelen aan Christus inhoudt, dat de aartsengel Michaël van het bevel over de engelen ontheven is, zoodat de Middelaar in zijn plaats trad, of wel dat de engelenheiren, met Michaël aan het hoofd, tezamen onder den Christus zelf zijn gesteld. In het eerste geval zou Michaël dan zijn teruggetreden en Christus zelf de engelen hebben aangevoerd; in het laatste zou wel de Christus den aanval gelast en voorgeschreven hebben, maar zou hij onder zijn hoog bevel, door den aartsengel Michaël zijn uitgevoerd. Thans kiezen de meeste uitleggers voor het laatste wijl ze oordeelen dat onder „het kindeke" in vers 4 het kindeke Jezus en onder „de zwangere vrouw" Maria zou zijn te verstaan. Uit dien hoofde toch zeggen ze, kan onder Michaël niet dezelfde persoon begrepen worden, daar Michaël opstaat om het kindeke te redden. Afdoende is dit intusschen allerminst, overmits, gelijk onze Kantteekenaren zeer juist opmerken, in het visioen van Pathmos niet geschilderd wordt, wat vroeger geschied was, maar hetgeen in de toekomst stond te gebeuren.

Dat ook wij desniettemin meer overhellen tot de laatste uitlegging heeft dan ook een anderen grond. Het opzij schuiven van Michaël, om den Middelaar in zijn plaats te laten treden, komt ons toch voor noch met zijn Middelaarschap noch met de vastheid van Gods scheppingsordinantie te kunnen bestaan. Christus is *mensch* geworden, en niet *engel*. Hij is in ons menschelijk geslacht ingelijfd, opdat ons geslacht in hem ingelijfd zou worden, maar hij is niet ingelijfd in het korps der engelen. Daarom zou het innemen van Michaëls plaats tegen den aard van zijn Middelaarschap indruischen. Hoofd der engelen was hij naar scheppingsrecht, gelijk hij naar scheppingsrecht het Hoofd van alle creatuur, of gelijk in Col. 1 staat „de eerstgeborene," d. i. „de met eere bekleede ten opzichte van alle creatuur" is. En dat hij als Middelaar Hoofd der engelen in engeren zin wordt, spruit daaruit voort, dat de engelenwereld er was, om aan de menschenwereld ondergeschikt te worden. „Wij zullen de engelen oordeelen." Lijft men daarentegen den Christus als een andere Michaël in de engelenwereld in, dan keert men deze gansche ordening om.

En evenmin dunkt ons zulk een in de plaats stellen van Michaël met de scheppingsordinantie te strooken. Onder ons menschen kan het, dat de een in de plaats van den ander treedt. De afgedankte treedt dan terug en raakt buiten dienst. Maar juist dit is in het

onschendbaar bestel van Gods scheppingsordinantie ondenkbaar. Een engelenvorst, die, als we ons zoo mogen uitdrukken, op nonactiviteit zou worden gesteld, is een aardsche gedachte, die niet op de hemelsche dingen mag worden overgedragen. Toch behoeft niemand wat de hoofdzaak betreft hier in het onzekere te blijven verkeeren. In Dan. 10 en 12, en evenzoo in Judas vs. 9 is Michaël zeer zeker een *geschapen* engel. Ware het dan al dat in Openb. 12 : 7 Michaël van den Christus te verstaan was, zoo zou dit toch nooit anders dan de naam van een geschapen engel zijn, die, om zijn oppermacht aan te duiden, van den Middelaar op *overdrachtelijke* wijze werd gebezigd.

XXV.

DE ENGEL DES HEEREN.

Zie, Ik zende mijnen engel, die voor mijn aangezicht den weg bereiden zal; en snellijk zal tot zijn tempel komen die Heere, dien gijlieden zoekt, te weten, de Engel des Verbonds, aan denwelken gij lust hebt; zie, Hij komt, zegt de Heere der heirschare.

MAL. 3 : 1.

Bij de verhouding die tusschen de engelenwereld en den Christus bestaat, komt in de laatste plaats nog ter sprake al wat we in de boeken des Ouden Verbonds vernemen omtrent den „Engel des Heeren", den „Engel des Aangezichts", of den „Engel des Verbonds". Van dezen wonderbaren Persoon is sprake in Genesis, in Exodus, in Richteren, in den Prediker, bij Jesaia, bij Hosea, bij Zacharia en bij Maleachi; en reeds van oude tijden won steeds meer de overtuiging veld, dat we onder dezen Engel niemand anders hadden te verstaan, dan den Middelaar, of wil men het „Eeuwige Woord", dat Johannes ons kennen leert in zijn Evangelie. Bestaat er nu voor deze overtuiging genoegzame grond, en bleek tevens dat we bij dezen „Engel des Aangezichts" aan een eigenlijken *engel* hadden te denken, dan zou hieruit volgen, dat de Zone Gods niet alleen vleesch geworden is en „gevonden is als een *mensch*", maar dat hij op soortgelijke wijze ook het leven en het wezen der engelen deelachtig was geworden, hetzij dit alleen voor zekeren tijd zoo plaats greep, hetzij dan duurzaam. Blijkt daarentegen dat deze hoogheilige verschijning wel in onze Overzetting als „Engel" wordt aangeduid, maar dat we feitelijk *niet* aan een „engel" doch alleen aan een „Gezant des Aangezichts", een „Gezant des Heeren", en een „Gezant des Verbonds" hebben te denken, dan houdt wel de voorstelling stand, dat de Middelaar reeds in het Oude Verbond op allerlei wijs verschenen is, maar dan trad Hij

daarbij *niet* als engel op, en valt alzoo uit deze verschijningen voor zijn betrekking tot de engelenwereld niets af te leiden.

Nu treedt deze „Engel des Heeren" in Genesis 16 : 7 geheel onverwacht op. Toen Hagar, zoo lezen we, uit Abrams tente, na Sarai's tuchtiging ondergaan te hebben, vluchtte naar de woestijn van Sur, vond haar in die woestijn de Engel des Heeren, bij een waterfontein. Oppervlakkig bezien zou men er nu licht toe komen, om dit van een gewonen engel te verstaan; te meer daar in het Hebreeuwsch het lidwoord *de* er *niet* bij staat. Leest men daarentegen nauwkeuriger, dan ontwaart men al spoedig, dat het geen gewone engel *kan* geweest zijn. Immers in vs. 10 zegt de verschenen Persoon tot Hagar: „*Ik* zal uw zaad grootelijks vermenigvuldigen". Zoo nu kan een engel niet spreken. Hij kan wel zeggen: „*God* zal uw zaad zeer vermenigvuldigen", maar niet: „Ik zal het zelf doen". Menschen te scheppen is toch een daad, die niet aan een zelf geschapen engel, maar alleen aan den Schepper zelven toekomt. Hagar ontwaart dan ook zelve, dat ze niet slechts met een „engel", maar met Jehova zelven te doen heeft, en noemde uit dien hoofde volgens vs. 13 *den naam des Heeren, die met haar sprak*, aldus: „Gij God des aanziens." Bij Hagars tweede vlucht, nu in de woestijn Berséba, verschijnt die „Engel des Heeren" haar ten tweeden male, en ook hier geeft deze verschenen Persoon feitelijk te kennen, dat hij zelf God is, want Hij zegt tot Hagar: „Ik zal Ismaël tot een groot volk stellen". Ook hier kent Hij zich dus toe een daad, wel niet van schepping, maar toch van *voorzienig bestel*, zooals dit aan geen geschapen engel, maar alleen aan God toekomt (Gen. 21 : 18). Iets wat nog nader blijkt uit wat God, blijkens Gen. 17 : 20 tot Abraham sprak: „Aangaande Ismaël zoo heb Ik uw gebed verhoord, en *Ik zal* hem tot een groot volk stellen." Op de ééne plaats verklaart dus de Engel des Heeren, en op de andere plaats God zelf geheel hetzelfde. Stellig bewijs alzoo, dat het *Ik* in dezen engel het *Ik* van God zelf was. — De derde maal treedt deze hoogheilige Persoon op bij de offerande van Isaäk op Moriah. We lezen toch in Gen. 22 : 11: „De Engel des Heeren riep tot Abraham van den hemel zeggende: „Nu weet ik dat gij God vreezende zijt, en uwen zoon, uwen eenige, *van Mij* niet onthouden hebt." Het is alzoo de „Engel des Heeren" die hier spreekt, en deze zegt dat Abraham zijn zoon van *Hem* zelven, d.i. van God, niet onthouden heeft. En blijkens vs. 15 v.v. komt dit nog sterker uit in het tweede roepen van den Engel, als Hij zegt: „Ik zweer bij Mij zelven, spreekt de Heere, Ik zal uw zaad grootelijks vermenigvuldigen." Soortgelijk verhaal lezen we in Gen. 31 : 11 v.v., waar de „Engel Gods" aan Jacob bij Laban verschijnt, en waar deze Engel tot Jacob zegt (vs. 13): „Ik ben die God van Beth-El, waar gij Mij een gelofte gedaan hebt"; terwijl Jacob zelf bij zijn zegen aan

Jozefs zonen nog stervende verhaalt hoe „de Engel Gods hem verlost heeft van alle kwaad," en profeteert dat diezelfde Engel Gods ook Jozefs zonen zal zegenen.

In de tweede periode van Israëls geschiedenis, die Mozes tot middelpunt heeft, herhalen zich deze feiten. Bij den braambosch verscheen wederom diezelfde „Engel des Heeren", en het is deze Engel, die straks tot Mozes zegt: „Ik zal zijn, die Ik zijn zal", dit is mijn naam eeuwiglijk. Bij den doortocht door de Roode Zee verschijnt diezelfde „Engel Gods", om voor Israël uit te trekken; Hij wisselt straks af met de Vuurkolom, en die uit die Vuurkolom spreekt is weer Jehova zelf. In Exod. 23 : 20 schrijdt deze openbaring zelfs nog verder voort, en wijst de Heere met nadruk en omstandiglijk op het nauw verband dat tusschen dien „Engel" en zich zelven bestond. Daar toch lezen we: „Zie, Ik zende den Engel voor uw aangezicht, om u te behoeden op dezen weg, dien gij gaan zult. Hoedt u voor zijn aangezicht, en weest zijner stem gehoorzaam, en verbittert Hem niet, *want mijn Naam is in het binnenste van Hem.*" Is nu *de Naam*, gelijk onze lezers zich herinneren zullen, het Wezen Gods *in zijn openbaring*, dan wordt hier uitgesproken, dat God zelf in dezen Engel is; en zoo verstaat ge dan ook dat er in vs. 22 op volgt: „Indien gij zijner stem gehoorzaam zijt, en doet al wat (niet hij) maar Ik u gebiede, zoo zal Ik uwer vijanden vijand zijn. In verband hiermede zien we dan ook bij Bochim, onder Gideon, en bij Manoach telkens dienzelfden wonderbaren Persoon optreden, en telken male grijpt ook hier die zeer sterke en duidelijke verwisseling plaats van den Engel met God zelven. Bij Bochim heet het in Richt. 2 : 1 v.v.: „En de Engel des Heeren kwam, en Hij zeide: „*Ik* heb ulieden uit Egypte uitgevoerd, en Ik zal *mijn verbond* met u niet verbreken *in eeuwigheid.*" Met opzicht tot Gideon luidt het verhaal in Richteren 6 : 11 v.v.: „Toen kwam de Engel des Heeren tot Gideon en zette zich onder den eik", en dan volgt er in vs. 14: „*Toen keerde zich de Heere* tot Hem." Daarna heet de sprekende Persoon in vs. 20 en 21 weer „de Engel des Heeren"; en toch straks lezen we in vs. 23 weer: „En *de Heere* zeide tot hem: „Vrede zij u, vrees niet, gij zult niet sterven." En wat het verhaal omtrent Manoach, den vader van Simson, aangaat, zoo lezen we in Richt. 13 : 3—21, eerst dat „de Engel des Heeren verschijnt"; daarna dat Manoachs vrouw Hem voor een vreemden „man" aanziet; voorts dat Hij als zijn naam te kennen geeft dat Hij „Wonderlijk" heet; en eindelijk dat Manoach uitroept: „Wij zullen waarlijk sterven, *omdat wij God gezien hebben*" (vs. 22).

Voorts is er, zoo in de boeken van Mozes, als in de geschiedkundige boeken over het later tijdperk wel nog gedurig sprake van, dat

God verschijnt, maar van een verschijning van den Engel des Heeren hooren we verder niet. Slechts wordt in Jesaja 63 : 9, met terugslag op het verleden, door Jehova nogmaals uitgesproken, „dat de Engel zijns Aangezichts" Israël behouden heeft; een verklaring die dan ook hier afwisselt met die andere, dat *God zelf* „door zijn liefde en genade hen verlost heeft". — In Hosea 12 : 5 wordt gemeld, dat Jacob zich vorstelijk gedragen heeft, toen hij worstelde met den Engel bij Pniël, zoodat ook die verschijning van God aan Jakob blijkt een verschijning van den Engel des Heeren te zijn geweest. — En eindelijk treedt deze zelfde Engel des Heeren veelvuldig op, nu niet in de werkelijkheid, maar in visioenen, in de gezichten van Zacharias, met name in hoofdstuk 1, 2, 3, 4, 5, 6 en 12, en zulks evenals vroeger met een bestendige verwisseling tusschen God en den Engel, die aantoont, hoe ook hier die Engel, als we zoo zeggen mogen, voor God in de plaats treedt. Een reeks visioenen, waar zich dan ten slotte de Godsspraak van Mal. 3 : 1 bij aansluit, waar het heet: „Zie, Ik zende mijnen engel, die voor zijn aangezicht den weg bereiden zal t. w. (Johannes den Dooper), en snellijk zal tot zijn tempel komen, die Heere, dien gijlieden zoekt, te weten *de Engel des Verbonds*, aan denwelken gij lust hebt. Zie Hij komt, zegt de Heere der heirscharen." Van dezen „Engel des Verbonds" nu wordt in vs. 3 gezegd, dat Hij het zijn zal, die het oordeel zal houden, terwijl in vs. 5 Jehova verklaart, dat Hij zelf dit zal doen: „En *Ik* zal ten oordeel tot ulieden naderen, en *Ik* zal een snel getuige zijn tegen hen, die Mij niet vreezen, zegt de Heere der heirscharen."

Dit alles saâmvoegende, dient alzoo erkend te worden, dat deze „Engel des Heeren," deze „Engel des Aangezichts" of deze „Engel des Verbonds" niet verschijnt als een creatuur, maar tegelijk én van God onderscheiden is én toch weer gezegd kan worden God zelf te zijn, als God te spreken, én als God beleden te worden; terwijl de profetie bij Maleachi met haar duidelijke onderscheiding tusschen een „Engel die den weg bereidt," en den „Engel des Verbonds," die op dien bereiden weg komen zal, om het oordeel te houden, zoo kennelijk op Johannes den Dooper en op den Messias doelt, en het Nieuwe Testament (in Matth. 11 : 10, Marcus 1 : 2, Lukas 1 : 76 en 7 : 27) dit zoo stellig bevestigt, dat we eerbiediglijk te belijden hebben, dat de Persoon die in den „Engel des Heeren" spreekt, en de Persoon, wiens *ik* in den Christus zich uit, metterdaad één en dezelfde is. — Doch hiermede is het dan ook uitgemaakt, dat de uitdrukking „Engel" voor dezen hoogheerlijken „Persoon" òf een onjuiste vertaling òf een overdrachtelijke uitdrukking is. Bij Manoach antwoordt

deze wonderbare Persoon, op Manoachs vraag: „Geef mij toch uw naam te kennen," dat zijn naam is *Wonderlijk* (Pêlê), en legt ge nu hiernaast Jesaia 9 : 5, dan vindt ge hoe ook daar van Messias, van het kindeke dat stond geboren te worden, gemeld wordt, dat zijn naam is *Wonderlijk*, en tegelijk: *Sterke God*. De Messias, de Engel des Heeren en God zelf spreken alzoo uit éénzelfde bewustzijn. Er is zeer zeker onderscheiding, maar in geen geval kan onder den Engel des Heeren een geschapen wezen, een creatuur, een engel als andere engelen, verstaan worden. Zoo keeren we dan terug tot wat we vroeger reeds opmerkten, dat de vertaling tot minder verwarring aanleiding zou hebben gegeven, indien het Hebreeuwsche woord ook hier door Gezant of Bode des Heeren, Gezant des Aangezichts, of Gezant des Verbonds ware vertaald, iets wat het woord zeer wel toelaat. — Doch ook al wil men dit niet, en al houdt men aan de vertaling door „Engel" vast, dan kan dit woord hier toch nooit anders dan in *overdrachtelijken* zin gebezigd zijn. Van een kolossalen beer, of struis of haai zeggen wij wel: „*Wat een kerel!* ook al weten we zeer goed dat „kerel" eigenlijk een „mensch" beduidt, en zonder daarmee in het minst te bedoelen, dat die beer of struis of haai als een *mensch* voor ons trad. Zulk gebruik is dan overdrachtelijk. Men bezigt dan het woord „kerel", om het groote, om het indrukwekkende van de verschijning uit te drukken. En zoo nu ook wordt het woord „engel" nóg wel overdrachtelijk gebruikt, als een moeder haar kindeke een „engel" noemt, zonder daarmee in het minst te willen zeggen, dat het ophield een menschenkindeke te zijn. En op gelijke wijze zou dan de overdraging van den naam van „engel" op den Messias zijn te verstaan. Engel wordt dan genomen als de naam van een wezen, dat in den naam des Heeren zijn last uitvoert; en wijl nu Messias dit op de hoogste en volkomenste wijze deed, zou dan ook op Hem de naam van „Engel" overdrachtelijk zijn toegepast.

Elke andere verklaring wijzen we beslist af. Immers te spreken van een „ongeschapen engel", maar zoo dat het toch een wezenlijke „engel" zou zijn, nu niet in den zin van „gezant" of „bode", maar van een heuschen engel, is een ongerijmdheid. De Zone Gods is mensch geworden, maar niet een „ongeschapen mensch", want ook de ziel en het lichaam van Jezus Christus waren creatuurlijk, even gelijk onze ziel en ons lichaam. Wil men alzoo staande houden, dat de Zone Gods wezenlijk een engel geworden is, dan moet ook al wat den engel in Hem uitmaakte, evenals bij alle andere engelen, creatuurlijk geweest zijn. En dit nu zou op zichzelf zeer wel denkbaar wezen, even denkbaar als dat het Woord vleesch is geworden. Maar de Heilige Schrift leert

het nergens, en zegt veeleer dat Hij der engelen natuur *niet* aannam. Doch bovendien, *hoe* verscheen deze Engel des Heeren? Natuurlijk, gelijk uit al de verhalen blijkt, *in menschengestalte.* Vooral het verhaal van Manoach en bij Pniël heft hierover elken twijfel op. Een engel is een geest en kan als geest ons niet verschijnen. En zoo zou men dan weer deze ongerijmdheid verkrijgen, dat de Zone Gods eerst het wezen van een *engel* aannam, en daarna, als engel, weer de gestalte van een *mensch,* om eerst als een *vermenschte engel* zich te openbaren. Uit dien hoofde verwerpen we geheel deze ongerijmde voorstelling, en houden staande, dat er òf te vertalen zij: „de Gezant des Heeren", òf wel dat „Engel" in de uitdrukking: „de Engel des Heeren" een overdrachtelijke beteekenis heeft, genomen van den gewonen engel als *bode Gods.* Iets waar vanzelf uit volgt, dat al wat opgeteekend staat over den „Engel des Heeren" ons metterdaad niets leert omtrent de verhouding waarin de engelenwereld tot den Christus staat.

Volledigheidshalve zij hier nog een kort woord aan toegevoegd over „de drie mannen" die aan Abraham bij de eikenbosschen van Mamré verschenen. Sommigen meenen hier in die drie mannen de heilige Drievuldigheid te zien, maar het verhaal geeft hiertoe geen recht, en ook onze Kantteekenaren verwerpen deze opvatting. Uit Gen. 19 : 1 blijkt toch, dat twee van deze drie personen *engelen* waren, en uit Gen. 18 : 33, dat Jehova één der drie was. Er staat toch: „Toen ging *Jehova* weg, als Hij geëindigd had met Abraham te spreken, en *die twee engelen* kwamen te Sodom in den avond." Het is alzoo het verhaal geweld aandoen, zoo men de scherpe onderscheiding tusschen Jehova en de twee Hem verzellende engelen uit het oog verliest. Dat nu Abraham desniettemin bij den eersten oogopslag zich verbeeldde met *drie gewone reizigers* te doen te hebben, bewijst klaarlijk, dat de Heere met zijn engelen niet in Goddelijken luister verscheen, maar in de gestalte van drie reizende personen, die als de andere menschen gekleed waren. Onbegrijpelijk kan dit alleen aan hem voorkomen, die den mensch in zijn kleed aanziet voor iets dat eigenlijk buiten God om tot stand komt en bestaat. Wie daarentegen gelooft en belijdt, dat alle kinderen der menschen, één voor één, naar ziel en lichaam, van oogenblik tot oogenblik, eeniglijk bestaan door den wil en de kracht Gods, en dat zij zoowel als hun kleed, als in een oogwenk tot niet verstuiven zouden, indien de Heere ook maar één seconde ophield hen te dragen en in stand te houden, vindt er niets ongerijmds in, dat diezelfde God, die alle mensch schept en in stand houdt, en ze allen, één voor één, met purper of met lompen bekleedt, op elk oogenblik dat Hij zulks voor de uitvoering van zijn Raad dienstig acht, vrijmachtig over een menschelijke gestalte en een menschelijk kleed kan beschikken, om straks, als zijn raad volbracht is, die mensche-

lijke gestalte en dat kleed weer even plotseling in het niet te doen verdwijnen, overmits Hij er zijn hand van terugtrekt. Natuurlijk was wat aldus ontstond en weer verdween, niet een wezenlijk mensch van ons bloed en ons vleesch. Die drie mannen die Abraham zag, behoorden niet tot ons geslacht, en moet ge niet als gezaligde menschelijke personen onder de uitverkorenen in den hemel zoeken. Het waren instrumenten, waarvan God zich een oogenblik bediende, en die weer in het niet verzonken toen ze hun dienst gedaan hadden. Een ondenkbaar iets voor wie loochent, dat God Adam plotseling door een machtwoord als mensch in het Paradijs schiep; maar zeer wel bestaanbaar voor wie in Adams en in Eva's schepping de almacht des Heeren om plotseling zulk een gestalte te scheppen, dankbaar verheerlijkt.

In verband hiermee lette men er nu echter op, dat er bij de openbaring Gods in het Paradijs van zulk een verschijning in menschengestalte, of ook van zulk een Engel des Heeren geen sprake is; alsook dat de openbaringen aan „Abraham zijn vriend", *niet* door „den Engel des Heeren" tot stand kwamen. Al deze openbaringen zijn openbaringen van Jehova rechtstreeks, en de meer verwijderde openbaring door „den Engel des Heeren" komt het eerste voor niet bij Abraham, maar bij Hagar en haar kind Ismaël in de woestijn. Hieruit valt af te leiden, dat de openbaring van het Eeuwige Wezen oorspronkelijk een meer rechtstreeksch karakter droeg, zoo in de realiteit, als in het visioen. Ook in het visioen toch, dat Abraham ontving na zijn indommeling in den „diepen slaap", verschijnt niet de „Engel des Heeren", maar ziet Abraham een *vuurkolom* door de twee stukken van het offer doorgaan. En wat nog opmerkelijker is, als Mozes optreedt, en de openbaring klaar en vol zal gegeven worden, verschijnt de Heere ook aan Mozes van aangezicht tot aangezicht, en wordt hem bij den rotssteen zelfs de heerlijkheid des Heeren getoond. Ook verschijnt voor Israël eerst niet de wolkkolom en vuurkolom, maar het Aangezicht des Heeren (d.i. zijn meer rechtstreeksche openbaring) kan met Israël, na zijn afval, niet meer optrekken, en van nu voortaan is het evenals bij Hagar, de „Engel des Heeren" die het werk Gods in Israël en aan Israël en voor Israël volbrengt. Zoo blijkt dan de „Engel des Heeren" een verschijning of openbaring van Jehova te zijn, die een beperkt karakter draagt, die zich in nevelen hult, en waarbij de volle rijke gemeenschap van het Eeuwige Wezen zich terugtrekt, tot eindelijk de dagen der nieuwe bedeeling aanbreken, het Woord vleesch wordt, en alsnu de Christus als onzer één en onze broeder geworden, ons het volle licht der waarheid in zijn persoon en door zijn woord openbaart.

En vraagt ge nu, of dan ooit eenig creatuur God in zijn Wezen

kan zien, dan luidt het antwoord hierop stellig ontkennend. Hij is en blijft naar zijn Wezen de onzienlijke God, die een ontoegankelijk licht bewoont, en juist door zijn Goddelijken glans elk menschelijk oog, ook het oog der ziel verdonkert. Maar iets anders is het, God te *ontwaren* en den Heilige *in zijn wezen* te zien. Ook wij menschen onder elkander zien nooit elkanders wezen, en toch *ontwaren* we de een den ander. Dit geschiedt nu bij ons menschen door ons lichaam en door de uitingen van ons lichaam. Maar God heeft geen lichaam, Hij is Geest, en niets dan Geest. Doch daarom ontbreken aan God de middelen niet om zijn tegenwoordigheid te doen ontwaren. Ware dit toch het geval zoo zou de Eeuwige onvolkomener dan een mensch zijn. God kan alzoo veel beter nog dan wij zijn heilige tegenwoordigheid doen ontwaren. Doen ontwaren in het geestelijke en doen ontwaren in het zichtbare. Vandaar dat de Psalmist de stemme Gods in den donder beluistert, en dat Israël Hem boven den Tabernakel in de vuurkolom zag. Ja, eens zal de gemeenschap tusschen het Eeuwig Wezen en ons zoo volkomen zijn, dat niets in zijn schepping Hem meer voor ons verbergt, maar heel zijn schepping Hem voor ons ontdekken zal. En dan zullen we God zien gelijk Hij is.

Rekent ge nu buiten de zonde, d. w. z. in het Paradijs en in het Rijk der heerlijkheid, dan gaat die openbaring vanzelf, en wordt God door zijn heilig menschenkind rechtstreeks ontwaard in al wat Hem omringt. Toen daarentegen de zonde indrong, werd de schepping beneveld en *verborg* van nu af denzelfden God, dien ze eerst openbaarde. Vandaar dat na den val allerlei *buitengewone* middelen te hulp worden geroepen, om te midden der duisternis toch licht te ontsteken. Als de zon is ondergegaan, wordt toevlucht genomen tot den *kandelaar,* gelijk Jezus zelf het licht der *bizondere* openbaring zoo genoemd heeft. En onder de middelen nu waarvan God zich extra-ordinairlijk bediend heeft, om te midden van de duisternis der zonde zich toch door zijn uitverkorenen te doen ontwaren, behoort én de rechtstreeksche verschijning van Jehova in menschengestalte, én de vuurkolom, én de verschijning van den Engel des Heeren, tot ten leste de Raad Gods zijn voleinding naderde en het Woord vleesch werd en God in Christus verscheen.

XXVI.

DE GEVALLEN ENGELEN.

Gij zijt uit den vader den duivel, en wilt de begeerte uws vaders doen; die was een menschenmoorder van den beginne, en is in de waarheid niet staande gebleven, want geen waarheid is in hem. Wanneer hij de leugen spreekt, zoo spreekt hij uit zijn eigen: want hij is een leugenaar, en de vader derzelve leugen.
JOH. 8 : 44.

Het thans afgehandelde punt, t. w. de verhouding van de engelenwereld *tot den Christus*, brengt ons vanzelf tot de bespreking van de afgevallen engelen, onder hun hoofd Satan. Luther heeft eens niet onjuist den Satan „den aap van Christus" genoemd; iets waarmeê hij zeggen wilde, dat al Satans wijsheid er in bestaat, om het doen van den Middelaar na te bootsen. Een voorstelling, die reeds daardoor gerechtvaardigd wordt, dat Satan ten slotte als de Antichrist of Tegen-Christus poogt op te treden, en de wonderen van den Christus ter bevestiging van zijn eigen heerschappij naäapt. Voorshands echter laten we ons met dit Antichristusschap van Satan nog niet in. Er werd in den aanvang van dit artikel slechts op gewezen, om de volgorde te rechtvaardigen, dat we na het verband van de engelenwereld met den Christus te hebben besproken, thans de gevallen engelen onder hun hoofd Satan, ter sprake brengen.

Dat de val der engelen reeds had plaats gegrepen, toen Adam nog in den staat der rechtheid in het paradijs verkeerde, is uit het geschiedverhaal duidelijk. Immers zoodra aan Adam het proefgebod is gegeven, dient Satan zich bij Eva aan, om haar, en door haar Adam, tegen dat proefgebod te prikkelen. Jezus zelf heeft in Joh. 8:44 het gebeurde in het paradijs alzoo uitgelegd. Wat de slang tot Eva sprak, was een spreken van Satan. Immers hij en niemand anders, zegt Jezus, was de

menschenmoorder van den beginne, d. w. z. de onheilige persoon, die *den dood* over ons menschelijk geslacht heeft gebracht. — De schepping der engelen kan niet anders dan achter de schepping van het paradijs liggen, en is vervat in het eerste woord der Heilige Schrift, dat God schiep *den hemel* en de aarde. Of nu ook de schepping der engelenwereld zekere stadiën doorloopen heeft, evenals de toebereiding dezer aarde in zes scheppings-stadiën verliep, is ons niet geopenbaard. Het kan zoo zijn; het kan ook anders zijn; maar wij weten het niet. Ons wordt alleen bericht, dat God „*den hemel* en de aarde" schiep, en nu voorts wordt ons wel in bijzonderheden de voltooiïng van de schepping der aarde, maar niet alzoo van den hemel gemeld. Alleen geeft, wat we in Job lezen, dat bij de voltooiïng van de schepping dezer aarde, „de kinderen Gods juichten en de morgensterren vroolijk zongen", grond voor de meening, dat in elk geval de „wereld der geesten" geheel voltooid was, alvorens de voltooiïng van deze aardsche schepping met de schepping van het licht begon. Onder de „kinderen Gods" toch, die in den aanvang juichten, kan men kwalijk iets anders dan de engelen Gods verstaan.

In deze voltooide „engelenwereld" nu heeft vóór het proefgebod tot Adam uitging, een principiëele afval van God plaats gegrepen. Om zich dit nader in te denken, houde men wel in het oog, dat de engelenwereld heel anders geschapen is dan de menschenwereld. Toen ons geslacht, dat in zijn voleinding duizend maal duizend millioenen personen zal bevatten, op deze aarde tot aanzijn werd geroepen, was dit geslacht nog, o, zoo klein. Eerst één man, toen ook een vrouw; saâm twee personen; en uit deze twee personen zou heel het menschengeslacht voortkomen. Maar met de engelenwereld stond het heel anders geschapen. Onder de engelen is geen *geboorte*. Men kan dus niet spreken van een engelen*geslacht*. De ééne komt niet uit den andere voort. Er is geen voortteling. Er is onder de engelen noch man noch vrouw. Vandaar dat hun getal niet kan vermeerderen. Hieruit volgt dus, dat de engelen op eenmaal *in hun volle aantal* geschapen werden, en dat terstond na hun schepping de volledige engelenschare in haar „duizend maal tien duizend, de duizenden vermenigvuldigd" voor God stond. Wat met ons geslacht eerst plaats zal grijpen in het laatste oordeel, dat namelijk het *volledige* aantal van alle menschelijke personen voor God zal verschijnen, was met de engelen zoo van meet af. Terstond na hun schepping waren ze er allen. Alle heirscharen der engelen, zonder dat er één ontbrak, verschenen door hun schepping zelve, voor het aangezicht des Heeren. Hun aantal is nooit toegenomen noch ooit verminderd. Ze zijn nu nog wat ze bij hun schepping waren, en zullen alzoo blijven eeuwiglijk.

Dit punt moet daarom met eenige klem op den voorgrond worden gesteld, omdat het ons verklaart, hoeveel nader de val in zonde voor de engelen lag, dan voor ons menschen. De mensch was in den aanvang zoo klein, zoo gering, zoo nietig. Twee personen op heel deze aarde. Twee menschen in het gansch heelal. Niet meer dan twee geschapen menschelijke wezens tegenover den almachtigen God. Die kleinheid stemde tot ootmoed, want zelfs tegenover de rijke dierenwereld en de macht der natuur gevoelde de mensch zekere hulpbehoevendheid, die hem eer uitdreef om de hulpe Gods te zoeken, dan om zijn God te weerstaan. — Een gevoel van kleinheid en geringheid, dat te sterker moest werken, omdat de mensch was aangelegd op verdere ontwikkeling, en alzoo volstrekt nog niet was *wat hij worden kon.* De mensch was niet geschapen in de volheid van zijn kracht, maar met *een aanvang* van kracht, dragende in zich de profetie van wat uit dien aanvang zich eens al zijn volheid en rijpheid zou ontwikkelen. Vandaar dat in het Werkverbond aan den mensch een meerder iets, een krachtiger en rijker bestaan, zoo hij stand hield, beloofd werd. Doch juist uit die belofte volgt dan ook, dat hij aanvankelijk, bij zijn schepping veel *minder* was dan hij worden kon, en alzoo in zekere *zwakte* voor God stond. Hij was wel heilig, maar daarom nog niet tot de volharding der heiligen gekomen. Wel heilig en recht, maar zoo, dat hij nog vallen kon. Wel stond hij op den weg, maar op dien weg nog bij den aanvang, en het einde van dien weg lag nog verre. — En neemt ge nu die twee samen, dat de mensch ten eerste nog slechts in *twee personen* bestond, en ten andere, dat deze twee personen nog geheel bij den aanvang van hun ontwikkeling stonden, dan gevoelt ge, hoe heel hun bestaan, bij hun schepping, er op was aangelegd om den mensch tot ootmoed en nederigheid te stemmen, en alleszins geschikt, ja er op aangelegd was, om den mensch eer in zijn hulpbehoevendheid tot zijn God te doen vluchten, dan dat het denkbeeld om tegen Gods majesteit eigen macht en kracht over te stellen, in hem kon opkomen. Zeer ernstige twijfel rijst dan ook, of de mensch, indien de Verzoeker niet tusschen beide ware getreden, ooit de hand naar den verboden boom zou hebben uitgestoken.

Maar natuurlijk, heel anders stond deze zaak voor de heirscharen der engelen. Deze toch gevoelden zich in het minst niet eenzaam en verlaten, maar stonden op eenmaal met hun millioenen en nogmaals millioenen voor 's Heeren aangezicht. Deze hun ontzaglijke menigte moest hun wel een hoog gevoel van macht en hooge beteekenis inboezemen, en alzoo reeds door hun aantal het besef van hulpeloosheid uitsluiten. Reeds onder menschen zien we telkens, hoe het groote aantal den

moed verhoogt, en het besef van kracht vertienvoudigt. Op school zal één jongen weinig durven, maar als heel de klasse, of zelfs heel de school meedoet, is hij tot alles in staat. Wie alleen met zijn denkbeelden in zijn omgeving staat, voelt zich daardoor zwak, maar als hij de tolk is van duizenden en nogmaals duizenden, en de publieke opinie op zijn hand is, spreekt hij schier stout en vermetel. De eenling die ontevreden is en mort, houdt zich stil, maar als duizenden en duizenden een zelfde beklag hebben, en de menigte loopt te hoop, dan leeft in die massa een gevoel van kracht dat tot overmoed leidt, en vaak omslaat in oproer. Juist omdat we op *gemeenschap* zijn aangelegd, voelt ge u zwak, als ge *alleen* staat, en dorst alles in u er naar, om gemeenschap met anderen te verkrijgen, en daardoor uw zaak en uw positie te sterken. — Reken nu daarnaar af, wat onbedwongen gevoel van kracht en mogendheid in de slagorde van Gods engelen trillen moest, toen ze op eenmaal in zoo onafzienbare heirscharen tot aanzijn werden geroepen. Van eenzaamheid of verlatenheid geen sprake. Op eenmaal stonden ze daar in de ongebroken en ongemeten volheid van de hun toegekende mogendheid. Bij ons voelt men zich reeds zoo sterk, als heel een volk als één man voor zijn nationale zaak en nationale eere opkomt. Wat zou het dan onder ons menschen niet zijn, indien op eenmaal heel een werelddeel, en ten slotte heel de wereld, met haar veertienhonderd millioen, door één gedachte bezield en in één geestdrift vereenigd ware. En toch zou zelfs dit nog slechts een flauw denkbeeld geven van het krachtsbesef dat de engelen doorstroomen moest. Immers bij hen was het niet één enkel geslacht dat tegelijk bestond, maar de geheelheid van *alle* engelen, en ge zoudt u dus moeten indenken, dat *alle* menschen die op deze aarde ooit geleefd hebben, nog leven, of ooit leven zullen, *tegelijk* leefden en bestonden, en alsdan hun *eenheid* als „menschelijk geslacht" in haar vollen rijkdom doorzagen, om u op eenigszins juiste wijze te kunnen voorstellen, wat dit krachtsgevoel in de pas geschapen engelenwereld moet geweest zijn.

En dat ongelooflijke krachtsgevoel werd nu nog versterkt doordien ze elk persoonlijk, niet op ontwikkeling aangelegd, maar op eenmaal *in hun volle kracht* geschapen waren. De mensch zou *toenemen* in kennis, in heiligheid, in mogendheid, maar de engel *niet*. Wat hij bij zijn schepping was, blijft hij eeuwiglijk. Want wel zijn de goede engelen van voor vallen vatbaar onvatbaar voor vallen geworden, en evenzoo de gevallen engelen van goed slecht en duivelsch; maar hier steekt geen *ontwikkeling* in, geen *toeneming*, geen *wasdom*, geen *vermeerdering*, geen *opklimming* van minder tot meerder. Satan als hij het tegen God opneemt is geen pasbeginner, maar een geest in de volheid zijner voltooide engelenkracht. Hij is niet eerst door zijn val zoo mach-

tig geworden, maar was dezelfde machtige engel, hetzelfde rijkbegaafde creatuur, terstond na zijn schepping uit niet. En ook dit moest natuurlijk het besef van kracht en mogendheid in deze onafzienbare engelenschare op ongeloofelijke wijze verhoogen. Niet enkel hun onmetelijk aantal, maar ook hun *persoonlijke rijpheid* deed in de slagorde der engelen een besef van macht en mogendheid zwellen, dat bijna niet voor overtreffing vatbaar was. Want wel zullen de heirscharen der uitverkorenen eens de heerlijkheid van het engelenheir te boven gaan, maar bij hen zal eeuwiglijk het besef van *verloren* geweest te zijn en te zijn *verlost*, elk gevoel van trots en hoogheid op eigen macht in de dankbaarheid voor het verkregen heil ten onder houden.

De meening, alsof de val der kwade engelen ten principieele uit benijding van den mensch zou te verklaren zijn, durven we dan ook, met hoeveel talent ze vaak bezongen zij, niet voor onze rekening nemen. Want wel zegt Jezus, dat Satan een menschenmoorder van den beginne is; maar dit kan niet de verklaring van Satans eigen val inhouden, wel van den val des menschen. Om toch „menschenmoorder" te kunnen zijn, moest Satan reeds gevallen wezen. Ter verklaring van Satans eigen val moet dan ook veeleer nadruk gelegd, op wat Jezus er bijvoegt: „Hij is in de waarheid niet staande gebleven; want er is in Satan geen waarheid. Als hij de leugen uitspreekt, dan spreekt hij uit zichzelf; want zijn bestaan is: *leugenaar* te zijn, en tegelijk de vader van de leugen." Bij deze eenigszins vrije vertaling komt aanstonds uit, dat de nadruk *niet* valt op zijn „menschenmoord", maar dat veeleer ook die menschenmoord verklaard wordt uit het feit, dat Satan de gepersonifieerde Leugen is. Niet, dat hij liegt, is zijn gruwel. Dat toch is slechts een gevolg. Maar *dit* is zijn afgrijzing, dat Satan in heel zijn persoon zelf het volstrekt onware en logenachtige, de ontkenning en het tegendeel van de Waarheid is. Hoe dit te verstaan zij, komt in ons volgend artikel ter sprake. Thans zij er alleen op gewezen, dat Jezus niet in Satans menschenmoord, maar in zijn *leugen-wezen,* en in zijn „niet staan gebleven zijn in de waarheid" de principale oorzaak van zijn val aanwijst; zoodat heel de voorstelling, alsof benijding van den mensch Satan ten val had gebracht, niet alleen in dit zeggen van Jezus geen steun vindt, maar er veeleer door weersproken wordt.

Dit kan ook niet wel anders. Vergeet toch niet, dat Satans val die gebeurtenis is, waaruit *alle* zonde zoo onder engelen als menschen is voortgekomen. Zijn eerste zonde was *de zonde*, waaruit alle overige zonde ontkiemen zou. Zooals Jezus het uitdrukt: het werd niet alleen

zelf leugen, maar tegelijk aller leugen *vader;* wat dus in het algemeen ook zoo is uit te drukken: hij werd zelf zonde en aller zonde oorsprong en bewerker. Zijn afval moest dus wel de meest principieele zonde zijn. In zoo vollen en letterlijken zin *de* wortelzonde, dat alle overige zonde tot haar herleid en uit haar afgeleid kan worden. En zulk een zonde *kan* de benijding van den mensch niet geweest zijn. Het bestaan van den mensch toch was voor den engel slechts iets bijkomstigs. De engelenwereld bleef bestaan, ook als ge u de wereld der menschen geheel wegdenkt. Of bestond ze niet in volle heerlijkheid nog eer de mensch er was? Tegenover den mensch stond de engel in geen wortelverhouding, maar slechts in een *bijkomstige* betrekking, zelfs al houdt ge hierbij in het oog, dat de engel geroepen zou worden om den mensch te dienen. Het paard b. v. is als edel dier evenzoo geroepen om den mensch te dienen en op den mensch aangelegd; maar niettemin bestaat het paardenras op zichzelf, kan zonder en buiten den mensch voortbestaan, en staat tot den mensch nooit anders dan in *zijdelingsche* betrekking. Dit nu geldt in hooger zin ook van de engelen, en daarom *kan* de moederzonde der engelenwereld nooit uit haar zijdelingsche betrekking tot den mensch ontstaan zijn. Ook bij den mensch komt de zonde van den nijd eerst later op. Kaïn is de booze man van den nijd, die dien nijd op Abel koelt; maar hoe vreeslijk die zonde van Kaïn ook zij, ze is *niet* de moederzonde van het menschelijk geslacht. Die lag niet bij Kaïn maar bij Adam, en bestond niet in iets, dat diens betrekking tot Eva raakte, maar in iets, dat *zijn verhouding tot God zelven* betrof; en daarom niet in een moord, maar in een schenden van het proefgebod. En zoo nu ook kan de moederzonde van Satan niet daarin bestaan, dat hij, op zijn Kaïns, den mensch moordde, maar alleen daarin, dat hij, evenals Adam, *zijn verhouding tot God zelven verbrak.*

Hiermede stemt dan ook overeen, dat we in Judas vs. 6 lezen, dat de booze engelen hierin zondigen, „dat ze *hun eigen beginsel* niet bewaard hebben, en hun woonstede verlieten," iets wat met de verleiding van Eva niets uitstaande heeft, en geen spoor van benijding der menschen vertoont. Letterlijk staat er niet hun *eigen* beginsel, maar „het beginsel *van zich zelven,* (tên heautoon archên). Ze verloochenden dus hun oorsprong; datgene waar hun reden van bestaan in lag, en waaraan ze hun ontstaan te danken hadden. Ze gingen rechtstreeks tegen hun scheppingsordonnantie in, en veranderden de waarheid dier scheppingsordonnantie in haar tegendeel, d. i. in de leugen. Dat ze hun woonstede verlieten moet dan ook niet plaatselijk verstaan. „Woonstede" staat hier voor „huishouding". De hun bestelde orde van zaken gaven ze prijs. Ze gingen uit de voor hen verordende

engelen-huishouding uit. Ze waren als *dienende* geesten geschapen, en zie, ze stelden zich als *heerschende* geesten aan. En mits dit maar klaar en helder op den voorgrond sta, kan zeer zeker toegegeven, dat de hoogere positie, die voor den mensch besteld was, hun hartstocht geprikkeld heeft, mits het altoos maar zij en blijve een principiëel verzet tegen de ordonnantie Gods over hun eigen engelenwereld als zoodanig. Niet tegen den *mensch*, maar *tegen God* richtte zich hun zondig bedenken. Alleen de zonde die rechtstreeks tegen God ingaat is principiëele zonde. En ge kunt daarom den val van Satan niet als de booze fontein van *alle* zonde inzien, tenzij ge Satans opzet verstaat als zich regelrecht tegen God zelven *als God* aankantende. De worsteling ging om de souvereiniteit en de majesteit des Heeren HEEREN, niet om iets in het schepsel. Tegen de overhoogheid van den levenden God als zoodanig waakte de eerste zonde in de creatuurlijke engelenwereld op.

Juist daarom nu hebben we in den aanvang van dit artikel zulk een nadruk gelegd op de allesovertreffende macht en grootheid, waarin de engelenwereld, aanstonds na haar schepping, in volledigen getale en in volkomen rijpheid van bestaan, voor God stond; en hiertegenover gesteld den kleinen aanvang van het menschelijk geslacht. Slechts twee personen, en die twee pas in den aanvang van hun hooger ontwikkeling. Ons menschelijk geslacht stond alzoo *klein* voor God, maar de engelenwereld *reusachtig groot.* En evenals nu onze *kleinheid* vanzelf tot ootmoed en nederigheid stemmen kon, zoo lag juist in die reusachtige mogendheid der engelenwereld de sterkte van de verleiding tot hoovaardij en trots.

Iets waar nog meer van moet gezegd. Immers veel sterker nog dan voor de gewone engelen moest deze verzoeking werken voor Satan persoonlijk. Op den naam van Satan make men hier geen aanmerking. Natuurlijk was Satan nog geen Satan eer hij viel. Zelfs komt deze naam van Satan, die *wederpartijder* en *verklager* schijnt te beduiden, eerst in de latere boeken der Heilige Schrift voor. Die naam wordt hier alzoo uitsluitend gebezigd tot aanduiding van zijn persoon, daar we den naam van Lucifer, die buiten de Schrift ligt, niet mogen overnemen. In poëzie moge dit kunnen, in een Schriftbeschouwing kan dit niet. Maar onder de engelen was *deze* engel in elk geval een hoofd. Niet *het* hoofd. Want hij is niet Michaël, en waarschijnlijk zelfs van meet af aan Michaël ondergeordend geweest. Maar in elk geval was Satan toch een hoofdengel, een ongemeen machtige engel, een engelengenie, een engel die juist door deze voortreffelijkheid van zijn genie een hooge plaats der eere in de

engelenwereld innam. Meer dus nog dan in een gewonen engel moest het hoog besef van de mogendheid der engelen, in hem tot klaar bewustzijn zijn gekomen. Wat andere engelen slechts ten deele gevoelden, moest hij gevoelen in al zijn diepte; tot op den bodem. Het engelenbesef moest in hem tot een zoo hoog creatuurlijk besef zijn gestegen, dat het dreigde het creatuurlijk karakter te verliezen. En dit besef werd nog versterkt en geprikkeld door de wetenschap, dat heel een heirschare van engelen uit zijn inspiratiën dacht en alzoo gereed stond, om hem te steunen. Het was of in hun aantal zijn eigen mogendheid verduizendvoudigd was.

En terwijl nu Satan, als zulk een treffelijk wezen blinkende, en in zulk een macht gesteld zijnde, en door heel deze macht der engelenwereld omstuwd voor Gods aangezicht stond, moet nu zijn eerste levensdaad zijn, om de feitelijke volstrekte afhankelijkheid van God waarin hij geschapen was, door een daad van zijn eigen bewustzijn en zijn eigen wil in zelf gewilde en bewuste onderworpenheid om te zetten. Feitelijk afhankelijk van God is alle creatuur, dier, engel en mensch; maar voor het redelijk schepsel is dit niet genoeg. Het bewuste schepsel vindt eerst ruste, als ook dit feitelijke *redelijk* voor hem geworden is, d. i. als hij het zelf alzoo inziet en het zelf niet anders wil. Dien overgang moet ook de mensch maken, en hierin bestaat al zijn geloof. Doch dit moest evenzoo bij de engelen plaats hebben. Het kon, gelijk we een volgend maal nader aantoonen, maar ééns geschieden; want eenmaal die positie aanvaard en ingezien hebbende, *stonden* de engelen er in en *konden* er niet meer uitvallen. Doch dat eerste oogenblik kon men, het inziende, met den wil er tegen ingaan, en dan natuurlijk was het voor eeuwig uit. Voor die keus stond dus niet alleen Satan, maar stonden *alle* engelen. Ook Michaël, ook Gabriël, en zoo ook Satan. En in die eerste daad nu koos Michaël, koos Gabriël, koos alle engel, die nu heilig is, *voor God;* accepteerde aldus met eigen besef en eigen wil de positie die God aan de engelen gegeven had; en kon dienvolgens, na die keuze, er nimmermeer uitvallen. Maar Satan deed anders. Bedwelmd door zijne heerlijkheid en door de mogendheid der engelenwereld verleid, dorst hij die creatuurlijke positie, die hem als engel was aangewezen, *verwerpen.* En daardoor viel hij; viel hij af en uit voor eeuwig; om nu voor eeuwig *duivel* te zijn en slechts *duivelsch* te kunnen werken.

XXVII.

DE SATAN.

Gij gelooft, dat God een éénig God is; gij doet wel: de duivelen gelooven het ook, en zij sidderen.

JACOBUS 2 : 19

Ons goed recht om den afval van Satan en de zijnen *niet* uit benijding *van den mensch*, maaar uit vijandschap *tegen God* te verklaren, vindt zijn bevestiging in wat Jezus getuigde, „dat hij *in de waarheid* niet is staande gebleven, maar *leugen* en *leugenvader* werd. Zelfs is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat de naam *Satan* oorspronkelijk niet: „verklager, belager van den mensch," maar rechtstreeks *wederpartijder Gods* beduidde. Iets zekers hieromtrent uitspreken, kan niemand, daar thans niet meer valt na te speuren, hoe deze naam in de wereld gekomen is. Maar evenmin mag uit het feit, dat deze naam later meer als „verklager," „lasteraar," werd opgevat, (en daarom in het Grieksch *diavol-os*, d. i. lasteraar werd overgezet, waarvan dan weer ons *duivel* afstamt) afgeleid, dat oorspronkelijk dit „verklagen der broederen" als hoofdgedachte in dezen naam werd uitgedrukt. *Satan* komt af van een stam, die in den grond niets anders beteekent, dan *iemand weerstaan*, om hem in zijn vaart te belemmeren of in zijn handeling te stuiten. Er lag op zich zelf dus niets onheiligs in. Als men iemand weerstond, die kwaad in den zin had, en hem van dit kwaad afhield, was juist de vrome op dat oogenblik van dien man de wederpartijder, en dus zijn satan. Metterdaad wordt dan ook het woord „satan" het eerst *niet* van den Duivel, maar juist omgekeerd *van den Engel des Heeren*, en wel in Num. 22 : 22 en 32, gebezigd. Daar toch staat letterlijk: „Doch de toorn van God werd ontstoken, omdat hij (Bileam) henentoog, en de Engel des Heeren stelde zich in den weg, *hem tot een satan* ofte wederpartijder." Hieruit nu blijkt wel allerduidelijkst, dat de naam Satan op zich zelf niets naders bepaalt of uitspreekt omtrent dengene, wiens wederpar-

tijder men is. De vorstelijke engel, die met zijn trawanten afviel, kan alzoo evengoed *wederpartijder van God*, als wederpartijder van *den mensch*, of ook van beiden saâm bedoeld zijn. Die naam *Satan* past toch uitnemend wel, en drukt zeer goed zijn wezen uit, ook al neem ik aan, dat het begin van zijn zonde in wederpartijdigheid tegen God bestond; dat hij, als gevolg hiervan, wederpartijder van Gods uitverkorenen is geworden; en dat, ter wille van dit laatste, in de verdere historie zijn naam als „verklager der broederen" wordt opgevat.

Ook het feit, dat in het Oude Testament betrekkelijk zoo weinig over Satan gesproken wordt, en dat eerst in het Nieuwe Testament zijn optreden zoo veelvuldig gemeld wordt, houde niemand op. Want wel heeft men hieruit pogen af te leiden, dat de erkentenis dat er een duivel met een rijk van demonen bestond, oorspronkelijk aan Israëls belijdenis vreemd was, en dat de Joden eerst in de ballingschap, en vooral later onder Perzischen invloed, met de leer aangaande een boozen tegen-god, met zijn booze engelen, kennis hebben gemaakt; maar Von Darmestetter heeft op afdoende wijze geheel deze voorstelling weerlegd. In het scheppingsverhaal zelf treedt aanstonds de *Slang* op als de sluwe persoon, die de zonde van elders in 's menschen hart, en alzoo in deze wereld indraagt, en dat onder die *Slang* geen ander dan Satan te verstaan is, toont niet alleen de naam van „de *oude Slang* of Satanas", die in de Openbaring van Johannes voorkomt, maar evenzoo de historie zelve. — Niemand met gezonde zinnen toch kan bij het lezen der historie van Gen. 1—3 ook maar een oogenblik in den waan komen, dat het spreken van die Slang bedoeld zou zijn, als iets dat zeker schuifelend dier uit zichzelf voortbracht. Het zijn allerminst dierlijke, maar veeleer de hoogste geestelijke vraagstukken, die tusschen deze Slang en Eva verhandeld werden. En blijve ook al de vraag onbeslist, of Satan metterdaad in een slang sloop en uit die slang sprak, dan wel of het woord *slang* hier slechts een naam is voor Satan zelf, vaststaat voor ieder onbevooroordeeld lezer, en in het Nieuwe Testament wordt ons dit ten overvloede bevestigd, dat metterdaad de eerste openbaring van Satan reeds voorkwam in het Paradijs.

Dat nu daarna bijna niet van Satan gesproken wordt, en hij eigenlijk nog alleen in Job, in 1 Chron. 21 : 1, en in Zacharia 3 : 1 voorkomt, trekt wel de aandacht, maar is allerminst onverklaarbaar. Als twee legers elkander uit verren afstand naderen, om eerst later, op het gereede oogenblik, elkander slag te leveren, is het geheel natuurlijk, dat men weken lang nog niets van den vijand te zien krijgt,

en dat eerst één of twee dagen vóór het leveren van den hoofdslag, de vijandelijke slagorden in het gezicht komen. Nu is van het Paradijs af tot Golgotha toe heel de historie niets anders dan een langzame voorbereiding van den hoofdslag der geesten, die door Jezus zelf tegen Satan zou worden uitgestreden. Zoo is het dan een langzaam, de eeuwen door, elkander naderen van de twee machten, die elkander den slag op dood en leven leveren zouden. Eerst als Golgotha in het gezicht komt, nadert het oogenblik waarop de slagorden van Satan genoegzaam nabij zijn gekomen, om voor aller oog ontdekt te worden. Hiermeê nu stemt het geheel overeen, dat het na den val in het Paradijs is, of Satan stil verdwijnt, dat ge daarna slechts een enkel gerucht van zijn actie opvangt, maar dat waar Jezus komende is, ook de slagorden van Satan zichtbaar worden, totdat nu Jezus ten leste komt, en nu, met Golgotha vlak op handen, schier alle geestelijke grenzen door Satans invallen onveilig worden gemaakt. Het *omgekeerde* zou veeleer onnatuurlijk zijn geweest. Laast ge in het Oude Testament van Satan veel, nam dit af hoe verder ge kwaamt, verdween Satan bijna geheel van het tooneel in het Nieuwe Testament, en kondt ge in Jezus' woord en in het woord van zijn apostelen geen spoor meer van Satan overig vinden, dan juist zou heel dit stuk van Satan zich metterdaad voordoen, als een oorspronkelijk bijgeloof, dat allengs uitsleet, en dat ten leste bij het klaarder licht van Jezus en zijn jongeren geheel verdween. Dat juist zou heel de voorstelling van een geestelijke worsteling tusschen Jezus en Satan moeten vallen. En dan juist zou men aan de meer verlichte geleerden gelijk moeten geven, die ons aanmanen, om heel de leer aangaande Satan uit onze voorstelling en onze belijdenis uit te bannen.

Doch zoo staat de zaak niet. Juist in de dagen vanouds, toen het bijgeloof het meest vrije spel had, ontbreekt in de Schrift het veelvuldig optreden van Satan, en juist naarmate het klaarder licht des Evangelies doorbreekt, begint ge van Satan en zijn woelingen te meer te ontdekken. En is eindelijk uw Heiland verschenen, dan is het of Satan nu eerst op zijn volle kracht komt; dan hoort ge over Jezus' lippen meer omtrent Satan komen, dan ooit uit Mozes' of Jesaja's pen over hem gevloeid was. Ja, dan is het of u nu eerst klaar en duidelijk op den achtergrond des levens een schrikkelijke Satanische woeling ontsluierd wordt, waarvoor de vroegere Godsgezanten geen oog hadden, en waaraan hun de realiteit niet was geopenbaard.

Juist dat uitblijven van Satans optreden in het Oude Verbond en zijn vermetel optreden in de dagen van Jezus, bevestigt ons dan ook

veeleer in onze meening, dat Satans diepste en eerste en laatste strijd niet tegen den mensch, uit *nijd*, maar tegen God, uit *hoovaardij*, gaat. Ware het toch Satan om den mensch, in de eerste plaats, en om den mensch in hoofdzaak te doen geweest, dan zoudt ge zijn veelvuldig optreden vooral in dagen van Noach, van Abraham en Mozes verwacht hebben. Dit is echter niet het geval. Breed geteekend ziet ge zijn optreden alleen tegen Job, een man, die wel de schaduw van den Man van Smarte droeg, maar toch geenszins als Noach, of Abraham, of Mozes een hoofdrol in de historie der openbaring vervult. We zien Job komen en gaan; hij laat ons de echo van zijn bittere klacht, en in het spreken van Jehovah in het onweder den afglans van de majesteit des Heeren in zijn schepping achter; maar in het lot der wereld of in de historie van Israël is hij, noch zijn kinderen, van eenige beteekenis. Dat Satan Job aanvalt, is dan ook niet, omdat Job als historische figuur zoo hoog stond, maar enkel omdat hij een dienstknecht *des Allerhoogsten* was. Ook in Job, wordt niet zoozeer de mensch, als veeleer God zelf op de proef gesteld, of Hij al dan niet, tegen Satans strikken in, zijn heilig bestel zal kunnen doorzetten. Daarentegen als in Jezus *God zelf* op aarde verschijnt, als in den persoon van den Middelaar de kans voor Satan schoon komt, om *God zelven* aan te vallen, dán ziet ge op eenmaal den *wederpartijder Gods* met volle wapenrusting te voorschijn treden, niet om den Zoon des *menschen*, maar den *Zone Gods* in den Christus ten val te brengen. „Indien gij de *Zone Gods* zijt, zeg dat deze steenen brooden worden." Ook van die zijde komt het dus uit, hoe Satan niet ten principale door nijd tegen den mensch, maar in hoofdzaak door zijn wederpartijdigheid tegen God *als God*, tot het openbaren van zijn satanisch werk gedreven wordt.

Dat nu onder de heidensche volkeren de bemoeienis met een rijk van booze geesten veelvuldiger was, en dat met name in het hoogland van Azië en in Egypte, het geloof aan een boos wezen, o.m. onder den naam van Ahriman en Set-Typhon, breeder plaats in de volksvoorstelling vond dan bij Israël, is hiermeê allerminst in strijd, en geeft zelfs geen schijn van recht om wat Jezus omtrent Satan beleed, als een nawerking van heidensch bijgeloof te brandmerken. Wat de Schrift omtrent Satan belijdt, wijkt zelfs zoo hemelsbreed af van wat de Aziatische dualisten omtrent een eeuwig Boos Wezen leerden, en in Egypte omtrent Set-Typhon werd rondverteld, dat hier verklaring van oorsprong te zoeken, stellig niet van scherp critischen geest getuigt. Maar bovendien wie zoo spreken, verliezen geheel uit het oog, wat de Schrift ons leert omtrent den overwegend

Satanischen invloed, waaronder toen vooral de heidensche volken stonden. Als Paulus de tafelen der afgoden „de tafelen *der duivelen*" noemt, spreekt hij feitelijk hetzelfde uit, wat Satan in de woestijn pretendeerde, t. w. dat hij de koninkrijken der wereld en al haar heerlijkheid te begeven had; ongeveer in gelijken zin, als waarin Jezus hem als „den overste der wereld" betitelde. Bij den Proselietendoop, die aan den Doop van Johannes den Dooper voorafging, was men zich van die Satanische tint des heidenschen levens dan ook volkomen bewust, en eischte deswege van den bekeerling, dat hij zelfs van zijn vader en moeder en van de geldelijke erfenis van zijn geslacht afstand zou doen. Alle gemeenschap met het onreine heidensche leven moest verbroken worden. En al moet toegegeven, dat de Christelijke kerk dit in haar *exorcisme* overdreven heeft, reden waarom onze Gereformeerde vaderen deze *duivelafzwering* bij den Doop der bondskinderen dan ook afschaften, toch valt het feit niet te loochenen, dat in de heidensche wereld vóór Christus' komst op aarde de *demonische* invloeden overheerschende waren. Als we in een volgende reeks opstellen aan het stuk van de *algemeene genade* toekomen, wordt dit punt vanzelf breeder toegelicht. Toch dient nu reeds uitgesproken, dat de algemeene genade wel de *volledige* doorwerking van het Satanische beginsel stuitte, maar tevens het feit niet ongedaan maakte, dat in de levensuiting der heidensche volkeren, telkens en telkens weer het *demonische* beginsel tot triomf en heerschappij kwam. Dit was alzoo in het sociale leven dezer volkeren, in hun denkend leven, in hun staatkundig leven, en niet het minst in hun godsdienstig leven. Alle dienst van de afgoden is Satanisch. En al mocht dan te Athene het altaar van den onbekenden god, als overblijfsel en nawerking van de algemeene genade, nog breuke in Satans heerschappij slaan, toch aarzelt Paulus geen oogenblik, om den tempeldienst van de Grieksche goden en godinnen te Corinthe „een dienst van duivelen" te noemen, die regelrecht tegen den dienst van God almachtig overstond. Alle afgoderij is omverwerping van het eerste gebod, en alzoo van dat groot en hoog gebod, dat uit het wezen van God *als God* onmiddellijk voortvloeit, en daarom wel eens het eenig „natuurlijke" en „volstrekt noodzakelijke" genoemd is.

Moet alzoo erkend, dat in de heidensche wereld Satan zich een heerschappij had opgericht; dat hij in die wereld een gedeeltelijken triomf voerde; en dat het hem gegeven en gelukt was, om uit die wereld den dienst van den éénigen waren God te bannen; dan kan het toch waarlijk geen verwondering baren, dat juist in die heidensche wereld ook de *openbaring* van het demonische en de *belijdenis* van het demonische rijker ontwikkeld was dan bij Israël. In Israël toch

was juist de eenige plek gegeven, die *niet* door Satan kon overheerd worden. Hier was hem een grens aangewezen. Hier kon hij *niet* triomfantelijk doordringen. En zoo verklaart het zich gereedelijk, dat juist bij Israël en onder Israël *minder* over Satan gedacht en gesproken werd, dan buiten Israël, tot op den tijd toe, dat juist de ontwikkeling met de heidenwereld het Satanisme op den voorgrond drong, en het naderen van den Christus ook Israël dwong zich op den grooten strijd met Satan voor te bereiden. We ontkennen dus geenszins, dat de belijdenis omtrent Satan bij Israël lange jaren ten deele sliep, en eerst later krachtiger opwaakte; alleen houden we staande, dat dit feit én uit het demonische karakter der heidensche wereld, én uit Israëls eigenaardige positie, en uit het verschuiven van den hoofdstrijd totdat de Christus komen zou, gereedelijk verklaard wordt. Doch hoe opmerkelijk dit onderscheid tusschen de voorstelling der heidenwereld en van Israël ook zij, het stemt geheel overeen met wat we omtrent den oorspronkelijken toeleg van Satan stelden. Immers ook in de heidenwereld heeft Satan daarin vooral zijn grooten triomf gevierd, dat hij er in geslaagd was, den dienst van den éénig waren God te vernietigen, en er den dienst van zijn eigen creaturen voor in de plaats te schuiven, ja bij de Perzen zelfs den dienst van den Booze zelven. Ook dit bevestigt alzoo onze opvatting, dat *niet* benijding van den mensch, maar *hoovaardij tegenover God* bij Satan, en in zijn val, hoofdzaak is. Satan is in de eerste plaats wederpartijder *Gods*, en eerst als zoodanig wederpartijder en benijder van Gods *menschen*.

Komen we nu, na dit van alle zijden in het licht te hebben gesteld, op Jezus' uitspraak omtrent den Satan als *leugen* en *leugenvader* terug, dan zal ons blijken, hoe ook deze uitspraak van Jezus metterdaad geen andere opvatting toelaat. Om dit helder in te zien, hebben we ons intusschen eerst af te vragen, wat we onder „*waarheid*" in Joh. 8 : 44 hebben te verstaan. Velen denken hierbij voornamelijk aan de formeele leugen van de Slang in het Paradijs. Satan verdraaide in het Paradijs Gods woorden, heette wat God gezegd had liegen, en blies aan Eva de booze gedachte in, dat God, tegen beter weten in, den mensch *belogen* had. God had wel gezegd: „Als ge van den boom eet, zult ge den dood sterven"; maar God *wist* dat het heel anders stond. Neen, als ze van dien boom aten, zouden ze juist omgekeerd tot hooger gelukstaat opklimmen, en zouden ze als God zijn, kennende het goed en kwaad. En juist omdat God dat niet wilde, maar den mensch in lager staat ten onder wilde houden, daarom had Hij den mensch diets gemaakt, dat in het eten

van dien boom de dood zat. In Satans eerste optreden, zoo zegt men, school dus een formeele leugen. Leugen was het wapen, waarvan hij zich bediende. En uit dien hoofde is het, dat Christus zegt: „Hij is in de waarheid niet staande gebleven, maar een vader der leugen geworden." Zoo opgevat, zou hierin dus niets meer liggen, dan dat Satan het eerst *gelogen* heeft, dat de eerste leugen over *zijn* lippen is gekomen, en dat hij in dien zin „de vader der leugen" moet heeten, een leugen die wij dan van hem geleerd hebben. Heel Jezus' zeggen zou dan op niets anders doelen, dan op het formeele liegen, het zeggen van *ja*, als het *neen* is, op de leugen als middel ter misleiding.

Deze verklaring kan echter, bij eenigszins nauwkeuriger bezien van wat Jezus verklaarde, geen oogenblik steek houden. In vs. 40 toch had Jezus tot de afvallige Joden gezegd: „Gij zoekt mij te dooden, een mensch *die u de waarheid gesproken heb, welke ik van God gehoord heb.*" Nu stemt ieder toe, dat dit *niet* zeggen wil, dat Jezus zich aan geen leugen schuldig maakt, en dat men alzoo op Jezus' woord aan kon. Als Jezus zegt: „Ik verkondig u de waarheid, die Ik bij God gehoord heb," laat dit geen anderen zin toe, dan dat Jezus met *zijn* overtuiging omtrent de dingen in hemel en op aarde tegen de overtuiging van de zondige, dolende wereld overstond; dat Hij deze zuivere, juiste en ware overtuiging omtrent de dingen in hemel en op aarde, niet van menschen, maar van zijn God had; dat deze zuivere overtuiging voor Hem *de waarheid* was, die tegenover de overtuiging der wereld *als de leugen*, overstond; en dat Jezus deze *waarheid* te midden der wereld onbewimpeld had uitgesproken. Volgt hier nu onmiddellijk op, dat Satan *in de waarheid niet is staande gebleven*, dan kan dit niet anders beteekenen dan tweeërlei: 1°. dat ook Satan oorspronkelijk de juiste kennis omtrent de dingen in hemel en op aarde gehad heeft, eer hij viel; maar ook 2°. dat hij deze oorspronkelijke zuivere en juiste kennis niet bleef vasthouden, dat hij er niet in staan bleef, maar er uitging, en nu overging in een valsche, leugenachtige voorstelling omtrent de dingen in hemel en op aarde, die lijnrecht tegen de waarheid ervan overstond. Van formeel onwaarheid spreken wordt dus zelfs niet gerept. Als Jezus hier van *waarheid* spreekt, bedoelt hij den waren, wezenlijken toestand der dingen in hemel en op aarde, gelijk ze krachtens Gods schepping bestond. Zooals de dingen waarlijk zijn, zóó is hun *waarheid.* Of wil men het nog enger bepaald, dan is *de waarheid* niet het wezen der dingen zelf, maar zulk een inzicht *in*, zulk een kennis *van*, en zulk een overtuiging *omtrent* de dingen in hemel en op aarde, als overeenkomt met het werkelijk bestand der dingen gelijk ze zijn. Daarin nu stond de Satan oorspronkelijk. D. w. z. toen God dezen

vorstelijken engel schiep, prentte Hij hem bij zijn schepping zulk een overtuiging en zulk een kennis van God en alle creatuur in, als geheel en zuiver overeenkwam met de werkelijkheid. Satan stond er reeds voor, en zag het alles in gelijk het werkelijk was. Alzoo had ook hij zijn stand oorspronkelijk in *de waarheid.*

Maar in die waarheid *bleef hij niet staande*[1]) Hij viel er uit. Hij ging er tegen in. Hij onttrok er zich aan. Hij stelde er zich tegenover. Immers die waarheid hield voor hem Satan, ten principale in, dat hij creatuur, in alles afhankelijk, dat hij een knecht en instrument Gods was, aan zijn God in alles onderworpen, en eeniglijk bestemd, om niet voor zich zelf, maar om voor dien God en de glorie van dien God te leven. En hier nu ligt de wortel en oorsprong van alle zonde. Die positie wilde Satan niet. Hij toch moest als redelijk en zedelijk wezen niet slechts alzoo bestaan, maar ook zoo *willen* bestaan. Hij moest gelijk we reeds in ons vorig artikel aanstipten, door een daad van persoonlijk geloof, deze afhankelijke positie *aanvaarden.* Niet er zich in schikken, en er in berusten, maar ze aanvaarden, als zijn hoogste gelukzaligheid. En om dit nu te kunnen doen moest wel in hem de voorstelling van *het tegenovergestelde* opkomen, en met volle heldere bewustheid door hem *verworpen* worden. Niet hij alleen toch heeft voor deze keuze gestaan. Voor die keuze stonden *alle* engelen. Ook Michaël en Gabriël, gelijk we een vorig maal reeds opmerkten. Doch bij die keuze hebben deze andere engelen creatuur *willen* zijn: met volle bewustheid de door God hun geschapen positie *aanvaard;* en zijn door die eenige, en tevens eeuwige keuze, krachtens Gods genadebestel in den staat der *volstandigheid* overgegaan zoodat ze nu nimmer vervallen noch uitvallen konden. De zonde heeft op hen geen vat meer. Ze dienen God eeuwiglijk. Maar in die keuze nu juist, in die eerste, eenige en eeuwige keuze, koos Satan *tegen God.* Hij *wilde* de afhankelijke positie niet. Toen voor zijn geest de voorstelling voorbijging van het tegenovergestelde, heeft de hoovaardij zijns harten, een andere voorstelling schooner, wenschelijker, begeerlijker gekeurd. Hij heeft *verworpen* de positie die God hem geschapen had, en ge-

---

[1]) De bedenking dat de Grieksche uitdrukking *oech hestêke,* alleen beteekenen zou: *hij staat niet in de waarheid,* en dat er *niet* in zou liggen: hij is in de waarheid niet staande gebleven, is slechts ten deele juist. De vorm van het *perfectum* drukt wel een toestand uit, maar een toestand die het *gevolg,* het *resultaat* is van een daad of handeling. Bovendien, bij de andere opvatting zou Satan boos geschapen zijn, wat niet kon.

kozen een positie, gelijk die hem in zijn eigen voorstelling toelachte. Niet de afhankelijke maar de zelfstandige positie. Niet *onder* God maar *tegenover* God.

Veranderde nu hiermeê Satans positie ook in de werkelijkheid? *Werd* hij hierdoor nu metterdaad *onafhankelijk?* Natuurlijk niet. De waarheid was en bleef dat ook Satan, als afhankelijk creatuur, in alles aan God onderworpen bleef. Zoo was de waarheid, en zoo bleef de waarheid. En al Satans *willen* en *kiezen* kon aan deze waarheid en werkelijkheid *niet* hoegenaamd veranderen. Al wat hij doen kon, was derhalve zich, als we ons zoo mogen uitdrukken, in een anderen toestand *indroomen;* zich *verbeelden* dat het anders was; het zich op een tegenovergestelde wijze *voorstellen*; het alzoo in een *leugenachtig beeld* voor zich laten opdoemen. Daarom zegt Jezus, dat er van dit oogenblik af *geen waarheid meer in hem was,* d. w. z. de werkelijkheid bestond voor hem niet meer; daar had hij de oogen voor toegesloten; en hij leefde nu in een *denkbeeldigen* hemel en een *denkbeeldige* wereld, die hij uit zichzelf, uit zijn eigen gedachte, *verzon* en *uitspon.*

Die „denkbeeldige wereld" was nu in alles het *tegendeel* van de werkelijke wereld. Ze was dus *leugen* en die leugen kwam Satan niet van elders toe, maar hij spon ze uit zich zelven uit. Vandaar dat Jezus er op volgen liet: „Als hij de leugen spreekt, *zoo spreekt hij uit zich zelven,* want hij is de leugenverzinner en de vader van heel deze leugenachtige en denkbeeldige wereld." En zoo kwamen dan *Waarheid* en *Leugen* tegenover elkander te staan. De *Waarheid* als de afspiegeling voor ons besef van de dingen in hemel en op aarde, gelijk ze werkelijk door God besteld waren; en de *Leugen* als de afspiegeling van de denkbeeldige wereld, die alleen in Satans voorstelling bestond. En terwijl nu Jezus de *Waarheid* der dingen, die hij van zijn Vader gehoord had, aan de kinderen der menschen weer bekend maakte, en alzoo hun leerde hoe de dingen in hemel en op aarde metterdaad zijn, bleef Satan voortgaan ons met zijn *denkbeeldige* wereld te verleiden, opdat de dingen voor ons mochten staan, niet gelijk ze zijn, maar gelijk Satan ze verzonnen had.

XXVIII.

SATAN'S AFVAL.

Des rijken goed is de stad zijner sterkte, en als een verheven muur in zijne inbeelding.

SPREUKEN 18 : 11.

De val van Satan is daarom van zoo hoog gewicht omdat in *zijn* onheilige keuze de oorsprong ook van *onze* zonde ligt, en derhalve geheel uw beschouwing over het *wezen* der zonde door uw opvatting van Satans val wordt beheerscht. Vandaar dat Jezus' uitspraak in Joh. 8 : 44 ons zoo goud waard is, overmits er zoo duidelijk uit blijkt, hoe de zonde welbezien een *onwezenlijk* iets is. Ze is geen waarheid. Er is niets waars aan haar. Haar wezen is *leugen*, en dus een onwaarachtigheid, die de onwezenlijkheid en de onwerkelijkheid in zich sluit. Al wat Satan eigens aan zich heeft is *leugen;* al wat uit hem voortkomt is *leugen;* leugen nu is niet de opvatting van de zaak gelijk ze is, maar de voorstelling van een zaak gelijk ze *niet* is. Wat den *inhoud* van deze leugen uitmaakt, bestaat dus niet in de werkelijkheid, maar slechts *in de verbeelding*. In de werkelijkheid daarentegen bestaat het juist omgekeerd dan de leugen het voorstelt. Werkelijkheid en leugen zijn tegenvoeters. De ééne sluit de andere uit.

Uit de drie beschouwingen over het wezen der zonde, die denkbaar zijn, hebben onze Gereformeerde kerken, ook ten deze in haar belijdenis zuiverlijk, voor *die* opvatting gekozen, die elke eigen wezenheid aan de zonde ontzegt, en haar kracht verklaart uit een omslaan in het tegendeel van een kracht die God goed schiep. Ze hielden dit streng vast tegenover alle Manicheesch insluipsel, dat gedurig weer onder de Christenheid opduikt. Gelijk men weet, stelden de Manichaeën, dat de zonde *wel* een eigen wezenheid bezat; dat de macht der zonde van een boos wezen uitging; en dat dit booze Wezen, eeuwig als God, Gode evengelijk was, en tegen God overstond.

Dat ze dit booze Wezen Ahriman noemden, doet niets ter zake. Waar het op aankomt is, dat ze aan het kwaad, aan de booze een eigen *wezenheid* toekenden; haast zou men kunnen zeggen, dat ze de zonde voor iets *stoffelijks* hielden, dat als een tinctuur ons kon worden ingedruppeld. Wie nu deswege de Manichaeën voor halve dwazen aanziet, kent noch het menschelijk hart noch zijn historie noch de macht die de zonde op ons menschelijk hart uitoefent. Neen, ook de doling der Manichaeën op het stuk der zonde is opgekomen uit een zeer natuurlijken trek van ons menschelijk hart. Wie door bijzondere levenservaring in de gelegenheid was, om 't zij in eigen leven, 't zij om zich heen, de macht der zonde in al haar ontzetting te leeren kennen, neigt er schier vanzelf toe, om in die macht der zonde een eigen wezenheid te leeren zien. En wie dan nadenkt, en zich afvraagt, hoe die zonde in de wereld kwam, en inziet dat zulk een zonde als wezenlijke macht niet God tot auteur kan hebben, vervalt vanzelf en schier met noodzakelijkheid in de dwaling, om den oorsprong der zonde *in de zonde zelve* te gaan zoeken, d. i. ze eeuwig te gaan stellen als God, en alzoo Satan tot een eigen god te maken. Het zijn dan ook volstrekt niet enkel de Manichaeën, die in deze doling vervielen. Wel werkten zij dit stelsel het scherpst en het meest regelrecht uit; maar vooral bij de mystieken en theosofen stuit ge gedurig op verwante voorstellingen; is de dusgenaamde leer der geestelijke tinctuur steeds in eere geweest; en ziet ge telkens weer de zonde als iets stelligs, iets positiefs, iets wezenlijks optreden.

De tegenpool van het Manichaeïsme op dit punt ligt in de opvatting der zonde als zekere *onvolmaaktheid,* een nog niet zijn van wat men zijn moest, maar nog niet zijn kon. Het is die opvatting, die thans de meest heerschende is, en die schier bij alle geleerden van onzen tijd, die den Christus verwerpen, terugvindt. Toch beelde zich niemand in, dat deze voorstelling daarom nieuw is. Al bepleiten onze Modernen haar, daarom is ze toch allerminst eerst door hen, maar reeds voor eeuwen door hun vroegere geestverwanten uitgevonden. Het is de voorstelling, dat er eigenlijk geen zonde is; dat wij ze wel zoo noemen, maar eigenlijk ten onrechte. Immers ieder kind moet wel beginnen met ook op zedelijk gebied onontwikkeld te zijn. Eerst van lieverlede kan het als zedelijk wezen rijpen. Het moet om een heiliger staat te bereiken, door allerlei strijd, verleiding en verzoeking heengaan. En al wat nu nog niet het ideaal bereikte, nog op lager trap van ontwikkeling staat, en nog verder moet dan het is, dat alles brengt ons het verwijt van er nog niet te zijn, en dat alles veroordeelen we daarom in onszelven en in anderen *als zonde.* Die twee opvattingen staan alzoo regelrecht tegen elkander over.

Bij de Manichaeën is de zonde een eigen wezenheid, die eeuwig als God bestaat. Daarentegen bij deze lieden anderes geestes in de zonde niet alleen onwezenlijk in zich zelve, maar ze bestaat zelfs niet anders dan in onze verbeelding. Wat op ons den indruk van zonde maakt, *is* h. i. feitelijk geen zonde. Ze is alleen de teleurstellende, en dies verwijtende indruk, dien we ontvangen van onze eigen onvolkomenheid.

Op grond der Heilige Schrift nu heeft de kerk van Christus beide deze opvattingen steeds verworpen en uitgezworen, en met name de Gereformeerde kerken hebben zich steeds beijverd, om ook op dit punt juiste denkbeelden te verspreiden. De zonde, zoo beleed en zoo predikte de Gereformeerde kerk, is *niet* uit God. God *kan* niet de auteur van de zonde zijn. De zonde is uit het creatuur, uit den engel die afviel en uit den mensch die hem naviel. Doch juist omdat de zonde uit het creatuur is, en het creatuur, wijl het schepsel is, niets scheppen, aan geen ding wezenheid geven, noch iets tot een wezenlijk bestaan verheffen kan, zoo volgt hier vanzelf uit, dat de zonde, als het voortbrengsel van een creatuur, geen eigen bestand of wezenheid *kan* bezitten. De zonde kan geen waarheid zijn, noch die aan zich hebben. Ze kan niet anders dan leugen, dan een ontstentenis, een derven, een missen van iets, een berooving, een omslaan van iets dat God goed schiep in zijn tegendeel, zijn. De warmte die u koestert en weldadig aandoet, kan door iets dichter bij u gebracht te worden, zonder dat er dus iets nieuws komt, en alleen doordien een zekere verandering in de verhouding intreedt, u verzengen en verschroeien, en alzoo van een koesterend *goed* een vernielend *kwaad* worden. Het licht, op de juiste maat gehouden, zal u heel uw omgeving in vriendelijken glans vertoonen, en helderheid en klaarheid aan uw oog leenen; maar datzelfde licht, u te zeer van nabij naderend of in maat te zeer verhoogd, zal uw oog verblinden, alles witglinsterend en daardoor onzichtbaar of kleurloos voor u maken. Wat eerst u deed zien, snijdt, verkeerd aangewend, straks alle zien voor u af. En zoo nu ook is het optreden der zonde niet anders dan dat allerlei krachten, die God goed schiep en recht stelde, en die zegenend werken kunnen, door *omzetting* in haar tegendeel, van goed *kwaad* worden, en nu voor zegen *vloek* brengen. De kracht die in de zonde zoo bitterlijk en geweldiglijk werkt, is derhalve geen kracht die Satan schiep, maar goede kracht die God schiep, maar goede kracht, die de zonde wijzigt in haar aanwending en gebruik, omzet in het tegendeel van haar werking, en nu tegen God werken laat krachtens een vermogen, dat God zelf niet maar verleende, maar zelfs van oogenblik tot oogen-

blik in stand houdt. Zelfs de schrikkelijkste zonde kan niet verricht noch gepleegd worden, dan met kracht die God zelf op het oogenblik der zonde in den zondaar werkt. Toen Kaïn Abel doodsloeg, was het God die in Kaïns spier de meerdere kracht werkte en staande hield, waardoor Abel in zijn bloed bezweek.

Houden we nu aan deze eenig ware grondbeschouwing ook bij den val van Satan vast, dan volgt hier rechtstreeks uit, dat ook deze vorstelijke engel in zijn val niets scheppen kon, niets uit zichzelf kon voortbrengen, en zoo na als in en voor zijn val, *creatuur* was en bleef. In het wezen der dingen heeft Satan door zijn val dus niets kunnen veranderen, en hij *heeft* er niets aan veranderd. De wezenheid der dingen is uit God, en daarom bleef die wezenheid der dingen precies wat ze was. Hier kon Satan niet aan af noch toe doen. Vandaar dat we er zulk een nadruk op legden, dat Satan in zijn val wel *dacht*, dat hij een nieuwen toestand van zaken schiep, maar feitelijk niets won dan een *ingebeelde wereld*, een wereld die alleen in zijn *verbeelding* bestond. Alzoo een *on*wezenlijke en *on*werkelijke wereld. Een wereld die omdat ze niet bestond, *leugen* was, en in die leugen tegen de *waarheid*, d. i. tegen het wezenlijk bestaande, overstond. Wat wezenlijk bestond, was de waarheid. Daarom ging Satan uit. En hetgeen dat hij er voor in de plaats geeft, was *niets*. Niets dan een wereld van inbeelding, een product van zijn voorstelling. Een creatuur van zijn gedachte. Een onwaar iets, en daarom *leugen*.

In Spreuken 18 : 11 zegt de Schrift van den rijke: „Des rijken goed is de stad zijner sterkte, en als een verheven muur in zijn *inbeelding*." Is nu zijn rijkdom daarom een verheven muur, die hem dekt en beschermt? Geenszins. Dit te beweren, is *leugen*. En toch voor hem is het zoo. Het staat alzoo vast voor hem in zijn voorstelling. Achter dien verheven muur acht hij zich veilig. Hij gelooft aan de realiteit er van. Edoch het is alles niets dan een product van zijn inbeelding. In Psalm 73 : 7 zegt Asaf, dat deze lieden niet alleen in de wereld hunner inbeeldingen leven, maar zelfs in het diepst van hun *ik*, waaruit deze inbeeldingen opkomen, „*die inbeeldingen des harten* nog te boven gaan." En om er dit nog bij te voegen, reeds in de dagen der Richteren werd van den trotschen, hoovaardigen stam van Ruben, die straks voor Juda wijken moest, veroordeelend getuigd, dat „in Rubens landouwen *de inbeeldingen des harten* groot waren." Die inbeeldingen des harten nu heeten elders in de Schrift: *de gedachten* des harten, ook wel het *gedichtsel* zijns harten, en het is uit dit verzinsel, uit dit *gedichtsel*, uit dit vormen

van *gedachten des harten,* dat alle zonde verklaard moet. De vloed des waters komt, omdat God zag, „dat het *gedichtsel van de harten der menschen* te allen dage alleenlijk boos was". In Deut. 31 : 2 zegt God de Heere, reeds vooruit het *gedichtsel* van het hart der kinderen Israëls te kennen nog eer Hij hen in Kanaän gebracht had. En David waarschuwde zijn zoon Salomo nadrukkelijk, dat hij aan Jehova toch klemmen mocht, want dat de Heere alle harten doorzoekt, en „dat Hij weet *al het gedichtsel der gedachten.*"

Vandaar dat de Heilige Schrift nu tweërlei *gedachten des harten* tegen elkander overstelt. Eenerzijds de gedachten van *Gods hart,* en anderzijds de gedachten uit het *hart van den zondaar.* Die gedachten van Gods hart zijn *zijn Raad.* Zoo lezen we in Psalm 33 : 11: „Maar *de raad des Heeren* bestaat in eeuwigheid, de *gedachten zijns harten* van geslachte tot geslachte." En daartegenover staat nu bij den wederpartijder als diepste onheilige, alles beheerschende phantasie, het denkbeeld *dat er geen God is.* „Al zijn gedachten, zoo staat er in Ps. 10 : 4, zijn, dat er geen God is." Natuurlijk *is* daarom God er toch. Satan kan God wel wegcijferen, maar niet maken dat God er niet is. Al doet hij zijn geestelijk oog dicht om God niet te zien, God blijft er daarom toch eeuwiglijk. Als de Goddelooze denkt: „God is er *niet,*" zoo denkt hij een *leugen,* en de waarheid is en blijft, dat al Satans spel in hem een spel der *verbeelding* is, en dat hij God zelfs niet deert. Het is daarom zoo ijdel te denken, dat de zonde wel in *de daad,* desnoods ook in *het woord,* maar niet in *de gedachte* zou liggen, daar toch juist omgekeerd de *booze gedachte* aller zonde moeder is. Daarom zegt Spreuk. 24 : 9 dan ook zoo met klem: *„De gedachte der dwaasheid* is zonde". Die tweeërlei gedachtenwereld staat daarom rechtstreeks als pool en tegenpool tegen elkander over. Eenerzijds *de gedachtenwereld van God* d. i. zijn Raad, die bestaan zal, en waar de wezenlijkheid uit voortkomt; en anderzijds *de gedachtenwereld van den Booze,* die ijdel in zichzelf, enkel product der verbeelding is, en waaruit in eeuwigheid niets wezenlijks wordt. „Ulieder gedachten zijn niet mijn gedachten", zegt de Heere, en mijn Woord zal niet ledig tot mij wederkeeren; dat is wezenlijk. Vandaar dat juist in de denkwereld de beslissing moet vallen, en dat het er op aankomt, om „alle *overleggingen* terneder te werpen, alle hoogte die zich tegen de gedachten Gods verheft te slechten, en alle gedachten gevangen te nemen tot de gehoorzaamheid van Christus" (2 Cor. 10 : 5).

Dit nu noopt ons, om bij den val van Satan, en alzoo bij het opkomen van de zonde in het heelal, meer dan dusver geschied is,

te letten op de gewichtige beteekenis van dat eigenaardige verschijnsel in het redelijk creatuur, dat we de werking van *zijn verbeelding* noemen. In onze leerstellige geschriften uit vroeger tijd wordt met *de verbeelding* bijna niet gerekend. Noch bij de engelen noch bij den val van den mensch noch bij de beschrijving van den gevallen mensch, wordt in deze schriften van die *verbeelding* melding gemaakt. Hieruit volgt natuurlijk geenszins dat de schrijvers ervan het bestaan van de *verbeelding* in mensch of engel ontkend hebben, maar alleen dat ze de *verbeelding* in haar eigenaardige beteekenis niet hebben uitgewerkt. Onze vaderen hebben, op het voetspoor der Scholastieken, de *verbeelding* eenvoudig onder het *verstand* begrepen, en onder den naam van *verstand,* als tegen den *wil* overstaande, alles saamgevat wat tot *het leven van ons bewustzijn* behoort. Dat nu de *verbeelding* metterdaad tot het leven van ons bewustzijn, en in zoover tot de wereld der gedachten behoort, is ongetwijfeld juist, en de Schrift verwisselt dan ook, gelijk we zagen, gedurig het denkbeeld van „inbeelding of verbeelding", met het begrip van „het gedichtsel der gedachten des harten". De beeldspraak in de taal, en de noodzakelijkheid om zelfs de nuchterste en meest afgetrokken gedachten door beelden op te helderen, strekt overigens ten bewijze, dat te volstrekte afscheiding tusschen het gebied van ons logisch denken en van onze dichtende verbeelding *niet* gemaakt mag worden. Zooveel echter is aan geen twijfel onderhevig, dat de *verbeelding* ook een eigen sfeer van werkzaamheid kent, en dat ze in deze eigen sfeer van werkzaamheid aan geheel andere wetten gehoorzaamt dan die ons denkend verstand bij eigen logische denkverrichtingen volgt. Beide sferen onderscheiden we practisch, door te spreken van *wetenschap* en *kunst.* De wetenschap is de sfeer van ons denkend verstand, de kunst spint op uit de verbeelding.

Nu ligt het heerlijke der *verbeelding* juist hierin, dat ze mensch en engel in staat stelt, om tot op zekere hoogte te doen wat anders alleen Godes is, t. w. om te *scheppen.* Zelfs het spraakgebruik spreekt niet van de *schepping* der wetenschap; de wetenschap geeft slechts resultaten; maar wel van de *scheppingen der kunst.* Dit versta men niet verkeerd. Werkelijk, waarlijk, wezenlijk scheppen kan alleen God, omdat Hij *de* Schepper is. Te kunnen scheppen is daarom iets, dat buiten het creatuur valt. Dat komt aan het creatuur niet toe. Om te kunnen scheppen moet wie scheppen zal God zijn. Intusschen is de mensch naar den beelde Gods geschapen en in zooverre moet ook die eigenaardige trek van het Goddelijk beeld, die in zijn scheppingsmacht bestond, in den mensch worden

in geprent. Ook hij moest scheppen kunnen, op zijn, d. i. op menschelijke wijze. God wezenlijk, hij onwezenlijk. God in waarheid, hij in schijn. Zijn scheppingen zijn dus niets dan schijnscheppingen. Hij schept schijnsels, gelijk heel de kunst uit niets dan schijnsels bestaat. Die schijnsels zijner verbeelding hecht hij aan het woord in het dicht, aan het doek door te schilderen, aan den steen door zijn beitel, aan den klank door zijn snarenspel. Altemaal producten van zijn *verbeelding*. Voor zooveel het scheppen in den mensch vallen kan, *scheppingen*, maar nooit wezenlijke scheppingen, altoos schepdingen *in schijn*.

Dit verbeeldend vermogen is nu blijkbaar ook aan de engelen, en in sterker mate nog aan de genieën onder de engelen ingeschapen. Anders toch kon er bij hen geen denkbeeldige wereld opkomen, en kon Satan geen leugenwereld tegen de ware wereld, die naar Gods raad bestaat, hebben overgesteld. Nu kan echter die verbeelding zich niet enkel op de wereld om ons heen, maar in den regel zal ze zich zelf eerst, op *onszelven* in de wereld, d. i. op ons eigen *ik*, richten. In ons zelfbewustzijn zien we als in een spiegel ons eigen *ik*. Dat we met dit *eigen ik* ingenomen zijn, is op zich zelf geen zonde. Zijn eigen *ik* lief te hebben is eenvoudig zucht naar zelfbehoud. En zoo weinig kwaad steekt hierin, dat God in den grond niet anders dan zichzelf liefheeft, en in het tweede groote gebod ons zegt, dat we onzen naaste zullen liefhebben *als ons zelven*. Het kwaad ontstaat eerst, als we *ons eigen ik* lief gaan hebben, niet zooals God het schiep, of zooals God wil dat het zijn zal; maar anders. Dan hebben we geen vrede met de ons gegeven positie. Dan willen we een ander *ik*, dan het *ik*, dat we feitelijk ontvingen. En nu gaan we met behulp van onze verbeelding dat *ik* anders scheppen, anders vormen, anders ons voorstellen, tot we ten leste werkelijk gelooven dat ons *ik* anders is. Onder onze krankzinnigen vindt ge dit kwaad soms voleind. Een klein burgerman droomt zich koning; een klerk droomt zich Napoleon; een arme droomt zich schatrijk. Vandaar dat de zonde der *hoovaardij* altoos de principale zonde is, en wel zóó dat David zeggen kon: „Verlos mij van hoovaardij, dan zal ik rein zijn van groote overtreding"; dat Satan juist in *hoovaardij* viel; en dat hoogmoedige personen het moeilijkst tot Christus zijn te brengen. Het is hun inbeelding, die zich op *hun eigen ik* werpt; dat eigen ik anders droomt en toovert dan het in wezenlijkheid is; en dat eigen ik in een leugenbeeld omzet. Het is dat ze nu op dat leugenbeeld van hun eigen ik zoo lang turen en staren, tot ze het eindelijk voor reëel houden, hun ware ik geheel uit het oog verliezen, en leven ten

leste voor niets dan dat leugenbeeld, dat hun tot een afgod wordt, waarvoor ze een altaar oprichten, met tot priesters hun vrienden en magen, om den wierook te ontsteken. Doen deze het niet, dan doen ze het zelf.

Past ge dit nu op Satan toe, dan verstaat ge het, hoe Satan in den spiegel van zijn eigen zelfbewustzijn zijn eigen ik als een overmachtige, maar toch altoos *afhankelijke* macht ziende, zijn *ik* anders wilde hebben en zich nu in een ander onafhankelijk en aan God niet onderworpen *ik* in ging droomen. Hij keerde zich af van zijn eigen *realiteit*, liet uit zijn *verbeelding* een ander *ik* opdoemen, klemde zich aan dat denkbeeld omtrent zijn eigen wezen vast, en werd hierdoor zoo machtig bekoord, tot hij ten leste voor zijn *werkelijk* wezen het oog sloot, en met het geestelijk oog van zijn machtsbewustzijn alleen in dit *ingebeelde* wezen genoot. Zoo ging het van zijn *ik* uit maar om nu diezelfde methode, als we zoo zeggen mogen, met noodzakelijkheid nu ook én op *God*, én op de *wereld*, toe te passen. Het spreekt toch vanzelf, dat zoodra Satan in plaats van zijn wezenlijk ik, dat in afhankelijkheid van God stond, een ander ingebeeld ik, dat van God vrij was, had overgeplaatst, het Eeuwige Wezen in zijn gedachtenwereld niet blijven kon wat het oorspronkelijk ook voor hem was. Eerst stond ook voor hem dat Eeuwige Wezen hoog boven hem; nu moest het met hem gelijk, ja, zoo mogelijk onder hem komen te staan. We zeggen daarom niet, dat Satan zich ooit heeft ingebeeld, dat er *geen* God was. Daartoe kon wel een afgevallen mensch, maar niet Satan komen. Wel zocht Satan zelfaanbidding. Zijn hoogste wellust was, dat de Middelaar de knie voor hem boog. Maar de kortzichtigheid van zich God weg te denken, of het bestaan van God te loochenen, valt in een gevallen engel niet. „Gij gelooft dat er een eenig God is, *de duivelen gelooven het ook en sidderen.*" Dat dus niet. Maar wel is er in Satans gedachtenwereld geen plaats voor den wezenlijken God gelijk hij metterdaad bestaat; en daarom vervalscht Satan het beeld van God in zijn voorstelling. Hij doet met God juist wat hij met zich zelven deed. Van zich zelf schoof hij een leugenbeeldig *ik* in plaats van zijn ware *ik*, en zoo ook schoof hij een leugenbeeld van God in de plaats van den waarachtigen God. Hij beeldde zich een God in, die bij hem als Satan paste. Ook in zijn denken aan God verdrong de leugen de waarheid.

En geheel ditzelfde spel der *verbeelding* werd nu in de derde plaats ook toegepast *op de wereld*. In de gedachten van Satans hart kwam voor den creatuurlijken engel, die hij was, de onafhankelijke Vorst

der mogendheden te staan. Daarmeê begon het. Van zijn *ik* ging de zonde uit. Toen kwam in de gedachten van Satans hart in plaats van de kennisse en de eere van den levenden God het leugenbeeld van een God, gelijk hij dien zich verbeeldde. En als gevolg hiervan ging nu ten leste ook de ware wereld der dingen in hemel en op aarde almeer uit zijn voorstelling weg. Die paste niet meer bij hem, die kon hij niet meer gebruiken. Nu hij het in zijn verbeelding alles tusschen zich en God had omgezet in zijn tegendeel, moest ook die wereld in hemel en op aarde zich naar hem, Satan, voegen, bij hem passen, en naar hem schikken. En nu gebeurde het daarom wel niet. Want Gods raad ging door, en wat Satan ook peinsde of verzon, het bleef alles gelijk het was. Maar in zijn verbeelding was hij vrij. In die verbeelding beeldde hij het zich alles anders in. En zoo ging Satan uit de waarheid *in de leugen* over. Hij zag niets meer, en wist van niets meer, dan van een *eigen* ik, dat slechts een leugenbeeld was, van een *God,* dien hij zich leugenachtig voorstelde, en van een *wereld,* die hij door het schijnglas der leugen bezag.

XXIX.

KARAKTER VAN SATAN'S VAL.

Zal een bijl zich beroemen tegen dien die er mede houwt?

JESAIA 10 : 15.

Bij den val van dien Vorstelijken Engel, die thans de Booze, de Duivel, of ook Satan heet, dient daarom met te grooter opmerkzaamheid stilgestaan, omdat *hier*, en niet in het Paradijs, het eerste opkomen der zonde ligt. Dit nu zoo zijnde, weten we hieruit met zekerheid, dat de *vleeschelijke* zonde uit de *geestelijke* zonde opkomt, en niet omgekeerd. Ware toch de zonde het eerst voorgekomen onder menschen, en alzoo niet vóór het Paradijs, dan bestond er tweeërlei mogelijkheid voor het ontstaan der zonde, óf dat ze uit *onzen geest,* óf dat ze uit *ons vleesch* ware opgekomen, naardien wij menschen ziel en lichaam, d. i. geest en vleesch zijn. En had zóó de keus gestaan, dan zoudt ge allicht tot de slotsom zijn gekomen, dat de zonde uit het vleesch oorzaak en oorsprong had genomen. Ook bij onze kinderen toch zien we de zonde meest van den kant van het vleesch beginnen; en bovendien de Paradijsweelde was zoo overstelpend, en geen kleed weerde van het oog de verleiding des zinnen nog af. Heel de richting onder de kinderen der menschen, en ook in Christus' kerk, die in het „raakt niet en smaakt niet" kracht zoekt, leeft uit der monniken en nonnen aard; en al wie de zonde meer in „de wereld" buiten zich, dan in de wereld *van het eigen hart,* zoekt, en juist deswege op het omrasteren van die wereld buiten zich, bedacht is, gaat dan ook feitelijk van *deze* voorstelling uit; klimt bij het naspeuren van den oorsprong der zonde niet hooger dan Adam op; en zoekt voor Adam de eerste ritseling der zonde in de stille tooverklanken van het zinnelijk Paradijs; ook in verband met de nog gansch onbedorven en ongeschonden schoonheid, waarin de vrouw, die God hem schonk, voor hem schitterde. Zoo hangt dit alles juist saâm. De zonde als *zinlijk* van oorsprong moet als-

dan ook zinlijk in haar aard en in haar hoofdtrek wezen. In het vleesch schuilt dan de gevoeligste verleiding. En het vleesch te dooden is op dit standpunt de kern der heiligmaking.

Stemt ge daarentegen toe, dat dit *niet* kan; dat er reeds zonde in de engelenwereld bestond, eer ze in het Paradijs kwam; erkent ge uit dien hoofde dat de oorsprong der zonde niet bij ons, maar bij de engelen te zoeken is; en is het voor u buiten twijfel, dat de engelen noch vleesch hebben noch uit het vleesch werken kunnen, — dan, het spreekt vanzelf, ligt geheel deze beschouwing omver. Dan is het hiermede uitgemaakt, dat de oorsprong der zonde *buiten* alle vleesch ligt; dat die oorsprong niet anders dan op *geestelijk* gebied kan of mag gezocht worden; en dat derhalve niet de geestelijke zonden uit het vleesch, maar omgekeerd de vleeschelijke zonden uit den geest opkomen; en, in verband hiermêe, een mensch, die het vleesch er onder houdt, desniettegenstaande een schrikkelijk zondaar voor God in zijn geest, een geestelijke duivel in menschengedaante kan zijn. Niet de wellust, maar de trots en hoovaardij is dan van alle zonde *de kern*, en ge verstaat wat de Psalmist beleed en afsmeekte: „Houd uw knecht terug van *trotschheden;* laat die over mij niet heerschen; dan zal ik oprecht zijn *en rein van groote overtreding.*" David, die op vleeschelijk gebied zoo nameloos diep viel, beleed het hiermee voor zijn God, dat die gruwelen zijns levens hun diepsten wortel hadden in den trots en in de hoovaardij van zijn hart.

Zoo bevestigt het zich van alle zijden, dat het punt, waarop de zonde uitbrak, gelegen was in *de afhankelijkheid van het creatuur van zijn God,* en in niets anders. Iets waarom dit te opmerkelijker is, omdat het ons de wezenloosheid, of wilt ge, de onwezenlijkheid der zonde en haar louter *ontkennend* bestaan, als een gemis, een berooving, een ontstentenis van het ware en goede, te helderder beseffen doet. Dit verstaat ge toch wel, dat een engel, of ook een mensch, wat hij ook aan zijn God ontleende, aan Godzelven niet ontleenen kon het besef van *afhankelijkheid.* Alle goede gave en volmaakte gifte is tot ons afdalende van den Vader der lichten, en er trilt nooit een snaar van liefde of heiligheid, van deernis of edeler zin in uw borst, of het is uit God, dat u dit goede, dit lieflijke, al wat schoon is en wel luidt, toekomt. Het is uw God, die als *de Goede* in volmaakten zin, uit de fontein van alle goed, die in Hem welt, u deze goede dingen doet toekomen. Al dat goede is dus eerst in God, en uit Hem komt het u toe; juist zooals de heilige apostel Paulus verklaart, dat „de liefde *uitgestort* is in uw harten door den Heiligen Geest, die u geschonken is." Maar, en op dit punt komt het nu aan, op dit alles

bestaat één exceptie. Uw God is noch ooit afhankelijk geweest, is het niet, noch kan het ooit worden. Het plichtmatig gevoel van afhankelijkheid, onderworpenheid en deemoed kan in God zelf niet gedacht worden; en kan, wijl het in God niet is, dus ook niet uit God in het creatuur worden uitgestort. Wel schept God het creatuur op zulk een wijze dat het feitelijk *afhankelijk* is, en niets uit zichzelven of tegen hem vermag. God is het dus, die zelf de *afhankelijke betrekking* in het leven roept, en er zijn creatuur in plaatst. Maar het gevoel, het besef, de gewaarwording, het met eigen wil en zin ingaan in de afhankelijkheid, en het zich dientengevolge *onderwerpen*, is in God niet, en moet uit het creatuur zelf in het creatuur opkomen. En zoo nu ook was deze vorstelijke engel, dien wij Satan noemen, wel in afhankelijkheid geschapen. Dat hij afhankelijk, volstrekt en in alles afhankelijk was, was de werkelijkheid, de waarheid. Maar hetgeen hij zelf moest doen was, *in die waarheid gaan staan*. Zoo is derhalve volkomen duidelijk, dat de zonde alleen op dit eene punt haar oorsprong *kon* nemen, en dat ook feitelijk nam. Het niet met eigen zin en wil ingaan in die volstrekte afhankelijkheid, waarin hij als creatuur stond, was *de* zonde en aller zonde oorsprong. Iets, waarmeê dan tevens samenhangt, dat alleen in *het geloof* redding ligt om weer aan de macht van de zonde te ontkomen. Of wat is *het geloof* anders, dan met wil en bewustheid weêr gaan staan in de volkomen afhankelijkheid, én op natuurlijk én op zedelijk gebied, voor nu en voor eeuwig, van zijn God. Dit alles moet hier echter zonder verdere toelichting blijven, al doorziet de kenner terstond, hoever deze gedachte reikt. We handelen thans van den val in zonde der engelenwereld, en wat daarbuiten ligt, valt buiten ons bestek.

Ge hebt den val van Satan u derhalve aldus voor te stellen. Hij is onder de creaturen dát creatuur, waarin de rijkste kracht gelegd, en aan wien de overvloedigste macht gegeven was. Dit rijkste creatuur is niettemin in volstrekten zin als *creatuur* geschapen. Dat is hij. Hij kan niet anders zijn. De waarheid is, dat hij in volstrekte afhankelijkheid van zijn God bestaat. Dit echter is niet genoeg; die afhankelijkheid moet hij nu ook indenken en indrinken, als we zoo zeggen mogen; en met vollen zin en wil moet hij uit het gevoel, het besef, de diepe gewaarwording van die afhankelijkheid gaan leven. Hij moet er in gaan staan. Niet, dit verstaat ge, door het besef van de hem toevertrouwde macht te onderdrukken; neen, maar door ook tegelijkertijd in die schier onmetelijke macht even helder in te leven. Hij moet alzoo deze twee te gelijker tijd in zijn besef doen opwer-

ken, én den vollen diepen indruk van zijn volstrekte afhankelijkheid, én den vollen diepen indruk van de ontzaglijke beteekenis zijns persoons. Dat is het conflict. Uit dat conflict moet de harmonie geboren worden, en alleen die hooge, heilige harmonie kan het heelal zaligen. Ten slotte is dit dan ook door den mensch Jezus Christus geschied, die juist datzelfde conflict zegevierend doorstond, hij aan wien nóg rijker macht dan ooit aan Satan gegeven was, en die desniettemin gehoorzaam is geworden tot in den dood, ja, tot in den dood des kruises. Maar Satan bezweek in dit conflict. Toen die twee, de rijke *overmacht* en de diepe *afhankelijkheid* beide saâm al worstelend voor zijn geest schitterden, werd hij door het machtsbesef bekoord, en stiet het afhankelijkheidsbesef hem af. Hij greep het eerste, bande het tweede. En een creatuur zóó overmachtig, en dat niet onderworpen wil zijn, wat is het anders dan de levende Duivel?

Nog één trek moet hieraan toegevoegd, en het sombere beeld staat in zijn ganschen omtrek voor u. De zonde kwam in Satan op, doordien hij, op het oogenblik dat bij het gevoel van afhankelijkheid uit zijn eigen ik in zijn borst moest laten stroomen, om er zalig in te zijn, er zijn innerlijk wezen juist voor afsloot, en zich *niet* onderwierp, en dus niet in deze waarheid der afhankelijkheid ging staan. En ook bleek ons, hoe juist dit het punt was, waarop de zonde, zoo ze kwam, *moest* uitbreken, omdat uit de Fontein van alle goed, d. i. uit God, alles aan het creatuur kan toekomen, alleen maar *niet* het afhankelijkheidsbesef, omdat het gevoel van onderworpenheid in volstrekten zin aan God vreemd is. Hij gevoelt van de onderwerping alleen dit, *dat Hij onderwerpt*, niet wat het is onderworpen *te zijn*. Ook dit kent Hij wel met zijn wetenschap, maar niet als trek van zijn eigen Wezen. Niet als iets dat uit Hem aan zijn creatuur toekomt. Maar toen nu Satan als zoodanig viel, toen kon het niet blijven bij het eenvoudig *niet onderworpen willen zijn,* maar moest dit zich niet onderwerpen vanzelf en onmiddellijk omslaan in een *zich stellen tegen God,* zoo al niet in de poging om God aan zich te onderwerpen. Wat Satan in de woestijn van Jezus zocht te verkrijgen, dat de Zone Gods voor hem op de knieën zou vallen, dat is dan ook het diepste begeeren van zijn onheiligen hartstocht. Het is niet bij Satan: Ik zal aan God niet onderworpen zijn, maar voorts laat ik God voor wat Hij is. Er is hier geen *neutraliteit* denkbaar of bestaanbaar. Wie niet voor is, is tegen. Wie zich niet onderwerpt, is in opstand. Uit dien opstand wordt een worsteling geboren, en die worsteling kan niet eindigen, tenzij of Satan aan God, of God, wat reeds te denken heiligschennis ware, onderworpen werd aan Satan.

Hoovaardij is daarom nog iets anders dan zich niet onderwerpen, het is ook tegelijk zelf willen heerschen en als God zijn. Wat Satan in het Paradijs aan Eva influisterde: *Dan zult ook gij als God zijn,* was geheel uit de intimiteit van zijn onheilige zelfkennis genomen. In dat woord verried Satan zijn eigen opzet. Satan droomde van zich zelven, dat hij ja waarlijk als God was.

Hield nu Satan, daarmee dat hij het gevoel, het besef van afhankelijkheid uit zijn geest bande, en zichzelven in zijn onafhankelijkheid dacht, *hield hij daarmee ook feitelijk op, afhankelijk te zijn?* Ontsnapte Satan aan Gods almacht? Ontkwam hij? Gelukte het hem, buiten Gods heelal, in het eeuwig niet en ledig waar niets is, een schuilplaats te vinden, waaruit hij zich een helburcht tegen God bouwde, om zich tegen Gods almacht te verweren? Metterdaad stellen velen het zich zoo voor. Ze denken zich, dat er een eeuwige ruimte bestaat, dat God, toen Hij zijn heelal schiep, voor dit heelal slechts over een gedeelte van die ledige ruimte beschikt heeft; dat er dus nog een onmetelijke ongebruikte, onbezette ruimte, een onafzienbaar ledig van alle kanten overbleef; en dat nu Satan in dat ledig, in die onbezette ruimte gevlucht is, zich daar tegen God heeft versterkt, en dat we daar de poorte der helle hebben te zoeken. Al zulke voorstelling moet intusschen, wie uit de Heilige Schrift leeft, ten eenenmale verwerpen, God is alomtegenwoordig. Stel dus al, er ware zulk een ledige ruimte, zoo zou God toch ook in de ledige ruimte zijn en nooit zou eenig creatuur in dit ledig zijn God kunnen ontvluchten. „Bedde ik mij in de helle," zegt de Psalmist, „zie Gij zijt daar." Maar bovendien, zulk een eeuwig ledig is een geheel on-Schriftuurlijk verzinsel van denkers die dachten buiten God om. Geen schepsel bestaat ook maar één oogenblik, of op datzelfde oogenblik bestaat het, doordien God het draagt als met zijn eigen hand. Er bestaat dus niet eerst een plaats, waarop nu voorts het geschapen schepsel wordt neergezet, zoodat God er nu van af is, en het schepsel nu op zijn eigen plek moet staan. Die plek toch waarop het creatuur staat, zijn steunsel onder hem, is en blijft altoos *Gods hand.* Trekt God die terug, zoo bestaat het schepsel niet meer, en zoolang het bestaat, draagt altoos en alleenlijk dezelfde *hand Gods* ons. Wat wij plaats of ruimte noemen, is dus niet iets op zichzelf, maar ontstaat met de schepping van het creatuur, en bestaat slechts in zoover als God het creatuur schiep, en hem een plek of plaats om te bestaan gaf, en die plek of plaats hem blijft toekennen. Wat aan menigeen, die in zoo verkeerde voorstellingen bevangen ligt, vreemd voorkomt, is dan ook, voor wie zuiver denkt, geheel natuurlijk, t. w. dat Satan

in Job gezegd wordt, als het ware nog *in den hemel* te zijn en voor God te verschijnen. Al is het toch dat Satan zich de afhankelijkheid van zijn God heeft weggedroomd, daarom is er toch feitelijk, ook niet één oogenblik, een enkele schilfer van die afhankelijkheid afgegaan. Die afhankelijkheid bestaat voor als na volkomen, en is, zoo voor als na Satans val, precies dezelfde gebleven. Satan blijft creatuur; blijft volstrekt van God afhankelijk; wordt, evenals alle creaturen, van oogenblik tot oogenblik door niets anders dan door God zelven in stand gehouden; en zijn plek en plaats is, dat hij, evenals elk creatuur, gedragen wordt door Gods *eigen hand.* Ongetwijfeld een vreeselijke gedachte, maar die toch geheel overeenstemt met wat de Schrift leert, vooreerst dat God ook in de hel tegenwoordig is, en ten andere dat Satan in den hemel voor God verschijnt. Ge kunt of moogt het u dan ook niet anders voorstellen. Satan toch een oogenblik ook maar gedacht, als bestaande zonder dat God hem in stand hield en met zijn eigen hand droeg, zou ophouden creatuur te zijn, en dus óf niet meer bestaan óf als God zijn.

De feitelijke toestand is alzoo deze, dat Satan zich inbeeldt van God *niet* afhankelijk te wezen, en op allerlei manier zijne onafhankelijkheid van God poogt te toonen; maar dat tegelijk feitelijk Satan, evenals elk ander creatuur, alzoo in Gods hand blijft, dat hij zich zonder Gods wil niet kan roeren noch bewegen. Ook onze Gereformeerde kerken belijden het aldus in den Heidelbergschen Catechismus, en wie het anders belijdt, hoort bij ons niet thuis. De bekende laffe opmerking dat 2 Sam. 24 : 1 en 1 Chron. 21 : 1 met elkaar in strijd zijn, en elkaar weêrspreken, omdat in de eerste plaats staat dat God David aanporde om het volk te tellen, en in de tweede genoemde plaats dat Satan dit deed, heeft op ons Gereformeerde volk dan ook nooit vat gehad, omdat het Gereformeerde volk zeer wel verstond, dat als ik een hond met een steen werp, ik evengoed zeggen kan: *Ik* heb den hond geraakt, als dat ik zeg: *Die steen* heeft den hond geraakt. Het is hetzelfde wat de Heere zoo schoon aan den koning uit het Oosten voorhield, toen hij vroeg, of deze koning die Israël vernederen zou, daarom roemen mocht als had hij zelf zijn eigen lust aan Israël gekoeld; en dan vraagt God: *Zal een bijl zich beroemen tegen hem die daarmede houwt? Zal een zaag pochen tegen dien, die haar trekt? Alsof een staf bewoog degenen die hem opheffen. Als men een stok opheft, blijft die stok dan geen hout?* Immers zoo ook is het met Satan. God gebruikt Satan voor zijn heilige doeleinden, evenals een herder den herdershond gebruikt om de schapen desnoods in de vacht te bijten, opdat ze van de kudde niet afzwerven. Niet natuurlijk wat

de intentie, bedoeling en toeleg betreft, maar wel voor zooveel aangaat het feitelijke, doet Satan niets of God doet het *door hem.*

Deze *afhankelijkheid* nu, waarin ook Satan van God verkeert en bestaat, is voor een kind van God zijn zaligheid, een lieflijke koorde, een snoer in lieflijke plaatsen gevallen; maar voor Satan en voor elk zondaar is die band der afhankelijkheid als een *touw* dat hem omknelt, als een ijzeren band of keten, waarin hij geklonken ligt. Vandaar dat de machtigen onder de zondaren in Psalm 2 uitroepen: „Laat ons zijn banden verbreken en zijn touwen van ons werpen". Vandaar ook dat de Fransche revolutie in haar diepste kern niet anders is geweest, dan een pogen der vertwijfeling, om de banden van Gods heilige ordinantiën te verscheuren. Maar vandaar dan ook, dat voor Satan deze band nóg ondraaglijker is, en hem als een keten, als een ijzeren keten aandoet, die hem benauwt, drukt, knelt en kwelt. Als er dan ook staat in Judas vs. 6, dat „de engelen die hun beginsel, d. i. hun uitgangspunt uit God, niet bewaard hebben, met *eeuwige banden* onder de duisternis bewaard worden; of in 2 Petr. 2:4, „dat ze aan *de ketenen der duisternis* zijn overgegeven", ligt hierin feitelijk niet anders úitgesproken, dan dat Satan, ook na zijn val, door God in den strengsten band van afhankelijkheid werd gehouden, en dat die band der afhankelijkheid, die voor de goede engelen een lust is, voor hem *een ondraaglijke last* is geworden, en hem als een *ijzeren band of keten* omknelt. Diezelfde band der afhankelijkheid die voor Gods kind in het vroolijk en vriendelijk licht schittert, knarst voor Satan als een boei en keten in de diepe schemering der duisternis. Aldoor wordt hij *in de ketenen der duisternis* voor den dag des grooten oordeels bewaard. Want natuurlijk bij Satan, die geen lichaam bezit, kan van geen uitwendige keten sprake zijn. De keten, waaraan Satan vastligt, moet *geestelijk* van aard zijn, en bestaat feitelijk in niets anders dan in zijn volstrekte gebondenheid aan diezelfde ordinantiën Gods, die hij vermetel en in arren moede verwierp.

En nu ten slotte nog een kort woord over de engelen die door Satan in zijn val werden meegesleept. Over de onderscheiden werkzaamheid dezer demonen en duivelen handelen we later. Hier komt alleen hun afval in verband met Satans afval ter sprake. Duidelijk toch leert de Schrift eenerzijds dat er een Satan is die principieel viel, en in wien de zonde oorsprong nam, en anderzijds dat er naast en onder Satan nog heel een heirschare van booze geesten is, die duivelsch als hij zijn geworden, en die toch niet met hem op één lijn staan. Onze Gereformeerde vaderen hebben zich het inzicht in deze zaak eenigszins verduisterd, toen ze, om de Roomsche hiërarchie te bestrijden, alle

rangorde onder de goede engelen op zekere hoogte wegcijferden. Hierbij nu hadden ze in zoover recht, als ze de *ambtelijke* hiërarchie in de engelenwereld bestreden, die alleen in Rome's verbeelding bestaat, maar gingen ze te ver, toen ze het oog sloten voor de geestelijke orde van meerdere of mindere talenten, gaven van genie en uitnemendheid, die evenals onder de menschen, zoo ook onder de engelen bestaat, en zekere rangorde onder hen in het leven riep. De lezer zal zich herinneren, wat te zijner plaatse hierover door ons verhandeld is. Zonderling echter was, dat nu diezelfde schrijvers, die onder de *goede* engelen alle rangorde wegdachten, onder de *kwade* engelen toch zeer beslist rangorde aannamen, en de afhankelijkheid der demonen van Satan vaststelden. Zoo namen ze dan feitelijk aan, dat er onder de goede engelen *geen* rangorde bestond, en onder de kwade engelen *wel*.

En dit nu gaat niet aan. De zonde toch schept niets nieuws, en zooals de kwade engelen in hun onderlinge verhouding vóór hun val stonden, zoo ook staan ze *na* hun val. Uit het feit, dat de demonen trawanten van Satan zijn, volgt derhalve dat deze zelfde engelen ook vóór hun val niet aan Satan *gelijk*, maar hem *ongelijk* waren, in macht minder, en in geen geringe mate aan zijn invloed blootgesteld. Het is dus niet zoo, alsof er uit elke slagorde of heirschare der engelen, hier en daar, twee of drie waren afgevallen, en alsof deze zich nu al te zaam om Satan vereenigd hadden, en Satan tot hun hoofd hadden aangesteld. Maar heel anders, en wel zoo, dat Satan *met* de engelen, die vóór zijn val, *zijn* heirschaar vormden en *zijn* slagorde uitmaakten, van God afviel. Ook in de wereld der engelen heerscht orde, organisch verband en vaste samenhang. Satan bestond niet op zichzelf, maar in verband en samenhang met zijn heirschare. Als die heirschare had stand gehouden, was Satan niet gevallen; en omgekeerd als Satan Gode trouw was gebleven, zou de heirschare niet in verzet en opstand zijn gekomen.

Ge moogt dus die demonen u niet voorstellen als misleiden en verleiden. Dan toch zouden ze op één lijn komen te staan met Adam en Eva, die immers ook door Satan verzocht en zoo ten val gebracht zijn, en zouden ze als zoodanig nog redbaar zijn gebleven. Neen, de val van Satan en zijn demonen was één daad, één zonde, één gruwel. Ge kunt daarom wel zeggen dat ze door Satan in zijn val zijn meêgesleept, mits ge er bijvoegt dat zij, door hun meêgeven den val ook van Satan beslist hebben. Vrome dichters die dit ontzaglijk probleem bezongen, hebben dit dan ook altoos gevoeld, en de wederzijdsche verantwoordelijkheid en schuld dooreengestrengeld. Gelijk in zoo menig gezin, dat zich door vaders misdaad, ten kwade keert, de vader ook zijn gezin in zijn val meêsleurt, maar ook omgekeerd vader niet tot dien val zou gekomen zijn, zoo hij in zijn gezin en zijn geslacht

weerstand tegen het kwaad en trouw aan God had gevonden, zoo ook was het hier. Het was niet dat eerst Satan viel, terwijl de heirschare, die de zijne was, nog trouw aan God stond, en dat hij daarna ook hen overhaalde tot opstand. Het ging tegelijk. Satan viel met de zijnen, en de zijnen vielen, en wilden vallen met hem. — Hoe groot nu de schare der gevallen engelen was, is ons niet aangezegd. Toch moeten we van hun aantal ook geen te geringe gedachte vormen. We lezen toch van één bezetene, in wien een legioen duivelen was gevaren; en ook al verstaat men deze uitdrukking hier nu niet letterlijk, toch is *legioen* een naam, die op duizenden wijst. Stond het nu zóó reeds bij dezen enkelen bezetene, dan wekt dit globale cijfer althans reeds het vermoeden, dat het aantal der gevallen engelen *zeer groot* moet zijn. En leest ge straks in de Openbaring van den strijd tusschen Michaël en zijn *engelen* tegen Satan en zijn *trawanten*, als van een strijd die hachlijk staat en inspanning van alle kracht eischt, dan blijkt hieruit, dat de menigte der gevallen engelen, nu wel niet de helft, maar toch een zeer machtig en groot deel der gezamenlijke engelen moet geweest zijn.

XXX.

ANTI-SATANISME.

En Hij zeide tot hen: Ik zag den Satan als een bliksem uit den hemel vallen.

Luc. 10 : 18.

De positie en macht van Satan is deswege zoo zwaar, om helder in te zien, overmits de werking van een louter geestelijk wezen ons schier volstrekt onbekend is. Wel weten we een en ander van de werking onzer eigene ziel; maar 's menschen ziel beschikt over een lichaam als instrument, en zelfs de taal die we spreken heeft een stoffelijke grondlaag in den klank. De hypnotische werkingen, waarvan telkens in breeder kring het gerucht uitgaat, en die meer *rechtstreeks* schijnt toe te gaan, is nog alleen empirisch geconstateerd, en zelfs de poging om ze te verklaren is nog niet gewaagd. Gods kinderen kennen zeer zeker iets van Gods verborgen omgang, maar toch de wijze waarop de gemeenschap tusschen den Heiligen Geest en onzen geest op den bodem van ons hart tot stand komt, tart nog elke verklaring. Het kan uit dien hoofde geen verwondering baren, dat ook de actie, die van de engelen uitgaat, zich nog altoos in zekere zwevende algemeenheid voor ons verliest, en weigert vaster grijpbare vormen aan te nemen. En dit nu zoo zijnde, voelt ge aanstonds, hoe bijna onmogelijk het is, ons omtrent Satans positie een genoegzaam heldere voorstelling te vormen.

Gemeenlijk denkt het gewone volk zich Satan in de diepte, zeer verre weg van Gods heiligen hemel. Maar slaat ge nu de Schrift op, dan leest ge in Job hoe Satan in den hemel voor God verschijnt, en straks van God uitgaat „om de aarde te doorwandelen". In een oogenblik van diepe ontroering hoort ge uw Heiland roemen, niet dat Satan in de diepte verworgd is, maar heel anders: „Ik zag den Satan als een bliksen *uit den hemel* vallen" (Luc. 10 : 18). Nog verder zegt de heilige apostel u, „dat we den strijd hebben met de

geestelijke boosheden *in de lucht.*" Petrus en Judas gewagen van een gebonden zijn „onder de duisternis". En in de openbaring van Johannes ziet ge Satan nogmaals heerschen op aarde, en dan eerst wordt hij geworpen in *den poel des vuurs,* die voor „Satan en zijne *engelen bereid is.*" Reeds uit dit korte overzicht is het zonneklaar, dat in geen dezer uitdrukkingen bedoeld is, een *vaste verblijfplaats* van Satan aan te duiden. Een vaste verblijfplaats zou in een van deze drie: in den *hemel,* op de *aarde* of *onder* de aarde, moeten geweest zijn. Nu daarentegen beurtelings gezegd wordt, dat hij in den hemel is, dat hij de aarde doorwandelt, dat hij onder de duisternis gebonden is, en toch eerst bij het oordeel in den poel des vuurs zal geworpen worden, blijkt hieruit, dat deze wijze van uitdrukking minder een *plaatselijke* dan wel een *geestelijke* beteekenis heeft. Satan wordt gezegd: in den *hemel* te zijn, als moet uitgedrukt dat hij Gods *knecht* is, hij wordt op *aarde* geplaatst als er sprake is van zijn invloed *op menschen;* hij ligt gebonden onder de duisternis, als zijn duivelsche aard en onmacht moet aangegeven; en toch gaat hij eerst aan het einde in den poel des vuurs, als te kennen wordt gegeven, hoe hem thans nog altoos eenige macht van tegenworstelen gegund blijft. Er kan daarom niet genoeg op aangedrongen, dat men elke plastische voorstelling van een helburcht, waarin Satan zich tegenover God verschanst zou hebben, varen late. Zelfs als Paulus de booze geesten *in de lucht* stelt, ligt hierin alleen uitgedrukt, dat ze niet tot de huishouding dezer aarde hooren, maar van buiten af op onze aardsche huishouding inwerken. Ook Satan is, evenals alle engelen, een bloot *geestelijk* wezen, zonder lichaam. Niet alomtegenwoordig, en dus altoos *ergens* zijnde, maar zóó dat én zijn verplaatsing én zijn inwerking op andere creaturen, toegaat op eene wijze, die met onze manier van ons te verplaatsen, en met onze wijze van werken, niets gemeen heeft.

Intusschen, al mogen we uit dien hoofde onze onbekendheid met de *positie* en de *manier van werken,* die Satan eigen is, niet verhelen, toch geeft dit ons niet het minste recht, om hetgeen de Heilige Schrift ons omtrent Satans *macht* laat doorschemeren, als niet geschreven te beschouwen. En dan moet al aanstonds een duidelijk zichtbare grens getrokken worden tusschen de macht van Satan *tot op* Golgotha, en de macht van Satan *na* Jezus' kruisdood. Na den val in het Paradijs komt over de aarde *de vloek,* als wrange vrucht van *het verderf,* dat in 's menschen hart is uitgegaan, en in dien vloek triomfeert Satan. Van die ure af is Satans macht over ons menschelijk leven gevestigd. Alleen de „algemeene genade" treedt tusschen

beide, om de al te sterke doorwerking van die macht te stuiten. Als desniettemin het menschelijk leven zich steeds meer duivelsch ontwikkelt, komt de Zondvloed, om deze doorgisting van het verderf te breken. Na den Zondvloed wordt heel de aarde, met alle aardsche creaturen, in het algemeen genadeverbond opgenomen, en hiermeê aan Satans oppermacht zekere teugel aangelegd. Maar ook zoo dringt toch Satans macht al dieper in het leven der volken in. In twee stadiën (zie Rom. 1 : 24, 26, 28) verbeuren ze den zegen der volle „algemeene genade", en trekt God den zegen dier genade gedeeltelijk terug. Hierdoor neemt de oppermacht van Satan in den geest der menschheid op zonderlinge wijze toe. Eindelijk komt het zoover, dat het hooger proces in ons menschelijk leven schier uitsluitend door demonische denkbeelden beheerscht wordt. Aldus is Satan feitelijk *Overste dezer wereld* geworden, en is het nog iets anders dan grootspraak als hij tot Jezus zegt: „Al deze koninkrijken en hun heerlijkheid zal ik u geven; want ze zijn mij overgegeven en ik geef ze aan wie ik wil."

Natuurlijk was dit laatste niet waar op de manier, waarop Satan het uitsprak. God had in oude dagen niet Satan gekroond met eenzelfde macht als waarmeê de Christus eens aan zijn rechterhand zou bekleed worden. Zoo stelt Satan het wel voor, maar zoo ging het niet toe. Feitelijk, niet door een wilsbesluit of ordinantie Gods, was de wereld in Satans macht gekomen. Het waren de kinderen der menschen die voor de dingen Gods almeer het oog sloten, en zich almeer door Satanische list lieten bekoren, die zondigende en tot zonden verleidende, zich al dieper in de macht van Satan hadden ingewerkt. Dit was opgekomen in de enkele personen; van de enkele personen was die onheilige geest over de huisgezinnen, van de huisgezinnen over de geslachten uitgegaan; en op die wijs waren allengs ook *de volken en natiën* almeer onder den invloed en onder de inwerking van Satans geest gekomen. De heerschende denkbeelden, de algemeene overtuigingen en inzichten, de idealen die men najoeg, de illusiën waaraan men zich overgaf, de traditiën en gewoonten die men volgde, het was altemaal vervreemd van den Geest des Heeren en steeds meer met Satans *onheiligen* geest gedrenkt geworden. Vooral sinds de afgoderij hand over hand toenam, en steeds ongerijmder vorm aannam, was deze geest des verderfs over de volken en natiën uitgegaan. Immers, de afgoderij beduidde niets minder, dan dat de band aan God, of de religie, die alleen machtig zou geweest zijn, om de bekoring van Satan nog te breken, nu zelf ontheiligd werd, en voortaan misbruikt zou worden, om de consciëntie te sussen, en allerlei zonde

en onheiligen lust te billijken en te rechtvaardigen. Ten slotte kon er geen boosheid meer zoo snood, geen zonde zoo vermetel en onheilig, geen kwaad zoo heilloos en zoo roekeloos worden ingedacht, of de afgoderij dekte en verontschuldigde het, ja deed als een heiligen plicht voorkomen, wat van God gevloekt was. Een moeder vermoordde haar eigen kind en een jongedochter ging als hoer in den tempel zitten, en die moeder waande met haar kindermoord evenals die jongedochter met het prijsgeven van haar maagdelijke eere, den goden een dienst te doen. En al moet nu toegestemd, dat deze schandelijkheid niet overal even ver ging, toch weet ons de historie te verhalen, hoe tot zelfs de mythologieën der meest beschaafde volken met allerlei onreinheid gestoffeerd waren; in hun mysteriën allerlei buitensporige bachanaliën werden gevierd; en in hun volkszeden, zelfs onder de meest ontwikkelde klassen, zonden, waarvan thans zelfs het grooter publiek reeds op het enkele hooren huivert, schaamteloos waren doorgedrongen. Het was wel zooals Paulus schrijft: *God had ze overgegeven in een verkeerden zin*, en die verkeerde zin bracht ze rechtstreeks onder de macht van Satan.

Dit laatste versta men niet in te overdrachtelijken zin, alsof hiermede niet anders ware uitgedrukt, dan dat Satan een schadelijken invloed op veler hart uitoefende. Immers zulk een schadelijken invloed oefent Satan nu nog op tal van personen; ieder onzer wordt er door bedreigd; tot aan het einde der dagen zal de kerk bidden: „Leid mij niet in verzoeking, maar *verlos mij van den Booze*"; en ware niets anders bedoeld geweest, dan zou Jezus deswege Satan nooit *den Overste der wereld* genoemd noch gejuicht en gedankt hebben, toen hij Satan als een bliksem uit den hemel zag vallen. Hier schuilt dus *meer*, er schuilt iets *anders* achter, en het is noodzakelijk om dit helder in te zien.

Er heerschen namelijk in elken kring en in elk tijdperk zekere algemeene denkbeelden en overtuigingen. Mode-overtuigingen zou men ze kunnen noemen, die het opkomend geslacht in zich opneemt, die alle publiek geschil beslechten, waar ieder voor zwicht, die de een den ander napraat, en die op die wijs het volksleven van een geheel tijdperk beheerschen. Dit bedoelt men als men spreekt van den *tijdgeest*, een kind van zijn tijd zijn, op de hoogte van zijn tijd wezen en zoo veel meer, of ook als men in een bepaald land van den *volksgeest* gewaagt, en den klank laat werken van zekere patriotische gevoelens. Bij dezen *tijdgeest* en dezen *volksgeest* blijft het echter niet. Ook die afzonderlijke volken en natiën worden weer groepsgewijze beheerscht door nog *algemeener* denkbeelden en inspiratiën. Zoo bestaan de volken van Zuid-Europa (Italië, Spanje en Portugal) anders dan die van Noord-Europa, in Denemarken, Zweden en Noorwegen. In West-

Europa wordt weer anders geleefd en gedacht, en door heel andere motieven geestdrift ontvonkt, dan in Rusland en Polen. Er heerscht een andere geest onder de Amerikanen dan onder de bewoners van Europa, en onder de volken van Afrika heerscht weer een andere toon dan in China en Japan. Dit zijn meer algemeene, heerschappij uitoefenende en toon aangevende motieven, die elke tijd kende, en die niet maar één enkel volk, maar heele rassen, heele groepen en natiën, en heele werelddeelen beheerschen.

Deze meer algemeene beseffen en overtuigingen staan alzoo, wat kracht en omvang en werking betreft, boven den tijdgeest en den volksgeest. Maar ook boven deze machtige geesten staan nog weer geesten die nóg machtiger zijn, en niet enkel dit of dat ras, maar bijna heel ons *menschelijk geslacht* beheerschen. Is nu een volksgeest reeds zoo machtig, dat niet één enkel koning machtig genoeg is, om op den duur een zich sterk uitsprekenden geest van zijn volk te bezweren; zijn de *rasgeesten,* als we ons zoo mogen uitdrukken, reeds zoo overweldigend machtig, dat geheele volken saam blindelings door zulke geesten gedreven worden, zonder dat eenig vorst of staatsman er iets tegen vermag; hoe oppermachtig moet dan niet zulk een *wereldgeest* zijn, die zekere aandrift in heel de volkerenmassa opwekt, en gelijktijdig aan alle hoeken der aarde zekere gelijkvormige neiging in het menschenhart inblaast, allerwegen eenzelfden toon doet aanslaan, en, schier zonder uitzondering *heel het menschelijk geslacht* in zekere bepaalde richting stuurt. En nu getuigt de Heilige Schrift ons, dat deze heel de wereld beheerschende geest, niet alleen vóór, maar ook na den Zondvloed, zich almeer van God vervreemd heeft, in afgoderij verzonken is, en toen door God zelven, als straf aan zijn eigen boosheid is overgegeven. Zoo en niet anders is toen een toestand geboren, dat én volksgeest, én rasgeest, én wereldgeest steeds onheiliger, steeds meer demonisch is geworden, en dat ten slotte Satan roemen kon: De wereldgeest die over het breede aardrijk de volkeren beheerscht, beheerscht in hun zeden en gewoonten, in hun staatkunde en eeredienst, in hun neigingen en sympathieën, is niet meer de geest van God, maar is *mijn* geest. Ik ben overste der wereld. De wereld ligt aan *mijn* voeten. Zelfs het lot der koninkrijken en hun glorie rust in *mijn* hand. Niet alsof het Voorzienig bestel over de wereld ook maar een oogenblik aan Satan ware overgegeven. Dat verbleef Gode, en Satan kon zich zonder Zijn wil niet roeren noch bewegen. Maar de geest, die in de wereld den toon aangaf en de historie der volken, der gezinnen en der personen beheerschte, was de geest van Satan.

De vraag was dus maar, of het ook mogelijk zou zijn, tegenover dien demonischen wereldgeest en het algemeen beginsel waar die wereldgeest zijn kracht in vond, een ander nóg machtiger, en even algemeen beginsel over te stellen, waardoor in den boozen wereldgeest breuke werd geslagen, en een andere heilige wereldgeest tegen Satans geest en rijk zou worden overgesteld. En die nog machtiger, even algemeene geest nu zegt de Heilige Schrift u, dat in Christus *is* verschenen. In Christus, die niet voor een tijd slechts den toon aangaf, noch ook alleen den geest van zijn eigen volk omzette, maar die een zoo alles omvattend beginsel in zijn persoon belichaamde, in zijn optreden gelden deed en in zijn sterven bezegelde, dat hij metterdaad *de Zoon des menschen* bleek te zijn; en zulk een nieuw, overmachtig beginsel in ons geslacht heeft ingedragen, dat er een Christelijke *wereld* tegenover de Heidensche *wereld* kon opkomen, om eens zekerlijk die Heidensche wereld, niet maar te breken, maar te overwinnen en te vernietigen. Op het oogenblik nu, toen Jezus voelde, dat alzoo de uitwerking van zijn optreden was, toen zag Hij de onheilige macht van Satan als voor zijn oogen scheuren en breken, en toen riep Hij voor het oor van zijn verbaasde jongeren uit: „Ik zag den Satan als een bliksem uit den hemel vallen." Omdat Petrus weer uit Christus' geest in den wereldgeest terugviel, sprak hij tot hem: „Satanas, ga achter mij." Toen Judas er zich toe leende, om dat werk Gods in Christus te vernietigen, voer Satan in hem. Het was de Overste der wereld die schijnbaar op Golgotha over den Zoon des menschen triomfeerde, maar *niets aan hem had,* daar juist dat Kruis Satans macht voor altoos breken zou. En het was in dit hoog gevoel dat Jezus betuigen kon: „Vrees niet, *Ik heb de wereld overwonnen.*"

Om nu tot dit doel te geraken, had God de Heere van Abrahams dagen of één plek op aarde aan Satans geest ontrukt, en op die plek één man gebracht, in wien al de geslachten der aarde zouden gezegend worden. Op die plek en uit dien man is toen allengs een heilig volk opgekomen, heilig niet alsof het geen zonde had, maar omdat het met den wereldgeest niet meedeed, en zich niet door een demonischen wereldgeest liet beheerschen. Want wel poogde die demonische wereldgeest ook Israël te overheerschen, en lukte dat al spoedig in de tien stammen, en hoereerde straks ook een goed deel van Juda af, maar *de kern van het volk* werd door den Heiligen Geest voor afval bewaard en hield stand. De demonische wereldgeest bleef in Israël altoos een *vreemde* geest, niet de geest van het eigenlijke Israël. Israël in zijn gezonde kern leefde uit een geest die zoo principieel mogelijk tegen den wereldgeest en zijn afgodischen afval overstond. En zelfs toen

vreemden Israël overheerschten, en eerst de volken van Midden-Azië, straks de Grieken, en na hen de Romeinen, stad en land veroverd hadden, bleef er op die ééne plek toch altoos nog een volk over, dat de getrouwigheden bewaarde, en aan den wereldgeest niet toegaf. Toen Jezus dan ook verscheen, en zijn stem uitging, vond die stem aanstonds weerklank. De kern van Israël waakte op. De schapen die van zijn stal waren, volgden hem. En als eindelijk op den Pinksterdag de volksband van Israël doorbroken wordt, is die kern van Israël *de kern der menschheid* geworden, en gaat van nu voortaan een hemelsche wereldgeest uit, om een heel ander menschelijk leven te scheppen, dan onder de heerschappij van den demonischen wereldgeest dusver den boventoon had gevoerd.

Zoo moet ge het verstaan, om wel in te zien op wat wijs het *heidensche* leven met Satan in rechtstreeksch verband staat, en hierdoor onder de Christenen de overtuiging veld won, dat de niet-Christelijke wereld in haar kern en levensaandrift *duivelsch* was. Reeds in Leviticus 17 : 7 was tot Israël gezegd: „Zij zullen hun slachtofferen niet meer offeren aan *de duivelen,* welke zij thans nahoereeren." In Deut. 32 : 17 was het herhaald: „Zij hebben aan *de duivelen geofferd,* niet aan God; aan de afgoden, die zij niet kenden." Van Jerobeam heet het in 2 Chron. 11 : 15: „En hij had zich priesters gesteld voor *de duivelen,* en voor de kalveren, die hij gemaakt had." En ook na Christus' hemelvaart herhaalde de heilige apostel nogmaals, dat we in den afgodendienst een dienst der *duivelen* te zien hebben, als hij aan de Christenen die met hun heidensche familieleden feesten in de afgodstempels gingen bijwonen, toeroept: „Wat gemeenschap is er tusschen de tafel van Christus (het heilig Avondmaal) en *de tafel der duivelen?*" of gelijk er letterlijk staat: „Gij kunt niet deelachtig zijn aan de tafel des Heeren, en aan de tafel der duivelen." (1 Cor. 10 : 21).

Het is dan ook in deze overtuiging dat de aloude gewoonte van het *Exorcisme* wortelt. *Exorcisme* beteekent *duivelbanning,* en deze bestond hierin, dat een bekeerling uit de heidenen niet tot den heiligen Doop werd toegelaten, dan na vooraf plechtiglijk *den dienst van Satan* te hebben afgezworen. De booze geest moest uit den doopeling uitgebannen, zou de Heilige Geest in hem kunnen komen. Reeds bij den proselieten-doop, die in Israël gold, was dit alzoo in zwang gekomen. De *Thebiela,* gelijk men dezen proselieten-doop noemde, was een finaal en volstrekt breken met de heidensche wereld en den heidenschen geest, om alsnu *in de wereld van Israël* over te gaan en uit den geest van Israël voortaan te leven. Een breuke, die zoo principieel werd opgevat, dat men zelfs zijn heidenschen vader en

moeder afsneed, om een Jood en Jodin als doopvader en doopmoeder aan te nemen; iets waarmeê het aloud gebruik van *peter* en *meter* samenhangt. Toen nu de Christelijke kerk optrad, en de taak van Israël overnam, bleef deze zelfde grondgedachte heerschen. Wie tot Christus kwam en zich doopen liet, moest radicaal met de heidensche wereld en den heidenschen wereldgeest, d. i. met Satan, breken, en met volle bewustheid overgaan in dien geheel anderen wereldgeest, die beheerscht werd door Christus. Dit nu duidde men aan door het *Exorcisme*, een plechtige handeling die oorspronkelijk een alleszins verklaarbare beteekenis had, en die men wel zou gedaan hebben met bij het doopen van Heidenen, als vrucht der Zending, in stand te houden. Een Heiden die in de Christelijke kerk zal overgaan, moet eerst afzweren den geest der duivelen, die de heidenwereld beheerscht, en kan eerst daarna worden ingezworen in den Heiligen Geest door het Sacrament van den Heiligen Doop.

Dat men later met het *Exorcisme* den verkeerden weg opraakte, had dan ook een heel andere oorzaak. Toen men namelijk later te doen kreeg, niet met overgekomen Heidenen, maar met personen *uit Christenouders geboren*, en deze al spoedig als kleine kinderen doopte, had men aanstonds het *Exorcisme* moeten afschaffen. Een kind uit Christenouders geboren is niet onrein, maar *heilig* (1 Cor. 7 : 14). Zulk een kind *was* niet onder den heidenschen wereldgeest geweest, en kon er alzoo niet onder uitgaan. De afzwering van den heidenschen wereldgeest had bij zulk een kind geen zin meer. Dit vooreerst, en ten andere, een kind dat pas geboren is, kan niets afzweren, wijl het nog niet spreken kan. Toen men nu nochtans het *Exorcisme* ook bij deze kleine kinderen bijhield, verviel men in de fout, om den priester door een blazen met den mond, en een manipulatie der handen, de duivelbezwering te laten voltrekken, en maakte ze alzoo *magisch*. De Gereformeerde kerken hebben dit *Exorcisme* daarom terstond afgeschaft; in de Luthersche kerk hield men het nog zóó bij, tot het nu allengs ook daar uitsterft. Maar in de Roomsche kerk geldt het nog. Een priester wordt in de lagere graden tot *Exorcist* gewijd; en vóór den Doop moet hij driemaal op het gezicht van het kind blazen, zeggende: „Ga uit van hem, booze geest, en geef plaats aan den Heiligen Geest." Daarom moet hij kruisgewijze op het kind blazen, en zeggen: Ontvang door deze blazing van den zegen Gods den goeden Geest"; een kruis slaan, en zeggen: *Vrede zij u*. Met deze handeling nu hebben wij, Gereformeerden, wijl ze in strijd is met 1 Cor. 7 : 14, en met den aard der zaak, voorgoed gebroken.

XXXI.

DE ANTICHRIST.

Kinderkens! het is de laatste ure, en gelijk gij gehoord hebt, dat de Antichrist komt, zoo zijn ook nu vele Antichristen geworden; waaruit wij kennen, dat het de laatste ure is.

1 JOH. 2 : 18.

Ook nu nog zouden we van volwassen personen uit de Heidenen, die zich voor het ontvangen van den Heiligen Doop aandienden, afzwering van den Satan willen vergen; een exorcismus, niet in maniere als deze thans door de Roomschen in practijk wordt gebracht, maar op de wijze, waarop de Christelijke kerk dien in den aanvang gekend heeft. Afzwering van *de afgoden* om alsnu den Christus te belijden is niet genoeg. Wie toch als gewezen afgodendienaar tot de Christelijke religie overkomt, leert het *Onze Vader*, en in dit *Onze Vader* de bede: „Verlos ons *van den Booze*." Hem moet dus aangezegd, wie *deze Booze* is, en eerst nadat hij in dezen Booze den wederpartijder Gods heeft leeren kennen, moet hem duidelijk gemaakt, hoe de afgoderij en geheel het heidensche wezen waarin hij geboren en opgevoed was, door den geest van dezen Duivel geïnspireerd was. Hij moet dienvolgens niet alleen de afgoden verwerpen, en een Jerub-Baäl worden, maar ook erkennen dat hij onder den invloed *van den Booze* geleefd heeft, en alzoo nu afzweren den geest, die achter al dezen afgodendienst school, t. w. *den Duivel*. Het heeft de Zending ongemeen verzwakt, dat men op dit gewichtig punt dusver zoo weinig gelet heeft. Men zocht personen voor eeuwig te redden. Men handelde in gehoorzaamheid aan Christus. Men zocht de kerk van Christus uit te breiden. Maar de heilige bezieling om door de Zending het *rijk van Satan* afbreuk te doen, ontbrak. Hierdoor bleef de Zending een te oppervlakkig karakter dragen, en vervreemdde zich van den ernst van het *Onze Vader*, en in het algemeen van die die-

pere opvatting der Schrift, die het *vóór* Christus altoos om het *tegen* den Satan rugsteunt.

Hiermede hangt intusschen nog een tweede vraagstuk saam, dat voor de kerk van Christus van niet minder gewicht is. Vaak toch is de opmerking gemaakt, dat we waarlijk het Heidendom niet meer alleen in Indië en Japan hebben te zoeken, want dat we vooral sinds de tweede helft dezer eeuw, het naakte Heidendom, om het zoo uit te drukken, voor onze deur, in onze steden en dorpen hebben, in al die gezinnen en personen, die den dienst van Christus hebben vaarwel gezegd. En metterdaad hier ligt waarheid in. Gedurig ontvangen we den indruk, dat het eens verslagen Paganisme weer opleeft; en dat de groote *afval* (2 Thess. 2 : 3) reeds werkende is. Hierop echter richt de Zending zich niet. Wel is er Evangelisatie, gelijk men het noemt, onder afgedoolden en onwetenden, die men poogt te herwinnen; maar een Zending die onder de moderne Heidenen zou werken, is er niet. De Zending zoekt de Heidenen nog alleen in de verte, niet van nabij. In Azië en in Afrika, maar niet in ons eigen werelddeel.

Dit opmerkelijk verschijnsel nu heeft een gereede oorzaak. Immers het moderne Heidendom, gelijk men het noemt, mist nog zijn paganistisch middelpunt. In de Heidensche landen van hoogere ontwikkeling (en alleen met de toestanden van zulke landen zijn de verschijnselen van ons moderne Heidendom vergelijkbaar), was en is steeds wel te onderscheiden tusschen vier groepen: 1°. de groep die in den dienst van den afgod haar kracht zoekt; 2°. een veel grootere groep, die den dienst van den afgod op grond van overlevering meemaakt, maar er niet zelve in leeft; 3°. een wijsgeerig-aesthetische groep, die van den eigenlijken dienst van den afgod los is; en 4°. een groep van zinlijke, weelderige lieden, die hun lust zoeken in ongerechtig genot. Vergelijkt men hiermee nu die breede klasse in ons midden, die met den Christus, of laat ons liever zeggen, met alle geopenbaarde waarheid gebroken heeft, dan is het duidelijk, dat we de vierde, breede en laatste groep aanstonds terugvinden. Ook ten onzent toch vindt ge onder deze lieden een tamelijk talrijke groep, die het kwade *goed* noemt, het licht duisternis scheldt, spot en lastert, en voorts leeft voor zingenot en uitspat in brooddronken weelde. En evenzoo vindt ge daarnaast, maar geheel daarvan afgescheiden, een heel andere groep, bij voorkeur *Modernen* genoemd, die evenals vele heidensche wijsgeeren, ernstig in hun levensopvatting zijn, en zeker ideaal pogen vast te houden, maar wier bezieling ontleend is aan de wijsgeerige stelsels, de wetenschap of de kunst.

Daarentegen ontbreekt nog schier geheel de eerste groep, die den eigenlijken *dienst van een afgod* tot middelpunt van haar streven kiest. Al is het toch volkomen waar, dat er ook onder ons velerlei afgoderij heerscht, met name de afgoderij van den Mammon, toch ontbreekt nog *de eeredienst* van een met name genoemden *afgod.* Er staat geen Baäl tegen Jehova over. Wel zijn er reeds *sporen* van zekeren eeredienst te ontdekken. Zoo b. v. in de vereering van gestorven genieën, voor wie men standbeelden opricht, en wier gedenkdagen men viert; of ook van nog *levende* dichters of ook rijmelaars, voor wie men *nog bij hun leven* borstbeelden in een openbaar museüm plaatst. Hierbij komt evenzoo het Spiritisme, dat zekeren dienst voor de geestenwereld organiseert. Te Parijs heeft het Positivisme een gelijksoortigen eeredienst in het leven geroepen. Maar wat niet aanwezig is, wat geheel ontbreekt, is zekere algemeene eeredienst *van een afgod,* waarin de loochenaars van den Christus zich vereenigen. Want wel zijn er te Parijs, te Londen en te New-York Buddhistische tempels verrezen, waarin door aangestelde priesters werkelijke offeranden worden bediend; maar dit alles geschiedt op zoo kleine schaal en vindt zoo weinig bijval, dat het op het breede terrein van het moderne Heidendom nauwelijks meetelt. Als groot geheel genomen, is het moderne Heidendom onder ons nog een Paganisme *zonder* eeredienst, en alzoo verstoken van het middelpunt, waarin het oude Heidendom juist zijn kracht vond. Ontbreekt alzoo de hoofdgroep, als gevolg hiervan is ook de tweede groep, waarop we doelden, d. i. de groep van de onnadenkende massa, die bij wijze van traditie den dienst van den afgod volgt, onder ons nog niet in haar ware gestalte opgetreden. Ze is wel aanwijsbaar in dien smallen zoom der bevolking, die op den klank af met het Modernisme meêloopt, maar dit heeft bijna overal nog plaats in vormen die aan de Christelijke kerk ontleend zijn; meestal zelfs nog binnen de muren der kerk, onder de predikatie, bij de catechisatie, op Zondagsscholen enz.

Men ziet hieruit, dat het niet aangaat, zonder nadere bepaling, ons moderne Heidendom met het eigenlijke Paganisme op één lijn te stellen. De afgod is er wel, maar de dienst, althans de eeredienst van den afgod, die voor alle Paganisme het middelpunt vormt, ontbreekt. Zal dit nu allengs anders worden? En kan men zeggen dat bij consequente ontwikkeling, ook de eeredienst van den afgod weer zal worden opgewekt, zoodat de tempel van Baäl weer tegenover de kerk van Christus zal komen te staan? Ons dunkt dat de Heilige Schrift ons alleszins oorzaak geeft, om zulk een terugkeer

van den Baälsdienst, althans in zijn ouden vorm, in twijfel te trekken. De Schrift namelijk maakt merkelijk onderscheid tusschen de Heidenen, die den Christus *nog niet kenden*, en tusschen hen, die, na den Christus gekend te hebben, *vallen*, en terugvallen in de verloochening van den eenigen waren God. Voor dezulken toch schetst zij ons Satans meest doordringende werking *niet* in den Baâl, niet in den gewonen *afgod*, maar in *den Antichrist;* en hiermeê komen we vanzelf op ons onderwerp, op de beteekenis van den Satan, nu in zijn tegenstelling met den Messias, terug.

Wat is hieronder nu te verstaan, dat Satan die bij het Heidendom zijn kracht zoekt in den afgod en zijn eeredienst, of, gelijk Paulus het noemt in „de tafel der duivelen", nu op eenmaal optreedt als *Antichristus?* Gelijk men weet, is de Antichrist wel te onderscheiden van den *Pseudo-Christus*, die in Matth. 24 : 24 en in Marc. 13 : 22 genoemd wordt. Dat men gemeenlijk dit onderscheid zoo niet inzag, kwam daar vandaan, dat onze overzetters wel het woord *Pseudo-Christ* vertaald hebben, maar het woord Antichrist *niet*. „Pseudo-Christ" hebben ze vertaald door „valsche Christus", maar „Antichrist" hebben ze niet overgezet door „Tegen-Christus". Hadden ze dit gedaan, het verschil zou aan elk Bijbellezer in het oog zijn gesprongen. Thans echter heeft men den Antichrist en den Pseudo-Christ niet zelden dooreengeward, en beide namen voor hetzelfde gehouden. Toch is het duidelijk, dat beide uitdrukkingen metterdaad iets heel anders aanduiden. Een Pseudo-Christ of *valsche* Christus is iemand, die zichzelven voor den Messias uitgeeft, en zegt dat Jezus niet de echte, maar slechts een gewaande Messias was. Naar Bengel heeft opgesteld, zijn er zóó achtereenvolgens niet minder dan 64 valsche Christussen opgestaan, alleen onder de Joden. Onder krankzinnigen is het evenmin een zoo zeldzaam verschijnsel, dat iemand zich inbeeldt de ware Messias te zijn. En ook buiten krankzinnigheid is het niet zelden voorgekomen, dat iemand zich voor Messias uitgaf, gelijk dit nog onlangs op Midden-Java is voorgekomen op het terrein der Gereformeerde Zending. Maar iets heel anders is de *Anti-christ*. Hij is de *Tegen-Christus*, die principieel loochent, dat de wereld *verlossing* van noode heeft; betwist dat er een Christus of Messias komen moet; er alzoo op uit is, om den Christus en al wat met zijn Naam saamhangt, uit te bannen en uit te roeien; en alsnu de wereld en ons menschelijk geslacht oproept, om den *vlak tegenovergestelden weg* in te slaan van dien zoo lang betreden heilsweg, dien de Christus ons aanwees, en dien men alsnu behoort te verfoeien en te vervloeken.

Het eigenlijke karakter van den *Anti-Christ* is alzoo daarin gelegen, dat hij dezelfde positie wil innemen, die Christus innam, maar op

vlak tegenovergestelde wijze. Hij onttroont den Christus, om zelf op diens troon te gaan zitten; maar eenmaal op dien troon gezeten, is zijn regiment vlak het tegenovergestelde van het regiment van den Christus. In zooverre kon Luther hem dan ook terecht „een aap van Christus" noemen, als hij aan Christus zijn positie benijdt, en diens hooge positie voor zich poogt te rooven. Ontving Christus een naam boven alle namen, hij wil dat *zijns* die naam der eere zij. Zou voor Christus alle knie zich buigen, hij wil dat alle knie zich zal buigen *voor hem.* Zou alle tong den Christus en zijn lof belijden, hij wil dat alle tong *hem* belijden, en *zijn* roem verkondige. Ontving de Christus alle macht op aarde, hij wil die macht aan *zich* toeëigenen. Zal eens de Geest van den Christus alle geest der herboren menschheid bezielen, hij wil dat die allesbeheerschende bezieling der menschheid *van hem* uitga. Zal eens geheel de herboren menschheid het merkteeken van den Christus dragen, hij wil dat *zijn* merkteeken triomfeeren zal. En zoo ook, zal eens wegvallen en in het verderf verzinken al wie den Christus en zijn verschijning niet heeft liefgehad, hij wil, dat juist omgekeerd, al wie Jezus gevolgd is, uitgebannen en vernietigd worden, en dat heel de wereld en al haar schat zij voor wie hem, den Antichrist aanhangt. In zoover ontleent de Antichrist dus zijn program, als we het zoo mogen uitdrukken, aan den Christus. En ook hierin bootst hij den Christus na, dat hij van Hem poogt af te zien, hoe de Christus tot die hooge macht en vèr reikenden invloed gekomen is, ten einde door gelijksoortige middelen tot gelijke resultaten te komen. Ook hij poogt zich in onze menschelijke natuur te belichamen. Ook hij doet wonderen en teekenen. Ook hij zendt profeten en getuigen uit. Ook hij stelt op zijn wijs sacramenten en teekenen. Hij is in niets origineel, maar altoos kopiïst. Doch hier eindigt dan ook de gelijkheid, want als het nu op de daad aankomt, stelt hij zich in alles vlak tegen den Christus over, vloekt de zonde niet, maar zoekt juist in de zonde zijn kracht; doet van alles wat de Christus deed vlak het tegenovergestelde; spiegelt aan de volkeren een rechtstreeks tegenovergesteld ideaal voor; en belooft u van alles wat de Christus u toezeide, *juist het omgekeerde.* Ook hier dus wel afhankelijkheid van den Christus, in zooverre — 3 bepaald wordt door plus 3 maar dan toch zoo, dat de Antichrist het slechts van Christus afziet, om juist het *omgekeerde* doel te bereiken.

Dat nu deze Antichrist niemand anders dan Satan is, behoeft geen nadere aanwijzing. Zoolang de Christus nog *niet* verschenen was, en de strijd dus niet tegen *den Christus* maar tegen den *God*

Israëls, ging, plaatst Satan tegenover *God* den *afgod.* Maar nauwelijks is de Christus verschenen, en Hem alle macht in hemel en op aarde gegeven, of Satan gevoelt, dat hij den levenden God niet meer deren kan, dan na eerst den Christus overwonnen te hebben, en nu gaat hij zelf staan als de *Antichrist* tegenover den *Christus.* Vraagt men nu, of derhalve van die ure af, *alle* werking van Satan een *Antichristelijke* is geworden, zoo moet dit worden ontkend. In de heidensche landen van Azië en Afrika werkt hij nog steeds door op de oude wijze, en stelt den *afgod* tegenover den levenden *God.* Bij alle menschelijk hart gaat hij nog steeds voort den *verleider* te spelen, omgaande als een brieschende leeuw, zoekende wie hij zou mogen verslinden. Ook zelfs bij de kinderen Gods ligt naast en onder zijn Antichristelijke werking nog altoos die algemeen duivelsche werking, die hem tot den *verzoeker* voor ons hart maakt. Als *Antichrist* daarentegen treedt hij eerst dan en alleen daar op, waar hij zich aangordt om het Rijk van Christus te verstoren, diens kerk ten val te brengen, diens verlosten te verleiden tot afval, en den naam van Christus uit te roeien. — Dit vooreerst, edoch dit is nog slechts zijn *negatieve* werking tegenover Christus. Doch daar komt nu in de tweede plaats bij zijn positieve werking, om alsnu in de plaats van het Rijk van den Christus *zijn* rijk op te richten; en dit nu kan hem eerst gelukken, en daarvoor kunnen de maatregelen eerst met kracht genomen worden, als eerst *de afval* genoegzame uitbreiding heeft erlangd. Immers in den boezem der heidensche natiën blijft hij nog altoos heerschen als „Overste der wereld", door den dienst van den *afgod,* d. i. door de „tafel der duivelen"; en daarentegen als de Antichrist kan hij zijn rijk alleen vestigen in den boezem van die andere volken en natiën, die eenmaal den heiligen Doop ontvingen, en dank zij het heil van Christus tot hoogere menschelijke ontwikkeling kwamen maar nu den Christus verloochenden, en van hem afvallende, rijp zijn voor die veel schrikkelijker openbaring van de ongerechtigheid, die alleen op die hooge trap van ontwikkeling denkbaar is.

Hierop nu doelt de heilige apostel Paulus, als hij in 2 Thess. 2 : 3 v. v. schrijft:

„Dat u niemand verleide, want de dag van Christus, d. i. zijn verschijning op de wolken, komt niet, tenzij dat eerst *de afval* gekomen zij, en dat geopenbaard zij *de mensch der zonde,* de zoon des verderfs, die zich *tegenstelt,* en verheft boven alles wat God genaamd wordt, alzoo dat hij in den tempel Gods als een god zal zitten, *zichzelven vertoonende dat hij God is.*

„En nu wat hem *wederhoudt,* weet gij, opdat hij geopenbaard worde

te zijner eigene tijd. Want de verborgenheid der ongerechtigheid wordt alreede gewrocht. Alleenlijk die hem nu wederhoudt, die zal dit blijven doen, tot hij uit het midden zal weggedaan worden.

„En alsdan zal *de ongerechtigheid* geopenbaard worden, denwelken de Heere verdoen zal door den geest zijns monds, en te niet maken door de verschijning zijner toekomst. Hem, zeg ik, wiens toekomst is *naar de werking des Satans,* in alle kracht en teekenen en wonderen der leugen, en in alle verleiding der ongerechtigheid in degenen die verloren gaan, daarom dat ze de liefde *der Waarheid* niet hebben aangenomen, om zalig te worden.

„En daarom zal God hun zenden *een kracht der dwaling,* dat ze *de Leugen* gelooven zouden. Opdat zij allen veroordeeld worden, die *de Waarheid* niet geloofd hebben, maar een welbehagen gehad hebben *in de ongerechtigheid.*"

Een gewichtig apostolisch woord, waaruit we voorshands slechts deze gegevens bijeenzamelen: 1°. Aan de verschijning en volledige openbaring van den Antichrist moet voorafgaan *de afval;* 2°. blijkens dien afval werkt de Antichrist alleen onder eens gedoopte volken, want een volk dat steeds heidensch bleef, kan niet afvallen; 3°. zijn karakter is, dat hij *zich tegenstelt,* d. i. het tegendeel doet van den Christus; 4°. hij kan niet optreden, alvorens de ongerechtigheid van de Leugen tot volkomener ontwikkeling zij gekomen; 5°. op zijn verschijning als zoodanig zal snellijk de wederkomst van den Zoon des menschen volgen; en 6°. zijn optreden zal zijn met teekenen, wonderen en krachten.

Vooral uit de uitdrukking „de mensch der zonde" blijkt op overtuigende wijze hetgeen reeds uit den aard der zaak volgt, dat de Antichrist niet als *geest* verschijnen zal, maar zich zal nestelen in onze menschelijke natuur. Hoe dit te verstaan is: of Satan de menschelijke natuur *zelf* zal pogen aan te nemen; of wel in *een mensch* zal sluipen, en in en door dezen mensch heerschen, weten we niet. Dit is ons niet geopenbaard. Doch hoe dit zij, er zal ten slotte een menschelijke verschijning op aarde gezien worden, die de belichaming der zonde zal wezen, in wien Satan zichzelf zal openbaren, en die een schier alles overheerschenden invloed op de geesten, en een alles overweldigende macht over de natiën en volken zal uitoefenen. Ook ontwaren we, dat de toeleg van dien Antichrist zal zijn, om op zijn goddelooze en duivelsche wijze voor de wereld te zijn, wat Christus voor ons was en is en zijn zal op heilige en ontfermende manier. Zoo zullen dan de macht van dezen Antichrist en de

macht van Christus tegenover elkander staan. De zonde, de ongerechtigheid, het duivelsche beginsel zal tot volledige ontwikkeling en tot principieele openbaring komen, tot het niet verder kan, niet duivelscher kan worden; en daarop zal het einde volgen, doordien de Christus dezen Antichrist verdoet. De grondgedachte hierbij is alzoo, dat de Christus dan eerst ten volle triomfeert, indien hij den Satan nogmaals geheel loslaat en hem de kans biedt, om zijn duivelsche natuur volkomenlijk te openbaren. Nooit moet Satan zeggen kunnen: „Als ik eens vrij ware geweest, en mijn volle kracht had kunnen ontwikkelen, zou ik wel gezegepraald hebben." Die kans krijgt hij. Hij *zal* losgelaten worden. Hij zal zich in het *zenith* van zijn macht kunnen vertoonen. En dan juist zal God hem met den adem zijns monds verdoen.

Dat er nu in de Heilige Schrift van *meerdere* Antichristussen gesproken wordt, brengt hierin geen verandering. Johannes zegt metterdaad: „Kinderkens, het is de laatste ure, en de Antichrist komt, zoo zijn ook nu *vele Antichristussen* geworden, waaruit wij bekennen dat het de laatste ure is." De zaak is natuurlijk deze, dat het Satan slechts eenmaal, aan het einde der eeuwen, gelukken zal, werkelijk als *de* Antichrist op te treden. Maar dit neemt niet weg, dat hij, in zijn hittige drift tegen het Rijk Christi, gedurig beproeft, of zulk optreden hem niets reeds gelukken zou. Te dien einde verleidt hij dan in den loop der eeuwen onderscheidene personen en machten, om tegen het Rijk van Christus op te treden, en een rijk met tegenovergestelde beginselen tegen Christus' rijk over te stellen. De personen nu, die hiertoe dienst doen, en er de hoofdrol bij vervullen, dragen dientengevolge een Antichristuskarakter, zonder daarom *de* Antichrist zelf te zijn. In dien zin was het dan ook bedoeld, toen men in de eerste eeuw der Reformatie van den Antichrist op den stoel van Rome sprak. Toen namelijk de stoel van Rome alle list gebruikte, om dank zij den steun van den wereldlijken arm, door kerker, pijnbank en schavot, het weer opkomen van „het Evangelie der vrije genade" tegen te houden, school ook hierin metterdaad een Antichristelijke strekking, die in sommige landen zelfs tot het booze doel leidde, ook al is ze voor Europa als zoodanig verijdeld. Veel sterker echter komt zulk een Antichristelijke strekking sedert 1789 in de Fransche Revolutie uit. Doch hierover in een volgend artikel.

XXXII.

DE SATANISCHE OPENBARING DIE NOG TOEFT.

En de duivel, die hen verleidde, werd geworpen in den poel des vuurs en sulfers, alwaar het beest en de valsche profeet zijn; en zij zullen gepijnigd worden dag en nacht in alle eeuwigheid.
OPENB. 20 : 10.

Dat de stoutste en gruwzaamste openbaring van Satan nog toeft, weten we uit de Openbaring van Gods Woord met besliste zekerheid. De Heilige Schrift toch bestrijdt de thans, helaas, zelfs in Christelijke kringen gedreven voorstelling, alsof van lieverleê geheel de wereld gedoopt en geheel het leven der wereld gekerstend zou worden, om na den volkomen triomf der Christelijke religie, schier ongemerkt deze vroom geworden wereld in het rijk der heerlijkheid te doen overgaan. Zoo spiegelt menschelijke vinding het ons wel voor, maar de Heilige Schrift getuigt, dat het niet zoo zijn zal. Integendeel, de Heilige Schrift leert ons, dat de woeling van Satan niet alleen al de dagen des Nieuwen Verbonds door zal gaan, maar dat het zelfs uitloopt op een grooten afval van wat dan nog gedoopt was, en dat in het einde der dagen Satan nog eenmaal zal worden losgelaten, om zijn volle woede aan het heilige te koelen, zijn diepste Satanische gedachten tot openbaring te brengen, en eerst daarna overwonnen en verdaan te worden. Er werkt ook in de ongerechtigheid een *mysterie*. De ontsluiting van dat mysterie wordt aanvankelijk nog tegengehouden. Maar eens valt ook deze tegenhoudende kracht weg, en dan zal er een openbaring van duivelsche boosheid en satanische ongerechtigheid openbaar worden, gelijk de wereld nog nimmer had gekend, en die zich met volle kracht tegen de gemeente des Heeren zal keeren, om haar nogmaals de eere te brengen van de martelaarskroon.

De tegenstelling tusschen beide voorstellingen laat derhalve aan

duidelijkheid niets te wenschen over. Gelijk de huidige Christen philosofen het u vertellen, zou het een gestadige, altoos doorgaande uitbreiding van de Christelijke religie zijn, die vanzelf op een eindelijke overwinning op het kwaad en een volkomen uitbannen van Satan uitliep; en daarentegen, naar luid van Gods Woord, zal er na een eerst te snel opbloeien van Christus' kerk, een groote afval komen; zal deze afval gevolgd worden door een nieuwe loslating van Satan; zal de verdrukking en de benauwing der gemeente bij deze laatste worsteling, alle vroegere vervolging en bitterheid te boven gaan; en zal het pleit eerst daardoor beslecht worden, dat Christus uit den hemel zijn gemeente te hulpe komt, Satan in den poel des vuurs werpt, en zijn heiligen kroont. Zij die met ons onvoorwaardelijk aan de Heilige Schrift vasthouden, zullen dus met ons de eerste voorstelling verwerpen, en de tweede aankleven, op grond waarvan dan voor ons vaststaat, dat dagen van ontzetting en dusver nog ongekenden gruwel voor de deur staan. Iets waar dan nog bijkomt, dat de loop der dingen, gelijk we dien in deze eeuw konden gadeslaan, geheel in het Schriftkader past.

Immers uit den zoeten droom, alsof de natiën en volken van lieverleê al meer gekerstend zouden worden, is men reeds spoedig wakker geschud. *Réveil* verleidde nog om dien droom meê te droomen, maar toen de Tubingsche school opstond, en Strauss' *Leven van Jezus* de gemoederen kwam verontrusten, en de Opstanding van Christus geloochend werd, en de Schrift werd aangerand en aan flarden gescheurd, en de loochening van den Christus, ja zelfs van een leven na dit leven, op den kansel in Christus' kerk een gewoon verschijnsel werd, en de afval begon, toenam, en daarna uitbrak met ontzettende afmetingen, en straks heel andere machten van materialisme en sensualisme en anarchisme de geesten gingen boeien, en wel Rome van dit alles partij trok en haar voorposten weer vooruitschoof, maar het kleine kuddeke des Heeren almeer in 't gedrang raakte, bleek het steeds duidelijker, dat geen Zending, met wat ijver ook gedreven, ook maar van verre de verliezen kon vergoeden, die de Christelijke religie in Europa en Amerika leed, en dat niet *vooruitgang*, maar *achteruitgang* het teeken in het firmament was geworden, waaronder de kerk van Christus doorging. Hiermede hangt het dan ook saâm, dat in onze dagen alle Christelijke actie, die met deze feiten rekent, en zich aan de voorstelling van de Schrift houdt, weer in kracht wint, maar dat daarentegen die andere Christenen, die voor deze feiten hun oogen sluiten, en Gods Woord op dit punt tegenspreken, wel veel bezig zijn en het zich en anderen druk maken, maar zonder kracht te herwinnen, en veeleer zelven almeer met den afval van de ware belijdenis doorvloeien.

Wat die laatste openbaring van Satans gruwzaamheid zijn zal, heeft Johannes op Pathmos in een visioen gezien, en dat visioen is voor Christus' kerk in het boek der Openbaringen, van het dertiende kapittel af, opgeteekend. Satan heet hier de Draak. Er komen uit de diepte wezens van dierlijken aard op, die daarom het eerste en het tweede Beest genaamd worden. Van het eerste Beest staat er een beeld, en dat beeld spreekt. En de macht die van dat Beest en van het beeld uitgaat, is een Godslasterende macht; want aan het eerste Beest „werd een mond gegeven om groote dingen en Godslasteringen te spreken, en het opende zijn mond tot lastering tegen God om zijn naam te lasteren, en zijn tabernakel, en die in den hemel wonen. En aan dit Beest werd macht gegeven om den heiligen krijg aan te doen, en die te overwinnen; en het werd macht gegeven over alle geslacht, en taal, en volk; en allen die op de aarde wonen zullen het aanbidden, welker namen niet geschreven zijn van de grondlegging der wereld in het boek des levens van het Lam dat geslacht is" (13 : 5—8). Nu gedoogt ons bestek natuurlijk niet, dat we dieper in de teekening en uitlegging van dit visioen intreden. De bijzonderheden moeten we glippen laten, we houden ons aan de hoofdgedachten. Maar die hoofdgedachte stemt dan toch geheel overeen met wat ons de tweede brief aan de Thessalonicensen leerde, t. w. dat de bangste, gruwzaamste openbaring van Satanische boosheid ons nog te wachten staat. Dagen, waarvan Jezus zelf nog vóór zijn sterven op Golgotha ons gezegd heeft, dat, zoo ze niet verkort werden, zelfs de uitverkorenen door de schrikkelijkheid der vervolgingen en de wegsleepende bekoring van het kwaad zouden verleid worden. Maar wat 2 Thessalonicensen niet gaf, dat brengt ons het visioen in Openbaringen, t. w. een teekening in ruwe lijnen van de gestalte en den vorm dien deze laatste en afgrijselijkste openbaring van Satans macht zal aannemen, en die teekening zegt ons, dat Satan, hier voorkomende als de Draak, niet zelf, maar *door een ander creatuur,* zijn laatsten aanval ondernemen zal. Dit creatuur, dat uiteraard een mensch zal zijn, wordt ons als een „beest" geteekend, om zijn volkomen verdierlijking te doen uitkomen. Deze door Satan geheel geïnspireerde mensch zal een macht oefenen, die zich over alle natiën en volken uitstrekt. Wel verre van neutraal tegenover de Christelijke religie te staan, zal hij veeleer God en zijnen Christus en zijn volk tot het mikpunt van zijn haat en boosheid kiezen, en tegenover de Christelijke religie *de religie van het booze* stellen, eischende dat men Satan en zijn creatuur aanbidde, en meezinge in het spotlied waarmee deze booze machten God en zijnen Christus tergen zullen. Ook zal dit fanatisme van het ongeloof, ja erger, van het geloof in Satan, heel het staatkundig en maatschap-

pelijk leven omstrikken, zóó zelfs dat nering en koophandel verboden zal worden, aan wie het sacramenteele teeken van dezen Satansdienst niet vertoonen kan. En het einde zal zijn, dat het ten slotte op moorden gaat. Wie dan toch nog aan zijnen Christus vasthoudt, diens bloed zal onder hoon en spot vergoten worden; totdat de Christus komt, aan deze zijn laatste martelaren eene bijzondere heerlijkheid gunt, Satan voor altoos ontwapent, en straks het nieuwe Jeruzalem van den hemel nederdaalt.

Tot deze algemeene trekken bepalen we ons, om juist door het saamtrekken van de aandacht op de hoofdgedachte, de duidelijkheid te bevorderen. De vraag nu of de profetie die in dit visioen gegeven is, nog in geen enkel opzicht vervuld is, zouden we niet gaarne ontkennend beantwoorden. Onze *Kantteekenaren*, gelijk men weet, duiden dit visioen eensdeels op de tirannie van Romes keizers uit de eerste eeuwen onzer jaartelling, en anderzijds op de tirannie, die door de Roomsche hiërarchie, met name in de 16de eeuw, tegen de belijders van het Evangelie is te werk gesteld. Deze uitlegging nu gaven ze met een betrekkelijk recht. Er ligt toch niets vreemds, eer iets zeer natuurlijks in, dat eerst *op kleine schaal* geschiedt, wat op het eind eerst *in volle afmeting* zal uitbreken. Bij zoo menig boosaardig karakter, dat eindigde met het plegen van gruwzamen moord, wist men later uit het verleden van zulk een man te verhalen, hoe hij reeds als kind zoo wreed kon zijn, als knaap zijn kameraden tot stikkens toe bij de keel kon grijpen, en reeds vroeger op het punt had gestaan, om 's menschen bloed te vergieten. Geen wonder dus, dat ook Satan, hoezeer ook de volle openbaring van zijn boosheid nog toeft, toch ook reeds in de eeuwen die verliepen, zijn onheilig en wraakzuchtig karakter verried, en zoo dikwijls de kans hem schoon stond, een voorspel gaf op de ontzettende tragedie die eerst in het eind der eeuwen komt. Er werken hier alle eeuwen door gelijke oorzaken, die na zekeren tijd van gisting gedurig tot een zelfde soort van constellatie leiden, en ons daardoor in de geschiedenis een herhaling niet van *gelijke*, maar van *gelijksoortige* gebeurtenissen geven. Het zijn dan andere namen, en andere machten, en andere volken, maar de tegenstelling van Christus' rijk en het rijk van Satan gaat door, en keer op keer is het een combinatie van onheilige machten die het oogenblik gekomen achten, om de gemeente des Heeren te vuur en te zwaard te vernietigen. Dat nu heeft het Romeinsche keizerrijk beproefd, dat is in het Oosten ondernomen door den Islam, dat is ten laste der Evangelische gemeente beproefd door de Roomsche hiërarchie in de 16e eeuw, en in zoover belijden ook wij met onze Kantteekenaren, dat er van dit ontzettende visioen in Openb. 13 v. v. reeds herhaaldelijk een *voorloopige* vervulling,

een voorspel op kleine schaal gezien is. Ja zelfs zouden we niet durven beslissen dat er niet nog een vierde *voorloopige* vervulling komen kon. Onmogelijk is het niet, dat de verschillende onheilige machten zich nogmaals vereenigen, om de gemeente van Christus gewelddadig ten onder te brengen, en dat het toch nog niet gelukt, dat de aanval weer wordt afgeslagen, en dat daarna nogmaals de gewone worsteling haar loop hervat. Maar hoe dit ook zij, in elk geval blijkt uit den loop der historie na de vervolging onder Romes keizers, en na het opkomen van den valschen Profeet, en na de vervolging die we in de 16de eeuw van Rome te verduren hadden, dat het met deze drie vervolgingen nog *niet* uit is geweest, dat de gemeente van Christus nog telkens weer gered en op kracht gekomen is, en dat alzoo noch de eindbeslissing noch dus ook de volledige, de eigenlijke, de beslissende vervulling van het visioen op Pathmos tot dusver is gekomen. Die volledige, die eigenlijke, die beslissende en finale vervulling toeft alzoo nog, en het is op haar dat de gemeente van Christus gestadig het oog heeft te richten, lettende op de voorteekenen, die de nadering van dit schrikkelijkst tijdperk in het leven der gemeente van Christus' kerk gissen doet.

In verband hiermede nu wezen we in ons vorig opstel op de *Fransche Revolutie.* Niet, dit behoeft wel nauwelijks er bij gezegd, om het pleit op te nemen voor het velerlei misbruik dat vóór 1789 bestond, en in en na 1789 is weggeruimd. Misbruik vergoelijkt de kerk van Christus *nooit.* Ook in de ontzettendste gebeurtenissen ziet ze de hand des Heeren, en zoo aarzelt ze dan ook niet te erkennen, dat in de Revolutie van 1789 tegelijk een rechtvaardig oordeel Gods is uitgegaan over veel zonde en ongerechtigheid, die toentertijd in Staat en Maatschappij het hoogste woord voerden. Maar geheel afgescheiden van dat wegnemen van misbruiken, en van dit oordeel Gods over veel destijds bestaande ongerechtigheid, is in deze Fransche Revolutie nog iets heel anders gebeurd. Dit namelijk, dat een geheel andere levens- en wereldbeschouwing, die tot dusver nog slechts in de boeken van enkele geleerden was aangeprezen, zich *in de werkelijkheid zelve* tegenover de Christelijke levens- en wereldbeschouwing geplaatst heeft, haar den oorlog heeft verklaard, en van toen af begonnen is den eisch te stellen, dat het huiselijk, persoonlijk, maatschappelijk en staatkundig leven der volken, van nu voortaan zóó zou worden ingericht, dat niet langer de geest der Christelijke religie maar de geest van deze nieuwe religie, een religie van het ongeloof, ons menschelijk leven in al zijn verschijningen, werkingen, en uitingen zou beheerschen.

Hierdoor was de aanval van de Fransche Revolutie op het rijk

van Christus een aanval *met een veel principieeler uitgangspunt* en van veel *verdere strekking,* dan de drie vorige. De Romeinsche keizers wilden de Christelijke religie wel dulden, mits ze zich vergenoegde met een plaats *naast* en *onder* den godsdienst van den Romeinschen staat. De Islam roofde Christus wel de kroon van het hoofd, maar om hem toch achter Mahomed en na Abraham een plaats der eere te laten. En de vervolging der Roomsche hierarchie in de 16de eeuw tegen de „gens de la religion", gelijk men in Frankrijk de Gereformeerden noemde, ondernomen, ging wel de *zuivere* maar allerminst *elke* vereering van den Christus te keer. Integendeel ze vervolgde met het teeken des Kruises in de hand, en het *In hoc signo vinces* was haar devies.

In de Fransche Revolutie daarentegen werd dit alles heel anders. De ommekeer in de overtuiging, in de levensbeschouwing, en in de levensrichting van den mensch, waarop zij het toelegde, raakte den wortel zelf van ons menschelijk bewustzijn; niet een *afgeleid* beginsel maar het *grond*beginsel des menschelijken levens; niet een stuk der waarheid maar den *grondslag* zelf waarop alle waarheid rust. Ze ging pertinent tegen God als God in; legde het gezag dat uit God alleen vloeit, niet in Hem, maar in *den mensch* als zoodanig; verwierp den eeredienst van het Lam Gods, door den eeredienst van het genie des menschen; maakte alle banden los, om geheel andere banden aan te leggen; en veranderde niet slechts den gevel van het maatschappelijk gebouw dat door een arbeid van achttien eeuwen was opgetrokken; maar brak geheel dat gebouw af, groef de fundamenten er van uit; bracht in dien kuil nieuwe aarde, om toch allen schijn zelfs van gelijkheid te bannen; en ondernam aldus de reuzentaak, om op geheel *nieuwe* fundamenten een geheel *nieuw* gebouw op te trekken, dat in niets op het oude gelijken zou. Dat die taak niet opeens volvoerd kon worden, lag voor de hand. Eerst van lieverlede kon zoo geheel omgekeerde levensovertuiging het hart der volken doordringen. Van laag tot laag moest ze daartoe van boven af in de verschillende verdieping van het volk afdalen; of ook van het centrum uit kon ze zich eerst gaandeweg naar alle deelen van den omtrek uitbreiden. Maar gerust heeft de actie van dit revolutionair beginsel geen oogenblik. Met horten en stooten is het in 1789, in 1793, in 1830 in 1848 steeds verder voortgedrongen, en alle machten van staat en wetenschap hebben zich al meer er toe geleend, om de *wereldgedachten,* die in het Fransche Revolutie-beginsel besloten lagen, naar buiten te laten treden, met talent te doen schitteren, en in zoo verleidelijken en overheerschenden vorm voor te stellen, dat het metterdaad een oogenblik scheen, alsof de triomf van dat beginsel niet meer te stuiten en zijn triomf gewis ware.

Thans durven we dit niet meer zeggen. Er is verzet gekomen. In tal van levenskringen stuit de doorwerking van dit onheilig beginsel alreede op vroeger niet gekenden weerstand. Zekere reactie is merkbaar. Doch al ware het, dat het thans in zijn vaart tegengehouden en ten deele teruggedrongen werd, toch zal die terugdringing slechts voor een tijd wezen; en over zekeren tijd, dien niemand in cijfers aangeven kan, zal de onheilige actie, die uit dit beginsel voortkomt, toch weer doorgaan. Immers het valt niet in te zien, hoe de afval nog verder zou *kunnen* gaan, dan in dat beginsel der Fransche Revolutie geschied is. Er is geen dieper wortel van het leven dan de wortel, waarin dit valsche beginsel invrat. Het is het beginsel van de meest algemeene strekking, die *heel het menschelijk leven* als zoodanig beheerschen wil. Ons verstandelijk en zinlijk, ons zedelijk en ons aesthetisch leven, ons huislijk leven in het huwelijk, in de opvoeding en zelfs in de teling der kinderen. Ons maatschappelijk leven in onze zeden, onze gewoonten en usantiën. Ons staatkundig leven in de opvatting van den Staat en het Recht, van het Volk en van de Overheid. Het wil beheerschen ons gemoed en onzen zin, ons hoofd en ons hart. Het reconstrueert onze geschiedenis. Het wijzigt onze natuur. Het verzet onze conscientie. Het verandert onze idealen. Het vestigt geheel andere denkbeelden over den oorsprong van ons geslacht en over de toekomst die ons na dit leven wacht. Het grijpt in den hemel om dien weg te vagen, in de engelenwereld om die te vernietigen, naar den Christus om Hem te onttronen, naar God Almachtig om Hem bij monde van Nietzsche voor dood te verklaren. Er is dan ook geen de minste twijfel, of in de drijfkracht van dit alles ondersteboven werpend beginsel werkt niets minder dan de Satanische macht zelve. Het is Satan die als *Overste der wereld* door het kruis van Golgotha onttroond, en in het exorcisme bij den Doop door de volken van Europa afgezworen, langs dezen radicalen weg zijn heerschappij hernemen wil, en zich in heel deze actie als de wezenlijke Anti-Christ aanstelt. Immers, waar de Christus verschenen was om de wereld zalig te maken, roept de Fransche Revolutie u toe, dat de Christelijke religie wel verre van de wereld te zaligen, haar veeleer jammerlijk verbijsterd en tot een buit van priesterlist gemaakt heeft, en dat zij u thans het ware, het echte, het alleenzaligmakende Evangelie der behoudenis komt brengen van een gelukstaat, die niet in den denkbeeldigen hemel, maar op onze reëele aarde moet worden nagestreefd, en waarvan de toekomst u verzekerd is door de betooverende trits van „Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap."

Zij onder de belijders van den Christus die, dit *antichristelijk* karakter van de Fransche Revolutie niet opmerkende, veeleer aanwas van

aanhang zoeken door zich te tooien met veeren die uit *haar* wiek zijn geplukt, kunnen niet anders dan *blinde leidslieden der blinden* zijn, en zullen nauwlijks in het oordeel kunnen bestaan. Vooral zij niet, die vroeger helderder zagen, maar sinds, door persoonlijke eerzucht of naijver verleid, loven gingen wat ze eerst met ons hadden verfoeid. Veeleer is het thans de roeping der Christenheid, om, ten volle rekening houdende met de ongemeene macht van denken en van consequentie, die van het Revolutie-beginsel is uitgegaan, haar eigen leven en wereldbeschouwing minstens even diep uit den wortel op te halen, en op elk punt antithetisch tegen de leus en wereldbeschouwing der Fransche revolutie over te stellen; iets wat daarom alleen het Calvinisme in volle consequentie zal kunnen doen, omdat het uitgangspunt dezer richting het zuiverst en het diepst ligt, en het wijdst is van strekking.

Vraagt men echter of uit dit beginsel der Fransche revolutie thans reeds de laatste consequentie getrokken is, die de verschijning van den Antichrist vooraf moet gaan, zoo moet dit betwist worden. In de dagen toen de Fransche revolutie haar loop begon, had men voor de religie niets dan *minachting*. De toenmalige toestand der kerken was dan ook te ingezonken, om eerbied af te dwingen. Vandaar dat men de Christenen laatdunkend aan hun lot overliet. Het zou de moeite niet geloond hebben ze te vervolgen. Dit heeft er toen toe geleid, dat men de religie naar de binnenkamer verwees, haar alleen bande uit den publieken levenskring, en er allerminst op bedacht was om een *tegenreligie* in het leven te roepen. En toch daartoe moet het, naar luid der Heilige Schrift komen, eer het einde in zal gaan. De onheilige macht der wereld, gelijk ze uit het beginsel der Fransche revolutie opkwam, moet zich ten leste concentreeren in een georganiseerde macht, onder een machtig persoon, *en deze persoon moet zelf als God gaan zitten,* en eischen dat men hem *aanbidden* zal. Dan eerst zal *de Antichrist* er ten voeten uit zijn, en in zijn volle gestalte, *in vleesch en bloed,* tegen de gemeente van Christus overstaan; en dan eerst zal haar bloed nogmaals, maar dan ook voor het laatst, bij stroomen vergoten worden. Die toestand nu kan eerst intreden, als de onheilige wereldmacht, door de kracht der weer opwakende religie in haar vaart gestuit ten leste leert inzien, *dat ze religie alleen met religie kan verslaan,* en daarom haar minachtende houding tegenover de religie ten slotte varen latende, haar eigen religie tegen die der Christenheid overstelt. Dat deze dingen zich nu reeds voorbereiden, is duidelijk. Het oordeel over de waarde der religie is reeds zoo heel anders geworden dan een eeuw geleden. Reeds is de Fransche revolutie bezig zich in de diepte der mystiek te verliezen. En uit die diepte der mystiek komt eens de Antichrist op.

XXXIII.

DE ROEPING DER ENGELEN.

Looft den Heere, zijne engelen! gij krachtige helden die zijn woord doet, gehoorzamende de stem zijns woords.
Ps. 103 : 20.

Thans gaan we over tot *de taak*, die van Godswege aan de engelen is opgedragen, d. i. tot de *roeping*, die in Gods ordinantiën tot hen komt; tot het *werk* dat ze te werken; tot de *bezigheid* waarin ze te verkeeren hebben; en in verband hiermeê tot de *betrekking* waarin *zij* tot ons, als menschen, en *wij* tot hen, als engelen staan; iets waarbij de gevallen en de niet-gevallen engelen uiteraard als één in soort gelden.

Vooraan staat in de roeping der engelen hun verplichting om *God te loven*. Het „Heilig, heilig, heilig is de Heere der heirscharen!" wordt in Jesaia 6 door de Serafijnen, gelijk in Openb. 4 door de Cherubijnen aangeheven, en het „Looft den Heere, zijne engelen!" is de heilige klank die door heel de Schrift weerklinkt. Zoozeer zelfs is in de Schrift het begrip van een *engel* met dat van God te *loven*, ineengevloeid, dat het voor veler besef is, alsof in dat loven van God heel de dienst der engelen opgaat. Over het feit zelf daarom geen woord meer. Maar wel dient over den aard van dit loven Gods door de engelen hier een woord ter nadere verklaring ingevoegd. — Als wij van „loven" spreken, denken we vanzelf aan loven met luider stem, loven in de aanbidding of loven in het gezongen lied. Een ander loven dan het *luidkeels* loven verstaan zelfs de meesten niet. Wie loven zal, moet *spreken* of moet *zingen* kunnen. In de droeve sfeer der stemmeloosheid zwijgt ook de lof. Dit nu heeft teweeggebracht, dat de meesten, als ze hoorden, hoe de engelen God loven, hierbij vanzelf dachten aan zulk een aanbidden of zingen met luider stem; dat ze, omdat er geen stem zonder mond is, zich de engelen als met een lichaam bekleed dachten, en dat de schilderkunst en het basrelief, ons de engelenwereld als een onafzienbaren kring van

schoone kinderkopjens teekenden, uitgalmden den lof van Jehova.

Staat het nu daarentegen vast, dat de engelen louter *geestelijke* wezens zijn, en dus van nature *geen* lichaam bezitten, dan vervalt heel deze voorstelling, dan is er geen mond en geen stem, en wordt hun „loven des Heeren" voor ons raadselachtig; te meer waar dat loven des Heeren niet als bijzaak in hun roeping voorkomt, maar veeleer den indruk maakt van hoofdzaak in hun bezigheid te zijn. Hoe is het dan te verstaan, dat de engelen, die lichaam noch stem hebben, nochtans in het loven des Heeren schier opgaan.

Ter oplossing van deze moeilijkheid kan men *tweeërlei* weg inslaan. Men kan namelijk óf staande houden, dat ook een geest rechtstreeks de luchtgolven in trilling kan brengen, óf wel beweren, dat het eigenlijke loven niet in het uitgalmen van den klank, maar in een innerlijke beweging van den geest ligt.

Bij de eerste oplossing denkt ge als vanzelf terstond aan den wind, die suizen en gieren kan, en een zeer scherp en doordringend geluid geven, zonder dat er eenig orgaan bij in het spel komt. Er wordt dan op de luchtgolven rechtstreeks zekere drijvende, ruischende werking uitgeoefend, en uit die inwerking op de luchtgolven ontstaat een geluid. Waarom zou nu, zoo vraagt men, een hemelsche geest niet evenzoo een rechtstreeksche werking kunnen uitoefenen op de luchtgolven, zonder het instrument van de keel te behoeven, waaraan wij gebonden zijn; en waarom zou het niet zeer wel denkbaar zijn, dat zij op die wijze klank en zang voortbrachten, ook al zijn ze ontbloot van elk lichamelijk zangorgaan? Men vergete toch niet, dat ook ons spreken en zingen toch feitelijk niets anders is, dan dat *onze ziel* op de luchtgolven werkt. Immers spraakorganen en zenuwen zijn niets anders dan tusschenschakels, waardoor de gemeenschap van onze ziel met de lucht tot stand komt. Denk u nu dat onze ziel zich een oogenblik van die gebondenheid aan spraakorganen en zenuwstelsel ontslaan kon, en immers ge hadt den toestand der engelen. — Nu is deze oplossing der zaak op zichzelf volstrekt niet belachelijk, en te beweren, dat de geest niet evenzeer rechtstreeks als middellijk op den dampkring zou kunnen inwerken, is uiterst bekrompen en eenzijdig, en de Schrift aarzelt dan ook niet telkens en telkens van een *stemme des Heeren* in den donder te spreken, ook al valt hier nog sterker dan bij de engelen alle gedachte *aan een spraakorgaan* weg. Wat daarentegen wel het meêgaan met deze oplossing bemoeilijkt is, dat wel deze aarde een dampkring heeft, maar dat men zich moeilijk in het rijk der geesten een dampkring kan denken, en dat, waar deze niet is, al onze theorieën over klank en geluidvoortbrenging wegvallen.

De tweede oplossing slaat een heel anderen weg in. Ze zegt u,

dat het eigenlijke loven toch immers *niet* in het uitbrengen van klanken, maar in de stemming en de innerlijke beweging onzer ziel bestaat. Worden er enkel klanken uitgegalmd, dan is er geen lof, zoomin als een orgel, welks spel door geen zang begeleid wordt, in eigenlijken zin God loven kan. De eigenlijke lof mag dus niet in het stemgeluid, maar moet in de zielsstemming gezocht. Die zielsstemming, die innerlijke beweging der ziel die van vreugde voor God trilt, is denkbaar ook al is ons het zwijgen opgelegd, ook bij den stomme en stemmelooze, en derhalve ook bij de engelen Gods. Er bestaat dus eigenlijk geen moeilijkheid. God luistert niet naar den toon, maar beluistert de uitademing der ziel. En zoo nu ook loven de engelen Gods den Heere hun God in de innerlijke beweging des geestes, en God die zelf Geest is, vangt op geestelijke wijze deze uiting der geesten op. — Nu ligt natuurlijk ook hierin een deel waarheid. Op het loven *met het hart,* meer dan op het loven *met de tong* komt het aan, en de gewoonte die buitenaf in veel kerken insloop, om als voorzanger een man uit de komedie te nemen, die een prachtige stem had, al leefde zijn ziel geheel buiten de heiligheden Gods, is ontegenzeggelijk af te keuren. Een vogel zingt enkel om den klank voort te brengen, maar een mensch zingt met ziel en lichaam beide. Vandaar dan ook dat het gezang van de Psalmen Davids in de vergadering der geloovigen, ook al is het orgel niet te best, en die het bespeelt geen virtuoos, en al zijn zij die zingen uiterst gebrekkige zangers, een gansch eigenaardig schoon, iets innigs en roerends heeft, waardoor vaak ook de buitenstanders getroffen worden. Ook moet toegegeven, dat een stomme zeer wel inwendig zijn God kan loven, en dat een doodelijk kranke, of ook een stervende die niet meer spreken, laat staan zingen kan, daarom toch zeer wel van den lof des Heeren innerlijk vervuld kan zijn.

Maar al geven we dit volmondig toe, toch staat hier tegenover, dat zulk *zwijgend* van vreugde voor God in de ziel trillen, slechts in overdrachtelijken zin den naam van *loven* kan dragen; dat God zelf bij onze schepping den drang en de behoefte in ons gelegd heeft, om wat innerlijk de ziel vervult, ook in klanken te uiten; dat God zelf gezegd wordt ook naar de klanken te luisteren, want dat Hij die het oor geplant heeft, ook hoort; en dat de vromen des Ouden Verbonds door niets zoo bang werden aangegrepen als door de gedachte, dat ze na hun sterven, en tot aan de wederopstanding, tot dezen *luidkeelschen* lof onbekwaam zouden zijn. Ze wisten, dat ze in hun sterven hun lichaam zouden afleggen, dat ze hun stem zouden verliezen, en dat dus *in het graf niemand den Heere loven kan.* Wel

geestelijk, inwendig zou de afgestorvene ziel, in den staat der gescheidenheid van het lichaam, van vreugde voor God kunnen trillen. Maar dit was hun niet genoeg. Ze wilden meer. God had hun ziel *én lichaam* geschapen. En daarom verlangden ze en hijgden ze naar dien dag der heerlijkheid, waarop ze lichaam en stem terug zouden erlangen, om weer met volle stem en op zuivere, heilige tonen den lof des Heeren te kunnen uitgalmen. Al geven we derhalve toe, dat er ook in de ziel een God verheerlijkende stemming kan zijn, en dat het eerst die stemming is die den lof der lippen tot lof voor God maakt, toch behooren we tusschen die Godverheerlijkende *stemming* der ziel, en dien uitgang van de ziel in *de stemme* des lofs onderscheid te maken. Hoe nauw beide ook saamhangen, ze zijn *niet* hetzelfde. En al spreekt het nu vanzelf, dat de engelen die God verheerlijkende stemming en die innerlijke beweging van aanbidding in den geest bezitten kunnen, alsook dat God die de geesten proeft, deze stemming opmerkt, en deze beweging der geesten naspeurt, toch gaat het niet aan, dit geheel op geestelijk gebied afgespeelde bedrijf met den naam van *loven* te bestempelen.

Alzoo staan we voor deze keuze: ge moet òf zeggen, dat er bij de engelen slechts in overdrachtelijken zin van *loven* sprake is, òf wel ge moet ook voor de engelen de mogelijkheid stellen, om *zonder* onze spraakorganen, hun lied, hun zang, hun lof, hun prijs in de tonenwereld te doen weerklinken. En dan komt het ons voor, dat er voor de laatste keuze veel te zeggen is. Ook daar toch, waar in de Heilige Schrift van de engelen buiten hun aardsche verschijning, van de engelen voor Gods troon en in de hemelen, sprake is, wordt niet alleen het verheerlijken van Gods naam inwendig, maar zeer bepaaldelijk het loven, prijzen en lofzingen der engelen gedurig op den voorgrond gesteld. De engelen en der engelen zang zijn twee denkbeelden, die in de Heilige Schrift steeds gehuwd zijn. Ze zongen reeds, nog eer er menschen geschapen waren, toen de morgensterren vroolijk zongen en de kinderen Gods juichten. De engelenzang bij Bethlehem was zoo roerend schoon, dat hij ons, na achttien eeuwen, nog in onze ooren en harten naklinkt. En de engelenzang uit Openb. 14 houdt ons geen andere toekomst voor, dan waarin dit zingen en loven en juichen en jubelen van de engelen voor Gods troon, de heilige *muziek der eeuwigheid* zal zijn. We ontvangen heel de Schrift door den indruk, niet dat de vogelen zingen en wij menschen zingen, en dat nu ook de engelen op onzen zang zekere flauwe echo geven. Eer omgekeerd zijn de engelen de zangers bij uitnemendheid, die ons voorgaan, die ons den toon aangeven, en van wie wij menschen het loven en prijzen van onzen God leeren. In het rijk der heerlijkheid nu dat komt, zou al dit schoon uit de engelenwereld voor

ons schuil blijven, indien dat zingen der engelen niet anders dan op verborgen geestelijke wijze plaats greep. We zouden dan eeuwiglijk met Gods engelen saamleven, zonder ooit iets van hen te ontwaren of te bespeuren. En nooit, nooit zou onze menschelijke zang met het engelenlied in accoord voor Gods troon kunnen saamstemmen. Dit nu is niet de voorstelling der Schrift. Het leven van menschen en engelen in het rijk der heerlijkheid wordt ons veeleer als een heilig saamleven voorgesteld, en ook tusschen beider zang leert de Schrift ons samenhang. Zie het ook in Openb. 4 : 9 en 10. Als de engelen of Cherubijnen heerlijkheid en eere en dankzegging gaven Hem, die op den troon zit en leeft in alle eeuwigheid, zoo vielen de gezaligden voor Hem neder, en ook zij aanbaden Hem, en wierpen hun kronen voor den Troon, zeggende: „Gij, Heere, zijt waardig te ontvangen de heerlijkheid en de eere en de kracht!" Duidelijken samenhang alzoo heeft der engelen lied met 's menschen zang. Als de engelen hun strophe uitgezongen hebben, vallen als in beurtrei de gezaligden in, en hun zang geeft een echo of weerklank op wat de Cherubijnen voorzongen.

Zeer stellig ontvangen we alzoo den indruk, dat in het rijk der heerlijkheid de engelen op zulk een wijs hun loflied zullen aanheffen, dat het voor de gezaligden waarneembaar is. Wat bij Bethlehem gehoord is, gaf op dat beurtgezang des hemels een voorspel. En dat we thans dien zang der engelen *niet* hooren is een berooving van hoogere, hemelsche muzikale genieting, die ons om onzer zonde wil overkomen is. Welke plaats in dit verband de wereld der tonen en de toon- en zangkunst in dit tegenwoordige leven innemen, kan hier niet in al zijn breedte worden uiteengezet; maar dat er samenhang bestaat tusschen die hemelsche muziek en die muziek die ons nu reeds op aarde gegund is, zal wel niemand betwijfelen. Zoo schoon zegt de Psalmist: „Al uw fonteinen en al uw *speellieden* zullen binnenin u zijn." En wie nu reeds dwepen kan met een verrukkelijk instrument, en met virtuosen der toonkunst, en met rijke uitvoeringen, die vrage zich af, wat dit alles nog te beduiden heeft, vergeleken bij die heerlijke muziek der sferen, die aan Gods kinderen eens in het oor zal klinken, als het hemelsche orkest voor den troon van Gods almachtigheid eens in vol en zuiver spel, met tonen die ons tot in den wortel van ons wezen aangrijpen en meesleepen, den lof van Gods eeuwige liefde, met den lof van het Lam dat geslacht is, door alle hemelen zal doen weerklinken. Wie ooit de zilveren tonen van den alpenhoorn hoog over de toppen der bergen, langs de velden van ijs en sneeuw, rollen en zich vermenigvuldigen hoorde, weet hoe machtig nu reeds zulk een heerlijke muziek uit den hooge en uit de verte de ziel aangrijpt. Wat zal het dan niet zijn, als eens niet een Bach, maar een Gabriël

den toon inzet, en al de koren der hemelen uitbreken in aanbidding en lofverheffing en in heiligen jubel voor onzen God, die alleen groot is.

Juist daarom echter moet elk denkbeeld alsof de klank en het geluid aan onzen dampkring gebonden ware, losgelaten. Zeker, wij kennen het geluid niet anders dan in dit verband. Maar ge stemt toch toe, dat in de tonenwereld een veel edeler en hooger schepping schuilt dan alleen de luchtgolving van onzen aardschen dampkring, en dat Hij die die tonenwereld schiep, ze slechts voor ons, op onze aarde, en alleen aan dit bestaan, aan dien dampkring gebonden heeft. Hoe in het rijk der heerlijkheid datgene wat voor ons nu de dampkring is, zich openbaren zal, weten we niet. Maar dit weten we, dat we, ook zonder dampkring, opwaken zullen in ons verheerlijkt lichaam, en dat we in dien staat der heerlijkheid roemen en jubelen zullen, niet enkel inwendig, maar ook met een losgemaakte tong, eeuwiglijk offerende de „varren onzer lippen". Paulus spreekt van *onuitsprekelijke woorden.* Er is sprake van een *bazuin* die weerklinkt. En zoo ook in de Openbaringen van *stemmen* die Johannes opvangt. Maar meer weten wij er niet van. Juist echter omdat we van de wijze waarop de tonenwereld zich in het rijk der heerlijkheid openbaren zal zoo niets weten, zijn we ook buiten staat iets te zeggen omtrent de wijze, waarop die tonenwereld nu reeds voor Gods troon werkt, en nog veel minder over de ordinantiën Gods voor de tonenwereld in sferen, waar geen dampkring door Hem bereid is. Toch moet het schoon uit de tonenwereld der engelen ook voor den mensch waarneembaar en genietbaar zijn, en moet er alzoo tusschen hun tonenwereld en de onze verwantschap en overeenkomst bestaan. De tonenwereld der dieren moge er niet op berekend zijn, om onze menschelijke zielsbewegingen te vertolken, of op die zielsbewegingen anders dan zeer in het algemeen door de welluidendheid in te werken; maar ook al is het, dat in den zang der dieren uitsluitend aandoeningen uit de dierenwereld vertolkt worden, toch toont onze vatbaarheid om hun zang te genieten, en hun luisteren naar een deun welken de mensch hun voorfluit, dat de wereld der tonen voor hen en ons in den wortel één is. En zoo nu ook staat het tusschen ons en de engelen. Hun zang hoort bij *hun* leven, bij *hun* existentie, en is genomen uit *hun* gewaarwordingen. Dat leven, die existentie, die gewaarwordingen verschillen van de onze, en zoo zal dus ook hun zang en lied nooit in al zijn diepte anders dan door een engel kunnen gevoeld en genoten worden. Maar juist overmits de engelen ons zooveel nader dan de nachtegaal en de leeuwerik staan, en ze,

hoewel geen menschelijk hart, dan toch een redelijken geest met ons gemeen hebben, zal hun zang en lied zoo ongelooflijk veel roerender en inniger dan het lied der filomelen ons in de ziel dringen en verrukken. Niet alsof hun zang *ons* bedoelde of voor *ons* zou zijn. Hun zang geldt *God*. Hem *alleen*. Zij loven den Almachtige. Maar als er op de verheerlijkte aarde eens niets dan kinderen Gods zullen saamwonen, die geen andere genieting meer kennen dan de verheerlijking van den Almachtige, dan zal het engelenlied dat in die verheerlijking hun voorgaat, de zaligste zang zijn dien ze kunnen opvangen. En dit zal dan de heerlijkheid der verlosten zijn, dat als de reien der engelen hun zang hebben uitgejubeld, om door het lied der gekochten door het bloed des Lams vervangen te worden, zij die aldus *na*zingen *hen* die *voor*zingen nog in treffelijkheid van zang zullen te boven gaan, want schoon is der engelen jubel voor God, maar *schooner nog* het juichen van zijn verlosten.

Zooveel over het *loven* der engelen, doch hieraan moet nu bij tegenstelling nog iets toegevoegd. Tegenover *loven* staat *vloeken* en *verwenschen* en *uitlachen*, en hierin slaat het *loven* der engelen om, zoodra de engel afvalt, zich tegen God keert, en nu zijn duivelschen aard volgt. Daarom herhaalden we het in den aanvang van dit artikel, dat ge de gevallen en de niet-gevallen engelen steeds onder *eenzelfde* gezichtspunt moet beschouwen. Beiden, om het zoo te zeggen, stooten klanken voor God uit, maar terwijl deze klanken bij de niet gevallen engelen tonen van lof en aanbidding zijn, zijn ze bij de gevallen engelen ontaard en verbasterd in tonen van *verwensching*, *Godslastering* en *vervloeking*. Ook in de wereld der duivelen is het niet stil. Alleen maar, zij krijschen en gillen en schetteren tegen het zingen, en juichen en jubelen der goede engelen in.

Ook in de wereld der menschenkinderen neemt ge dezelfde tegenstelling waar. Ook de mensch is er op aangelegd, om zich voor zijn God te uiten, en hij is bestemd om die uiting een uitweg van lof en aanbidding te doen zijn. Maar valt de mensch van zijn God af, dan slaat ook bij den mensch die uiting in haar tegendeel om. Wie psalmeeren moest, tergt dan zijn God in een schandlied. Wie loven moest, *vloekt*, wie aanbidden moest, *verwenscht*, wie jubelen moest, *lastert*. Wat wij *vloeken* noemen is dan ook een vanzelfheid der zonde. Dat nu deze uiting der zonde bij velen zeer langen tijd bedwongen blijft, is alleen daaruit te verklaren, dat veler leven zoo flauw en zoo zwak in zijn uiting is. Deze kennen geen van beide. Ze loven niet en ze vloeken niet. Ze doen niets. Ze leven nauwelijks. En geen uiting van hun leven is waarneembaar. Maar nauwelijks

komt er iets in het leven ook derzulken voor, waardoor ze in toorn opvlammen en uit hun ruste worden opgejaagd, of ge hoort ook over hun lippen den *vloek* komen, die in hun hart al dien tijd school, maar die nu eerst naar de lippen dringt. Eerst als de wedergeboorte intrad, en de ziel tot den levenden God bekeerd is, wordt dit anders, en ontstaat de behoefte, niet meer om te vloeken, maar om te zegenen, niet meer om te lasteren, maar om te loven. En als dán het leven heftig in beweging geraakt, dringt niet de vloek, maar de *bede* om Gods hulpe, of de *lof* van zijn naam naar de lippen.

En evenzoo nu is het in de wereld der gevallen engelen. Ook uit hen is de hun ingeschapen drang om met God bezig te zijn, en zich voor God te uiten, door hun val niet weggenomen. Diezelfde drang werkt ook in hun gevallen staat, maar met tegenovergestelde uitwerking. Evenals elke vogel geluid geeft, maar de nachtvogel die niet zingen kan, krijscht en de afgrijselijkste klanken uitstoot, zoo ook is in de wereld der duivelen en demonen de uiting der geesten vervalscht, is elke uiting een dissonant, een wanklank geworden, is alle schoon verkeerd in het afgrijselijke en weerzinwekkende. Dat weten we daardoor zoo goed, dat we een wild geschreeuw en krijsch onder menschen gewoon zijn met den naam van *helsch lawaai* te bestempelen, en den duivelschen grijnslach der demonen zich zien afspiegelen in den boozen schaterlach, waarmede de spotter onder de kinderen der menschen Gods heiligheden belacht. Steeds hebben de dichters, die ons de onheilige sfeer waarin de demonen leven, poogden te schilderen, op die schrille, schreiende, angstverwekkende geluiden dan ook nadruk gelegd, als op een der pijnlijkste gewaarwordingen, die in deze sfeer van jammer en verderf ondergaan worden. Het is één vloeken, één razen, één tieren, één grijnzen tegen God en zijnen Gezalfde, en het ruwe vloeken en Godlasteren dat op aarde ons soms verschrikt, geeft slechts een zeer zwakken indruk van wat het tegen elkander horten en stooten van deze helsche wanklanken zijn moet. Zoo bespeurt ge dus wel, dat het *loven* van God in de engelenwereld wel verre van bijzaak te zijn, veeleer *hoofdzaak* in hun roeping is. Zij zijn de heilige *speellieden* voor Gods troon. En voor zoover wij menschen reeds hier op aarde zekere symphonie met hen voelen kunnen, is er geen beter middel om het vloeken en het lasteren van Gods Naam te keer te gaan, dan dat van alle einden der aarde het loflied worde aangeheven. Psalmen tot Gods eer te zingen is het *tegengif* tegen de verleiding tot den vloek.

XXXIV.

DE STRIJD DER ENGELEN.

En er werd krijg in den hemel: Michaël en zijn engelen krijgden tegen den draak, en de draak krijgde ook en zijne engelen.

OPENB. 12 : 7.

De engelen vinden hun roeping en tegelijk hun genieting dáárin, dat ze den Heere onzen God *loven, prijzen* en *aanbidden.*

Toch gaat daarom allerminst hun geheele bestaan hierin op. Behalve het *loven,* is nog tweeërlei taak hun opgelegd. Ze hebben te *loven,* maar ook te *strijden* en te *dienen.* Van hun *strijden* zal in dit, van hun *dienen* in een volgend artikel worden gehandeld, om daarna met nog een artikel over de bezigheid der *duivelen* en demonen, deze reeks over Gods engelen te besluiten.

Dat, volgens de Heilige Schrift, de engelen metterdaad ook tot het voeren van strijd, krijg en oorlog geroepen zijn, is duidelijk. Reeds bij de eerste verschijning van de engelen in de heilige geschiedenis, is die engel een Cherub, gewapend met een *vlammend zwaard;* wat nu wel niet zeggen wil, dat de engelen Gods een gewette kling aan den gordel dragen, maar ook bij zinnebeeldige opvatting dan toch hun strijdvaardig karakter en hun tot strijd oproepende levenstaak aanduidt. Daarbij komt, dat de engelen in de Heilige Schrift gedurig beschreven worden als een *heirschare* of als een *legerschare;* dat ze toe worden gesproken *krachtige helden;* en ons zelfs worden voorgesteld in het beeld van wat wij zouden noemen, het ruitervolk met het geschut. De „wagenen" toch waarvan in Ps. 68 : 18 wordt gezegd, dat „Gods *wagens* in het luchtig zwerk, tien en tienmaal duizend sterk zijn", bedoelen niets anders dan *strijdwagens,* gelijk ze destijds in gebruik waren, en die de schrikkelijkste verwoesting onder den vijand plachten aan te richten. Op de verschijning van den veldheer aan Jozua mag hier niet gewezen, over-

mits alles er toe leidt, om in die verschijning bij de Jordaan, niet de verschijning van een *engel,* maar van den Messias te zien. Maar wel komt hier nog in aanmerking, dat Jezus in Gethsémané spreekt van „twaalf legioenen", of gelijk wij zouden zeggen, „twaalf regimenten" van engelen, die de Vader Hem zou kunnen bijzetten; een geheel aan het krijgswezen ontleende uitdrukking, een uit den krijg genomen beeld. En wat vooral hier ter zake dient, en ook waar verschil van inzicht mocht rijzen, de zaak beslist, is wat we lezen in Openb. 12 : 7 v.v.: „En er werd krijg in den hemel, en *Michaël en zijne engelen krijgden* tegen den draak, en *de draak krijgde ook en zijne engelen.*"

Hiermeê is echter geenszins uitgesproken, dat strijden, krijgen en oorlogvoeren tot de eigenlijke en duurzame levenstaak der engelen behoort. Integendeel, de roeping om te strijden ontstaat eerst en komt eerst op, als er zich een vijand vertoont. En ook die roeping valt weer voor altoos weg, zoodra de laatste vijand zal zijn te niet gedaan. Vóór den val is strijd in de engelenwereld ondenkbaar, en even ondenkbaar zal hij eens in het rijk der heerlijkheid zijn. Tegen wien toch zouden ze krijg hebben gevoerd toen er nog geen vijand was, en tegen wien zouden ze het zwaard wetten, als er eens geen vijand meer zijn zal? Terwijl alzoo het *loven* en *dienen* tot de eigenlijke en blijde levenstaak der engelen behoort, is het *strijden* een zijdelings en slechts voor een tijd opkomende roeping, maar dan toch een roeping, waarop ze aangelegd zijn en waarvoor ze de gegevens in zich bezitten. Ze zijn niet eerst, toen na den val de krijg uitbrak, afzonderlijk voor dien krijg gewapend, maar bezaten hetgeen voor het voeren van dien krijg noodig is, reeds in en krachtens hun schepping. Zoo b.v. is de *held*ennatuur, het heroïsme, de heilige moed en de vlammende geestdrift die van de engelen geprezen wordt, niet pas na den val hun ingestort, maar school dit alles reeds in hun inborst, en heeft de uitgebroken strijd dit slechts doen uitkomen.

Bestaat er alzoo niet de minste twijfel, of de engelen zijn niet alleen lovers en dienaren van onzen God, maar ook zijn *strijders, helden* en *krijgsknechten,* dan rijst nu aanstonds de zoo uiterst moeilijk te beantwoorden vraag, wat wij menschen ons daarbij te denken hebben. Engelen zijn geesten zonder lichaam, en geesten, die niets dan geesten zijn, hoe kunnen die, 't zij onderling, 't zij tegen derden, den strijd opnemen? Hoe schoon zich dat ook door den dichter bezingen laat, en desnoods in forsche lijnen en met schrille kleuren op het doek te schilderen is, is het toch welbezien iets meer dan een dichterlijke voorstelling, waarbij het eigenlijke denkbeeld van een dapperlijk en ernstiglijk gevoerden strijd vanzelf wegvalt?

Ook op deze vraag dient daarom in dit verband eenigszins dieper ingegaan, en de poging behoort althans gewaagd te worden, om uit de *vaagheid* hier tot eenige juistheid en nadere omschrijving te komen. Hiertoe nu sta hier in de eerste plaats een kort woord over den dusgenaamden *zieleslaap*, die wel buiten ons onderwerp schijnt te liggen, maar er bij nader indenken, toch rechtstreeks meê samenhangt. Men weet wat onder dien *zieleslaap*, waartegen reeds Calvijn een afzonderlijk tractaat schreef, verstaan wordt. Men bedoelt hiermede namelijk, dat de gestorven menschen, die bij den dood hun lichaam afleggen, en tot op 's Heeren wederkomst geen ander lichaam erlangen zullen, inmiddels enkel *in de ziel* voortbestaan; en dat alsnu op de vraag: welk bestaan dat is, als een mensch zonder lichaam, enkel als ziel voortbestaat? — te antwoorden zij, dat deze toestand geheel overeenkomt met den toestand *van den slaap*. Volgens de voorstanders van dezen zieleslaap zouden derhalve de afgestorvenen, tot op den oordeelsdag, noch bewustzijn, noch wetenschap, noch bezigzijn, noch handeling kennen, en zouden, zonder aandoening of genieting, onbewust voortdommelen als in den slaap. En hiertegen nu zijn, voor en na Calvijn, de leeraars der Christelijke kerk steeds in verzet gekomen, hebben er nadruk op gelegd, dat voor de verlosten in Christus terstond na hun dood de zaligheid intreedt, en dat ze er zeker van zijn, aanstonds bij hun Heiland te zullen wezen, bij Hem in te wonen, en alzoo heerlijke vreugde deelachtig te zijn.

Hoe waar en afdoende dit antwoord echter was, het gaf niet genoeg, en de ervaring heeft dan ook geleerd, dat men door zeker element van waarheid, in het stelsel van den zieleslaap, voorbij te zien, de geloovigen min of meer in een *ander* dwaalspoor geleid heeft. Ondervraagt men toch de huidige geloovigen op dit punt, dan zal men nog algemeen een voorstelling vinden, alsof de toestand der geloovigen na den dood eigenlijk niets meer te wenschen overlaat. Iets wat zoover gaat, dat men over de groote verandering die de wederkomst des Heeren in den toestand der gezaligden zal brengen, nauwlijks nadenkt, en dat niet het minst hierdoor het verlangen naar 's Heeren wederkomst, het *Maranatha*, wegsterft in de ziel. Men bidt nog wel om de wederkomst des Heeren, in den zin, dat men zijn komst, o zoo gaarne wenschen zou terwijl men zelf nog leeft. Maar wordt men ouder, en merkt men wel, dat men het zelf niet meer beleven zal, dan wordt men voor 's Heeren wederkomst onverschillig, denkende: „Ik sterf toch vooraf weg; voor mij geeft het niet meer; ik zal er toch niet bij zijn; ik ga nu reeds vooruit naar den hemel". En dit nu is een onjuist belijden. Naar Jezus' stellige belofte zullen *allen* die in de graven zijn de stem van den Zoon des menschen hooren, en zullen dus *alle* verlosten des Heeren, uit wat eeuw ook,

bij zijn wederkomst betrokken zijn. Wie goed staat, belijdt dan ook, dat hij na zijn sterven, afgescheiden van zijn lichaam, alleen *in de ziel* zal voortbestaan, en wel reeds in dit voorloopig bestaan, rijke zaligheid zal genieten, maar dat toch de volle heerlijkheid pas dan zal ingaan, als de Koning der koningen en de Heere der heeren den laatsten vijand te niet zal doen, en zijn Koninkrijk voor eeuwig zal doen ingaan.

Staat nu echter, alzoo de zaak, dan rijst hierbij de tweede vraag: Hoe kan een verloste, die alleen *in de ziel* bestaat, zijn lichaam derft, en dies enkel *geestelijk* leeft, genieten en zalig zijn en de liefde zijner ziele aan zijn God en zijn Heiland toewijden? In de vergelijking met den slaap ligt toch ontegenzeggelijk dit ware, dat we ook in onzen slaap het gebruik van en de heerschappij over ons lichaam kwijt zijn. Wie slaapt hoort niet, want als hij hoort, is hij weer wakker. Soms spreekt hij wel in zijn slaap, maar hij weet er niet van. Hij beweegt zich, maar zonder dit te willen. Wat het lichaam doet, doet in den slaap niet hij met zin en wil, maar gaat onwillekeurig toe. Feitelijk is de inwerking van de ziel op het lichaam en van het lichaam op de ziel dus geschorst. Ze is niet *geheel* opgeheven, want ziekelijke gesteldheid in het lichaam, of ook de gevolgen van onmatigheid in spijs en drank, doen zich wel terdege ook in onze droomen gevoelen. *Geheel* gaat de vergelijking dus niet door; maar ook al spreken we slechts van schorsen, zooveel is er dan toch van aan, dat we ook in onzen slaap een toestand doorleven, waarin de ziel min of meer van het lichaam is afgescheiden. Uit dien hoofde is het dan ook, dat de Heilige Schrift zelve den dood zoo dikwijls bij *den slaap* vergelijkt, en ter verduidelijking van den dood allerlei beeldspraak aan ons nachtelijk bestaan pleegt te ontleenen. Toegegeven moet dan ook, dat men bij het bespreken van den toestand, waarin de afgescheiden ziel bestaat, zich nog te weinig rekenschap heeft gegeven van de berooving en het gemis, waarin de afgestorvene in dien toestand van afgescheidenheid van het lichaam verkeert. We zijn ziel en lichaam geschapen. Alleen wanneer we zóó bestaan, bestaan we naar onze volle menschheid. En in den tusschentijd, dat we het lichaam derven, *missen* we alzoo iets, en verkeeren we in een ons *onnatuurlijken* toestand, waaraan eerst door de wederopstanding een einde zal worden gemaakt. Dit echter wordt geheel uit het oog verloren, als men aan zijn gestorven dooden, of ook aan zich zelven na zijn dood denkende, zich inbeeldt, dat reeds in dien voorloopigen staat, ons *niets* te wenschen over zal blijven, en dat er *niets* door ons gemist zal worden, ook al ontvingen we ons lichaam nimmer terug.

En het is nu tegenover deze dwaling, dat de kerk van Christus steeds met klem en ernst het tweeërlei stadium van ons eeuwig lot heeft onderscheiden: eerst een bestaan alleen *van de ziel,* tot op het oordeel, en dan in de tweede plaats een weer bestaan in ziel *en lichaam,* en alzoo het ingaan van de volle heerlijkheid. In zooverre nu deze losmaking van de ziel van het lichaam in den slaap ten deele iets gelijksoortigs bezit, mag hier voor dat eerste stadium zeer zeker aan den slaap gedacht worden. Maar wat niet mag, en wat met Calvijn al onze Gereformeerde theologen dan ook steeds ten ernstige bestreden hebben, is de voorstelling, alsof in dit eerste stadium van voorloopige zaligheid de ziel in *onbewustheid* zou verzinken, *onaandoenlijk* zou voortsluimeren, en buiten ervaring, genieting en actie zou zijn. Dat dit, ten deele thans, in den slaap zoo is, geven we toe, ook al liggen er in den slaap, en ook in ons droomwezen, nog allerlei geheimnissen, die elk te stout spreken hier ontraden. Maar in elk geval, in den slaap moeten ook de geestelijke vermogens uitrusten, en dit uitrusten eischt ontslag van arbeid, en daarvoor is indommeling van den geest onmisbaar. In den dood daarentegen dommelt de ziel *niet* in, maar door het sterven *ontwaakt* de verloste ziel veeleer tot nooit gekende helderheid, om haar God en haar Heiland te aanschouwen in het eeuwige licht. „Ik heb begeerte om ontbonden te worden, en met Christus te zijn."

En zoo nu komen we vanzelf op den *strijd* der engelen terug. Nu toch ontstaat er voor de engelen en voor de afgestorven zielen een geheel gelijksoortige vraag, de vraag namelijk, hoe een redelijk schepsel, zonder lichaam, en enkel in de ziel of in den geest bestaande, toch aandoeningen kan ontvangen, ervaringen kan hebben, bewust kan bestaan, en kracht van zich kan doen uitgaan. Hierop toch en op niets anders komt heel het vraagstuk van den *strijd,* van het *krijg voeren* der engelen neer. Zij bestaan alleen *in den geest,* gelijk de verloste na den dood alleen *in de ziel* bestaat. Heeft nu een persoon, hij zij dan engel of mensch, die alleen in de ziel of in den geest bestaat, *geen* bewustzijn, ontvangt hij geen aandoeningen, en kan hij zich niet uiten, dan is er ook voor een engel geen strijd denkbaar. Staat de zaak daarentegen zoo, dat hij in helder bewustzijn verkeert, wél deze aandoeningen en indrukken kan ontvangen, en wel waarlijk zich krachtig uiten kan, dan is hiermede ook alles gegeven, *wat een engel om tegen een anderen engel strijd te voeren* noodig heeft.

Nu geeft elk onzer van harte toe, dat een verloste na zijn dood, alhoewel hij alleen in de ziel voortbestaat, en geen lichaam tot zijn beschikking heeft, nochtans wel terdege van zichzelven afweet, weet

wat er om hem plaats grijpt, indrukken ontvangt en zalige aandoeningen ondergaat, en in staat is zijn innerlijke zielsbeweging, althans voor zijn God en zijn Heiland te uiten. Daar twijfelt geen onzer aan. Zonder dit vast vertrouwen zou de dood ons een koning der verschrikking zijn; iets wat hij voor Gods kind niet meer zijn mag. Maar belijden we dit nu alzoo van de afgescheiden ziel, dan volgt hier ook rechtstreeks uit, dat er aldus geen enkel bezwaar overblijft, om ook van de engelen, die enkel *in den geest* bestaan, evenzoo te belijden, dat ook zij, als enkel *geesten*, nochtans van zichzelf en van anderen afweten, zich volkomen bewust zijn van wat er plaats grijpt, indrukken en aandoeningen ontvangen, en op hun mede-engelen kunnen inwerken, door kracht die ze van zich laten uitgaan. En dit nu zoo zijnde, is elke moeilijkheid weggevallen, want meer is er voor het voeren van een werkelijken krijg tusschen de goede en kwade engelen niet noodig. Zelfs wordt deze mogelijkheid bij de engelen dan nog veel duidelijker dan bij de afgestorven zielen. Van die zielen der menschen toch moet men altoos nog belijden, dat ze er eigenlijk op geschapen zijn, om *door een lichaam* zich te uiten. Maar van de engelen geldt dit niet. Deze derven niets. Bij hen hoort geen lichaam. En hun geheele natuur is er alzoo op aangelegd, om rechtstreeks *van geest op geest te kunnen werken.*

Hoe dit nu mogelijk is, blijft voor ons uiteraard een ondoordringbaar geheimnis, waarover de heilige openbaring geen nader licht deed opgaan, en wie zich nuchterlijk aan de Heilige Schrift houdt, kan hier dan ook niet anders doen, dan de twee eenige vergelijkingen hier toepassen, die de Schrift zelve ons aan de hand doet. De eene vergelijking is daarbij genomen van wat boven, de andere van wat beneden *menschen* en *engelen* staat. Boven menschen en engelen staat God de Heere, en van dien God betuigt de Heilige Geest ons, dat Hij louter Geest is, zoodat alle lichamelijke voorstelling van het wezen Gods geheel verre is te houden. En terwijl men nu alzoo met den Christus belijdt, dat God een *Geest* is, zuiver, louter, enkel Geest, of ook, gelijk onze vaderen zeiden: *de allerzuiverste Geest.* In God den Heere aanbidden we alzoo een louter *geestelijk* bestaan, en toch, wel verre van deswege te wanen, dat in den Heere onzen God een minder helder bewustzijn zou zijn, belijden we, dat de helderheid van het bewustzijn Gods alle creatuurlijk bewustzijn zeer verre te boven gaat. Wel verre van ons een onaandoenlijken God te denken, belijden we, dat God de Heere zelfs door de diepste en verborgenste bewegingen van ons zieleleven wordt aangedaan. En wel verre van te wanen, dat er van God, wijl Hij louter Geest is, geen kracht, geen kracht om te strijden, zou kunnen uitgaan, belijden we dat van Hem *alle*

kracht uitgaat, dat er geen kracht is dan uit Hem, en dat Hij voor den verkeerde een vreeslijk Worstelaar is. Dit nu alzoo zijnde bij God, die enkel Geest is, en niet dan als Geest bestaat, zoo volgt hieruit, dat er niets vreemds in ligt, om ook van een engel, die enkel geest is, te belijden, dat ook hem bewustzijn, aandoening en uiting in volle, krachtige mate eigen kan zijn, en dat ook hij ten strijde gereed en toegerust is.

Dit was de vergelijking naar boven, en nu de vergelijking met wat beneden *mensch* en *engel* staat, t. w. met planten en dieren. Ook de planten voeren onderling krijg. Een woekerplant klimt tegen den stam van de dennen op, en moordt de boomen tot zij sterven. Een cactus met zijn scherpe naalden dringt op alle weeke plantsoen aan, en doet het sterven. Maar bij de planten gaat deze strijd buiten alle bewustzijn om. Het is een strijd op leven en dood, maar enkel door *stoffelijke* kracht gevoerd. In de dierenwereld daarentegen staat het karakter van den strijd reeds hooger. Niet bij de zeer lage dieren, maar wel bij de zeer hooge dieren. De leeuw en de adelaar kennen hun vijand en kiezen hun prooi. Ze weten waar hun prooi het doodelijkst te treffen is. Ze verstaan de kunst om de wapenen van tand en snavel en klauw juist te richten. En ook ze strijden niet enkel met tand en klauw, maar ook reeds met een soort geestelijk wapen, in hun fier optreden, in hun brullen en in hun krijgsgeschreeuw, waardoor ze angst aan hun prooi aanjagen en den moed in hun vijand blusschen. Bij vergelijking tusschen plant en dier ligt er alzoo in den strijd van het dier een veel hooger element. Maar vergelijkt men nu weer dat dier met den mensch, dan legt het dier het geheel af. Bij den mensch is toch het stoffelijke weer veel minder, en het geestelijke van veel hooger beteekenis. De mensch kiest en maakt zijn wapen, hij verschalkt zijn prooi, en vangt den veel krachtiger leeuw op in zijn garen net. En nóg veel geestelijker en minder stoffelijk wordt die strijd, zoo de mensch tegen *den mensch* strijdt. Dan toch weet wel de lagere, de ruwe mensch alleen van schelden, razen en tieren, van slaan met de vuist en schoppen met den voet, maar de fijnere, de begaafder, de edeler mensch voert den strijd zonder op te staan van zijn zetel, soms enkel met den geest, door de pen of door het woord, een strijd der onstoffelijke, der geestelijke gedachte. Ook bij deze vergelijking komen we alzoo volstrekt niet tot de slotsom, dat *geestelijk* strijden ondenkbaar is, en dat strijden alleen met *stoffelijke* middelen kan plaats grijpen, maar, omgekeerd, dat de strijd al fijner, krachtiger en edeler wordt, naar gelang het stoffelijke wegvalt, en het geestelijke de overhand krijgt.

En passen we dit nu op de engelen toe, dan zijn we er immers. Gaat ge toch op die wijs voort en laat ge ook dat laatste stoffelijke

wegvallen, dat bij ons nog in pen en inkt, en in den adem der lippen bestaat, dan houdt ge ten slotte, voor den *hoogsten* strijd, niets over dan het enkel geestelijke, en dat juist is het wat ge bij de engelen vindt, en wat u alzoo van hun strijd, van hun krijgvoeren, den machtigsten, den hoogsten indruk geeft. *Hoe* de gemeenschap tusschen twee loutere geesten plaats grijpt, weten we niet. Dat kan niemand ons zeggen. Maar dit staat vast, dat de engelen onderling gemeenschap hebben, onderling verkeeren met elkander, van elkander afweten, elkander bereiken, aanraken en raken kunnen, indrukken van elkander ontvangen kunnen, en indrukken op elkander kunnen teweegbrengen. En meer is hier voor hun onderling krijgvoeren niet noodig.

Zijn nu deze eigenschappen aan *alle* engelen gemeen, dan spreekt het vanzelf, dat het alzoo niet enkel met de *goede*, maar ook met de *kwade* engelen staat, en dat derhalve ook deze beide soorten van engelen op elkanders levenswereld kunnen inwerken, en met elkander slaags kunnen raken. En dat nu is het, wat de Heilige Schrift ons zeer duidelijk openbaart. Onder aanvoering van hoofden worstelen de goede engelen voor de eere Gods *tegen* de booze engelen, om *hun* macht te weerstaan en te breken, hen ten onder te houden, en hun eens volkomen nederlaag voor te bereiden. Die strijd rust daarom nooit. Zelfs een wapenstilstand is tusschen de goede en de kwade engelen ondenkbaar. Het is tusschen deze vrienden en vijanden van God een krijg op leven en dood, waarin nooit kwartier wordt gegeven, en die rusteloos doorgaat. Een worsteling van geesten alzoo, die voor een geestelijk doel met geestelijke wapenen gestreden wordt, en die uit dien hoofde wel verre van *minder* ernstig te zijn, dan een strijd met sabel en geweer op het slagveld uitgevochten, veeleer een veel ernstiger karakter draagt. Een louter geestelijke strijd als tusschen Voetius en Cartesius heeft in veel sterker mate de ontwikkeling der geesten beheerscht, dan het gevecht op de Mookerhei.

XXXV.

DE DIENST DER ENGELEN.

Zijn zij niet allen gedienstige geesten, die tot dienst uitgezonden worden, om dergenen wil, die de zaligheid beërven zullen?

HEBR. 1 : 14.

De engelen hebben ten eerste God te *loven;* ze hebben ten tweede voor den naam huns Gods te *strijden;* en in de derde plaats hebben ze hun God te *dienen.* Natuurlijk kan men deze laatste twee niet in volstrekten zin van elkander afscheiden. De *krijg* is zelf een *dienst.* Wie in den strijd meê optrekt, moet *dienen.* Evenmin kan men in zoo volstrekten zin onderscheiden wat de engelen voor God en wat ze voor ons menschen doen. Immers hun strijden voor God wordt telkens een strijden ten behoeve van Gods gunstgenooten. „Des Heeren engel schaart een onverwinbre legermacht rondom hem, die Gods wil betracht." En ook in Psalm 91 strekt de belofte: „Hij zal zijn engelen gebieden, dat ze u op de handen dragen" verder dan den Messias alleen. Wel Hem 't eerst en in hoofdzaak. Maar in en onder en na Hem toch ook zijn verlosten. De onderscheiding tusschen het *loven, strijden* en *dienen,* die we volgen, neme men derhalve gelijk ze bedoeld is, t. w. in het algemeen.

Bij dit *dienen* der engelen rijst nu aanstonds de alles beheerschende vraag, of God de Heere het werk zijner instandhouding en bestiering van heel de schepping, zelf rechtstreeks, of wel door den instrumenteelen dienst van engelen, uitricht. Om hierbij niet in verwarring te geraken, is het intusschen noodig, scherp te onderscheiden tusschen den *gewonen* en den *buitengewonen* dienst der engelen; en bega men niet de fout om uit wat bij dien *buitengewonen* dienst plaats greep, zonder meer, tot het gehalte en den aard van hun *gewonen* dienst te besluiten. *Buitengewoon* hebben de engelen gediend, en zullen ze nogmaals dienen, bij het werk van Gods bijzondere openbaring, waarvoor

nu wel tijdelijk een pauze is ingetreden, maar die toch straks bij de wederkomst des Heeren in nieuwe teekenen en wonderen zal voortvaren; en ook bij die wederkomst van Christus en dat oordeel zullen de engelen nogmaals hun *buitengewonen* dienst waarnemen. Nu is uit den aard der zaak juist die *buitengewone* dienst ons het meest bekend, springt het meest in het oog, en biedt u den meest grijpbaren vorm aan, terwijl ge over hun gewonen en normalen dienst niets anders hebt dan zeer algemeene aanduidingen. Dit nu heeft menigeen verlokt, om zijn denkbeelden over den dienst der engelen schier uitsluitend aan hun *buitengewonen* dienst te ontleenen, en alzoo een voorstelling van den dienst der engelen ingang te doen vinden, die met de ervaring van de geloovigen en met de gewone feiten des levens in strijd is.

Ter voorkoming van zulk een verwarring, en ter afsnijding van al zulk misverstand, houden we daarom beide uit elkaar. De buitengewone dienst der engelen zou niet voorgekomen zijn, indien de zonde niet ware ingetreden, en het Raadsbesluit der Genade niet tegen de zonde gereageerd had. Vandaar dat deze buitengewone dienst van engelen terstond intreedt na den val, toen de Cherub met het lemmet zich bij den ingang van den Hof plaatste, om dien te bewaken. En nu v oorts ziet ge heel de Schrift door de engelen op buitengewone wijze tusschenbeide treden, deels om Gods raad en wil aan te kondigen, deels om de onheilige machten tegen te staan, deels om zijn Christus in zijn volk te eeren en te beschermen. Verdervend treden ze over Sodom en Gomorra op, verdervend over Sanheribs leger, verdervend op Arauna's dorschvloer. Gods wil aankondigend bij Abraham en Jacob, bij Manoach, bij Zacharia, bij Maria, in het visioen van Zacharia en op Pathmos. En reddend en beschermend in de tenten der Patriarchen, als het volk uit Egypte trekt, in de woestijn omdoolt, de wet op Sinaï ontvangt, Kanaän binnentrekt, en met de heidenen worstelt. En geheel deze *buitengewone* engelendienst vindt zijn middelpunt in het dienen van den Christus, wiens komst zij aankondigen, wiens geboorte zij toezingen, dien zij dienen in de woestijn, ondersteunen in Gethsémané, wien zij den steen van het graf afwentelen, bij zijn opvaren ten hemel te gemoet snellen, en dien ze bij zijn wederkomst zullen verzellen. Immers de Zoon des menschen zal verschijnen *met zijne heilige engelen.* En ook in afwachting van dien dag der dagen, hooren we hen in den hemel dankbaar een echo geven op het lied van het Lam dat geslacht is. Deze *buitengewone* dienst der engelen begon in het Paradijs, strekt zich alzoo uit over eeuwen, en zal dan eerst een einde nemen, als de laatste vijand geveld is en God zijn zal „alles in allen". Dien buitengewonen dienst hebben ze vervuld in het Paradijs, bij de Patriarchen en in Palestina, maar ook in Egypte, in Babylon en in Griekenland,

denkelijk ook bij den stokbewaarder te Philippi. Ze hebben dezen buitengewonen dienst meestal vervuld, na *verschenen te zijn,* d. w. z. na een zichtbare, waarneembare gestalte te hebben aangenomen, en die zichtbare gestalte was dan, zooverre we kunnen nagaan, altoos de gestalte van een mensch, zóó zelfs dat de personen aan wie ze verschenen, hen eerst voor een mensch aanzagen. Die verschijningsgestalte schiepen ze natuurlijk zelf niet, maar ontvingen ze te hunner beschikking van Hem, die alleen scheppen kan, en die gestalte bleef hun niet bij, maar loste zich weer op zoodra hun last volvoerd was. Die last bestond de ééne maal in het overbrengen van een *boodschap,* een aankondiging, een aanzegging van Gods raad en wil, zooals aan Abraham de geboorte van Izaäk, aan Maria de geboorte van den Christus werd aangezegd. Een ander maal bestond de last in het oefenen van de *wrake of de straffe Gods,* gelijk toen Sodom verwoest is, de worgengel in Egypte optrad, de pestilentie Jeruzalem sloeg, of ook Sanheribs leger op eenmaal 185.000 gedooden had te beweenen. Weer een ander maal is het een *reddende* last die hun is opgelegd, gelijk de uitleiding van Loth uit Sodom, van de jongelingen uit den brandenden oven, of van Petrus uit den kerker, het laatste tot tweemalen toe. Het is dus niet moeilijk zich van dezen hun buitengewonen dienst een algemeenen indruk te vormen, en er mag bijgevoegd, dat ze dezen dienst niet zonder kennis van zaken verrichten, en niet zonder heilige sympathie uitoefenen. Immers ze zijn zelven begeerig om in te zien in het heil, dat ze aankondigen, en als weer een zondaar bekeerd wordt, gaat er een gejuich op onder de engelen in den hemel. Verder dringen we in dezen buitengewonen dienst dan ook niet door. Een nadere bespreking van elk der gelegenheden waarbij de engelen Gods in dezen buitengewonen dienst optraden, hoort thuis in de *heilige geschiedenis.* Hier kan slechts gewezen worden op het algemeen karakter, dat deze buitengewone dienst dusver gedragen heeft, en nogmaals aan het einde der dagen dragen zal, als de Immanuël met zijne heilige engelen ten gerichte zal verschijnen.

We keeren daarom aanstonds tot den *gewonen* dienst der engelen terug, en herhalen de vraag, of we ons Gods voorzienig bestuur hebben voor te stellen, als gemeenlijk door den instrumenteelen dienst der engelen uitgericht, of wel als buiten hen omgaande en *rechtstreeks* werkende. Ge verstaat welk verschil hier bedoeld wordt. Als God iemand met een ziekte slaat, is het dan alzoo, dat God Almachtig door een woord zijns willens rechtstreeks die ziekte in ons doet opkomen, of wel bezigt Hij alsdan, om die ziekte in ons te werken, den dienst, den instrumenteelen dienst van een engel? En zoo ook wan-

neer God de Heere een reddende, een beschermende daad te onzen behoeve uitricht, doet Hij zulks dan rechtstreeks door het woord zijner kracht, of wel gebruikt Hij dan daarbij een engel als instrument of tusschenschakel? Of, algemeener nog gezegd, als God de Heere, op wat punt ook, het lot der wereld, het lot ook van deze aarde, en op haar het lot van volken en personen bestuurt, regelt en bewerkt, hebben we ons dat dan voor te stellen als rechtstreeks door Gods wil en woord en kracht gewerkt, dan wel als uitgaande van God, maar uitgevoerd door den tusschenin intredenden dienst van zijn engelen? Gemeenlijk stelt men het eerste. Men cijfert den dienst der engelen weg, dringt hen op zijde, en stelt zich alle actie die van God op ons uitgaat, als een *onmiddellijk* uitgaande actie voor. Het is voor ons besef als een bliksem die inslaat en als een stemme Gods die op de wateren is en tot ons weerklinkt uit zijnen donder. Vraagt men nu daarentegen of deze voorstelling metterdaad strookt met wat God de Heere zelf ons in zijn Woord geopenbaard heeft, dan schijnt het moeilijk, om hierop in bevestigenden zin te antwoorden.

Vooreerst toch zou dan de vraag rijzen, waarom God de Heere dan ook in zijn buitengewone werkzaamheden niet evenzoo onmiddellijk was te werk gegaan, en waarom dan bij die buitengewone wonderwerken de tusschenkomst der engelen zoo telkens gebezigd en getoond wordt. Hoe diep ons de indruk van het spreken en handelen van een engel mocht zijn, de indruk zou altoos nóg dieper geweest zijn, indien gelijke stem en daad rechtstreeks van God ware uitgegaan. Ten tweede zien we hoe er in de Heilige Schrift zelve feitelijk onderscheid gemaakt wordt tusschen de rechtstreeksche en de middellijke daad Gods. Op Sinaï, het wordt ons herhaaldelijk op het hart gedrukt, mogen we de stem die sprak, ons niet anders voorstellen, dan als de stem van God zelf. Mozes komt hierop gedurig terug. Geen ander volk was als het volk van Israël, dat de stem van den levenden God uit het midden des vuurs gehoord had. Toen echter had Israël het niet kunnen uithouden, en zelf gebeden, dat God niet meer onmiddellijk, rechtstreeks, maar middellijk tot hen spreken mocht, gelijk dan ook geschied is. Wel hadden ook de engelen dienst gedaan, om de Wet in de hand des Middelaars te bestellen, maar dit mag nooit zóó verklaard, dat het rechtstreeksch spreken van God zelf er door zou worden weggenomen. En evenzoo lezen we na Israëls val in de woestijn, dat de Heere zelf zegt, dat Hij zijn rechtstreeksche tegenwoordigheid uit Israël weg zal nemen, en die instrumenteel door een dienst van engelen zal vervangen. „Ik zelf zal niet meer met u kunnen optrekken, maar Ik zal mijnen

Engel voor uw aangezicht zenden." Dit nu geeft den indruk, dat er tweeërlei mogelijk is, zoowel een *rechtstreeksche* daad van God, als een daad die *instrumenteel* door den dienst van een creatuur gaat, en ook vaak door den dienst van een engel.

Ten derde kan kwalijk ontkend, dat hoe verder we in de kennis der natuur indringen, ons steeds meer blijkt, dat het oorzakelijk verband ook daar doorgaat, waar wij het ternauwernood vermoed hadden. Vooral op medisch gebied is dit steeds duidelijker geworden. Wat een ziekte was, en hoe een ziekte ontstond, begreep men niet. Wel als men kou had gevat of zich gekwetst had; maar niet hoe plotseling cholera, pestilentie, typhus en andere ziekten haar intocht hielden. Men sprak van besmetting, maar beproefde tevergeefs er zich iets bij voor te stellen. Thans echter heeft de microscoop ons in staat gesteld iets dieper en nauwkeuriger waar te nemen, wat er bij zulke ziekten in het menschelijk lichaam plaats grijpt, en heeft men gezien, dat er een soort wezentjes waren, die men dan bacillen of microben noemt, die zich zeer snel vermenigvuldigden, en die met het optreden en verdwijnen van de ziekte verband hielden. Hiermee is men er natuurlijk nog niet, want van waar komen nu deze bacillen, hoe komen ze zoo plotseling op, om dan weer jarenlang weg te blijven, en bovenal wie zendt deze bacillen op den één af, om ze den ander te doen voorbijgaan? Maar toch, al moet achter die bacillen een nog veel dieper oorzaak liggen, toch is onze kennis weer een schrede vooruitgekomen, en heeft getoond, dat al zulke ziekte, die wij *rechtstreeks* poogden te verklaren, metterdaad *middellijk* verklaard moet worden. En dit nu is zoo op elk gebied, zelfs ten opzichte van de verschijnselen die in de lucht voorkomen, zoodat het naspeuren van wind en storm reeds ten deele geslaagd is. Bij den landbouw deed men dezelfde ervaring op; minder goed gewas, mislukte oogst, en zooveel meer, dat men vroeger rechtstreeks verklaarde, blijkt nu tusschenintredende oorzaken te hebben. Zelfs op het gebied van het zieleleven komt men al meer tot de overtuiging, dat én het lichaam én de nawerking uit vroegere geslachten op den geestelijken toestand van wie nu leven inwerken, ja, dat voortgezet zielkundig onderzoek, ons almeer de waarheid zal bevestigen, dat de Arminiaansche voorstelling, alsof de ziel een vermogen zonder oorzakelijk verband ware, eenvoudig op onkunde en inbeelding berust. Schier op elk gebied, omhoog en omlaag, in het grof stoffelijke en in het fijn geestelijke, blijkt het almeer, dat er geval noch toeval, fortuin noch geluk bestaat, maar dat het alles zich beweegt naar raderen en veeren, die bewogen worden door vaste krachten, gestuurd en beheerscht naar het systematisch beleid van Hem, dien we als onzen Vader in de hemelen aanbidden.

Reeds op deze drie gronden zouden we er daarom toe neigen, om meer dan dusver zekere plaats in te ruimen aan de voorstelling, dat het Voorzienig bestuur van den Heere onzen God niet met gewelddadige sprongen of reuzenschreden noch ook evenals in de Schepping onmiddellijk en rechtstreeks werkt, maar trilt langs geleidingen in het creatuurlijke, die zich van hooger naar lager toe bewegen, en waarbij alzoo ook de engelen een instrumenteelen dienst vervullen. En hier komt nu bij, dat de Heilige Schrift ons althans enkele uitspraken van meer algemeen karakter voorlegt, die deze voorstelling eer bevestigen, dan veroordeelen. Tot deze uitspraken behoort allereerst, wat in Hebr. 1 : 14 gezegd wordt, „dat de engelen tot dienst bestemde geesten zijn, die uit worden gezonden om dergenen wil, die de zaligheid beërven zullen". Dit te beperken tot die enkele uitverkorenen, aan wie een engel verschenen is, gaat niet aan, en doet aan het woord van den apostel geweld aan. Alles te zaam genomen zijn er nog geen vijftig personen, aan wie persoonlijk zulk een engelverschijning, in verband met hun zaligheid, verschenen is, en hoe zou men dan zeggen kunnen, dat *de* engelen uit worden gezonden om *dergenen* wil die de zaligheid beërven zullen? Dit zeggen is gansch algemeen en moet dus ook algemeen verstaan worden. Ongetwijfeld ligt hier dus in opgesloten dat er niet één uitverkorene is, die de zaligheid beërven zal, zonder dat bij dit werk der genade de dienst van engelen gebezigd wordt. Hetzij dan zulk een uitverkorene sterft oud en wel bedaagd zijnde, of reeds van de wieg het oogelijn voor het levenslicht sluit, zoomin in het ééne als in het andere geval kan de dienst van engelen geloochend worden.

Van een algemeene strekking is evenzeer wat onze Heiland zegt, dat de „engelen van de kinderkens altijd zien het aangezicht van zijnen Vader die in de hemelen is". Dat zeer bepaaldelijk de engelen van de kinderkens, *die zalig worden*, bedoeld zijn, blijkt uit het verband. Er is sprake van „de kleinen". En met het oog op deze kleinen zegt Jezus nu: „Ziet toe, dat gij niet een van deze kleinen veracht, want ik zeg u, dat *hunne* engelen altijd zien," enz. Jezus stelt dus zeker persoonlijk verband tusschen deze engelen en die kleinen, en duidt ze daarom als de engelen dezer kleinen aan. In verband nu met Hebr. 1 : 14 wijst dit er op, dat de engelen die voor Gods troon staan zekere gestadige bemoeienis hebben met de uitverkorenen op aarde, ook al zijn ze nog tot de kleinen te rekenen. Dit is op zichzelf nog volstrekt niet de leer van een beschermengel. Daaronder toch verstaat men een engel die het bijzonderlijk voor ons opneemt en *bij God voor ons zorgt;* terwijl in Matth. 18 : 10 veeleer geleerd wordt, dat *God zelf* voor zijn uitverkorenen zorgt *door* een engel. We ontkennen daarom niet, dat er ook in

den hemel onder Gods engelen *verdeeling van arbeid* is. Eer zou het tegendeel ondenkbaar zijn, en de beeldspraak van slagorde, legerschare, enz., die gedurig voorkomt, wijst allerminst op een chaotische verwarring. Men zal dus zeer zeker wel hebben aan te nemen, dat de dienst der engelen ten opzichte van de uitverkorenen, en ook van de kleinen onder hen, geregeld, verdeeld en geordend is, zoodat niet alle engelen tegelijk voor allen, maar een bepaalde engel voor een aangewezen persoon te zorgen heeft, hetzij duurzaam, hetzij tijdelijk. Maar ook bij dezen persoonlijken dienst, dien ze aan Gods uitverkorenen bewijzen, zijn het niet de engelen die dit uit eigen keuze, uit eigen beweging, uit eigen sympathie doen, en die nu voor ons optreden, om onze zaak bij God voor te staan; maar is het omgekeerd onze Vader in den hemel zelf, die één engel of meerdere engelen in dienst stelt, ons toebeschikt, en hun gelast dat ze op deze en die wijze ons dienen zullen. Slechts zij hierbij opgemerkt, dat deze dienst der engelen geen dienst als van machinale knechten is, maar veeleer de dienst van hooge, goddelijke ambtenaren, die met eigen besef op onze nooden ingaan, en ze zelven op het hart dragen. Vandaar dat de engelen dan ook gezegd worden voor de menschen te bidden. In Zach. 1 : 12 is het een uitgezonden engel die voor Jeruzalem bidt, dat God zich over de heilige stad mocht ontfermen. En in Openb. 8 : 2 en 3 is het een engel die de gebeden der heiligen voor God draagt. Al is het toch zoo, dat in Zach. 1 : 12 de „engel des Heeren" bidt, en met dit bidden alzoo in de voorbede van Messias kan doen invloeien, toch blijkt uit hun juichen, als er een zondaar bekeerd wordt, genoegzaam, dat ze allerminst werktuiglijk dienen, maar met hun hart er bij zijn, en de nooden van Gods uitverkorenen zelf in hun geestelijk besef opnemen.

Voeg hier nu in de laatste plaats nog bij de zoo verrassende uitspraak van Jezus in Luk. 16 : 22, dat de arme Lazarus, toen hij stierf, *van de engelen Gods* gedragen werd *in Abrahams schoot*, en ge kunt niet ontkomen aan de erkentenis, dat de Heilige Schrift wel terdege een gestadige en tot het einde toe doorgaande, bemoeienis van Gods engelen, en dan natuurlijk van bepaalde engelen, met Gods uitverkorenen leert. Immers Jezus vlecht dien trek in een gelijkenis, in wier voorstelling Hij geheel vrij was. Hij vlecht er dien trek in, zonder dat iets er toe dwong. Te zeggen dat ook Lazarus stierf, ware op zich zelf voor het verhaal voldoende geweest. Maar zie, ons ter bemoediging en ter vertroosting ook in ons sterven, zegt de Heiland er nu geheel eigener beweging bij, dat de engelen Gods ook in ons sterven bij ons zijn, en na ons sterven, Gods uitverkorenen als in triomf ten hemel indragen. Niet natuurlijk alsof ze dan een zichtbare gestalte aannamen. Ze zijn en blijven *geesten*. Maar als geesten

zijn ze dan toch in het sterven den geest van Gods kind nabij, komen hem tegemoet bij zijn ingang in het Vaderhuis, en voeren hem Gods hemel binnen.

Over den *gewonen* dienst der engelen bij Gods uitverkorenen kan alzoo moeilijk verschil van gevoelen bestaan; de Schrift spreekt hier duidelijk. Niet juist van *een engel* die apart voor u zou zijn, alsof de overige engelen u niet aangingen. Niet *één engel* haalt u bij uw sterven af, maar *vele* engelen. Niet één engel heeft gejuicht, toen ge u eindelijk bekeerd hebt, maar meerdere engelen. En evenmin kunnen we zeggen, dat de bepaalde engelen die ons bijstaan, altoos *dezelfde* engelen zijn. Daarin blijft God de Heere vrij. Hij kan bij u of bij mij altoos dezelfde engelen, Hij kan ook bij afwisseling, naar den aard van onze nooden, andere engelen bezigen, mits het feit maar vaststa, en niet ontkend worde, dat God de Heere zijn genadewerkingen aan zijn uitverkorenen zóó inricht, dat de dienst zijner engelen, en dan natuurlijk van bepaald aangewezen engelen, hierbij voorkomt. In ons laatste artikel zal nog nader blijken, hoe dit in verband staat met den dienst dien Satans engelen verrichten ter onzer verleiding en verzoeking en om onze zielen te moorden als we uitglijden. Thans stippen we dit slechts aan. Er alleen aan toevoegende, hoe uiteraard deze dienst der engelen, zoowel op ons *lichamelijk* leven als op ons zielsleven betrekking heeft. Al is en blijft toch de engel een *geest*, dit belet hem even weinig ook op ons lichaam in te werken, als *onze ziel*, omdat ze geest is, deswege niet *door den wil* onze spieren en zenuwen zou kunnen beheerschen.

Komt men nu echter tot de laatste vraag, die vooral den laatsten tijd veel verhandeld is, of namelijk deze dienst der engelen zich uitsluitend tot de uitverkorenen bepaalt, en dus geen betrekking zou hebben op andere menschen, noch ook op de krachten en elementen der natuur, dan neigen we er sterk toe, om *tegen* deze *uitsluitende* voorstelling te kiezen, al geven we volgaarne toe, dat deze dienst der engelen alleen ten opzichte van Gods uitverkorenen dit bepaalde en teedere karakter draagt. Niet dan zeer schuchterlijk spreken we ons hierover uit, overmits de Heilige Schrift dit vraagstuk niet bepaaldelijk aanroert, en toch is het op de Schrift alleen, dat onze kennis ten deze rust. Was toch de dienst der engelen uitsluitend tot de zaliging der uitverkorenen bepaald, dan zou het engelenheir, stel de mensch ware *niet* gevallen, *geen dienst* gehad hebben, en als eens de zaliging der uitverkorenen voltooid zal zijn, *geén dienst* meer hebben. En dit nu is ondenkbaar. Zulk een wereld van heilige wezens is niet in het leven geroepen zonder een heerlijke, altijd voortgaande

levenstaak. Waar ten andere dit nog bijkomt, dat de dienst der engelen bij Gods uitverkorenen uiteraard met het leven met andere menschen, en met hun leven in de natuur saamhangt. Ware alzoo de dienst der engelen van het leven der overige menschen en van het leven der natuur en der elementen afgesloten, zoo zouden ze ook hun dienst bij de uitverkorenen niet volbrengen kunnen. Op deze gronden staat het voor ons vast, dat de instrumenteele dienst der engelen in het Voorzienigheidsbestuur zich naar *alle* deelen der schepping uitstrekt, al vermeten we ons niet te zeggen, of dit, na afloop der schepping, allerwegen en altoos zoo is, en veel min nog om de wijze te bepalen, waarop deze instrumenteele dienst der engelen plaats grijpt. Waar de Schrift zwijgt, zwijgen ook wij.

XXXVI.

DE BEZIGHEID DER GEVALLEN ENGELEN.

Want wij hebben den strijd niet tegen het vleesch en bloed, maar tegen de overheden, tegen de machten, tegen de geweldhebbers der wereld, der duisternis dezer eeuw, tegen de geestelijke boosheden in de lucht.

EFEZE 6 : 12.

Belijden we dat de *goede* engelen, 1°. den Heere der heirscharen *loven*, 2°. *voor* Hem *strijden*, en 3°. Hem *dienen*, dan volgt hier vanzelf uit, dat, bij tegenstelling, de *kwade* engelen 1°. Gods majesteit *lasteren*, 2°. *tegen* Hem strijden, en 3°. zijn Goddelijk werk pogen te *verderven*. Altoos naar den stelregel, die geheel onze toelichting over de engelen beheerscht heeft, dat *goede* en *kwade* engelen naar hun wezen één zijn; dat beiden over gelijke krachten beschikken; en dat het verschil alleen maar is, dat de goede engelen deze krachten *tot Godes eere* besteden, terwijl de kwade engelen die *tegen hun Maker* keeren. Hoe volstrekt ook in *natuur* verdorven, is en blijft toch ook Satan, gelijk onze vaderen erkenden, in zijn wezen, als schepsel Gods, of gelijk zij het in het Latijn noemden, *quod ad entitatem*, goed. Plaatst ge in uw gedachten een heerlijken engel als Gabriël tegenover dien anderen engel, dien wij *den Duivel* noemen, dan zouden ze als twee druppelen water op elkander gelijken, en alleen in beider verhouding tegenover het Eeuwige Wezen, zoudt ge het onderscheid en de tegenstelling vinden. *Vriend* Gods of *vijand* Gods maakt hier al het verschil.

Dit nu ontslaat ons van de moeite om tegenover de drieledige roeping der engelen, die in het *loven*, *strijden* en *dienen* bestaat, nogmaals afzonderlijk de drieërlei bezigheid der duivelen, t. w. hun *God lasteren*, hun *krijg* tegen God en hun *verderven van Gods werk* over te stellen. Over hun God lasteren spraken we reeds aan het slot van

het 33ste artikel. Hun *krijgen* tegen God vereischt allerminst breede toelichting. En ook over hun *verderven van het werk Gods* kunnen we met een kort woord volstaan.

Hun *krijgen* met de heirscharen der goede engelen moet uiteraard op gelijke wijze verklaard, als het strijd voeren der *goede* engelen. Het is een strijd die van *geest* tegen *geest* gevoerd wordt, zonder tusschenkomende stoffelijkheid of lichamelijkheid; gestreden met enkel *geestelijke* wapenen, en met geen ander dan een *geestelijk* resultaat. Het is een rustelooze worsteling tusschen die engelen die van God afvielen, tegen die andere die God trouw bleven; om te beslissen wie de sterkste is; en aan den sterkste het veld schoon te laten. Het is een krijg, dien zij niet kunnen laten, overmits de macht en de majesteit des Heeren HEEREN hun *de* doorn in het oog is. En eveneens een krijg, waarvan de goede engelen niet kunnen afzien, naardien de booze geestenwereld niet in ruste mag voortbestaan. De *Waarheid* woont niet rustig naast de *Leugen,* maar bestrijdt haar tot deze ontzield en machteloos nederligt. Dat nu deze krijg van de zijde der gevallen engelen zich ook tegen den *Christus* en zijn *rijk* en zijn *volk* keert, geschiedt niet op zichzelf uit haat tegen de kinderen der menschen, maar uitsluitend omdat de Christus en zijn rijk en zijn volk *de zake Gods* voorstaat, en op de *verheerlijking* van God uitloopt. Satan keert zich altoos rechtstreeks en regelrecht tegen God als God, en alle overig strijdvoeren is voortaan Satan aan dit ééne schrikkelijke doeleinde: *de vernietiging van Gods naam en glorie,* ondergeschikt. Daarom nu keert zich de eigenlijke krijg der booze engelen uitsluitend tegen de goede engelen. In deze zien zij de trouweloozen, die op het oogenblik van den afval niet mee wilden doen. Hadden deze maar meegedaan, dan ware huns erachtens de zake Gods verloren geweest. In hen schuilt dus het eigenlijke kwaad. Tegen hen keert zich daarom hun haat en woede. En niet de poging om de menschen te verderven, maar die strijd van *booze* tegen *goede* engelen is in den krijg des hemels, als we ons zoo mogen uitdrukken, hoofdzaak.

Het kwaad, dat de duivelen op aarde en onder de kinderen der menschen aanrichten, valt daarom onder een ander gezichtspunt, en staat niet tegenover het *krijgvoeren,* maar tegenover het *dienen* der goede engelen. Tegenover *dienen* staat *heerschen,* tegenover een dienen in *ootmoed* het willen heerschen in *hoovaardij.* En dit nu is het, wat Satan met zijn engelen op aarde bedoelt. Zijn doel is niet, ons menschen te bestrijden, maar ons voor zich te winnen, opdat hij over ons beschikke en zijn heerschappij vestige in ons hart en in onze natuur en in onze menschenwereld. Ook tegen den Christus,

naar zijn menschelijke natuur, begon Satan niet met krijg te voeren. Integendeel treedt hij Jezus vriendelijk tegemoet, poogt hem te winnen, en belooft hem, niet als list, maar in der waarheid, de heerschappij over alle koninkrijken der wereld, mits op deze ééne voorwaarde, dat Jezus *hem als leenheer* en als *overste der wereld* erkennen zal. Eerst van het oogenblik af, dat hij op de onoverwinbaarheid van Jezus' zielsstand stuit, keert hij zich als vijand tegen Hem, en om zijnentwil, als vijand ook tegen zijn volk en zijn rijk. Dit alles nu is het tegendeel van het *dienen* der goede engelen. Die goede engelen stellen zich Gode ten dienst om de zake Gods te bevorderen, terwijl deze booze engelen zich ten dienste van Satan stellen, om de zake Gods te verderven, en de zake van den Duivel te doen triomfeeren. Hierin ligt der booze engelen gestadige werkzaamheid. Daarin zijn ze al den dag en al den nacht bezig. Het is het jagen naar dat nimmer te bereiken doel, dat hun nimmer rust gunt.

In deze hun bezigheid nu zijn ze er gestadig op uit, om *ten eerste* al Gods uitverkorenen te belagen, te bedreigen, te blinddoeken, te verontrusten en zoo te verleiden, dat de verleiding ten slotte in verzoeking overgaat. Ze vermeerderen dien arbeid ten verderve, naarmate zulk een uitverkorene een man of vrouw van meer talent, van hooger beteekenis, van meer gewicht is. Als de wespen knagen ze bij voorkeur aan de eelste vrucht. En ze doen dit door op geestelijke wijze in te werken op hun zinnen, op hun verbeelding, op hun gedachten, op hun neigingen, op hun hartstochten, soms zelfs door inwerping of influistering van onheilige gedachten, tot in hun gebed toe. Ongeveer zooals de ééne mensch den anderen hypnotiseert of biologeert, zóó omspinnen ook zij den geest van Gods uitverkorenen, en kinderen Gods die de gemeenschap met hun Heiland verzaken en de gemeenschap der heiligen niet zoeken, vallen maar al te vaak in hun strik. — *Ten tweede* zijn zij gestadig bezig, om dat deel der menschheid, dat niet voor Christus koos, maar nog altoos tegen Hem overstaat, bondgenootschappelijk tegen den Christus te harden, hen in het kwade te stijven, elke propaganda onder hen voor Jezus' naam te verijdelen en hen aldus zóózeer in zinnendienst en hoovaardij te bedwelmen, dat elk uitzicht op hun toebrenging tot den Middelaar Gods en der menschen verdonkerd, zoo niet afgesneden wordt. — *Ten derde* werken ze behalve op de *personen* ook in op het organisch verband, waarin die personen leven, t. w. op het *gezin,* op de *geslachten,* op de *volken* en *natiën,* en op den *geest* die deze geslachten en volken bezielt en drijft. — *Ten vierde* werken ze in op de *instellingen,* corporatiën, gewoonten, zeden en manieren, die in een land of volk het leven beheerschen. — *Ten vijfde* richten ze hun aanval rechtstreeks op de *kerk van Christus,* om deze te doen ontaarden, te vervalschen,

te doen verbasteren, in een schijnkerk, valsche kerk of tegenkerk om te zetten, en in verband hiermede tegen alle bezigheid, die in verband met de kerk van Christus, op het gebied van zending, school of evangelisatie optreedt. — En *ten zesde* eindelijk richten ze hun werkzaamheid op die algemeene geesteskringen, die van zoo onmetelijken invloed zijn op de ontwikkeling van ons menschelijk leven, t. w. op de publieke opinie, op de mode, op den tijdgeest, op de heerschende begrippen, en in verband hiermee op de ontwikkeling van wetenschap en kunst. In het kort kan men dus zeggen, dat hun werkzaamheid *geheel het terrein* van ons menschelijk leven omvat. Heel dit leven der menschheid, in al zijn geslachten en gedachten, pogen de duivelen aan God te ontrooven, en voor den Satan te winnen, opdat tegelijk *tweeërlei* doel bereikt worde, én dat het *rijk Gods* worde tegengestaan én dat het *rijk van Satan* worde bevorderd.

Dat de booze engelen deze hun werkzaamheid niet tot het terrein van het *geestelijk* leven der menschen beperken, maar ook op de stof en op het lichaam pogen in te werken, kan door wie aan de Heilige Schrift vasthoudt, kwalijk worden geloochend. Reeds de *bezetenen* wijzen hier de zaak uit. In deze personen toch hebben we, naar luid van het duidelijke Schriftverhaal, menschen voor ons, in wier wezen één of meer booze engelen, demonen genoemd, inslopen; welke demonen uit hun binnenste uit dan derwijs overweldigend ook op hun lichaam werkten, dat ze stom werden, of duivelentaal spraken, of schuimbekten in razernij. Nu heeft men natuurlijk ook hier, evenals bij de goede engelen, wel te onderscheiden tusschen hetgeen gebeurd is in die *buitengewone* tijden, toen God de Heere zijn heil openbaarde en in de wereld inbracht, en die *gewone* tijden, als waarin wij nu leven, nu de ons gegeven openbaring rustig doorgist. Men mist dus elk recht, om uit het feit dat het Hoofd der booze engelen, waarschijnlijk in menschengedaante, aan Jezus in de woestijn verschenen is, af te leiden, dat derhalve de Satan ook thans lichamelijk verschijnt. Satan *kan* dit niet doen, tenzij God er hem het lichaam tijdelijk voor verleent. En nu zegt de Schrift ons wel, dat ook in het laatste der dagen weder zulk een openbaring van Satan in zichtbare gestalte te wachten staat, maar zij geeft geen enkelen grond voor het vermoeden, dat Satan ook thans alzoo zou kunnen verschijnen. Al wat daarvan verhaald is, zelfs met opzicht tot Luther, moet daarom beschouwd worden, als vrucht der verbeelding; iets wat nader blijkt uit de zonderlinge gestalten waarin men Satan dan beschreef, met horens, staart en bokspooten. Dit alles is phantasie, en veeleer in strijd met wat de Heilige Schrift ons over dit *zwarte deel* der engelenwereld geopenbaard

heeft. Maar hieruit volgt allerminst, dat daarom aan de booze geesten de macht ontbreken zou, om ook op stoffelijke dingen in te werken, natuurlijk altoos voor zoover God dit wil, bedoelt en toelaat. Gelijk onze ziel in staat is rechtstreeks op de stof van ons lichaam te werken, zoo ook kunnen die geestelijke wezens, die wij engelen noemen, rechtstreeks op de stof, op stoffelijke dingen inwerken, gelijk dit in de bezetenen zoo sprekend uitkomt. Wie de Evangeliën leest, en nauwkeurig verzamelt wat daarin omtrent de bezetenen geboekt staat, en niet ongeloovig maar geloovig is, ziet en tast op de meest overtuigende wijze, dat wel terdege aan deze demonen de macht gegeven was, om *ook op het lichaam*, en dus op de stof en op de organen van hun slachtoffers in te werken. Over de „bezetenen" hier breeder, laat staan in al den omvang van het onderwerp, te handelen, ligt geheel buiten het bestek van deze artikelen. Zulks zou een afzonderlijke behandeling eischen. Genoeg daarom, zoo maar vaststaat, dat het breed verhaal van deze bezetenen ons de mogelijkheid, dat een demon op de stof inwerkt, ten volle waarborgt. Dit blijkt ten overvloede ook daaruit, dat Satan genoemd wordt degene *die het geweld des doods had* (Hebr. 2 : 14). Het sterven toch is een verbreking van den band die ziel en lichaam verbindt, en is zonder invloed op het lichaam ondenkbaar.

Daarmee is nog geenszins beweerd, dat verschijnselen als zich destijds in de bezetenen vertoonden, regelmatig ook nu nog in die mate en in zulk een graad voorkomen. Immers als de goede engelen in de dagen dat de Zone Gods op aarde verkeerde, zoo telkens als lijfwacht van den Heilige verschijnen, laat het zich zeer wel begrijpen dat Satan destijds door buitengemeene krachtsopenbaring op buitengewone wijze getracht heeft, de komst van den Middelaar te verijdelen. Actie werkt reactie, ook in gelijkheid van maat en graad. Maar wel geprotesteerd tegen hen, die hetgeen omtrent de bezetenen verhaald wordt, als gewone krankzinnigheid of vallende ziekte pogen te verklaren. Al ontkennen we toch niet dat de verschijnselen dezer ziekten niet geringe gelijkheid met de verschijnselen der bezetenen vertoonen, toch blijft tusschen beiden dit groot verschil bestaan, dat deze demonen den Christus beleden, toen nog niemand Hem beleed, en dat ze uitvoeren niet doordat men deze ongelukkigen in een krankzinnigengesticht bracht, maar door vasten en bidden; *en dan ook dat Jezus ze op zijn machtwoord uitdreef*. Beide reeksen verschijnselen staan dus zoo naast en tegenover elkander, dat 1°. bij de bezetenen zich niet enkel teekenen van woede en razernij, maar ook van kennisse van den Messias vertoonden toen in Israël nog niemand Hem kende; („Ik weet wie gij zijt, en gij zijt gekomen om mij te pijnigen"); dat 2°. deze bezetenen niet medisch behandeld werden, maar dat ze genezen zijn door een geestelijke daad en dat Jezus er ons een geestelijke verklaring

van geeft. Terwijl omgekeerd bij onze krankzinnigen wel soortgelijke teekenen van razernij voorkomen, maar *zonder* dat het religieuse leven eenige nieuwe, eigen, oorspronkelijke kennisse verraadt; *zonder* dat ze op het geestelijk machtwoord, door vasten en bidden genezen worden; en zoo dat we wel een medisch advies maar geen geestelijk oordeel van Jezus over hun toestand hebben. Ook al gaan we dus geheel mede met die geneeskundigen, die ons in het bloed, in het zieleleven, en bij name in de hersenen de oorzaak voor den waanzin pogen aan te wijzen, toch is hiermede nog niets gevorderd, dan dat men de stoffelijke sporen van waanzin zoover mogelijk vervolgd heeft, met het doel, om door inwerking op die stoffelijke symptomen verzachting of verbetering aan te brengen. Maar hieruit volgt nog geenszins, dat achter die stoffelijke symptonen niet ook een psychisch lijden schuilt, en dat in dat psychisch lijden niet een demonische, geestelijke macht kan werken. Ja zelfs niet, dat zulk een demonische, geestelijke macht niet ook kan inwerken op de stoffelijke symptomen, zoo van deze als van andere ziekten. Verzekeren kunnen we hier niets; want wat niet geopenbaard is, blijve voor ons in het duister schuilen. Slechts teekenen we protest aan tegen elke verklaring, alsof de stof en de werking der stof hier alles ware. Vooreerst telt bij de verklaring van de lichamelijke verschijnselen ook ons eigen zielsleven mede. En dat behalve ons eigen zielsleven, ook invloeden van andere geesten op onze personen meetellen kunnen, dat zeggen we op grond van wat Jezus van de bezetenen verklaarde, als ook op grond van het feit, dat telkens weer het verschijnsel zich vertoont van zekere categorie van ziekten, die zonder medische hulp, door geestelijke middelen, soms plotseling, tot stuiting komen. Dit te overdrijven, en nu de genezing door het gebed *in de plaats* van de medische kunst te willen stellen, is natuurlijk ongerijmd. Maar het feit dat er ook achter het krankheidsleven meer schuilt dan langs stoffelijken weg te constateeren is, mag daarom niet weggecijferd, en met name de verzorging van krankzinnigen van Christelijke zijde ondernomen, heeft ongetwijfeld de roeping, om op dit onzekere terrein meer te ontdekken en andere krachten te laten werken, dan de medische wetenschap, die te zeer in het stoffelijke opgaat, dit vermag.

In verband hiermede mag een kort woord over de dusgenaamde *Heksen*processen hier niet achterwege blijven. Thans verneemt men hier weinig meer van, maar tot op de tweede helft der achttiende eeuw was de strijd tegen de heksen nog een levensquaestie. In den tijd kort vóór en in de anderhalve eeuw na de Hervorming zijn er stellig

niet minder dan honderdduizend personen op grond van behekstheid, ter dood gebracht. En wie de historie dier eeuwen, ook van de zijde van het *Occultisme,* gelijk men het noemt, nagaat, kan zich overtuigen, dat hetgeen waar we nu den spot mee drijven, destijds een vreeselijke macht in het leven was. Dit heksenwezen bestond hierin, dat men zich voorstelde hoe de Duivel sommige personen, en met name oude vrouwen, of eenigszins geteekende personen, soms ook jonge kinderen, derwijs in zijn macht wist te krijgen, dat ze zich aan hem overgaven, om voortaan zijn instrument te worden, en als zijn instrumenten allerlei geestelijke en stoffelijke schade aan te richten. Wat hierin nawerkte was het in Noord-Europa pas ten onder gebrachte Heidendom, met name in zijn Germaanschen vorm. Groote landstreken in Europa waren, toen de Hervorming uitbrak, nog pas voor kort dusgenaamd gekerstend, en deze kerstening was soms zoo ruw en wild toegegaan, dat ze weinig anders had gedaan, dan met geweld den heidenschen eeredienst uitroeien. Dit had ten gevolge, dat de oude heidensche mysteriën en tooverij zich in het verborgene terugtrokken, en zich als een duivelen- en demonendienst tegen den dienst van God en zijn Christus overstelden. Daar nu ook de Christelijke kerk toch steeds beleed, dat de demonen feitelijk bestaan en werken, en in de afgoden en de afgoderij hun macht openbaarden, werd de realiteit van deze booze actie *beiderzijds* erkend. Eenerzijds door de bijgeloovige menigte, die in haar hart nog heidensch was, en anderzijds door de kerk, die begreep dat dit booze wezen moest worden te keer gegaan. Dit leidde er toe, dat de toenmaals nog geheel onder Romes hiërarchie beslotene kerk steeds krachtiger maatregelen nam, om dit kwaad te bezweren, tot eindelijk paus Innocentius VIII in de Bul *Summis desiderantes,* van 3 Dec. 1484, den geheelen strijd tusschen dit heidensche wezen en de Christelijke kerk in scherpe formule bracht, en de inquisitie regelde om dit booze wezen te bestrijden. Onder den invloed der geestelijkheid heeft toen ook de Overheid zich allengs met de zaak gemoeid. Na de Hervorming vooral heeft de kerk deze aangelegenheid geheel aan den aardschen rechter in handen gegeven, en toen nu, ten gevolge van de verwildering, die de Dertigjarige oorlog in Duitschland aanbracht, het heidensche wezen nogmaals krachtig opflikkerde, is deze Hekserij derwijs machtig toegenomen, dat geheel de volksgeest onder den indruk er van geraakte, en dat alle kerkelijke en wereldlijke macht zich heeft opgemaakt, om dit booze wezen te keer te gaan. Ook onze Gereformeerde kerken hebben op grond van Gods Woord erkend, dat al zulke toovenarij en superstitie, die de heidensche volken in onderscheiding van Israël kenmerkte, tot den aard der heidensche volken behoorde, en in prikkeling van demonische machten haar

oorsprong en kracht had, en dienvolgens o.a. in het Formulier van het heilig Avondmaal van den Disch des Nieuwen Verbonds zeer gestrengelijk uitgesloten, al wie op eenigerlei wijze aan dat booze wezen deel had, of er zich door verleiden liet.

Dat nu destijds dit demonisch-heidensch wezen juist den vorm van *Hekserij* aannam, had zijn oorsprong in het bijgeloof der oude Germaansche volken, die bij hun heidenschen eeredienst ook priesteressen hadden, en in verband met deze priesteressen, allerlei vrouwelijke verschijningen, die geacht werden geheimzinnige krachten te bezitten, om te genezen of te verderven. De „Walkyren", de dusgenaamde „Witte vrouwen" en zooveel meer waren alle openbaringen van hetzelfde verschijnsel. Deze vrouwen waren destijds deels ten goede, deels ten kwade werkzaam, door middel van geheimzinnige dranken of spijzen die ze bereidden, door tooverspreuken waarvan zij alleen het geheim bezaten, door het uitreiken van amuletten en zooveel meer. Veelal waren ze tegelijk toovenaressen en waarzegsters; trokken zich niet zelden in eenzame bosschen terug, waar men ze opzocht; en oefenden op die wijs in breeden kring een geheimzinnige macht uit. Toen nu de landen, waarin deze geestelijk geheimzinnige macht der vrouw gewerkt had, tot Christus bekeerd werden, verdween dit verschijnsel uit de steden, maar trok zich op het platteland, vooral in bergachtige en boschrijke streken terug; verloor allengs zoo meer geheel haar ten deele weldadig, genezend en zegenend karakter, en wierd ten slotte een uitsluitend *verdervende, onheilige* macht, die vijandig tegen de Christelijke kerk overstond, uit het geheimzinnige naar allerlei booze zonde en misdaad overleidde, en ten slotte evenzeer een anti-*Christelijke* als anti-*sociale* macht in het leven werd. Had men nu de personen die zich hiervoor lieten vinden maar aan zekere vaste kenteekenen kunnen herkennen, zoo ware nog veel onheil voorkomen. Maar dat juist kon men niet. Deze toovenaressen hielden zich schuil en dreven haar kwaad opzet in het verborgene. Dit nu wekte onder de bevolking zeker angstgevoel. Men kwam almeer onder den indruk, dat er een booze, duivelsche samenzwering tegen de Christenheid bestond, en allerlei ongeval en leed schreef men aan de werking dier booze macht toe. Bijna geen ongeval kon voorkomen, of men vermoedde alras, dat dit door een dier heksen getooverd was. En nu ging men aan het zoeken, waar die heksen toch schuilen mochten. Men zag rond, men loerde, en een ieder „die vreemd deed" en aan wie men iets „vreemds" zag, kwam al spoedig in verdenking. Wie verdacht werd werd gevangen genomen, of soms ook dadelijk door het volk doodgeslagen. De gevangen personen legde men op de

pijnbank tot ze bekenden. Ten slotte deden dit schier allen. En op die afgedwongen bekentenis werden ze dan tot den vuurdood veroordeeld. Ook paste men wel de *waterproef* toe, zoodat elk persoon die niet zonk, maar drijven bleef, voor behekst werd gehouden. Of ook de *weegproef*, zoodat voor behekst gold al wie onder zeker verondersteld gewicht bleef.

Eerst in de tweede helft der achttiende eeuw is dit kwaad bezworen, en daarna zoogoed als geheel uitgeroeid. En vraagt men nu, of alle deze gedooden onschuldig waren, dan moet zeer zeker, met droefheid en ergernis beleden, dat eene het spoor bijster geraakte gerechtigheid haar gerechtelijk vermoorden bij tienduizenden heeft geteld. Maar van den anderen kant dient evenzeer erkend, dat wel terdege in die dagen allerlei personen nog den ouden Heidenschen geest aankleefden, zich uit vijandschap tegenover Christus aan het booze, demonische wezen van den Satan overgaven, en in dien boos geworden zin allerlei gruwelen bedreven, gruwelen van ontucht, bloedzonde, vergiftiging, bederving van anderer goed en bloedvergieting. Niet tegen een denkbeeldige, maar tegen een wezenlijk onheilige macht is de strijd destijds aangebonden, en de fout was alleen, dat de aardsche rechter in stede van alleen die gruwelen te straffen en het bewijs van schuld formeel te leveren, ook de *geestelijke* boosheid wilde vonnissen, iets wat ze niet kon, en het bewijs door de pijnbank poogde te leveren, wat ze niet mag. Vooral ten plattelande zal men daarom wel doen, met in de prediking en door huisbezoek de verschijnselen van al zulk bijgeloof, superstitie en toovenarij, langs geestelijken weg, met tak en wortel uit te roeien. De demonische macht is geen schijn maar *werkelijkheid*. En als het deze demonische macht ook maar even gelukt, om zich weer in de volksopinie te nestelen, loopen we gevaar, dat heel dit booze wezen, zij het ook in gewijzigden vorm, terugkeerde, en nogmaals de volkeren tot afval van den eenig waren God en tot een zich verkoopen aan de macht van Satan verleide.

INHOUD.

		Bladz.
I.	HET BESTAAN VAN ENGELEN	5
II.	DE ENGELEN IN VERGETELHEID	12
III.	GEEN ENGELENAANBIDDING	20
IV.	HULDE BIJ ENGELENVERSCHIJNING	28
V.	ENGELENVERSCHIJNING GEBONDEN AAN DE BIJZONDERE OPENBARING	37
VI.	GEEN PERSOONLIJKE VERHOUDING TOT DE ENGELEN	45
VII.	VAN DE NATUUR DER ENGELEN	53
VIII.	DE ZONEN GODS IN GENESIS 6	61
IX.	SETHIETEN EN KAÏNIETEN	68
X.	DE DOCHTEREN DER MENSCHEN	75
XI.	ONLICHAMELIJK	82
XII.	GEESTELIJKE WEZENS	89
XIII.	DIENENDE GEESTEN	96
XIV.	WEZEN EN PERSOONLIJKHEID	104
XV.	GEEN PERSOONLIJK PROCES	111
XVI.	DER ENGELEN ZEDELIJKE GEAARDHEID	119
XVII.	DE KENNISSE DER ENGELEN	126
XVIII.	DE WERELD DER ENGELEN	134
XIX.	CHERUBIJNEN EN SERAFS	142
XX.	TRONEN EN OVERHEDEN	150
XXI.	WOONSTEDE DES ENGELS	158
XXII.	DE ENGELEN EN DE CHRISTUS	167
XXIII.	GABRIËL	175
XXIV.	MICHAËL	183
XXV.	DE ENGEL DES HEEREN	192
XXVI.	DE GEVALLEN ENGELEN	200

Bladz.

XXVII. De Satan 208
XXVIII. Satan's afval 217
XXIX. Karakter van Satan's val 226
XXX. Anti-Satanisme 235
XXXI. De Antichrist 243
XXXII. De satanische openbaring, die nog toeft . . . 251
XXXIII. De roeping der engelen 259
XXXIV. De strijd der engelen 268
XXXV. De dienst der engelen 275
XXXVI. De bezigheid der gevallen engelen 284